SAMİ OĞUZ - RUŞEN ÇAKIR

Hatemi'nin İran'ı

İLETİŞİM

SAMİ OĞUZ 1961'de Sivas'ta doğdu. Pamukpınar Öğretmen Lisesi'ni (Yıldızeli-Sivas) ve AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. AÜ İletişim Fakültesi'nden yeni iletişim teknolojileri dalında master derecesi aldı. 1988'de Anadolu Ajansı'nda gazeteciliğe başladı. 1995'de Tahran Temsilciliği'ne atandı ve halen bu görevini sürdürüyor. İletişim Yayınları'ndan Sami Zubeida'nın *İslâm, Halk ve Devlet* (1994) ve *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası* (1996) çevirileri yayımlandı. *Birikim* ve başka bazı dergilerde çeviri ve yazıları yayımlandı.

RUŞEN ÇAKIR 1962'de Hopa'da doğdu. Laz. Ali Deniz'in babası. Galatasaray Lisesi'ni bitirdi. Gazeteciliğe 1985'te *Nokta* dergisinde başladı. *Tempo, Cumhuriyet, Milliyet* ve *CNN-Türk*'te çalıştı. Halen serbest muhabirlik yapıyor. Tümü Metis Yayınları'ndan şu kitapları çıktı: *Ayet ve Slogan, Türkiye'de İslâmi Oluşumlar* (8 baskı, Kasım 1990), *Vatan Millet Pragmatizm* (Hıdır Göktaş ile birlikte, Eylül 1991), *Resmî Tarih Sivil Arayış* (Hıdır Göktaş ile birlikte, Ekim 1991), *Sol Kemalizme Bakıyor* (Levent Cinemre ile birlikte, Ocak 1992), *Ne Şeriat Ne Demokrasi: RP'yi Anlamak* (2 baskı, Nisan 1994).

İletişim Yayınları 664 • Bugünün Kitapları Dizisi 63
ISBN 975-470-842-8
© 2000 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2000, İstanbul (1000 adet)
2. BASKI 2000, İstanbul (1000 adet)

KAPAK Fatoş Gencosman
KAPAK FİLMİ Diacan Grafik
UYGULAMA Suat Aysu
DÜZELTİ Serap Yeğen
MONTAJ Şahin Eyilmez
KAPAK ve İÇ BASKI Sena Ofset
CİLT Uğur Mücellit

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

SAMİ OĞUZ - RUŞEN ÇAKIR

Hatemi'nin İran'ı

iletişim

Ali Deniz'e

TÜRKİYE
KAZAKİSTAN
Tebriz
Erdebil
HAZAR DENİZİ
Reşt
Zencan
Meşhed
TAHRAN
Semnan
Hamedan
Kum
Kermanşah
İRAN
AFGANİSTAN
IRAK
İsfahan
Yezd
Ahvaz
Hürremşehr
Kerman
KUVEYT
Şiraz
Zahedan
PAKİSTAN
BASRA KÖRFEZİ
SUUDİ ARABİSTAN
HÜRMÜZ BOĞAZI
BELÜCİSTAN
UMAN KÖRFEZİ

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 11
GİRİŞ 15
İRAN İSLÂM CUMHURİYETİ'NİN KİMLİĞİ 23
SÖZLÜKÇE VE KISALTMALAR 29

BİRİNCİ BÖLÜM
İRAN DEVLETİNİN ÖRGÜTLENMESİ 35

İKİNCİ BÖLÜM
İRAN'DA SİYASÎ GRUPLAR
VE ULEMANIN PARÇALI YAPISI 47
EK 1: Kargozaran (16'lar) bildirisi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HATEMİ'NİN SEÇİLMESİ VE REFORM
HAREKETİNİN DOĞUŞU 67
EK 2: Reformcu zafere içeriden bir bakış

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
REFORM HAREKETİNİN TEMELLERİ 109
ÇERÇEVE 1: Sansür sürüyor
ÇERÇEVE 2: Daryuş Şayegan ile söyleşi
ÇERÇEVE 3: Abdülkerim Suruş ile söyleşi
EK 3: Suruş'un temel görüşleri

BEŞİNCİ BÖLÜM
MUHAFAZAKÂR SÖYLEMİN TEMEL ÖNERMELERİ 141

ALTINCI BÖLÜM
SAKINCALI AYETULLAH MONTAZERİ VE KONUMU 147
EK 4: Montazeri'nin olay yaratan konuşması

YEDİNCİ BÖLÜM
REFORM HAREKETİNİN ÖNDERLERİ 153
Muhammed Hatemi: Din, devlet ve halk adamı
EK 5: Hatemi'nin konuşmalarından seçmeler
Abdullah Nuri: Müslüman Sokrates
Gulamhüseyin Kerbasçi: Teknokrat, liberal ve karizmatik
Ataullah Mohacerani: Muhafazakârların yıkamadığı polemikçi
ÇERÇEVE 4: Ataullah Muhacerani ile söyleşi

SEKİZİNCİ BÖLÜM
REFORM HAREKETİNİN PARTİLEŞMESİ 181
ÇERÇEVE 5: Muhammed Rıza Hatemi ile söyleşi
EK 6: İran'da aileler savaşı: Bir polemik

DOKUZUNCU BÖLÜM
REFORM HAREKETİNİN CAN DAMARI: BASIN 203
ÇERÇEVE 6: Basın kronolojisi

ONUNCU BÖLÜM
18 ŞUBAT 2000 MECLİS SEÇİMLERİ:
REFORMCU ZAFERİN PERÇİNLENMESİ 227

ON BİRİNCİ BÖLÜM
MUHAFAZAKÂRLARIN DİRENİŞİ 237
EK 7: İran derin devleti ve Rafsancani

ON İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE RADİKAL
İSLÂMCILIK VE "İRAN BAĞLANTISI" 259
ÇERÇEVE 7: Burhan Kavuncu ile söyleşi

SONUÇ
REFORM HAREKETİNİN GELECEĞİ 279

DEVRİMDEN BUGÜNE İRAN KRONOLOJİSİ 291

KAYNAKÇA 313

SUNUŞ

Elinizdeki kitap, siyaseti, gazeteciliği ve İran'ı ciddiye almanın bir ürünüdür. Yani olup bitenleri anlamaya çalışmanın ve edinilen bilgiyle geliştirilen yorumları başkalarıyla, okuyucuyla paylaşma istek ve heyecanının bir ürünüdür.

Sami Oğuz, beş yıldır İran'da, Tahran'daki bürosundan Anadolu Ajansı (AA) temsilciliğini yürütüyor. Ama onun İran'la ilgisi, bu görevi memnuniyetle kabul etmesinden de anlaşılacağı gibi çok daha öncelere gidiyor. Örneğin Sami Zubeida'nın yine İletişim Yayınları'ndan çıkan *İslâm, Halk ve Devlet* kitabının Türkçe çevirisi ona ait. Meraklıları, bu kitapta Ayetullah Humeyni'nin siyaset teorisinin ayrıntılı ve mükemmel bir analizinin yapılmış olduğunu bilir.

Sami, bu beş yıl boyunca İran'dan Türkiye'ye çok önemli anları aktardı. Zaten elinizdeki kitap esas olarak onun bu yoğun birikiminin üzerinde temellenmektedir. Ayrıca kitapta ek olarak verdiğimiz metinleri seçen de yine Sami'dir.

Benim de İran'a ilgim çok eskilere gidiyor. Bu ilginin başlangıç tarihinin, 17 yaşında bir solcu olarak gıptayla alkışladığım 1979'daki İran Devrimi olduğunu söyleyebilirim. 1985'te gazeteciliğe ve hemen ardından da İslâmî hareketler üzerinde çalışmaya başlamamla birlikte İran'a ilgimin bir başka boyutta sürdüğü muhakkaktır. Bu tarihten itibaren Türkçe, Fransızca ve

İngilizce (maalesef Farsça yok) birçok haber, makale ve kitap aracılığıyla bu ülkeyi tanımaya ve anlamaya çabaladım.

1993'deki "gazeteci vizesi" başvurum, belki de İran'la çok fazla ilgili olduğum için reddedildi. Nihayet, Hatemi ile başlayan yeni dönemde, 1998 sonunda *Milliyet*'ten foto muhabiri arkadaşım Ahmet Dumanlı ile birlikte İran'a vize alabildik. 1999 Şubat'ında devrimin 20. yıl kutlamalarını yine Dumanlı ile izledik. Bir yıl sonra *CNN-Türk* adına, kameraman arkadaşım Kenan Ekinci ile yine İran'daydım. Kısa süre sonra, Şubat 2000 seçimlerini de beraber izledik.

***

Bu kitap bir dostluğun ürünüdür. Zaten *Birikim*'de çıkan o muazzam Mayıs 1997 seçimleri değerlendirmesinden bildiğim Sami ile bu seyahatler sayesinde tanıştım. Tanıl ve Kemal gibi ortak dostların aracılığıyla sağlanan bu tanışıklık kısa sürede sıkı bir dostluğa dönüştü. Sami, bütün bu dört seyahat boyunca bize kapılarını açtı. Kendisinin birikiminden, ilişkilerinden, olanaklarından sonuna kadar yararlanmamıza izin verdi.

Bu kitap aynı zamanda internetin sağladığı imkânların ürünüdür. Birlikte İran kitabı yazma fikri zaten kafalarımızda vardı. Bir iki telefon konuşmasıyla bunun kararını verdik. Artık gerisi çok kolaydı. Önce mail aracılığıyla kitabın planını tartıştık. Zaten ikimizin de notları bilgisayarlarımızda bulunuyordu. Üstlendiğimiz bölümleri kısa bir sürede yazıp karşı tarafa "ataşlayarak mailledik". Bu karşılıklı okuma ve tartışmalar sonucu kitap şaşırtıcı bir hızla bitti.

***

Bu kitap birçok kişinin doğrudan veya dolaylı katkılarıyla gerçekleşebildi. Ben kendi hesabıma, öncelikle Sami'ye çok şey borçluyum. Hemen ardından, İran'da imkânsız gibi görünen gazeteciliği alabildiğine kolaylaştıran, Sami'nin asistanları Mehramiz ve Hayedeh'e şükranlarımı dile getirmem gerekir. Ayrıca Ahmet Dumanlı ve Kenan Ekinci'ye, İstanbul'daki İran Konsolosluğu yetkilileriyle Kültür ve İrşad Bakanlığı'nın "dış

basın"la ilgili müdür ve çalışanlarına ve İran hakkındaki birikimini çekinmeden paylaşan Kenan Çamurcu'ya teşekkür ederim. Birikim ve İletişim'deki arkadaşları da unutmuş değilim. Tabii Müge'yi de.

Ruşen Çakır
Ağustos 2000, Moda

***

Benim için bu sunuşa eklenmesi gereken ilk şey, özellikle bu kitabı yazma fikrinin münhasıran Ruşen'e ait olduğunu belirtmektir. Elbette benim İran ile ilgili bir kitap yazma fikri ve arzum vardı. Ama bu arzunun bu haliyle ve bu zamanda gerçekleşmesi tamamen Ruşen'in önerisi ve ısrarı ile mümkün oldu. Kendisine, beni teşvik ettiği, tembelliğime tahammül ettiği ve özellikle bütün kitabın planlanması ve redaksiyonunu üstlendiği için teşekkür ederim.

Ayrıca teşekkür etmem gerekenlerin en başında, İran'da beş yıl geçirmemi sağlayan Anadolu Ajansı yönetimi gelmektedir. Bana böyle bir görevi verdikleri ve güven gösterdikleri için. Umarım güvenlerine layık olmuşumdur.

Öte yandan, İran'da geçirdiğim (şimdilik) beş yıl boyunca işimle ilgili olarak bana gerekli kolaylığı ve misafirperverliği gösteren yetkililerle tanıdık ve dostlarımın desteğine de minnettarım. Umarım onlar da benden şikayetçi değillerdir.

Sami Oğuz
Ağustos 2000, Tahran

GİRİŞ

"Devrimler çocuklarını yer." Şubat 1979'da Ortadoğu ve İslâm dünyasında yılların dengelerini ve statükosunu altüst eden İran Devrimi'nde de bu kural bozulmadı. Kısa süren "vahşi" bir çoğulcu atmosferin ardından, inisiyatifi tam anlamıyla ele geçiren Ayetullah Humeyni ve onun taraftarları, devrimi birlikte yaptıkları hareketleri birer birer tasfiye ettiler: Halkın Fedayileri gibi Maksist-Leninist devrimciler, Tudeh gibi komünistler, İran Özgürlük Hareketi gibi liberal İslâmcılar, Halkın Mücahitleri gibi sol İslâmcılar, devrim sonrasının ilk cumhurbaşkanı, başbakanı, ilk radyo televizyon başkanı ve birçok bakanı kendi devrimlerinin kurbanı oldular.

Humeyni'nin geliştirdiği "velayet-i fakih" öğretisinin kılavuzluğunda Şiiliğin Caferilik kolunun esasları üzerine şekillenen İran İslâm Cumhuriyeti devrimden itibaren hep dünyanın gündeminde kaldı: Irak'la yıllar süren savaşıyla; "Ne Doğu (sosyalist blok), ne Batı (kapitalist blok)" sloganıyla; "Büyük Şeytan" ABD'ye savaş ilan etmesi, buna uygun olarak halka Tahran'daki Amerikan Büyükelçiliği'ni işgal ettirmesiyle; devrimini diğer İslâm ülkelerine ihraç etmek istemesiyle; kurdurduğu Hizbullah aracılığıyla Batılı askerleri Lübnan'dan kaçırmasıyla; İsrail'e korku salmasıyla; değişik ülkelerde yaşayan rejimine muhalif unsurları ortadan kaldırtmasıyla; birçok

uluslararası terör eyleminin faili olduğu suçlamalarıyla; Salman Rüşdi hakkında çıkarttığı ölüm fetvası, başına koyduğu ve sürekli artırdığı ödülle...

1980'li yıllardan itibaren İslâmî hareketlerin geniş bir coğrafyada, farklı koşullar ve farklı biçimler altında yükselişe geçmesini anlamada uluslararası medya tekellerinin imdadına İran yetişti. Her türden siyasal İslâm faaliyeti "radikalizm", "fanatizm" ve hattâ "terörizm"e indirgendi; bu hareketlerde şu ya da bu şekilde varolan İslâm Devrimi'nin etkisi alabildiğine abartıldı; bütün bunların Tahran'dan kotarıldığı senaryoları yazıldı. Sonuçta ortaya İslâm=İran=Humeyni=terörizm formülü çıktı. Türkiye dahil İslâm ülkelerinin hepsi Batı medyasının tahakkümü altında olduğu için, buralarda da bu formül itirazsız benimsendi. Bu ülkelerde yaşayan, sayıları az da olsa "Humeyniciler" ise bu bayağılaştırmayı kırmaya çalışacak yerde, genellikle pekiştirdiler. Bunun sonucunda ne İslâm, ne İran, ne de Humeyni doğru düzgün anlaşılabildi.

Şimdiyse uluslararası büyük medya İran'da olup bitenleri başka bir basit formülle açıklamaya çalışıyor. Özellikle Temmuz 1999 öğrenci eylemleri ve 18 Şubat 2000 Meclis seçimlerinden sonra Türkiye'de de oluşan bu yeni genel kabule göre, yaklaşık 20 yıl sonra İran'da, o meşhur kural tersine dönmüş durumda: Bu sefer "çocukları, devrimi yiyor".

Biz bu kitapta, belki de esas olarak, ilk bakışta doğru gibi görünen bu açıklama tarzını eleştirmeyi hedefliyoruz. Çünkü bize göre İran'da Muhammed Hatemi'nin Mayıs 1997'de cumhurbaşkanı seçilmesiyle başlayan, bir "karşı devrim"den ziyade bir "reformasyon" sürecidir. Kitapta birçok vesileyle anlatmaya çalıştığımız gibi, devrimden sonra doğan ve devrimin değerlerini pek de umursamayan kesimlerin reform hareketine aktif katılımı, onu tek başına "karşı devrimci" kılmamaktadır. Ve yine Hatemi başta olmak üzere, reform hareketinin önder kadrolarının ezici bir çoğunluğu devrim öncesi hapis yatmış, devrimde aktif rol oynamış, İslâm devletinin birçok kilit mekanizmasında görev almış, Amerikan Elçiliği'ni basmış, Irak'la savaşta gazi olmuş, dış ülkelerde istihbaratçılık yapmış, kısa-

cası devletin ta derininden gelmiş isimler.

Biz bu kitapta, olabildiğince, önyargılardan, klişelerden ve hazır cevaplardan uzak durmaya; aslında cevaplardan çok, sorulması gereken soruları ortaya çıkarmaya çalıştık. Örneğin işlerin hiç de sanıldığı kadar basit ve düz bir çizgide yürümediğini göstermek için aynı saflarda gözükenler arasındaki beklenti, üslup, siyaset farklılıklarını; birbirlerine rakip olanlar arasındaki örtük benzerlikleri göstermeye de özel önem verdik. Bütün bunları yaparken, okuyucunun, tarafların görüşlerine doğrudan ulaşmalarını istedik. Bu amaçla, Farsça'dan çevrilen metinleri "ek"; bizzat tarafımızdan yapılmış röportajları da "çerçeve" olarak sunduk.

***

Devrimin hemen ardından İranlı liberal düşünür Daryuş Şayegan Fransa'da kaleme aldığı kitabının başlığında "Dinsel bir devrim nedir?" diye sormuştu. Devrimin yirminci yılında yine Fransa'da yayımlanan bir başka kitabın adı da "Dinî bir devrimden nasıl çıkılır?"[1] olacaktı.

Gerçekten de İran'la ilgili bir kitapta devrimin bilançosunu çıkarmak daha ilginç ve önemli görünebilir. Fakat bu eninde sonunda büyük ölçüde "sübjektif" bir değerlendirme olmak durumundadır. Bu konuda diyecek lafımız olmadığından değil, ama gazeteci olarak "objektif" hususları daha fazla önemsediğimiz için kitabımızda önceliği "devrim"e değil "devlet"e verdik. Dolayısıyla devrimin değil, "İslâm devleti"nin serüvenini; bu otoriter yapılanmanın, kendi içinden çıkan elitlerin öncülüğündeki bir toplumsal hareket tarafından dönüştürülüp dönüştürülemeyeceğini; ucu sonunda "demokratikleşme"ye varacak şekilde bir "yeniden yapılanma"nın mümkün olup olmadığını tartışmak istedik.

İran'da alabildiğine karmaşık bir devlet yapısı var. Bu yapı, olup bitenleri anlamayı daha da zorlaştırıyor. Bu ülkedeki din

1 Maalesef Şayegan'ın kitabı dilimize kazandırılmadı. Buna karşılık Khosrokhavar ile Roy'nın ortak kitabı, geçtiğimiz günlerde Metis Yayınları'ndan *İran: Bir devrimin tükenişi* başlığıyla çıktı.

adamları sınıfı da sanıldığının aksine bölünmez bir bütün oluşturmuyorlar. Diğer bir deyişle İran'da bir tarafta medyanın amiyane deyimiyle düzenin değişmemesini isteyen "devrimci mollalar", onların da karşısında İslâmî rejimi yıkmak isteyen "kravatlı laikler" bulunmuyor. İşte bu nedenle kitabın hemen başında, harita ve "kimlik bilgileri" verdikten sonra, önce devletin, ardından ulemanın çok parçalı yapısı ve mevcut siyasî gruplar hakkında temel bilgiler sunduk. Bütün bunlara eklediğimiz "sözlükçe" bölümüyle de, okuyucuyu kitabın ve dolayısıyla İran'ın siyasî havasına sokmak istedik.

***

İran'da reform hareketinin kökleri daha gerilere gitmekle birlikte, biz de birçokları gibi milat olarak 1997 Mayıs ayında Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesini aldık. Bu bölümde ek olarak verdiğimiz *Asr-ı Ma* dergisinin seçim değerlendirme yazısını, hem İran'daki ana tartışma konularını derli toplu bir şekilde ele alması, hem de reform hareketinin siyasî ve düşünsel kapasitesini, devrim ve devletle olan ilişkisini göstermesi bakımından çok önemli buluyoruz.

***

Reform hareketinin temellerini, gündelik hayattaki canlılık ve değişme üzerinden aktarmaya çalıştık. Bu bölümün yeterli olmadığının bilincindeyiz. Bu konunun başlı başına ayrı bir kitabı, hattâ kitapları (örneğin kadın, gençlik, sinema gibi konular üzerine İran'da, Batı'da ve ülkemizde peş peşe kitaplar yayımlanıyor) gerektirdiğini de biliyoruz.

Bu eksikliği Daryuş Şayegan ve Abdülkerim Suruş'la yapmış olduğumuz röportajlarla bir ölçüde kapatmaya çalıştık. Bunlara Suruş'la, İran'da yayımlanan ve birçoklarıyla birlikte nisan ayında kapatılan *Arya* gazetesinin yaptığı geniş görüşmenin Farsça'dan çevirisini ekleyerek, tüm dünyada yakından takip edilen bu "reformist İslâmcı" düşünürün daha iyi bilinmesini hedefledik. Bir ara RP'li belediyelerin davetiyle Türkiye'de de konferanslar veren ve kimi eserleri bazı İslâmî yayınevleri tarafından dilimize

de kazandırılan Suruş'un görüşlerinin, son yıllarda ülkemizde İslâm'ın modernlik, demokrasi ve laiklikle ilişkisi konusunda yapılan tartışmalara ışık tutabileceğini düşünüyoruz.

Muhafazakâr kanadın önde gelen sözcülerinden olan Ayetullah Muhammed Taki Mesbah Yezdi'nin bazı konuşmalarından yaptığımız derlemeyle de, reform karşıtlarının temel tezlerini aktarmaya çalıştık.

Bir zamanlar Humeyni'nin halefiyken sistem içi geliştirdiği muhalefetle gözden düşüp tecrit edilen Merce-i Taklit (Büyük Ayetullah) Hüseyin Ali Montazeri'ye ayrı bir bölüm ayırmanın kaçınılmaz olduğunu düşündük. Artık reform hareketinin temel direklerinden biri haline gelen Montazeri'nin olay yaratan konuşmasının başlı başına tarihi bir belge olduğu kanısındayız.

***

Reform hareketinin önderleri olarak dört isim saptadık ve onların portrelerini çizdik: Muhammed Hatemi, Abdullah Nuri, Gulamhüseyin Kerbasçi ve Ataullah Mohacerani. Bunlardan son ikisinin, son dönemde reformcuların önünde en ciddi engellerden biri gibi duran eski Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin kurmayları arasında yer alması İran'da işlerin ne kadar karmaşık bir biçimde geliştiğine güzel bir örnek oluşturuyor. Konuşmalarından yaptığımız derlemenin, giderek bir efsane halini almaya başlayan Hatemi'nin görüşlerini derli toplu görmek açısından işlevsel olduğu kanısındayız.

1997'den sonra hız kazanan partileşme süreciyle ilgili bölümün de başlı başına bir "belge" niteliği taşıdığını düşünüyoruz. Muhammed Rıza Hatemi ile 18 Şubat 2000 seçimleri öncesi yaptığımız söyleşiyle zenginleştirdiğimiz bu bölümün esas sürprizi bir polemik. Hatemi ve Rafsancani yanlısı iki usta yazarın kaleminden, bu iki liderin ailelerini nasıl kayırdıkları hakkında karşılıklı suçlama yazılarının ilgi çekeceğini umuyoruz.

Reform hareketinin can damarını oluşturan basın ile ilgili bölüm de, İran'ı dert edinen okur için bir başka "belgesel" niteliğinde. Reform hareketini başarıya ulaştırmanın bedelini

çok ağır ödeyen, ödemeye de devam eden İran basınının kronolojisi bu ülkede düşünce ve ifade özgürlüğünün acı seyrini kuşbakışı göstermekte.

***

Reform hareketi, İran devletini seçimler aracılığıyla adım adım kuşatıyor. Bu bakımdan 18 Şubat 2000 Meclis seçimleri ikinci bir dönüm noktası oldu. Üç yıl boyunca muhafazakârların denetimindeki Meclis nedeniyle istediği gibi hareket edemeyen Hatemi hükümetinin bağları, sandığın reformcuların yeni bir zaferine tanık olmasıyla çözüldü. Bu çözülmenin ne kadar gerçek ve etkili olduğunu ise gelecekteki gelişmeler gösterecek.

Zaten reform karşıtları da, Mayıs 1997'de başladıkları engelleme ve intikam faaliyetlerini 18 Şubat'tan sonra da sürdürdüler. İşte muhafazakârların direnişini anlattığımız bu bölümde, artık tüm dünya kamuoyunun haberdar olduğu seri cinayetler, keyfi yargılamalar, basına yönelik baskılar, öğrencilere yönelik provokasyonlar gibi olguları açmaya çalıştık. "Derin devlet"in reformcular tarafından ifşa edilmesi ve eleştirilmesi gayretlerini, Ekber Genci'nin Rafsancani hakkında kaleme aldığı "araştırmacı gazeteciliğin" çarpıcı bir ürünü olan makalesiyle örneklemek istedik.

Bunun hemen ardından, radikal İslâmcılığın Türkiye'deki öyküsünü ve İran'la bağlantısını irdeledik. İran'ın dolaylı ya da dolaysız bir şekilde Türkiye'de kendi ajanlarını veya bazı İslâmcı militanları kullanarak terörist faaliyetler yürüttüğü iddialarını tartıştığımız bu bölümde özel olarak "UMUT Operasyonu"nu da sorguladık.

Sonuç bölümünde reformcu hareketin geleceğini tartıştığımız kitabı, devrimden bu yana İran kronolojisiyle noktaladık. Kitabımızın ana temasını oluşturduğu için reform hareketinin ortaya çıktığı 1997'den bugüne kadar olan bölümü özel olarak daha ayrıntılı tuttuk.

Kitapta ekonomi, diplomasi ve özellikle de İran-Türkiye ilişkilerine hemen hiç değinemediğimizin farkındayız. Bu hem bilinçli bir tercih, hem kitabın kapsamını belirli bir sınırda

tutma zorunluluğu, hem de bu konuda yeterli hazırlık ve uzmanlığa yeterince sahip olamamamızın bir sonucu olarak, umarız mazur görülür. Hatemi'nin yeniden seçilmesine kesin gözüyle bakılan 2001 Mayıs seçimlerinden belli bir süre geçtikten sonra, daha çok bu konuların ön plana çıkacağı ikinci bir kitap düşünebiliriz. Belki de başkaları bizden önce davranır; iyi de olur!

İRAN İSLÂM CUMHURİYETİ'NİN KİMLİĞİ[1]

Yönetim

Başkent: Tahran

28 eyalet: Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Buşehr, Çaharmahal Bahtiyari, Erdebil, Fars, Gazvin, Gilan, Gülistan, Hamedan, Horasan, Hormuzgan, Huzistan, İsfahan, İlam, Kerman, Kermanşah, Kohkiluye ve Boyar Ahmed, Kum, Kürdistan, Lorestan, Mazendaran, Merkezi, Semnan, Sistan ve Belucistan, Tahran, Yezd, Zencan.

Bağımsızlık: 1 Nisan 1979 (İran İslâm Cumhuriyeti'nin ilanı)

Harita ve coğrafya

Yer: 32 00 Kuzey, 53 00 Doğu; Ortadoğu. İran güneybatı Asya'da yer alır. Kuzeyde BDT üyesi üç ülke (Ermenistan, Azerbaycan ve Türkmenistan) ve Hazar Denizi ile batıda Türkiye ve Irak'la, güneyde Basra Körfezi ve Umman Körfezi'yle ve doğuda Pakistan ve Afganistan'la çevrilidir.

En düşük noktası: Hazar Denizi, eksi 28 metre.

En yüksek noktası: Damavend Dağı, 5.671 metre.

---

1 *NetIran Institute, Mart 2000.*

Doğal kaynakları: Petrol, doğal gaz, kömür, krom, bakır, demir filizi, kurşun, manganez, çinko, sülfür.

Bayrak

En üstte yeşil, ardından beyaz ve kırmızı üç eşit yatay bant vardır. Arapça Allahüekber sözü yeşil bantta 11, kırmızı bantta da 11 kez yer alır. Bunların toplam adedi olan 22, İslâm Devrimi'nin zafer günü olan 22 Bahman'ı (10 Şubat) simgelemektedir.

Yüzey ölçümü

Toplam: 1.648 milyon kilometre kare
Toprak: 1.636 milyon kilometre kare

Sınırlar

Afganistan	936 km.
Ermenistan	35 km.
Azerbaycan	432 km.
Azerbaycan-Nahçivan	179 km.
Irak	1.458 km.
Pakistan	909 km.
Türkiye	499 km.
Türkmenistan	992 km.
Hazar Denizi	740 km.
Deniz kıyısı	2.440 km.

Nüfus

Toplam: 65.179.752 (Temmuz 1999 tahmini), 60.1 milyon, 36.8 milyon kentlerde, 23.3 milyon kırsal kesimde (1996 sayımı).
Nüfus yoğunluğu: Kilometre kareye 38 kişi (1998).
Faal nüfus: 17.3 milyon (1998 tahmini).
Çalışan nüfus: 15 milyon (1998 tahmini).
Yaş dağılımı: 0-14 yaş: Yüzde 36 (erkek 11.963.438; kız

11.447.191) 15-64 yaş: Yüzde 60 (erkek 19.549.935; kadın 19.276.784) 65 yaş ve üstü: Yüzde 4 (erkek 1.561.877; kadın 1.380.527) (1999 tahmini).
Nüfus artış hızı: Yüzde 1.07 (1999 tahmini).

Sağlık

Doğum oranı: Bin kişide 20.71 doğum (1999 tahmini)
Ölüm oranı: Bin kişide 5.39 ölüm (1999 tahmini)
Bebek ölüm oranı: Bin doğumda 29.73 ölüm (1999 tahmini)
5 yaş altı çocuklarda ölüm oranı: (1000 çocukta): 37.3 (1997).
Ortalama ömür: 69.76. Erkeklerde 68.43, kadınlarda 71.16 (1999).
Doktor sayısı: (100.000 kişide): 107.9 (1997).
AIDS oranı: (100.000 kişide): 0.30 (1997).

Dinler

Şii Müslüman: Yüzde 89.
Sünni Müslüman: Yüzde 10.
Zerdüşti, Yahudi ve Hıristiyan: Yüzde 1.

Etnik gruplar

Fars yüzde 51, Azeri yüzde 24, Gileki ve Mazanderani yüzde 8, Kürt yüzde 7, Arap yüzde 3, Lur yüzde 2, Beluci yüzde 2, Türkmen yüzde 2, diğer yüzde 1.

Resmi dil: Farsça

Konuşulan diller

Farsça ve şiveleri yüzde 58, Azerice ve şiveleri yüzde 26, Kürtçe yüzde 9, Lor dili yüzde 2, Beluci dili yüzde 1, Arapça yüzde 1, Türkçe yüzde 1, diğer yüzde 2.

Okur-yazar oranı

6-14 yaş: Yüzde 94.55 (Eylül 1997), 15 yaş ve üstü: Yüzde 72.91 (Eylül 1997), Kentler: Yüzde 96.88, Kırsal kesim: Yüzde 91.37, Erkekler: Yüzde 81.9 (1997), Kadınlar: Yüzde 67.0 (1997).

Çevre sorunları

Özellikle kentlerde egzoz gazları, rafineriler ve sanayi atıkları nedeniyle hava kirliliği; ormansızlaşma; overgrazing; çölleşme; Basra Körfezi'nde petrol kirliliği; içme suyu yetersizliği.

Ekonomi

Gayri safi milli hasılanın ortalama büyüme oranı: Yüzde 3.8 (1995-1998), GSMH: 327.596 milyar riyal (1998) Kişi başına yıllık gelir: 4.375.000 riyal (1998), Ticaret dengesi: 2.465 milyon dolar (Nisan - Eylül 1999), Motorlu araç üretimi: 206.000 adet (1998), Çelik üretimi: 6.000.000 ton (1998), Petrol ihracı (günlük varil sayısı): 2.333.000 (1998), Yıllık ortalama enflasyon oranı: Yüzde 26.9 (1995-1998), İhracat: 13.118 milyar dolar (1998), İhraç ürünleri: petrol yüzde 75.73 Hah, meyve, fındık, demir, çelik, Mali yıl: 21 Mart - 20 Mart, Elektrik: Kapasite: 26.600.000 kw, Üretim: 97.862 milyar kilowattsaat (1998), Kişi başına tüketim: 1604 kwsaat (1998), Tarım: buğday, pirinç, tahıl, şeker pancarı, meyve, fındık, pamuk; süt ürünleri, yün, havyar, Para birimi: 10 İran riyali (IR) = 1 tümen.

Taşıma

Demiryolu: 7.199 km.
Otoban: 713 km. (1997)
Otoyol: 165.724 km. (1997)
Stabilize: 94.162 km. (1997)

Köy yolu: 71.562 km (1997)
Boru hattı: Ham petrol 5.900 km; petrol ürünleri 3.900 km; doğal gaz 4.550 km
Limanlar: Abadan (1980-88 arasındaki Irak savaşında geniş ölçüde tahrip oldu), Ahvaz, Buşehr, Bender-i Abbas, Bender-i Anzali, Bender-i Buşehr, Bender-i Humeyni, Bender-i Mahşehr, Bender-i Türkmen, Cezire-yi Harg, Cezire-yi Lavan, Cezire-yi Sirri, Hürremşehr (Kasım 1992'den itibaren kısmen faaliyete geçti), Nov Şehr.
Havaalanları: Toplam 41 adet (1998).

İletişim

Telefon: 8 milyon (Aralık 1999).
Radyo istasyonu: 77 AM, 6 FM (1996).
Radyo (1000 ailede): 720 (1997).
Televizyon kanalı: 32 (1996).
Renkli tv alıcısı (1000 ailede): 399 (1998).
Siyah-beyaz tv alıcısı (100 kişide): 40 (1998).
Gazete satışı (100 kişide): 40 (1999).

Savunma

İran İslâm Cumhuriyeti düzenli ordusu (Kara, Deniz ve Hava Savunma Kuvvetleri) ile Devrim Muhafızları (Kara, Hava, Deniz, Kudüs Kuvvetleri ile Besic adlı gönüllü milisler)

Üye olunan uluslararası kuruluşlar

CCC, CP, ECO, ESCAP, FAO, G-19, G-24, G-77, IAEA, IBRD, ICAO, ICC, ICRM, IDA, IDB, IFAD, IFC, IFRCS, ILO, IMF, IMO, Inmarsat, Intelsat, Interpol, IOC, IOM (gözlemci), ISO, ITU, NAM, OIC, OPEC, PCA, UN, UNCTAD, UNESCO, UNHCR, UNIDO, UPU, WCL, WFTU, WHO, WIPO, WMO, WTO.

SÖZLÜKÇE VE KISALTMALAR

Seri cinayetler (Katlha-ye zenciri): 1998 Kasım ve Aralık aylarında 4 muhalif yazar ile, İran Millet Partisi lideri Daryuş Furuhar ve eşi Pervane İskenderi'nin öldürülmesi olayı. Seri cinayetler, bazı yazarlara göre, daha önceki dönemde 80'den fazla muhalifin öldürülmesinin devamı ve Hatemi hükümetini ulusal ve uluslararası alanda sıkıntıya sokmak, ülke içinde istikrarsızlık yaratma projesinin ilk büyük atağıydı.

Said İmami Çetesi (Band-ı Said-i İmami): Seri cinayetler soruşturması sonucunda, İstihbarat Bakan Yardımcısı Said İmami liderliğinde cinayeti işlemekle suçlanarak bazı üyeleri tutuklanan grup. Reformcular, "çete"nin aslında çok geniş olduğunu ve sadece 1998 sonundaki seri cinayetlerin değil, daha önceki siyasî cinayetler ve yurtdışında yürütülen bir dizi operasyonla, yurt içinde reformcu gazetelere, politikacılara ve gösterilere düzenlenen saldırıların da sorumlusu olduğunu ileri sürüyor. Said İmami'nin tutuklu bulunduğu sırada, hamamda tüy dökme ilacı içerek intihar ettiği açıklandı.

Liberal: Muhafazakârların reformcuların tamamına, pejoratif anlam yükleyerek verdikleri isim.

Tekelciler (İnhisar taleban): Reformcuların muhafazakârları tanımlamak için kullandıkları sıfat. Bu sıfat muhafazakârların bütün iktidarı ellerinde toplamak istemelerine ve bir parçasını kaybetmeye bile tahammüllerinin olmamasına atfen kullanılıyor.

Baskı grubu (Güruh-u feşar): Reformculara ve onların toplantılarına yönelik saldırıları düzenleyen ve hiçbir kanuni takibata uğramayan aşırı muhafazakâr küçük sokak çeteleri. Asıl olarak Tahran'da 1995 sonunda faaliyete geçen "Ensar-i Hizbullah" (Hizbullah Yoldaşları) ve İsfahan'da daha sonra faaliyet göstermeye başlayan Ensar-i Velayet (Velayet'in -Dinî Liderliğin- Yoldaşları) gruplarını tanımlıyor. Bu iki grup isim vererek anılmak istenmediği zaman "baskı grubu" terimi kullanılıyor.

23 Mayıs (2 Hordad; Dovom-u Hordad): Muhammed Hatemi'nin kazandığı cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapıldığı 2 Hordad 1376 (23 Mayıs 1997) günü. Artık bir özel isim haline geldi ve reformcularla ilgili her etkinliğin ve grubun adlandırılmasında önek olarak kullanılıyor.

23 Mayıs Destanı (Hamase-yi Dovom-u Hordad): 23 Mayıs 1997 cumhurbaşkanlığı seçimlerinin halk tarafından yazılan bir destan olarak anılmasına atıfta bulunan tamlama.

23 Mayıs Cephesi (Cephe-yi Dovom-u Hordad): 18 reformcu siyasî parti ve grubun ilk olarak 1999 yerel seçimleri öncesinde oluşturduğu reform cephesi; ama asıl olarak 18 Şubat 2000 seçimlerinde faaliyet gösteren partiler koalisyonu.

2 Hordadcılar: Hatemi'nin reform politikasını destekleyen kişiler, örgütler.

2 Hordad Basını (Matbuat-ı dovom-u hordad): Hatemi'nin işbaşına gelmesinden sonra yayına başlayan reformcu gazete ve dergilerin yanı sıra, daha önceden de yayın hayatında olan *Iran, Hemşehri, Selam* gibi, bugün hemen tamamı kapatılmış reformcu gazetelerin oluşturduğu basın topluluğunun genel adı.

Reformcular (Islah taleban): Ülkede siyasî ve kültürel reform yapılmasını isteyenler, 2 Hordadcılar.

Siyasal Gelişme (Tovse-yi siyasî): Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmeden önce vaadettiği üç şeyden (diğerleri kanun hâkimiyeti ile sivil toplumun güçlendirilip özgürlüklerin artırılması) biri. Bu kavram, reformcular tarafından, bütün bu üç vaadin gerçekleştirilmesi yolunda katedilen mesafeyi adlandırmanın yanı sıra, ulaşılması gereken, siyasal açıdan olgunlaşmış bir toplum ve devlet yapısını betimlemek için de kullanılıyor.

Milli-dinî güçler (Niru-yi milli-mezhebi): İran Özgürlük Hareketi'nden ayrılan, ancak bu örgüte ve Milli Cephe fikirlerine yakın, reform hareketini destekleyen, liberal milliyetçi-İslâmcı siyasî şahsiyetlerin oluşturduğu, daha çok aydın hareketi niteliğindeki, ama halk arasında da belli bir desteği olan grup. Önde gelen üyeleri arasında İzzetullah Sahabi (Yadullah Sahabi'nin oğlu olup 1979'da Devrim Konseyi üyesi olan nadir milli-dinî aydınlardan biri) dikkat çekiyor.

Dinî aydınlar (Ruşenfikran-ı mezhebi): Prototipini Abdülkerim Suruş'ta bulan, dinî inançlarına bağlı olmak ve çoğunlukla dinî referanslarla konuşmak ve düşünmekle beraber, çoğulcu siyasî yapıyı ve çoğulcu demokrasiyi kabul eden, "devrim"den çok "reform"a inanan, İran rejiminin cumhuriyetçi özelliklerine daha çok önem veren ve istisnasız her konuda "halkın oyunun" belirleyici olduğunu savunan İslâmcı aydınlar grubu.

Rehber: Dinî Lider. Ayetullah Ali Hamaney.

İmam: Tarihsel olarak, Hz. Ali ve soyundan gelen 12 İmama verilen ad. Ancak, 1979 İran İslâm Devrimi'nden sonraki dönemde, tek başına "İmam" dendiğinde kastedilen, Ayetullah Humeyni'dir.

Onarım (Sazendegi): 1988'de biten sekiz yıllık Irak savaşından sonra 1989'da cumhurbaşkanı olarak başa geçen Raf-

sancani'nin ülke ekonomisini ve altyapısını onarma ve yeniden imar için başlattığı liberal ekonomi ve yatırım, kalkınma programları.

Onarımın lideri (Serdar-ı Sazendegi): Taraftarlarının Rafsancani'ye taktıkları lakap.

Özür Lideri (Serdar-ı Şermendegi): Serdar-ı Sazendegi lakabına atfen, bir ara reformcu basında şaka olarak Cumhurbaşkanı Hatemi'ye takılan lakap. Hatemi'nin, ilk iki yılda vaadlerini hayata geçirme konusunda karşılaştığı güçlüklerinden ötürü seçmenlerine ve taraftarlarına her seferinde mahcup düşmesi ve onlara sürekli itidal tavsiye edip, özür dilemesi ima ediliyor.

Sivil Toplum (Came-e Medeni): Hatemi'nin gerçekleştirmeyi vaadettiği üç temel değişiklik ve hedeften biri. Reformcu kanattaki tartışmalarda, zaman zaman devlet dışı kurumların güçlendirilmesi anlamına işaret edilse de, asıl olarak kuralsızlığın yerini kuralların aldığı, hukukun üstünlüğünün sağlandığı, devlet kurumları, hükümet ve politikacıların vatandaşlara karşı sorumlu ve hesap sorulabilir bir konuma getirildiği bir düzen olarak anlaşılıyor. Gelişmekte olan sivil toplumun en temel iki unsuru olarak ise siyasî partiler ve basın görülüyor.

Kırmızı Çizgi (Hattı Gırmız): Reformların nereye kadar yapılabileceğini gösteren sınır. Daha doğrusu müesses nizamın tabuları tarafından çizilen tartışma ve ifade özgürlüğünün sınırı. Reformcu basının öncülük ettiği ifade özgürlüğü ve reform süreci, sürekli olarak bu sınırı her gün biraz daha genişleterek ilerliyor.

Halkçılık (Merdumsalari): Reform hareketinin temel sloganlarından biri. Kabul edilmiş ilkesi, kural ve pratikler yerine, halkın oyunun son tahlilde belirleyici olduğunun savunulması.

Besic (Gönüllü): Devrim sırasında oluşan yerel komitelerden

evrilerek gelişen ve daha sonra Devrim Muhafızları bünyesinde bir komutanlık altında toplanan, toplumun hemen her biriminde örgütlenen, mahallelerde asıl üssü camiler olan milis gücü.

İslâm Devrimi Muhafızları Ordusu (Sepah-ı Pasdaran-ı İnglab-ı İslâmi): Kısaca Pasdarlar veya Devrim Muhafızları olarak bilinen, devrim sırasında klasik ordu dışında kurulan devrim birliklerinin, daha sonra kendi ayrı kara, deniz, hava kuvvetleri ve kendi genelkurmayı olan, profesyonel devrimci orduya dönüşmüş hali.

Yeni seçim (İntihab-ı nov): 23 Mayıs Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hatemi'nin seçilmesiyle halkın yaptığı yeni seçim, tercih.

İÖH: İran Özgürlük Hareketi (Nehzet-i Azadiyi İran).

CRM: Cameye Ruhaniyet-i Mübariz (Militan Din adamları Örgütü).

MRM: Mecme-yi Ruhaniyun-u Mübariz (Militan Din adamları Birliği).

G-6: Altılar grubu. Liberal sağcı hareket.

Kargozaran: G-6 grubunun kuruluştan hemen sonra aldığı ad.

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN DEVLETİNİN ÖRGÜTLENMESİ

Anayasasına göre bir İslâm cumhuriyeti olan mevcut İran rejimini, başka cumhuriyetler ve diğer İslâmî devletlerden iki ayıran önemli faktör, ülkenin resmî adındaki "İslâm Cumhuriyeti" nitelemesinde vücut buluyor. Çünkü İran her ne kadar anayasalı bir devlet olsa da bu Anayasa'da yasaların, anayasa'nın yanı sıra şeriata da aykırı olamayacağı ve herşeyin üstünde bir Dinî Liderin (*Veliyi Fakih*) bulunduğu belirtiliyor. Şii fıkhındaki *Velayeti Fakih* teorisinin Humeyni ve Montazeri tarafından geliştirilen modern yorumuna dayanan Dinî Liderlik rejimi, aslında İran Anayasası'nda yapılan tanımı ve sayılan görevleri ile bir nevi Anayasalı hale getirilerek sınırlanmış bir "Dinî Liderlik" rejimi. Ama asıl çıngar da burdan kopuyor. Çünkü aşağıda kısaca tanımlamaya ve görevlerini vermeye çalıştığımız Anayasa'da ifade edilen halleri ile devlet kurumlarımn görev ve fonksiyonlarına bakıldığında, Dinî Lider iki aşamalı da olsa halk tarafından seçiliyor. Ama, halk, Dinî Liderin seçiminde "ikinci seçmen" olarak görev yapan Uzmanlar Meclisi'ne sıradan insanları, normal vatandaşları değil, din adamlarını seçiyor. Çünkü, özellikle bugünkü muhafazakâr kanadın yorumuna göre, Dinî Liderin sahip olması gereken özelliklerin kimde vücut bulduğunu, kimin bu nitelikleri ve şartları taşıdığını sıradan insanlar değil, ancak din adamları bilebilir,

onu ancak onlar tanıyıp teşhis edebilir. Hattâ aşırı muhafazakâr yorumcular, Uzmanlar Meclisi'nin yaptığının bir seçim değil de, aslında ilahi bir işaretle belirlenen, "işaret edilen" Dinî Lideri tanımak, fark etmek olduğunu bile savunuyorlar. Günümüz İran'ndaki tartışmaların kaynaklandığı, dayandığı bir nokta da burası. Bu ikili bir yapısı olan tek bir sorundan kaynaklanıyor. Yani, bu rejim, İslâmî de olsa bir cumhuriyet mi, yoksa bir dinî yönetim, giderek bir teokrasi mi?

Öte yandan, teknik olarak bakıldığında, 1989'a kadar, Cumhurbaşkanı tarafından atanan başbakanın önce Meclisten güvenoyu aldıktan, sonra oluşturduğu kabinenin bakanlarının yine tek tek meclisten güvenoyu aldığı bir çok partili parlamento hükümeti rejimi niteliğini taşıyan İran; 1989'da yapılan Anayasa değişikliği ile,[1] hem başbakanlık hem de Dinî Liderin Mercei Taklit (Büyük Ayetullah) olma zorunluluğu kaldırılarak, bir başkanlık, daha doğrusu "eksik, aksak başkanlık" sistemi haline geldi. Bu sistemin önemli mekanizmaları şöyle sıralanabilir: Doğrudan tek dereceli seçimle belirlenen Cumhurbaşkanı... Onun meclis içinden veya dışından serbestçe oluşturduğu kabinenin mecliste tek tek bakanlara verilen güvenoyu ile onaylanması... Ve yine meclis tarafından, tek tek bakanların ve Anayasa'nın öngördüğü hal ve şartlarda (Beni Sadr örneğinde olduğu gibi) Cumhurbaşkanı'mn güvensizlik önergesi ile görevden alınabilmesi...

Dinî Lider (Veliyi Fakih): Bu sistemde en önemli farklık, Rehberlik yani Dinî Liderlik (Velayeti Fakih) kurumudur. Dinî Liderin, atama ve görevden alma yetkisini elinde tuttuğu askeri ve sivil kurumlarla bünyesinde topladığı muazzam güçtür ve bu gücün seçilmiş hükümetin yetki ve gücünü büyük oranda sınırlandırmasıdır. Dinî Lider, Anayasa'da sayılan görevlerine göre, düzenli ordu, Devrim Muhafızları, polis, jandarma ve devrim sırasında oluşan sokak komitelerinin birleştirilmesiyle

1 İran'da devrimden bugüne kadar yapılan seçimler ve referandumlar için bkz. Tablo 2.

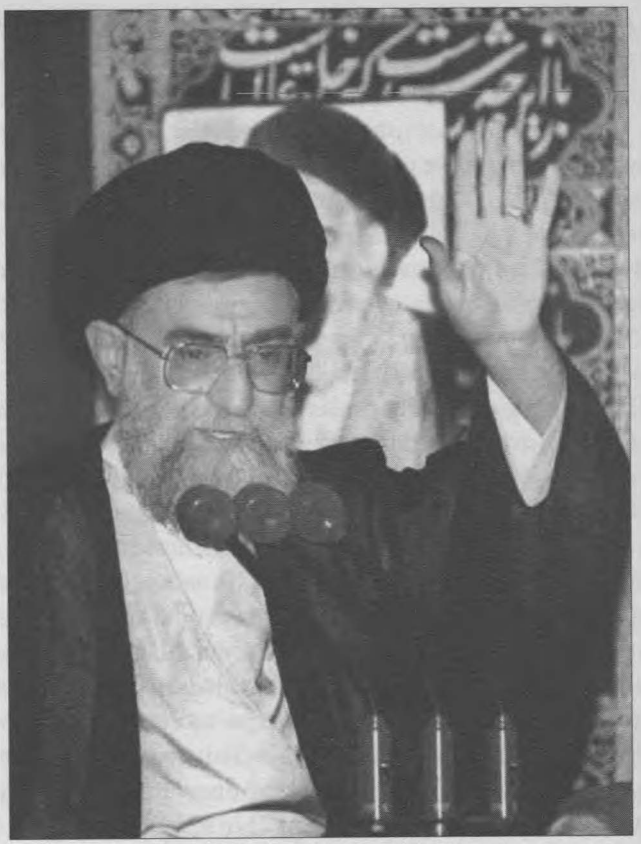
oluşturulan Güvenlik Kuvvetleri dahil tüm askeri kurumların komutanlarını, komutan yardımcılarını, genelkurmay başkanlarını, onların yardımcılarını, hava, kara ve deniz kuvvetleri komutanlarını atama yetkisini elinde bulundurur. Bunun yanı sıra, başkomutan sıfatına da sahip. Bu görevlerini temsilcilerine devredebilir. Örneğin Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı'nı, genellikle İçişleri Bakanına devreder ve İçişleri Bakanı onun adına bu görevi yürütür. Ama İçişleri Bakanı güvenlik kuvvetlerinin komutanlarını ve komuta kademesini değiştiremez. Böylece iç güvenlik gibi bir hükümetin asli görevi olan bir iş, bunu yürütmek içini gerekli yetkiler olmaksızın hükümetin omuzlarına yüklenmiş olur ve Dinî Liderin ya da onu etkileyen güç odaklarının çok hoşlanmadığı bir hükümet işbaşına geldiğinde bu ciddi bir handikap oluşturur. Elleri kolları bağlı ve kolluk kuvvetlerini yeterince denetleyemeyen, bir hükümet, Temmuz 1999'da Tahran Üniversitesi Öğrenci Yurdu'na polis saldırısı olayında olduğu gibi, kritik anlarda verdiği emirlerin bilerek aksinin uygulandığını görmek zorunda kalan "uyguladığı liberal, gevşek politikalar nedeniyle rejimin güvenliğini tehlikeye düşürmek" suçlamasıyla yüleşebilir.

Dinî Lider, bunun yanı sıra, ekonominin bir hesaba göre yaklaşık yüzde 70'ini elinde tutan dinî ve ticari vakıfların başkanlarını da bizzat atar. Ayrıca, İran Radyo Televizyon Kurumu Başkanı'nı doğrudan atar. Ordu, Devrim Muhafızları, Güvenlik Kuvvetleri, Üniversiteler, Vakıflar, resmi kuruluşlar olmak üzere birçok kuruma doğrudan atadığı temsilciler aracılığıyla bu örgütler üzerinde denetim gücüne sahiptir. Böyle yetkilerinin ve temsilcilerinin olmadığı yerlerde de, hükümet değişiklikleri sırasında gözden düşen yakın adamlarını, kendisine danışman atar. Örneğin Hatemi hükümetinde görev verilmeyen 16 yıllık Dışişleri Bakam Ali Ekber Velayeti'yi kendisine dış politika danışmanı ataması gibi. Velayeti'nin bu atamadan sonra, yeni bakan döneminde görev verilmeyen veya görevden alman kendi döneminin bürokratları, diplomatları ve danışmanlarını, "Liderin Dış Politika Danışmanlığı"nda toplayarak, liderin kanatları altında bir "paralel, gölge Dışişleri Ba-

kanlığı kurduğu" konusunda yazılıp çizilenleri, bir söylenti olmaktan çok, İran rejiminin örgütlenmesinin kendine has bir örneği olarak görmek mümkün. Belki de kendine has olmaktan çok, Bolşevik Devrimi'nden sonra her kuruma atanan "komiserler" ve onların denetim örgütleriyle gördüğümüz, bütün devrimci devlet ve yönetimlere has, "paralel kurumlar" olayının bir tezahürü olarak. Buna İran'daki özgünlüğünü veren ise, bu "paralel kurumlar"m sadece lidere bağlı olanlarla sınırlı kalmaması, bütün resmi kurum ve şirketlerde oluşturulan hattâ özel ve yabancı şirketlere bile kolları uzanan, *Heraset* (kontrol) birimlerinin bulunmasıdır. Bu birimler, resmi bir kurum ve örgüt içindeki bütün işe alım ve atamalarda etkin olmanın yanı sıra, kurumun işleyişinde devrim ve şeriat ilkelerine uygunluğun sağlanmasını denetlemekle de yükümlüdürler. Türkiye'de 12 Eylül uygulaması olarak başlayan kamu sektörüne memur ya da işçi olarak girerken Güvenlik Soruşturması uygulaması, İran'da hâlâ üstelik ideolojik-dinî denetimin ve hattâ sınavın da eklendiği bir sistem içinde daha katı biçimde uygulanmaktadır. Bu uygulama başlarda üniversite sınavını kazanan öğrencilerin üniversitelere yerleştirilmesini de kapsıyordu. Ancak daha sonra ünivesitelerdeki bu denetim sadece lisanüstü ve uzmanlık programları ile kısıtlanmıştır. Elbette bütün bunları koordine ve finanse etmek için muazzam bir bürokratik örgüt ve kontrol ağının gerekliliğini ve bu ağın tüm devlet kurumlarına ve topluma uzanan tasallut ve denetimini gözden kaçırmamak gerekir.

Meclis (Meclis-i Şura-yı İslâmi): Tam olarak "İslâmi Danışma Meclisi" adını taşıyan İran parlamentosu 18 Şubat 2000 seçimlerine kadar 270 üyeli idi. Bu sayı seçimlerden önce, ülkenin nüfusundaki artış dikkate alınarak, 290'a çıkarıldı.[2] Muhafazakârların çoğunlukta olduğu 5. Meclis'in aksine, 18 Şubat 2000'de yapılan son seçimlerle belirlenen 6. Meclis'te reformcular yüzde 70'e yakın büyük bir çoğunluk sağladı.

2 Anayasa'nın 69. Maddesine göre, her on yılda bir, nüfus yapısındaki değişimler göz önüne alınarak milletvekili sayısı 20'den fazla olmamak üzere artırılabilir.

İran Dinî Lideri Ayetullah Seyid Ali Hamaney.

Meclis'in çıkardığı yasaların cumhurbaşkanı tarafından yürürlüğe sokulmadan önce Anayasayı Koruyucular Konseyi tarafından Anayasa ve şeriata uygun olduğunun onaylanması gerekiyor. Konsey, bir yasayı bunlara uygun bulmazsa Meclis'e geri gönderiyor. Meclis'in yasada aynı şekli ile direnmesi durumunda yasa, arabulucu konumundaki Düzenin Yararını Teşhis Heyeti'ne gidiyor.

Anayasayı Koruyucular Konseyi (Şura-yı Nigehban-ı Kanun-u Esasi): Türkiye'deki Anayasa Mahkemesi konumunda. Yasala-

rın Anayasa ve ek olarak şeriata uygunluğunu denetliyor. Altı yıllığına atanan 12 üyesi var: Altı din adamı üyesini Dinî Lider doğrudan atıyor, din adamı olmayan sivil hukukçu altı üyesini ise, Yargı Erki Başkanı'nın önerdiği adaylar arasından Meclis seçiyor. İran Anayasası'na göre (Madde 91 ve 94) Konsey, Meclis'ten çıkan bütün yasaların Anayasa ve şeriata uygunluğunu denetlemekle yetkilidir. Yasaların şeriata uygunluğunu, Konsey'in din adamı üyelerinin çoğunluğu, Anayasa'ya uygunluğunuysa Konsey'in bütün üyelerinin çoğunluğunun oyları belirler. Son açıklanan rakamlara göre, Konsey şimdiye kadar 700 adet yasayı şeriata aykırı bularak Meclis'e geri gönderdi.[3]

Konsey ayrıca bütün seçimleri ve referandumları (Anayasa Madde 99) denetlemekle görevlidir. Özellikle bu yetkisini kullanırken büyük tartışma ve krizlere neden olmuştur. Daha başından beri muhafazakârların egemenliğinde olan Konsey, özellikle seçimlerin denetlenmesi konusundaki görevini, seçimlere katılacak adayların ve seçim sonuçlarının denetlenmesi ve onaylanması olarak yorumlamış; özellikle 3., 4., 5. ve 6. Meclis seçimleri ile 2 ve 3. Uzmanlar Meclisi ve ilk yerel seçimlerdeki tutumuyla da büyük tartışmalara yol açmıştır. Seçim Yasası'na göre bir kişinin milletvekili, cumhurbaşkanı, Belediye ve Uzmanlar Meclisi üyesi adayı olması için, nihai olarak Konsey tarafından onaylanması gerekiyor. Konsey de, şimdiye kadar herhangi bir kişinin adaylığını veto ederken, bunun gerekçelerini açıklama gereği duymadı. Ayetullah Cenneti'ye göre buna zorunlu değildir ve zaten gerek de yoktur.[4]

Reformcular ise, seçime girecek adaylar konusunda bir yasal denetleme olması gereğini kabul etmekle birlikte, bu denetimin, o kişinin devrime ve İslâm'a bağlılığının, inancının sorgulanması anlamına gelen "*selahiyet* (doğruluk-yeterlilik) denetimi" (*nezaret-i istisvabi*) şeklinde olmasına karşı çıkıyorlar. Reformcular bu denetimin yasalarla belirlenmiş kesin kuralla-

3 Konsey Sekreteri Ayetullah Ahmed Cenneti'nin 21 Temmuz 2000 tarihli Tahran Cuma Namazı'ndaki Cuma Hutbesi. *Iran News*, 22 Temmuz 2000.

4 Aynı yer.

ra bağlı olmasını, her türden vetonun gerekçelere dayanmasının ve bu gerekçelerin açıklanmasını istiyorlar.

Son dönemde adayların onaylanmasında yaşanan krizler, konunun belirli kurallara bağlı hale getirilmesinden çok, iki taraf arasında güç gösterileri ve uzlaşmalar yoluyla çözüldü. Ancak Hatemi hükümeti bu durumu kesin bir hal yoluna koymak amacıyla, seçim koşullarını yeniden düzenleyecek bir yasa tasarısını Meclis'e sunmaya hazır olduğunu açıkladı.[5]

Uzmanlar Meclisi (Meclis-i Hobregan): İlk Uzmanlar Meclisi, devrimden sonra 1 Nisan 1979'da yapılan referandumla monarşiye son verilmesinin ardından yeni Anayasayı hazırlamak amacıyla, bir nevi Danışma Meclisi olarak kuruldu. 70'ten fazla üyesi genel seçimle belirlendi. Hazırladığı Anayasa taslağı, 2 Aralık 1979'da yapılan referandumla kabul edildikten sonra dağıldı.

2. Uzmanlar Meclisi'nin 83 üyesi Aralık 1982'de yapılan iki turlu seçimle belirlendi. Kasım 1985'de Humeyni'nin halefi olarak Hüseyin Ali Montazeri'yi bu Meclis seçmişti. Montazeri daha sonra Mart 1989'da Humeyni tarafından bu görevden azledildi. Ölüm nedeniyle boşalan sandalyeler için Nisan 1988'de ara seçim yapıldı. 1989'da Humeyni'nin ölümü üzerine, aynı gün toplanan Meclis, zamanın cumhurbaşkanı Hüccetülislâm Ali Hamaney'i Dinî Lider olarak seçti ve Hamaney o andan itibaren Ayetullah sıfatıyla anılmaya başlandı.

Uzmanlar Meclisi yılda bir toplanıyor. Sekiz yıllık dönem için seçilen üyeleri başka görevlerde ve milletvekilliklerinde veya diğer konsey üyeliklerinde bulunabiliyorlar. 23 Ekim 1998'de yapılan son seçimlerle oluşan Uzmanlar Meclisi şu anda tamamı din adamı 86 üyeden oluşuyor. Bunların yüzde 59'u muhafazakârlar. Rafsancani taraftarı liberal "G-6 grubu" tarafından aday gösterilen reformcuların oranı yüzde 14, ortak listede yer alan adaylar yüzde 24, bağımsız adaylarsa yüzde 3.

Bu heyetin Başkanı Ayetullah Ali Meşkini, Başkan Yardımcısı Haşimi Rafsancani. Toplantılarını, kural olarak sekretarya-

5 İçişleri Bakanı Musavi Lari'nin açıklamaları, *Iran Daily*, 7 Ağustos 2000.

İran İslâm Cumhuriyeti'nden dört önemli isim birarada: (soldan sağa) İran Dinî Lideri Ayetullah Hameney'in Büro Başkanı Muhammed Muhammedi Golpaygani, Cumhurbaşkanı Hatemi, Düzenin Yararını Teşhis Heyeti Başkanı Rafsancani ve Yargı Erki Başkanı Şahrudi.

nın bulunduğu Kum'da yapıyor; ama son yıllarda zaman zaman Tahran ve Meşhed'de toplandığı da oldu. Asıl görevi İran Dinî Liderlik makamı boşaldığında, yerine yenisini seçmek. Uzmanlar Meclisi aynı zamanda İran Dinî Liderini denetleme, anayasada belirlenen niteliklerinde eksilme olması ya da bu nitelikleri başından beri taşımadığının ortaya çıkması durumunda onu görevden alma yetkililerine sahip. Bu meclisin, Hamaney'le ilgili konusunda şimdiye kadar herhangi bir denetim yaptığı bilinmiyor.

Düzenin Yararını Teşhis Heyeti (Mecme-yi Teşhis-i Maslahatı Nizam): Anayasa ve yasaların Şeriata uygunluğu konusunda Meclis ile Anayasayı Koruyucular Konseyi arasında çıkan anlaşmazlıkların son çözüm mercii. Humeyni tarafından 6 Şubat 1988'de Meclis ile Anayasayı Koruyucular Konseyi arasında çıkan bir anlaşmazlığı çözmek üzere kuruldu. Aynı zamanda

İran Dinî Liderinin, ülkenin genel politikalarını belirlemesine yardımcı olan danışman kuruluşu. Dinî Lider, Anayasasal görevlerinden biri olan "ülkenin olağan yollarla çözülemeyen sorunlarını çözme" görevini bu heyet aracılığıyla ve bu heyete danışarak yerine getiriyor.

Ayrıca yine Anayasa'da belirlenen ve Dinî Liderin görevini yerine getirememesi durumunda yerine yenisi seçilinceye kadar oluşturulacak "Liderlik Konseyi"ne üye seçimi ve bu Liderlik Konseyi'nin lider yerine vereceği kararların yürürlüğe girebilmesi için dörtte üç çoğunlukla onaylanması gibi Anayasal görevleri var. Bu nedenle, heyeti, rejimin "eminler heyeti" olarak adlandırabiliriz.

Ali Hamaney, 18 Mart 1997'de yayınladığı bir emirle, cumhurbaşkanlığı sona eren Rafsancani'yi heyetin başına getirdi ve Konsey'e yeni üyeler atadı. Halbuki o zamana kadar heyetin doğal üyesi olan cumhurbaşkanı başkanlık görevini de üstlenirdi.

Bazı kişiler görevleri gereği bu heyete otomatik olarak üye oluyor. Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı, Yargı Erki Başkanı, Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin din adamı olan altı üyesi bu kapsama giriyor. Ayrıca görüşülen konuyla ilgili bakan da Konsey toplantısına üye olarak katılıyor. Bunlara ek olarak Hamaney, aynı emirle, 25 kişiyi daha ismen 5 yıllığına üye olarak atamıştı. Zamanla Meclis Başkanı'nın ve Anayasayı Koruyucular Konseyi'ndeki bazı din adamı üyelerin değişmesiyle Heyetin doğal üyelerinin bir kısmı değişti, ama ismen atanan üyeler aynı kaldı.

Yargı erki (Guvve-yi Gaza): Başkanlığı doğrudan Dinî Lider tarafından altı yıllığına atanan bir Ayetullah yürütüyor. Hamaney Ağustos 1999'da görev süresi dolan aşırı muhafazakâr Ayetullah Muhammed Yezdi'yi Anayasayı Koruyucular Konseyi'ne kaydırarak yerine Ayetullah Mahmud Şahrudi'yi atadı.

Yürütme erki (Guvve-yi Mücriye): Dinî Lider, Cumhurbaşkanı ve hükümetten oluşuyor. Cumhurbaşkanı hükümetteki

bakanların yanı sıra, bazıları Cumhurbaşkanı Yardımcısı sıfatını taşıyan kişileri de atıyor. Aralarında Merkez Bankası Başkanı, Atom Enerjisi Kurumu Başkanı, Beden Terbiyesi Kurumu Başkanı, Çevre Koruma Örgütü Kurumu Başkanı, Bütçe ve Plan Örgütü Başkanının da bulunduğu bu kişiler "kabinenin", Meclis tarafından güvenoyu alması gerekmeyen doğal üyeleri oluyor. Kabine üyeleri arasında İran Radyo Televizyon Kurumu Başkanı da bulunuyor ki, bu kişi Dinî Lider tarafından atanıyor.

Doğrudan halk oyu ile 4 yılda bir seçilen Cumhurbaşkanı ülkenin yönetiminden, iç ve dış siyasetinin yürütülmesinden doğrudan sorumlu ve yetkili kişi. Bir kişi Anayasa'ya göre ancak iki dönem üst üste seçilebiliyor. Ancak özellikle 1997 seçimlerinden sonra "rejimin ve devrimin temellerinden" biri olarak görülen Rafsancani'nin Düzenin Yararını Teşhis Heyeti başkanlığına ismen atanmasından sonra, Cumhurbaşkanının ülke yönetiminde ancak üçüncü sırada geldiği spekülasyonları ağırlık kazandı. Çünkü bu ana kadar Cumhurbaşkanı, Düzenin Yararını Teşhis Heyeti'nin de Başkanı oluyordu.

Baştan beri, sanki bilerek, "kuvvetler ayrılığı" ilkesinden çok "kuvvetlerin farklılığı, parçalılığı" ilkesine göre örgütlenmiş, yapılanmış olan İran rejiminde, Meclis, Cumhurbaşkanı, Anayasayı Koruyucular Konseyi arasındaki, sorunlu anlarda karizmatik Dinî Liderin müdahalesiyle çözülecek anlaşmazlıklar, Humeyni'nin sağlığında Meclis ile Konsey arasında çıkan anlaşmazlığı çözmek için son merci olarak atadığı Teşhis Heyeti ile yeni bir mecraya girmiş oldu. Humeyni bu heyeti, belki dengeleri korumak için son sözü söylemeden önce kanatlara uzlaşma fırsatı ve zemini yaratmak için atamıştı belki de kişisel sorumluluk almak yerine sorun çözme ve kriz yönetimini kurumsallaştırmak istemişti. Ancak onun ölümünden sonraki dönemde büyük oranda bu kuvvetlere hâkim olan siyasî kanadın genellikle muhafazakârlar olması nedeniyle başgöstermeyen sorun ve kriz tehlikeleri, 1997 Cumhurbaşkanlığı seçimi ve ardından 18 Şubat 2000 Meclis seçimini reformcuların alması ile önü alınamaz hale geldi.

1997'den sonra geçen üç yıl içinde sorunlar sadece yürütme ile diğer erkler arasında yaşanır, dolayısıyla kanatlar büyük oranda "kamuoyuna oynar" ve bunun en önemli aracı da 23 Mayıs'tan sonra doğan reformcu basın olurken, son seçimlerle oluşan Meclis'in reformcuların egemenliğine girmesiyle çatışma yasama alanına da sirayet etmiş oldu.

Reformcu Meclisi oluşturan milletvekilleri, "yürütmenin reformları uygulamasının önündeki engelleri kaldırma ve Cumhurbaşkanı ile uyumlu bir meclis" sloganı ile halktan oy almıştı. Ama bu kolay görünmüyor. Çünkü daha önce söylediğimiz gibi Meclis'in kabul ettiği kanun tekliflerinin yasalaşması için muhafazakârların elindeki Konsey tarafından onaylanması gerekiyor ki, bunu kimse beklemiyor.

Peki ne olabilir? İki ihtimal görünüyor. Bir; muhafazakâr Konsey, "iki al bir ver" gibi bir politikayla, mümkün olduğunca engelleme yapmakla birlikte bazı reform yasalarını onaylayacak, bazılarını engelleyecek ve bunun oranını, perde arkası baskılar, pazarlıklar, dayatmalar, tehditler, blöfler belirleyecek. Son analizde kimin kazançlı çıkacağını ise rejimin geleneksel, kurumsallaşmış güç, iktidar merkezleri tayin edecek. İkincisi, reformcu Meclis ile muhafazakâr Konsey, cepheden çatışmayı seçecek, yasaların birçoğu Rafsancani'nin ve büyük oranda muhafazakârların egemenliğindeki Teşhis Heyeti'ne gidecek, son sözü bu heyet söyleyecek.

Ancak reformcuların başvuracağı son bir yol daha var. Anayasa'nın 59. Maddesine göre, Meclis yasama yetkisini kullanırken, önemli konularda doğrudan referandum isteyebilir. Ancak herhangi bir konuda doğrudan referandum isteme kararının Meclis üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile alınması gerekir. 18 Şubat seçimleriyle belirlenen 6. Meclis'in toplanmasından sonra ağır ağır başgösteren tartışmalarda, bazı yazarlar reformcu yasaların Konsey tarafından onaylanmaması durumunda bu yola başvurabileceğine işaret etmeye başladılar. Ancak bunun sık sık başvurulabilecek bir yol olmadığı aşikar. Yine de Meclis çok önemli bir yasa değişikliğinde bu yola giderek, reformlara direnen odaklar üzerinde, halk desteği ara-

cılığıyla önemli bir baskı oluşturma imkânına sahip. Reformcuların bu imkânı kullanacağına kesin gözüyle bakılabilir. Çünkü bu onların belki de tek çıkış yolu olacak. Ama muhtemelen bunu stratejik konulara ve anlara saklayacak, hattâ son ana kadar kullanmayacakları bir imkân olarak ellerinde tutacaklardır. Reformcuların bu konuda ellerinde, Meclis aracılığıyla kullanabilecekleri bir imkân daha var: Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin üye kompozisyonunu değiştirmek. Bilindiği gibi, Anayasa'ya göre, Konsey'in din adamı olmayan 6 üyesini, yani yarısını, Yargı Erki Başkanı'nın önerdiği kişiler arasından Meclis seçiyor. Her ne kadar Yargı Erki'nin önermesi nedeniyle Meclis Konsey'e kendi istediği, reformcu kişileri seçemeyecek olsa da, en azından istemediği aşırı muhafazakâr kişilerin seçilmesini engelleyebilecek ve belki daha önemlisi, seçim sırasında yürütülecek pazarlıklarla, başka alanlarda çeşitli avantajlar, tavizler elde etme imkânını yedekte tutacak.

Bu arada, Dinî Lider Hamaney'in, verdiği bir emirle, reformcu milletvekilleri tarafından hazırlanan basın yasasında düzeltmeler ve iyileştirmeler yapmayı amaçlayan kanun tasarısının Meclis'te görüşülmesini engelleyen doğrudan müdahalesi, bu aşamada beklenmedik bir gelişmeydi. Bunu ilerde basınla ilgili bölümde ayrıca tartıştık.[6]

8 Bkz 9. Bölüm, reform hareketinin can damarı: Basın.

İKİNCİ BÖLÜM

İRAN'DA SİYASÎ GRUPLAR VE ULEMANIN PARÇALI YAPISI

Mevcut İran siyasî rejimindeki akım ve grupların tanımlanması konusunda en ciddi sorun İranlı siyasetçilerin "liberal", "muhafazakâr", "radikal", "solcu", "sağcı" gibi terimlerle tanımlanmalarına kızmalarından kaynaklanıyor. İranlı yönetici ve politikacılar, kendilerine bu tür sıfatlar yakıştırıldığında genellikle "bunlar Batı uydurması şeyler, bize ve İslâm'a uymaz" diyorlar. Yine de bu terimlerin, isabetli kullanılmaları durumunda, İran siyasî arenasını ve siyasetçilerini tanımlamada epey işlevsel oldukları kesin.

1906 Anayasa Devrimi'nden, hattâ 1891-92 Tütün Tekeli'ni boykot hareketinden itibaren[1] bu yana İran siyasî hayatında ulema önemli bir rol oynadı. Ancak bu geleneksel örgütlenme, çağdaş siyasî ortama ayak uydurmada hep zorlandı. Özellikle 1952-53'te Musaddık liderliğindeki ulusal mücadele sırasında bu sıkıntı iyice açığa çıktı. Milliyetçiler Ulusal Cephe'de, komünistler *Tudeh*'de örgütlenirken, dinci politikanın tek adresi Navab Sahabi liderliğindeki *Fedayin-i İslâm*'dı. Fakat Sahabi

1 Bu konuda bakınız Mansur Muaddel, "İran'da Şii Ulema ve Devlet", *İran Devrimi, Din, Anti-Emperyalizm ve Sol*. Der. Dr. Serpil Üşür; Belge Yayınları, İstanbul (1992) içinde, ss.151-200. Bu derleme özellikle İran İslâm Devrimi ve devrimde farklı siyasî akımların konumu ve ulemanın İran tarihindeki yeri ve etkisi ile ilgili tartışmalar için güzel ve aydınlatıcı bir kaynak olarak okunabilir.

ile geleneksel ulemanın lideri Ayetullah Kaşani arasında önemli görüş ayrılıkları vardı.

İslâm devrimi arefesi ve sonrasındaki kısa bir dönemde, İran'da geniş bir siyasî parti ve gruplar çoğulculuğu yaşandı. Ne var ki Humeyni liderliğindeki ulemanın devrime damgasını vurması ve iktidarı kendi tekeline almasıyla birlikte bu çoğulculuk da sona erdi.

Ulemanın muhaliflerini birer birer tasfiye etme süreci, son ana kadar Humeyni'yi destekleyen Sovyet Birliği yanlısı komünist parti Tudeh'in de 1982'de yasaklanması ile tamamlandı. Bu tarihten itibaren sahnede kalan tek legal siyasî parti, devrimden hemen sonra 18 Şubat 1979'da kurulan Humeyni yanlılarının örgütü *Cumhur-i İslâmi* Partisi idi. 2 Haziran 1987'de Rafsancani ve Hamaney, Humeynici cephede ikilik yarattığı gerekçesiyle, Dinî Liderden partinin faaliyetlerine son verme izni isteyip aldılar ve kendilerinin de Merkez Konseyi üyesi oldukları partiyi kapattılar. Böylece İran'da politika siyasî partiler olmaksızın yapılır oldu.

Ulemanın bölünmesinin tarihi

Ancak Cumhur-i İslâmi Partisi'nin faaliyetlerine son vermesi, ulema içindeki bölünmeye çare olmadı. Humeyni'nin sahneye çıkmasıyla zaten kökten bölünmüş olan İran Şii uleması, onun sağlığında ve kendisinin izniyle bir kez daha, bu kez Humeyniciler arasında olmak üzere ikiye bölündü.

O zamana kadar ulemanın ana örgütü olan *Came-ye Ruhaniyet-i Mübariz* (CRM- Militan Din adamları Topluluğu) içinde çıkan anlaşmazlıklar, 3. dönem Meclis seçimleri öncesinde tam bir kopmayla sonuçlandı. Artık "sol kanat" diye anılan radikal ulema, sağ kanadın siyaseti tekeline alma eğilimlerine karşı bir denge oluşturmak da isteyen Humeyni'nin kişisel izniyle 20 Mart 1988'de *Mecme-yi Ruhaniyun-u Mübariz* (MRM-Militan Din adamları Birliği) örgütünü kurdu. Böylelikle ilk kez ulema içinde sağ ve sol diye iki akım ortaya çıktı.

Ulema içindeki bu bölünme iki temel politika etrafında şe-

killenip pekişti: Birincisi, 1989'da Humeyni'nin ölümünün ardından Cumhurbaşkanı Ali Hamaney'in Dinî Liderliğe ve sonra Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığına seçilmesinden sonra, Rafsancani'nin başlattığı "Onarım Cihadı" çerçevesinde uygulanacak ekonomi politikaları; ikincisi, yeni Meclis seçimlerine girecek listelerin belirlenmesi ve denetlenmesi.

Rafancani'nin Onarım Cihadı, aslında devrim ve Irak'la savaşın yıktığı İran ekonomisini onarmak için büyük bir yatırım çabasına girişmek ve bunu uygulamak için özelleştirme de dahil pazar ekonomisine ve yabancı yatırıma, dış ticarete yönelmeyi içeren istikrar programı politikalarını kapsıyordu. Bu politikalar, savaş döneminde uygulanan devletçi politikaların aynen sürdürülmesini isteyen, sübvansiyonları savunan ve dış ticarete karşı olan kesimin tepkisini çekti. Ayrıca bu kesim seçim listelerinin muhafazakâr ulema tarafından denetlenmesine de tepki gösterdiği için 3. Meclis seçimleri öncesinde ana ulema örgütünden ayrılarak kendi listesini çıkardı ve seçimleri kazandı. Bu kesim özellikle ekonomideki serbest piyasa politikalarına karşı devletçiliği savunması ve yabancı sermayeye karşı olması nedeniyle "sol" diye anılmaya başlandı.

Sağ ve sol diye bölünmüş ulemanın kendi içinde de, Humeyni'nin ölümünden sonra ayrışmalar oldu. Sonuçta her iki ana akım içinde ayrı ayrı "geleneksel sağ" ve "modern sağ" ile "gelenekel sol" ve "modern sol" kanatlar ortaya çıktı.

SAĞ KANAT
CRM: Muhafazakâr ulemanın örgütü

Bazı kaynaklara göre 1963'te kurulan CRM, Humeyni'nin Şah'a karşı mücadelesinde önemli bir örgütleyici rol oynadı. CRM, geleneksel ticaret sermayesinin toplandığı Pazar'ın desteğine sahipti ve onun çıkarlarını yansıtıyordu. CRM ile Pazar arasındaki bağı yine 1963'de kurulmuş olan *Cemiyetha-yı Mutelif-e İslâmi* (İslâmi Dernekler Koalisyonu) sağlamaktaydı. Söz konusu kuruluş, bu işlevini halen sürdürüyor.

Genellikle "sağ kanat" ya da "Pazar kanadı" diye bilinen

CRM, muhafazakâr dernek ve örgütlerin etrafında toplandığı bir ulema örgütü. Asıl örgütlenmesi başkent Tahran'da. Diğer büyük şehirlerde aynı adı taşıyan, ama zaman zaman merkezden farklı, hattâ ona zıt politikalar izleyen yerel CRM'ler bulunmakta.

Liberal "modern" sağın lideri olduğu savunulan Rafsancani ve onun en önemli rakibi olan, eski Meclis Başkanı, son cumhurbaşkanlığı seçimlerinin mağlubu, muhafazakâr sağın siyasî lideri Natık Nuri, CRM'nin Merkez Konseyi üyeliğinde hâlâ birarada bulunuyorlar. CRM'nin en önemli Dinî Lideri ise, uzun zamandır hükümet işlerinden elini çekmiş olan Ayetullah Mehdevi Keni. Mehdevi Keni Temmuz 1995'te CRM Genel Sekreterliği'nden istifa etmesine rağmen, 1997 seçimlerinden sonra tekrar bu görevi üstlendi.

Natık Nuri'nin siyasî liderliğini üstlendiği grubun önde gelen üyeleri arasında, Anayasayı Koruyucular Konseyi Genel Sekreteri Ayetullah Ahmed Cenneti, Ayetullah Ali Meşkini, 5. Meclis'in Başkan Yardımcısı Hüccetülislâm Hasan Ruhani, eski Anayasayı Koruyucular Konseyi üyesi ve Tahran Geçici Cuma İmamlarından Ayetullah Muhammed İmami Kaşani, Eski Yargı Erki Başkanı, şimdi Anayasayı Koruyucular Konseyi üyesi Ayetullah Muhammed Yezdi, grubun sözcüsü, 5. Meclis'te Tahran Milletvekili olan Hüccetülislâm Seyid Rıza Takavi, Eski İstihbarat Bakam ve şimdinin Danıştay Başkanı Hüccetülislâm Gurbanali Dorri Necefabadi bulunuyor. Bir zamanların ünlü Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti de, bağımsız görünmeye çalışmasına rağmen bu grupla birlikte hareket ediyor.

CRM, geleneksel ticaret yapısına dayalı Pazar'la ilişkilerinden dolayı sanayicilere karşı tüccarlardan yana, devletten izin ve lisans teminine bağlı ticari kazançları destekleyen bir politikanın savunucusu. Yabancı yatırımlara karşı paranoid bir korku taşıyan ve her yabancı yatırımı ABD müdahalesi ile eş görme eğiliminde olan, ancak son dönemde bu korkusundan belli ölçülerde sıyrılan CRM, ekonomi ve kamu idaresinde önceliği liyakata değil sadakate, yani sistemle ve giderek kendi grup çıkarlarıyla uyumlu davranmaya veriyor. Bu nedenle, CRM, bu-

günkü İran siyasî rejimini tekelcileştirerek başkalarını iktidardan uzak tutmak için azami gayret ve şiddet gösteren muhafazakâr-tutucu bir örgüt olarak öne çıkıyor ve uluslararası düzeyde de evrensel İslâm'ın çıkarlarını "İran ulusal çıkarları"nın önüne koyuyor.

Günlük olarak yayımlanan akşam gazetesi *Resalet,* toplumsal ve kültürel hayatta sıkı bir kontrolden ve kapalılıktan yana olan, "yabancı kültürlere" düşmanlıkla yaklaşan CRM'nin yayın organı niteliğinde. Son zamanlarda biraz İran müesses nizamında "aklın sesi" görünümüne bürünmeye çalışsa da meşhur günlük gazete *Cumhur-i İslâmî* de bu grubun görüşlerini dile getiriyor. Günlük Farsça ve İngilizce *Kayhan* gazeteleri. *Abrar* gazetesi ve bol miktarda haftalık ve aylık dergi de bu grubun görüşlerini yansıtıyor.

İran'daki bütün diğer aktif siyasî grup ve ulema örgütlerinin aksine, CRM halen İçişleri Bakanlığı'nın herhangi bir resmi kayıt ve izni olmadan faaliyet gösteriyor.

CRM ile aynı yönde hareket eden ve seçimlerde muhafazakâr adayları destekleyen önemli diğer grupları ise genel sekreterliğini Habibullah Asgerovladi'nin yaptığı İslâmi Dernekler Koalisyonu, muhafazakâr grupları finansal olarak besleyen Pazar ve Esnaf İslâmi Dernekler Topluluğu (*Came-ye Encümenha-yı İslâmi-ye Bazar ve Esnaf*), başkanlığını bir bombalı suikast sonucu ölen eski Başbakan Bahonar'ın kardeşi Mühendis Rıza Bahonar'm yaptığı, 1988'de kurulan İslâmi Mühendisler Derneği'ni (*Came-ye İslâmi-yi Mühendisin*) sayabiliriz. Bahonar'ın yanı sıra derneğin önde gelen üyeleri arasında, eski Enerji Bakanı ve 5. Mecliste Tahran milletvekili Hasan Gafuriferd ile *Resalet* gazetesinin Genel Yayın Yönetmeni, 5. Meclis'te Tahran Milletvekili Murtaza Nebevi'yi sayabiliriz. "*Cem*" haftalık dergisi grubun resmi yayın organı.

Bunun yanı sıra muhafazakâr kadın örgütlenmesi Zeynep Derneği (*Came-ye Zeyneb*) de CRM ile ortak hareket eden örgütlerin önemlilerinden biri.

G-6: Modern sağ ya da ılımlılar

Önceleri, Rafsancani'nin 1989'da cumhurbaşkanı seçilmesiyle başlattığı ekonomik, toplumsal ve kültürel liberalizasyonu savunan bürokrat ve devlet görevlilerinin oluşturduğu şekilsiz bir grup olan bu kesim, 5. Meclis seçimleri öncesi 18 Ocak 1996'da bakan, Cumhurbaşkanı yardımcısı ve üst düzey bürokratlardan oluşan 16 kişinin Onarımın Uygulayıcıları (*Kargozaran-ı Sazendegi*) ortak adıyla yayımladığı bildiriyle[2] ilk kez bir grup olarak şekillendi.

Grubun adında "onarım" kelimesinin seçilmiş olması anlamlıydı. Çünkü İran İslâm Cumhuriyeti, resmî retoriğe göre 1997'ye kadar üç dönem yaşamıştı: Devrim yılları, Irak'la savaşı kapsayan "Kutsal Savunma" dönemi ve nihayet savaşın bitiminden sonra başlayan "Onarım Cihadı" (Cihadı Sazendegi). Rafsancani'yi "Serdarı Sazendegi" (Onarımın Lideri) olarak anan taraftarları, kendilerini de onarımın uygulayıcıları diye anlandırarak hem Rafsancani'ye bağlı olduklarını, hem İran'ın şimdisini ve geleceğini temsil ettiklerini, hem de ülkenin hizmetinde olduklarını bir çırpıda söylemiş oluyorlar. İsim seçimindeki bu politik maharetlerini, 1996 ve 2000 Meclis seçimleri sırasında olmasa bile 1997'de Hatemi'nin seçim kampanyası sırasında da gösterdiler.

Önde gelen üyeleri arasında, sık sık açık sözlü ve aykırı çıkışları ile tartışmalara neden olan Rafsancani dönemi Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Hatemi'nin Kültür ve İrşad Bakanı Ataullah Mohacerani, Tahran eski Belediye Başkanı olan Gulamhüseyin Kerbasçi, Rafsancani'nin kardeşi ve aynı zamanda hem Rafsancani hem Hatemi'nin Cumhurbaşkanı Yardımcısı Muhammed Haşimi, Merkez Bankası Başkanı Muhsin Nurbahş, eski Serbest Bölgeler Başkanı, Kerbasçi'den sonra Tahran Belediye Başkanı Murtaza Alviri ve Atom Enerjisi Kurumu Başkanı da dahil diğer birkaç önemli üst düzey bürokrat bulunuyor. Rafsancani zamanında Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı olan Hasan Habibi, Meclis Başkan Yardımcısı Hüc-

2 Bkz. Ek 1. Kargozaran Kuruluş bildirisi.

cetülislâm Hasan Ruhani ve Ayetullah Amini de bu gruptan sayılabilir.

Grubun en tanınmış lideri olan Kerbasçi, grubu kurma nedenlerini, "5. Meclis seçimleri öncesinde hepimiz değişimden yanaydık ve daha farklılıklar taşıyan ve uzmanlığa dayalı bir parlamento istedik. Bu nedenle biz bir grup kendi işinde 'uzman' kişi olarak biraraya geldik" diye açıklıyor.

Sanayileşme yanlısı, elektronik, bilgisayar ve hizmet endüstrileri gibi görece "modern" kesimler tarafından desteklenen, ekonomide liberalizasyondan ve özel sektörün hâkim olduğu pazar ekonomisinden yana olan yeni sağ, geleneksel sağın aksine, toplumsal ve kültürel hayatta, sanatta açılımdan, dış dünya ile bağların artmasından yana ve kültürel izolasyona karşı.

Bu grubu destekleyen ya da bu gruba yakın gazeteler arasında Tahran Belediyesi'nin yayımladığı günlük *Hemşehri* gazetesini, resmî İran haber ajansı tarafından yayınlanan günlük Farsça *Iran* ve İngilizce *Iran Daily* gazetesini ve akşam gazetesi *İttilaat*'ı sayabiliriz.

İç politikada Anayasa ile gerçek siyasî hayat arasındaki aykırılıkların kaldırılmasını, anayasa ve yasalara uyulmasını, yeterince özgürlük olduğunu savunan muhafazakâr kanadın aksine özgürlüklerin göreli olarak genişletilmesi gerektiğini isteyen modern sağ, geleneksel ulemanın siyasetteki etkisini azaltacağını düşündüğü için siyasî partilerin yeniden kurulmasını da savundu.

Serbest pazar ekonomisine en yakın grup olan G-6 (ilk bildirideki 10 bakan ve yöneticinin 'Anayasa'ya göre bu grup içinde yer alamayacağı' itirazları üzerine sayıları altıya düştüğü için daha sonra G-6 -Altılar Grubu- diye anıldılar), CRM'nin aksine, ekonomi ve kamu idaresinde uzmanlığa daha çok vurgu yapıyor, ticarete karşı sanayileşmeyi ve dış yatırımları destekliyor. Hattâ yurtdışındaki İranlıların sermayesini ülke içindeki yatırımlara çekmek için "bazen dinî bakımdan İran'a bağlılık duymayan, ama milliyetçi duygularla ülkesine hizmet etmek isteyen İranlıların da yatırım yapabileceğini" be-

lirtip bunun teşvik edilmesini istiyorlar. Ama bizzat Rafsancani'nin "onarım dönemi"ni başlattığında bizzat bütün İranlı sürgünleri, özellikle teknokrat ve kapitalistleri ülkeye geri çağırması, bütün diğer grupların karşı çıkması nedeniyle başarılı olamamıştı.

Genel olarak geleneksel sağ meşrûiyetini ve varlık nedenini İslâm devriminde görürken, modern sağın meşrûiyet kaynağının, daha 1906 Anayasa Devrimi'nden başlayan İran'ı sanayileştirme amacında vücut bulduğunu söylemek mümkün. Bu niteliği ile genel siyasî felsefesi bakımından "İran ulusal çıkarları"na öncelik verdiğini, dolayısıyla milliyetçi siyasî akımlara yaklaştığını söyleyebiliriz.

SOL

Sol kanat aslında, devrimden hemen sonra ortaya çıkan savaş koşullarının dayattığı "savaş ekonomisi"nden doğdu denebilir. Bu koşullar sol kanadın ekonomik ve siyasî fikirlerinin belirlenmesinin temel kaynağı olarak kabul edilebilir. Kadrolarının ve siyasî gücünün geldiği kaynak da, dinî medreselerde nispeten alt düzey mevkilere sahip olmakla beraber, daha 1963 yılından beri Şahlık rejimine karşı İslâm devrimi için mücadeleye başlayan ve Humeyni'ye yakın olan birçok din adamı ve sivillerin oluşturduğu kümeydi. Bu kümede yer alanlar, devrimden sonra Humeyni'nin Bürosu'na hâkim olarak yönetimde oldukça etkili ve kilit konumlara geldiler. Devrimden sonra, ordu da dahil birçok kurumda, Sovyet siyasî komiserlerine denk işlevlere sahip olduğu rahatlıkla söylenebilecek "Rehberlik temsilcileri" ihdas edildi ve Humeyni buralara çoğunlukla bu kişiler arasından seçtiklerini atadı.

Grubun sivil kadrolarından çoğu, devrim sonrası ikinci cumhurbaşkanı seçilecek olan Recai ile Şah'ın hapishanelerinde birlikte yatmış, ona yakın kişilerdi. Nitekim Recai, Benisadr'ın kaçmasından sonra 1981'de kısa ömürlü hükümetini kurduğunda sol kanadın bu isimleriyle yakın işbirliğine girdi. Örneğin solun önemli örgütlerinden İran İslâm Devri-

minin Mücahitleri Örgütü'nün Genel Sekreteri Muhammed Selameti, Recai hükümetinde Tarım Bakanı, grubun önde gelen üyelerinden Behzad Nebevi ise Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcüsü oldu.

Daha sonra, Meclis sağcı politikacı Ali Ekber Velayeti'nin Başbakanlığını reddedip, Mir Hüseyin Musavi'nin başbakanlığını onayladı. Musavi'nin kurduğu hükümet, özellikle Ağır Sanayi Bakanı Behzad Nebevi'nin etkisiyle, savaş ekonomisinin baskılarına ve ambargoya dayanabilmek için kupon sistemini ve merkezi kontrolü ekonomiye hâkim kıldı. Geleneksel ticaret sınıfının kümelendiği Pazar esnafına dayanan politikacıların oluşturduğu sağ muhafazakâr kanatsa bu politikalara "kupon eşittir komünizm" sloganıyla karşı çıktı. Sol kanat, muhafazakârların "komünist tarzda hükümet etmek ve hata sabotaj" suçlamalarını ancak Humeyni'nin açık desteği ile savuşturabildi.

Savaş yılları boyunca Başbakan Musavi'nin şahsında etkili ve karizmatik bir temsilci bulan sol, kendilerini destekleyen zamanın Yargı Erki Başkanı Ayetullah Musavi Erdebili ve Meclisin desteğini de arkasına aldı. Ekonomik sorunların ağırlaşması karşısında mecburen öne çıkan merkezi ve kontrollü ekonomiyi, Humeyni'nin hükümetin ekonomiye doğrudan müdahalesine destek veren, hattâ cezalandırmaları da onaylayan fetvaları ile iyice pekiştirdi.

Savaş yılları boyunca muhalefetsiz devam eden bu politikalar, özellikle 1987-89 yıllarında ekonominin daha da kötüleşmesiyle başarısız kaldı. Bu sırada petrol fiyatlarının da gerilemesiyle bunalım ağırlaşınca, sol, artan yoğun eleştiriler ve ekonominin zorlamaları sonucu istemeye istemeye piyasacı politikalarla iç ve dış borçlanmaya evet demek zorunda kaldı.

1989 Anayasa değişikliği ile Başbakanlık makamını kaldırıp, Cumhurbaşkanını doğrudan yürütmenin başı yapan Rafsancani, böylece solun büyük bir mevzisini elinden aldı. Humeyni'nin ölümünün ardından Dinî Lider olan Hamaney'in Yargı Erki başkanlığına muhafazakâr Ayetullah Muhammed Yezdi'yi atamasının ardından sol diğer bir güçlü mevzisini de kaybetti.

Sadece Meclis'teki grubu elinde tutan sol, savaşın sona ermesinden sonra ortaya çıkan ağır ekonomik bunalımın müsebbibi olarak görülüyordu. Cumhurbaşkanlığına seçilen Rafsancani de ekonomik yeniden onarımı sağlamak için gereksinim duyulan iktisat politikalarına kesin karşı çıkacağını bildiği sola karşı 4. Meclis seçimlerinde muhafazakârlarla tam ittifaka gitmişti. Bunların sonucunda, 1992'de yapılan seçimlerden sol büyük bir yenilgiyle çıktı. Bunda elbette, solun 80 kadar adayının, ki bunlardan 40 kadarı o anki mevcut 3. Meclis'te milletvekiliydi, muhafazakâr Anayasayı Koruyucular Konseyi tarafından veto edilmesinin de etkisi vardı. Ancak en önemlisi seçmenin desteğini kaybetmişlerdi ve bu yüzden adaylığı onaylanananlar da seçmenden destek bulamadılar. Örneğin en önemli gösterge olan Tahran'da, seçime girmesine izin verilen sol kanat adaylardan hiçbiri ilk otuz içine giremez, yani milletvekili seçilemezken, en çok oy alan Muhammed Rıza Tevessüli 33., 3. Dönem Meclis Başkanı Mehdi Kerrubi 37, Muhammed Selameti 40., Ali Ekber Muhteşemi 45., Abdülvahid Musavi Lari 53. sırada kaldı. Böylece sol kanat, 1996 milletvekili seçimleri öncesindeki kısmi kıpırdanışı ve 1997 cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki muzaffer dönüşüne kadar İran siyaset sahnesinden silindi ve meydan tamamen muhafazakârlara kaldı.

Sol ulema ve onlara yakın örgütlerin meşrûlukları, devrimin ABD aleyhtarı doğasından kaynaklanıyor. Ancak son yıllarda, muhafazakârların aksine, ABD ile ilişkilerin "ulusal çıkarlara zarar vermemesi ve karşılıklı eşitlik temelinde kurulması" fikrine sıcak baktıklarını söylemek mümkün. Bunu bazen açık, bazen gizli savunuyorlar.

İç politikada, siyaset sahnesinden silindikten sonra diğer gruplarla diyalog vb. konularda daha demokratikleşmiş bir görüntü veren Militan Din adamları Birliği MRM ve diğer sol grupların, iktidara gelmeleri halinde tekrar katı çizgilerine döneceklerinden korkuluyordu. Çünkü Batı kültürel saldırısının yarattığı tehlike konusunda muhafazakârlarla aynı görüşleri paylaşıyorlardı. Ancak Hatemi'nin seçilmesinden beri bu ko-

nuda ciddi bir sınav verdiler ve "en özgürlükçü" politikaları savunur oldular.

Ekonomide toplumsal adaleti büyümenin önüne koyan sol, genel olarak piyasa ekonomisine karşı ve devlet güdümünde karma ekonomiden yana. Özelleştirmeyi tamamen reddeden ve Rafsancani döneminde zaman içinde azaltılan yoksul kesimlere yönelik sübvansiyonları destekleyen, ithal ikameci ekonomiyi savunan sol kanat, hükümetin denetiminde olmaları kaydıyla yönetimde teknokratların istihdamına karşı çıkmıyor. Dış politikada ise gerekirse yalıtılmışlığı göze alarak, devrim ihracı ve ABD aleyhtarı bir politikayı tercih ediyorlardı. Ama daha önce de değindiğimiz gibi bu politikaları tamamen değişti ve Hatemi, göreve geldikten sonra başlattığı "gerginlikleri giderme, detant ve uygarlıklararası diyalog" politikaları ile İran rejimine büyük bir uluslararası açılım ve prestij sağlamayı bildi. Hattâ bu açıdan bakıldığında, Hatemi hükümetinin dış politikada iç politikadan daha başarılı olduğunu söylemek bile mümkün.

İran'da geleneksel olarak sol kanat denen parti ve gruplar, ayrı ayrı örgüt yapılarına sahip olmalarına rağmen genel olarak "İmamın Çizgisindekiler Koalisyonu" adı altında faaliyet gösteriyorlar ve kendilerini öyle tanıtıyorlar. Bu kaolisyonun önde gelen örgütleri, 1997 cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde şunlardı:

1) Militan Din adamları Birliği
2) İran İslâm Devriminin Mücahitleri Örgütü
3) Birliği Güçlendirme Bürosu
4) İslâmî Üniversite Profesörleri Derneği
5) İslâmî İran Öğretmenler Derneği

Devrimin ilk on yılındaki etkinliğini Rafsancani'nin işbaşına gelmesi ve 4. Meclis seçimlerindeki ağır yenilgisiyle zorunlu olarak terk eden sol kanat, 23 Mayıs 1997 seçimlerinden sonra daha aktif hale geldi. Her bir grubun kendi ayrı örgüt yapıları dışında bir tür koordinasyon merkezi ve üst örgüt olarak faaliyet gösteren koalisyon da, 11 Kasım 1998'de resmen parti

statüsü aldı. Koalisyon'un parti statüsü almak için yaptığı başvuruda gösterilen kurucu üyeleri arasında, Genel Sekreterliği de üstlenen Hüccetülislâm Hadi Hamaney, Rahmetullah Hüsrevi ve Ahmed Hekimipur bulunuyor. Daha önce çıkardığı *Cihan-ı İslâm* (İslâm Dünyası) gazetesi Rafsancani döneminde kapatılan Hadi Hamaney, Nisan 2000'de reformcu gazetelerin toptan kapatılmasının ardından *Hayat-ı Nov* (Yeni Hayat) adıyla bir gazete çıkarmaya başladı.

Militan Din adamları Birliği (MRM- Mecma-yı Ruhaniyun-u Mübariz): 4. Meclis seçimleriyle siyaset sahnesinden silinen sol ulema, 1996'daki Meclis ve bir yıl sonraki cumhurbaşkanlığı seçimleriyle siyaset sahnesine güçlü bir dönüş yaptı. Sol diye anılan grubun ana gövdesini CRM'den ayrılarak kurulan *Mecma-yı Ruhaniyun-u Mübariz* (Militan Din adamları Birliği, MRM) oluşturuyor.

Humeyni'nin izniyle CRM'den ayrılarak Mart 1988'de kurulan MRM'nin kurucularının bazıları Humeyni'nin bürosunda çalışan din adamlarıydı. Kurucular arasında üçüncü dönem Meclis başkanlığını yürüten ve 2000'de reformcular tarafından yeniden bu göreve seçilen, grubun Genel Sekreteri Hüccetülislâm Mehdi Kerrubi, Cumhurbaşkanı Hatemi, kapatılan *Selam* gazetesinin imtiyaz sahibi ve yayın yönetmeni Hüccetülislâm Musavi Hoeyniha, eski İçişleri Bakanı ve Lübnan Hizbullahı'nın kurucusu Hüccetülislâm Ali Ekber Muhteşemi, Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı Bürosu Başkanı Hüccetülislâm Muhammad Ali Abtahi, İçişleri Bakanı Abdulvahid Musavi Lari, Tahran Milletvekili Hüccetülislâm Mecid Ensari, Ayetullah Asadullah Bayat, Hüccetülislâm Resul Müntecebniya, devrim sonrası birçok idamdan sorumlu tutulan Genel Savcı Ayetullah Sadık Halhali, Seyid Mahmud Doai ve Seyid Muhammed Rıza Tevessüli bulunuyordu. Hoeyniha ABD Büyükelçiliğini işgal eden radikal öğrencilerin sözcüsü ve ruhani lideri olarak ünlenmiş ve grupla Humeyni arasındaki iletişimi sağlamıştı. Kapatılmasıyla Temmuz 1999 öğrenci olaylarının patlamasına vesile olan *Selam* gazetesi, uzun bir süre grubun resmi yayın organı işlevini gördü.

MRM Meclis'teki temsilcilerinin, Meclis Başkanı Kerrubi de dahil tamamen tasfiye edildiği 1992'deki 4. Meclis seçimlerinden sonra siyasî faaliyetlerine ara verdi Siyaset sahnesine 1996'da yeniden dönüşü Eylül 1996'da oldu.

3 Temmuz 1989'da resmi kayıt yaptıran grubun Genel Sekreterliğini Kerrubi, Merkez Konsey üyeliklerini ise Muhammed Musavi Hoeyniha, Asadullah Bayat, İmam Camarani, Ali Ekber Rahmani ve Ali Ekber Muhteşemi yapıyor.

İran İslâm Devrimi'nin Mücahitleri Örgütü (Sazıman-ı Mücahidin-i İnkilab-ı İslâmi-yi İran): İslâm devrimi öncesi ve sırasında verdikleri mücadelelerle öne çıkan yedi paramiliter siyasî örgütün birleşmesiyle 5 Nisan 1979'da Muhammed Selamati, Behzad Nebevi ve Hüseyin Sadıgi tarafından kuruldu. Humeyni ve devrimin başlarında öldürülen Ayetullah Murtaza Mutaherri'nin görüşlerine yakın olan grubun başvurusu üzerine Humeyni, Reşti-Kaşani'yi grup nezdindeki resmi temsilcisi olarak atadı ve gruba desteğini açıkça göstermiş oldu. Ancak 1982'den itibaren grubun faaliyetleri, bazı iç anlaşmazlıklar nedeniyle giderek geriledi. Sonunda Reşti-Kaşani 1986'da Humeyni'ye bir mektup yazarak temsilcilikten istifa ettiğini ve grubun dağıldığını bildirdi. Humeyni istifayı kabul etti.

Grubun ilk üyelerinden bazıları Irak savaşının başladığı dönemlerde Devrim Muhafızları'na katıldı. Bunlar arasında eski Devrim Muhafızları Komutanı Muhsin Rızai, Devrim Muhafızları Komutan Yardımcısı Muhammed Cafer Zolkadr ve eski Besic Güçleri Genel Komutanı Alirıza Afşar bulunuyordu.

Ancak grubun bazı üyeleri 1991'de yeni bir tüzük hazırlayarak İçişleri Bakanlığı'ndan 2 Ekim 1991'de resmen siyasî parti izni aldılar. Kurucular dışındaki önemli üyeleri arasında Muhsin Armin, Haşim Ağaçeri, Mustafa Taczade ve Said Haccariyan sayılabilir.

Bugün "modern sol" diye anılan kesimin ana örgütlerinden biri olan grup, geleneksel sol ile ana hatlarda aynı politikayı savunmakla birlikte, diğer gruplarla ilişkiler, dış politikada dünya gerçeklerinin daha yakından analizi ve kültürel politi-

kalarda daha ılımlı yaklaşımları nedeniyle ayrışıyor. 1996 Meclis seçimlerinde MRM'nin aksine bir milletvekili aday listesi çıkarttı ama pek başarılı olamadı.

Örgütün Genel Sekreteri Muhammed Selamati, aynı zamanda grubun resmî organı 15 günlük *Asr-ı Ma (Asrımız)* dergisinin sorumlu müdürlüğünü de üstlenmiş durumda. Mir Hüseyin Musavi hükümetlerinde Ağır Sanayi Bakanlığı yapmış Behzat Nebevi grubun önemli liderleri arasında yer alıyor ve ideolog konumunda. *Asr-ı Ma* dergisi İran siyasî arenası ve hareketleriyle ilgili kapsamlı ve isabetli, açık sözlü yorumları ile tanınıyor. Öyle ki İran'daki değişik ulema grupları ve diğer gruplar için kullanılan sağ, sol, modern sağ, modern sol, muhafazakâr sağ, eski sol gibi tanımlamaları bu dergiye borçluyuz.

Nebevi 2000 milletvekili seçimlerinde 23 Mayıs Cephesi'nin sözcülüğünü üstlendi. Bu seçimler sonucunda gruptan Muhsin Armin ve Behzad Nebevi Tahran'dan milletvekili seçildi.

Bağımsız İslâmcı gruplar

Sağ ve sol akımlardan bağımsız, ama rejimin temellerine ve Velayeti Fakih'e tamamen bağlı hareketler de önem arz ediyor. Bu grupların en örgütlüsü 1986'da, Meclis seçimlerinden kısa bir süre önce kurulan "İslâm Devriminin Değerlerini Savunma Cemiyeti" idi. Örgütün genel sekreteri, eski istihbarat bakanı, şimdi Dinî Liderin hac işleri temsilcisi olan Hüccetülislâm Muhammed Muhammedi Reyşehri. Reyşehri 1997 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde 4 aday arasında yüzde 2 oy alarak sonuncu oldu. Bu başarısızlığın ardından grup 1998 yılında kendisini feshetti.

Bu gruplar rejim içindeki gözardı edilemeyecek güçlerini, toplumsal destek ve yaygınlıktan çok, üye ve taraftarlarının hükümet ve devlet katında işgal ettikleri mevkilerden alıyorlar.

Ensar-i Hizbullah

Muhafazakâr kanadın sokaktaki vurucu gücü görünümünde olan Ensar-i Hizbullah, bilindiği kadarıyla 1994'de şekillenmiş

olsa da, adı esas olarak 1995 ortalarında duyuldu. Grubun ilk önemli eylemi 1995 sonbaharında, Tahran Üniversitesi'nde bir konferans salonunu basıp Mevlana üzerine bir konuşma yapacak olan Abdülkerim Suruş'u tartaklaması oldu. Grup, aynı yılın ekim ve kasım aylarında düzenlediği bir dizi protesto gösterisiyle faaliyetlerini tırmandırdı.

Bu dönemdeki gösterilerin yapıldığı yerler ve hedefleri, Ensar-i Hizbullah'ın kimliğinin önemli ipuçlarını verir nitelikteydi. Önce Tahran'ın varlıklı kuzey mahallelerinde zenginlik ve lüksün yanı sıra "gayri İslâmî/Batıcı" yaşam tarzının simgeleri haline gelmiş olan alışveriş merkezleri ve pasajların önünde gösteriler düzenlendi. Ardından cuma tatillerinde çoğu Tahranlının birçok bakımdan nefes aldığı ünlü Toçal ve Dereke yürüyüş parkurları ile kentte bir dizi düzenlemeye imza atan Gulamhüseyin Kerbasçi'nin başkanlığındaki Tahran Belediyesi de grubun hedeflerine eklendi. Bütün bu yerler, grubun Tahran'ın yoksul güney kesiminden gelen militanlarının öfkelerinin sonucu hedef seçiliyordu.

Grubun bir diğer özelliği, taraftarlarının önemli bir kısmının Irak savaşı gazisi olması. Kimi gözlemciler, bu olgudan hareketle grup üyelerinin önemli bir bölümünün İran'a özgü bir tür "Vietnam sendromu" yaşadıklarını ileri sürüyorlar.

Örneğin grubun on beş günlük yayın organı *Şelemçe*, adını Irak savaşındaki önemli bir cepheden alıyordu. Bu derginin kapatılması üzerine çıkarılan derginin adının *Cephe* olması da grubun savaş ve savaşçılığa verdiği önemi gösteriyor. Öte yandan grubun önde gelen liderlerinden ve *Cephe*'nin Sorumlu Müdürü Mesud Dehnemeki'nin, yabancı gazetecileri kabul ettiği bürosunun bir siper gibi dizayn ve dekore edilmiş olması, grup üyelerinin hâlâ savaş atmosferinden çıkmamış, çıkamamış olduklarını veya ideolojik olarak böyle görünmeyi tercih ettiklerini gösteriyor.

Tabii bu kültür, iç siyaseti yapma ve müdahale tarzına da bir hayli şiddet katıyor. Grubun Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı seçim kampanyası da dahil reformcu etkinliklerin yanı sıra, kültürel "Batılılılaşma" örnekleri olarak gördüğü etkin-

liklere yönelik fiziki müdahalelerin kaynağını da bu kültür oluşturuyor.

Ensar-i Hizbullah, *Cephe*'nin Nisan 2000'de kapatılmasının ardından *Ya Lesaret* adlı aylık bir dergi çıkarmaya başladı. Dehnemeki'nin yanı sıra, Hüseyin Allahkerim gibi liderleri bulunan grubun muhafazakâr güç odakları ve önde gelen muhafazakâr din adamlarıyla iyi ilişkiler içinde olduğu biliniyor. Bu iki kesim arasındaki ilişkinin doğrudan destek ve yönlendirme boyutlarına ulaştığı yargılanan bazı grup militanların itiraflarıyla kanıtlanmış durumda.

Ensar-i Hizbullah'ın geleceğinin, büyük oranda, İran'da kanun hakimiyetinin ne ölçüde sağlanabileceği, dolayısıyla kanundışı hareketlerin ne ölçüde cezalandırılabileceğine bağlı olacağı da ortada.

İran Özgürlük Hareketi

1961'de Ayetullah Talegani, Mehdi Bazergan ve Yadullah Sahabi tarafından kurulan *Nehzet-i Azadi-yi İran* (İran Özgürlük Hareketi) 1963'de Şah tarafından yasaklandı. İslâm Devrimi'nden sonra ilk hükümeti kuran Bazergan, hükümette bazı önemli bakanlıkları hareketin önde gelen temsilcilerine verdi.

Humeyni liderliğindeki radikal ulemanın denetimi tamamen ele geçirmesi ve Bazergan hükümetinin ABD Büyükelçiliği'nin işgalinden sondaki süreçte istifasından sonra yönetimden uzaklaştırılıp etkisizleşen İran Özgürlük Hareketi (İÖH), rejimin diğer bütün siyasî gruplara karşı sürdürdüğü şiddetli bastırma ve yok etme kampanyasından etkilenmeyen hemen hemen tek grup olma özelliğini taşıyor. Yasal bakımdan "siyasî parti olarak" kaydedilmemesine rağmen uzun yıllardır bildiriler yayımlamak ve gözyumulduğu anlarda basın toplantıları düzenlemek, seçimlerde aday göstermek gibi kısıtlı faaliyet yürüten İran Özgürlük Hareketi'nin Genel Sekreterliği'ne, Bazergan'm 20 Ocak 1995'te ölümünden sonra, İslâm Devrimi'nin ilk hükümetinde Dışişleri Bakanlığı yapan Dr. İbrahim Yezdi getirildi.

İslâm Cumhuriyeti fikrini benimseyen İÖH, mevcut yöneti-

me, baskıcı olduğu ve ulemanın iktidar tekelini eline aldığı gerekçesiyle karşı çıkıyor, Dinî Liderlik fikrini reddediyor, buna karşılık rejimin dış politikalarını ana hatları ile destekliyor.

İran'daki siyasî gruplara, 1998 sonunda katledilen Daryuş Furuhar liderliğindeki, faaliyetleri zaman zaman bildiri yayımlamakla kısıtlı olan "İran milliyetçisi" Millet Partisi ve Habibullah Peyman liderliğindeki küçük ve sadece zaman zaman yayınlar yapıp bildiriler dağıtmakla yetinen Militan Müslümanlar Hareketi de eklenebilir.

Rejim dışı muhalefetin tamamen yok edildiği İran'da dinin siyasetten ayrı olmasını savunan hiçbir görüş (en azından şimdilik) hayat şansı bulamıyor. Sadece dinci sağın sahnede olduğu İran'da, sağcı, solcu, ılımlı terimleri ancak bu politik bağlam içindeki anlamlarıyla alınınca bir şey ifade ediyor; yani dinci sağın kanatları olarak. Ve "Hatemi'yi destekleyen ılımlı ve radikal sol" diye anılan yapılanmalar, aslında en sadık "gerçek" Humeynicileri bünyelerinde barındırıyorlar.

—•••—

EK 1
KARGOZARAN (16'lar) BİLDİRİSİ[3]

1996'nın ilk günlerinde, 8 Mart'ta yapılacak seçimler öncesinde cumhurbaşkanı Rafsancani'nin etrafında toplanmış olan bürokrat ve teknokratlar, Meclis'teki muhafazakâr hâkimiyeti kırmak için harekete geçti. 10 bakan, 4 cumhurbaşkanı yardımcısı, Tahran Belediye Başkanı ile Merkez Bankası Başkanı, 17 Ocak'ta yayımladıkları bildirileriyle, Meclis'i Cumhurbaşkanı'nın programlarını engellemekle suçlayıp, "Haşimi'yi desteklemek" için seçimlere katılacaklarını ilan ettiler.

Muhafazakârlar buna, 270 üyeli Meclis'ten 150 milletvekilinin yayınladığı bir mektupla cevap vererek, bildirinin "Meclis'e hakaret olduğunu" ileri sürüp, imzacıların meclisten özür dilemesini istediler. Ancak bir süre sonra Dinî Lider Hamaney, eski dönem meclisleri övmenin mevcut ve gelecekteki meclise hakaret sayılamayacağını söyleyerek, yeni gruba siyaset izni verdiğini açıkça ortaya koydu. Bu izni, "çevresindeki insanların seçimlere girmelerinin doğal olduğunu ve buna hakları bulundu-

3 *Selam*, (28.10.1374= 18 Ocak Perşembe 1996).

ğunu" söyleyen Rafsancani'nin sağladığı açıktı. Zaten hareketin arkasında bizzat Rafsancani'nin olduğu da biliniyordu. İlk başta kendilerini ülkenin yeniden inşasından hareketle "Onarımcılar" olarak tanımlayan ve imzacı sayısı nedeniyle "16'lar grubu (G-16)" olarak bilinen grup, daha sonra yapılan tartışmalar ve Hamaney'in, bakanların meclis seçimleri için liste sunmasını uygun bulmadığını ortaya koymasının ardından yayınladığı ikinci bildirisinde, gruplarının milletvekili listesinin sadece dört cumhurbaşkanı yardımcısı ve bakan olmayan iki kişi tarafından (Kerbasçi ve Nurbahş) belirleneceğini bildirdi. Böylelikle "G-6 grubu" diye anılmaya başlandı. Grup üyeleri daha sonra "*Hizbi Kargozaran-ı Sazendigi-yi İran*"ı (Islâmî Iran Onarım Partisi) kurdu ve genel sekreterliğine Tahran Belediye Başkanı Gulamhuseyin Kerbasçi'yi seçti. Aşağıda 16'lar grubunun çıkış bildirisinden bazı bölümler bulacaksınız:

"Ülkemizde İslâm'ın yücelmesi; iktidar ve milli ihtişamımız; siyasî, kültürel, ekonomik ve toplumsal gelişmemiz bugün iki şeye bağlıdır: 1) Tüm halk güçlerinin seçim sahnesinde yer almaları; 2) Peygamberin çizdiği gerçek İslâm'a yürekten bağlı, toplumsal adaletin gerçekleşmesi yolunda alçak gönüllülükle, her türlü patırtı ve kavgadan uzak bir şekilde çalışacak; kendini halkın daha iyi koşullarda yaşamasına adayacak; bu topraklarda varolan imkân ve yetenekleri keşfedip canlandırma yolundaki çabasından asla vazgeçmeyecek liyakatlı ve en mükemmel güçlerin Meclis'te yer almaları.

Şurası gerçektir ki, epey hareketli ve çalkantılı bir dönemden geçiyoruz ve düşmanlarımız hergün özgürlüğümüze olan tutkumuz, bağımsızlık ve yüceliğimiz nedeniyle bize diş biliyorlar. Küfür ordusunun başı, elikanlı Amerika'nın saldırı ve fitne bayrağını taşıdığı ve halkın iliğini kurutmak için halk ve hükümet aleyhine birçok baskı ve dayatmaların yapıldığı bu dönemde, Meclis'i tüm ülkeyi ilgilendiren konuların ele alındığı, siyasî ve toplumsal hareketlilikle canlılığın merkezi olarak tutmamız gerekiyor. Yüce 'onarım ve kesintisiz gelişme' düşünceleriyle düzeni kurumsallaştıralım. Ülkenin bağımsızlığına karşı, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda savaş açan ve tertiplere başvuran düşmanın yeni hilelerine karşı koymak amacıyla halkı güçlendirip bilinçlendirelim.

Bizler 'halkın hizmetkârı' olduğumuzu, her türlü partisel bağlılıktan uzak durarak sadece 'halka hizmet'i hedeflediğimizi, cihat ve içtihad alanlarının büyük şahsiyetinin (Rafsancani - ç.n.) *kendi çevresinde güçlü bir dayanışma ve birlik oluşturduğu gerçeğinden güç alarak bu sahneye girdiğimizi ilan ederiz. Bizim bu katılımımızın amacı, devrimin yüce rehberinin güçlü kolu olup zamanın büyük öğretmeninin* (Humeyni - ç.n) *yanında eğitim görmüş, haklı olarak onarımın lideri (Serdar-ı Sazendegi) olarak adlandırılan; kalbi halk için çarpan ve halkın gerçek hizmetçisi olan o nur yüzlü yüce şahsiyetin* (Rafsancani - ç.n.) *misyonunu bütünleme ve tamamlamaktır* (...)

Günümüzdeki 'Haşimi'ye evet' sloganının, İslâmî İran'ın gelişim ve onarımı için atılan o içten ve fitri sloganın aynısı olduğunu, halkımız, sahip olduğu dinî bilinç ve siyasî zekayla gerçekten kavramış durumdadır. 'Haşimi'ye evet' sloganı sadece bir kişiye bağlılık sloganı değildir. Bu slogan aynı zamanda, İmam Humeyni'nin yüce hedeflerinin o entelektüel yönünün daha da nitelikli bir şekilde sürdürüldüğünü ve

halk, rehberlik ve ruhaniyetin kutsal maneviyatına yanıt verildiğini göstermektedir. Bu slogan sadece bir sözden ibaret değildir ve kısır parti ya da hizip çekişmeleriyle bir alakası yoktur. 'Haşimi'ye evet' sloganı, sadece seçim kampanyalarında taktik olarak kullanılan bir slogan da olmamalıdır."

Bildiriyi imzalayanlar:

Cumhurbaşkanı Yardımcıları

1 Ataullah Mohacerani
2 Muhammed Haşimi
3 Mustafa Haşimi Taba (aynı zamanda Beden Terbiyesi Kurumu Başkanı)
4 Rıza Emrullahi (aynı zamanda Atom Enerjisi Kurumu Başkanı)

Bakanlar

5 Muhammed Ali Necefi (Eğitim)
6 Ismail Şustari (Adalet)
7 Murtaza Muhammed Han (Ekonomi ve Maliye)
8 Isa Kalantari (Tarım)
9 Ekber Torkan (Ulaştırma)
10 Seyid Mahmud Garazi (PTT)
11 Bijen Namdar Zengene (Enerji)
12 Gulamrıza Furuzeş (Cihad-ı Sazendegi)
13 Gulamrıza Şafei (Kooperatifler)
14 Muhammed Rıza Nimetzade (Ağır Sanayı)

Ayrıca

15 Tahran Belediye Başkanı Gulamhüseyin Kerbaşçi
16 Merkez Bankası Başkanı Muhsin Nurbahş.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HATEMİ'NİN SEÇİLMESİ VE REFORM HAREKETİNİN DOĞUŞU

İran'da 1997'deki cumhurbaşkanlığı seçimleri, özellikle 1995'ten sonra rejim içindeki değişik kanatların belirginleşmesi sürecinin kesin bir bölünmeye ulaşmasına vesile oldu ve o ana kadar egemen konumunu koruyan muhafazakârlar için kesin bir yenilgi ile sonuçlandı.

1993 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Anayasa değiştirilerek Rafsancani'nin ikinci kez aday olmasına imkân tanınmıştı. Deneyimli politikacı, ciddi bir rekabetle karşılaşmadan ikinci kez cumhurbaşkanı seçilmişti. Bunun üstünden bir iki yıl geçmeden kendisinden sonraki cumhurbaşkanının kim olacağı tartışmaları başladı ve sonuçta muhafazakâr kanadın lideri Meclis Başkanı Ali Ekber Natık Nuri'nin adı öne çıktı.

Bunun üzerine Natık Nuri ve taraftarları neredeyse iki yıl öncesinden seçim kampanyasına başladılar. Natık Nuri'nin kazanacağına o kadar kesin gözüyle bakılıyordu ki, kendisi ve taraftarları tarafından "gelecek cumhurbaşkanı" olarak görülüyordu. Belki bunu bir tür meşrû hak olarak da görüyorlardı. Çünkü İran İslâm Cumhuriyeti'nin son Cumhurbaşkanı Rafsancani ve ondan önceki Cumhurbaşkanı, şimdiki Dinî Lider Ali Hamaney de, bu göreve Meclis Başkanlığı'ndan geçmişlerdi.

Bu atmosfer ve beklentilerle girilen seçim ortamında, "G-6"

ve ulemanın sol kanadı uzun bir süre Natık Nuri'ye karşı bir aday aradı. Ama daha sonra iki grup da böyle bir adayı tek başlarına çıkaramayacakları sonucuna vardı. Bunun üzerine, 1996'daki son Meclis seçimlerinde belli ölçülerde denedikleri ortaklığı bu sefer de sürdürmeye karar verip ortak aday arayışına girdiler.

İlk olarak eski başbakan Mir Hüseyin Musavi'nin adı etrafında uzlaşıldı. İki grubun Musavi'yi ikna çalışmaları sürerken, Musavi'nin halkın geniş kesimlerinin desteğini harekete geçirdiği görüldü. Hattâ hemen bütün kesimlerde, aday olması durumunda, Musavi'nin cumhurbaşkanlığını kesin olarak kazanacağı görüşü hâkim oldu. Çünkü Musavi 8 yıllık başbakanlığı döneminde rüşvete, yolsuzluğa bulaşmamıştı, temizdi. Daha önemlisi yaygın sübvansiyonlar da dahil uyguladığı ekonomik politikalarla yoksul halk kesimlerinden yana bir profil çizmişti.

Musavi, devrimden hemen sonra 19 Şubat 1979'da kurulan İslâm Cumhuriyeti Partisi'nin Merkez Konseyi üyesiydi. Geçici hükümetin yerini alan Devrim Konseyi'nde yer almıştı. Temmuz 1981'de Dışişleri Bakanı, 10 Kasım 1981'de ise Başbakan oldu ve savaş yılları boyunca bu görevi sürdürdü. 1989 yılında Rafsancani'nin cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine yapılan anayasa değişikliğiyle Başbakanlık makamı kaldırılınca Musavi'nin görevi sona erdi.

Ancak Musavi yaptığı kısa bir açıklama ile, gerekçe göstermeden, iki grubun adaylık teklifini kabul etmeyeceğini bildirdi.[1] Aslında aday olmamasının en önemli nedeni muhafazakâr kesimin rejimin üst katlarında işlediği "Musavi geliyor korku-

1 Musavi'nin 1989'da başbakanlık kurumunun kaldırılmasıyla siyaset sahnesinden ayrılmasının ardından içine girdiği suskunluk, incelenmeye değer ve anlaşılması gereken bir suskunluktur. Öyle ki, Musavi kamuoyuna konuşmaya neredeyse ilk kez 1997 cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra başladı ve iki üç kezden fazla da konuşmadı. Ülkenin bir dönemine damgasını vurmuş bu çapta bir politikacının böyle bir suskunluğa, deyim yerinde ise küskünlüğe girmesi için ya çok ürkmüş olması ya da çok ürkütücücü olaylara ve gelişmelere tanık olmuş olması gerekir. Elbette kişisel özelliklerin de bunda etkili olabileceği, gözardı edilemez bir argümandır.

suna" dayalı propagandalar ve bu propagandaların harekete geçirdiği muhafazakâr baskı idi. Bu propagandaların gerisinde Yargı Erki Başkanı Ayetullah Muhammed Yezdi'nin başını çektiği din adamı-politikacılar ile Kum Medresesi Hocaları Derneği gibi kişi ve kurumlar bulunuyordu.

Bunun üzerine sol-liberal koalisyon, ulemanın sol-radikal kanadının örgütü *Mecma-yı Ruhaniyun-u Mübariz* (Militan Din adamları Birliği) üyesi eski Kültür ve İslâmî İrşad Bakanı Muhammed Hatemi'yi adaylığa ikna etti.

Adaylığını ocak ayında açıklayan Hatemi, iki grup tarafından desteklenen ama formel olarak iki grubun dışında, bağımsız bir aday olarak ortaya çıktı. Elbette bütün seçim propagandasını kendi seçim bürosunun yanı sıra, Militan Din adamları Birliği ve ağırlıklı olarak "G-6"nın Tahran ve eyaletlerde oluşturduğu seçim örgütlenmesi yürüttü. Hatemi, ayrıca "İmam'ın Çizgisindekiler" adıyla tanınan sol-radikal geniş örgütler koalisyonu tarafından da desteklendi.

Müesses nizamın tercihi

Bu koşullarda girilen seçim atmosferinde, müesses nizam, Rafsancani ve çevresi dışarıda bırakılmak şartıyla, tümüyle Natık Nuri'yi destekledi. Natık Nuri, Meclis Başkanı olmanın da verdiği avantajla hemen her gün televizyonda görünerek, iç ve dış geziler, açılışlar yaparak kampanyasını en geniş ve engelsiz biçimde yürüttü. Buna İran Radyo Televizyonu'nun açıkça Natık Nuri'den yana olan tavrı da eklenince yarış giderek "eşitsiz" bir hal almaya başladı. Bu eşitsizliği asıl artıran ise, dinî kesimler ve yönetim katı üzerinde sorgusuz bir otoritesi olan Dinî Lider Ali Hamaney'in Natık Nuri'yi desteklemesi oldu.

Natık Nuri'yi aday gösteren muhafazakâr ulemanın temel örgütü Came-ye Ruhaniyat-ı Mübariz'in eski genel sekreteri Ayetullah Mehdevi Keni, gazetelerde yayımlanan bir açıklamasında liderin "az ya da çok" Natık'ı desteklediğini söylerken, Dinî Liderin kendisi de Natık Nuri'yi desteklediğini açıkça belirten demeçler verdi; bu demeçlerinin hepsinde, "tarafsız ol-

duğunu" iddia etmeyi de ihmal etmedi. Bu demeçler ve destek bir süre sonra o aşamaya geldi ki, Hatemi, seçimlerden 5 gün önce bir açıklama yaparak, "eğer lider benim bu göreve uygun olmadığımı düşünüyorsa, bu fikrine uyacak ilk kişi ben olurum" diyerek, açıkça, "istiyorsanız çekileyim" demek zorunda kaldı. Ancak, tarihin garip bir cilvesi olarak, Hamaney böyle bir şey isteyemedi ve neredeyse adaylıktan çekilme durumuna gelmiş birisi, rejimin en tepedeki ruhani yetkilisi ve müesses nizamın karşı çıkmasına rağmen cumhurbaşkanı seçildi.

Bu noktada seçimden iki gün önce yaşanan bir gelişmenin etkili olduğunu teslim etmek gerekir. Hatemi yanlısı gençlerin, İran'da yas ayı olarak yaşanan muharrem ayına denk gelen seçim kampanyası dönemindeki çoşkulu ve neşeli propaganda çalışmaları, Natık Nuri kesiminin eline bir koz vermişti. Natık Nuri taraftarları, özellikle gençlerin, başkent Tahran'ın modern yerleşim birimlerinden Şehrek-i Garb (Batı Kent) mahallesinde yaptıkları çoşkulu kutlamanın muharrem gibi kutsal bir yas ayında Şii inançlarına ve devrimin değerlerine aykırı olduğu propagandası yaptılar ve bu propagandanın dozunu giderek arttırdılar. Ancak gerek bu propagandanın Hatemi'yi neredeyse din ve rejim düşmanı ilân edecek noktaya kadar abartılmış olması, gerekse seçim günü yaklaştıkça Hatemi'nin kazanma şansının ciddi olarak arttığının farkına varılması nedeniyle, lider seçimlerden iki gün önce son bir konuşmayla müdahale etmek zorunda kaldı.

Hamaney'in tavrı

Hamaney radyo ve televizyondan yayınlanan ve ertesi gün bütün gazetelerde yer alan konuşmasında, Şehrek-i Garb'deki olaylarla ilgili propagandalara değinerek, burada yaşananların halk arasına ikilik ve düşmanlık sokmak isteyen "yabancı düşmanların bir komplosu olduğunu" ileri sürdü. Hamaney ayrıca, bu olaylara katılanların[2] "rejime ve devrime bağlı bir kişi-

2 "Dine aykırı" diye sunulan bu seçim konvoyunun görüntülerini içeren ve camiler dahil bir çok yerde yaygın olarak dağıtılan video kasetlerin de, daha son-

nin (Hatemi) taraftarı olamayacaklarını" söyleyerek, Hatemi'yi akladı. Liderin bu konuşmadaki, Hatemi'ye karşı eski konuşmalara kıyasla nötr tavrı, hâlâ Dinî Liderin görüşlerine itibar eden seçmen kesimleri ve rejim katlarında Hatemi'ye cevaz verilmesi olarak algılandı. En azından lider, Natık Nuri'yi her koşulda desteklemeyeceğini, destekleyemeyeceğini belli etmiş oldu.

Natık Nuri de bu sıralarda yaptığı konuşmalarda, sabırsızlıkla beklediği cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesindeki yaklaşık üç yıl boyunca koruduğu kendinden emin tavrından uzaklaşmaya başlamıştı. Son zamanlara kadar kendisinin de paylaştığı "Natık Nuri ne olursa olsun, bir şekilde, muhakkak kazanacak" görüşünden saparak, "seçim sonuçlarının ortada olduğunu, sıkı bir yarışın yaşanmakta olduğunu" söylemeye başladı. İlk zamanlar bu "bir seçim taktiği" ve "centilmenlik gösterisi" olarak algılansa da, giderek Natık Nuri'nin gerçekten böyle düşündüğü ortaya çıktı. Natık Nuri, seçim günü oy verirken yaptığı açıklamada da "seçimin ortada olduğunu, sıkı bir rekabet yaşandığını" söyledi. Halbuki artık rekabet bitmiş, kazanan belli olmuştu.

Ayrıca Dinî Lider ve Rafsancani seçimlerden bir gün önce yaptıkları açıklamalarla seçimlerde hile yapılmasına kesinlikle izin verilmeyeceğini söylemişlerdi. Önceleri anlamsız bulunan bu sözler, yaşanan gelişmeler ışığında insanlara inandırıcı geldi ve seçimlere katılmakta hâlâ kararsız kalan seçmeni sandığa sürükledi. Sonuçta iki aday arasındaki yarışın adil olmasına imkân tanınması, Hatemi'nin kazanmasının yolunu açtı.

Çünkü seçmenin ne için oy verdiği önemli olmakla birlikte, sandığa gitmeye ikna olması da önemliydi ve Hatemi'nin kampanyası boyunca yaşananlar seçmeni sandığa gitmeye, yani "vereceği oyun bir işe yarayacağına" ikna etmiş görünüyordu.

Liderin yanı sıra, İran devletinin önemli iktidar merkezlerinden, yasaların Anayasa ve şeriata uygunluğunu denetleyen, milletvekili ve cumhurbaşkanı adaylarını onaylama yetkisine

---

ra seri cinayetler işleyen "Said İmami Çetesi"nin hazırladığı sahte görüntüler olduğu ortaya çıkmıştır.

sahip Anayasayı Koruyucular Konseyi de (*Şura-yı Nigehban*) açıkça Natık Nuri'yi desteklemişti. Bunu gizleme ve görüntüde de olsa taraf sızmış gibi davranma gereği bile duymamıştı.

Konsey'in, cumhurbaşkanı adaylığı onaylanan adayları açıkladığı listede, Natık Nuri'nin adı başta, Hatemi'nin adı sonda yer almıştı. Hatemi taraftarlarının onaylanan adayların isim sırasına göre açıklanması gerektiği şeklindeki itirazları üzerine, muhafazakâr kesimin önde gelen liderlerinden, Konsey'in genel sekreteri Ayetullah Ahmed Cenneti, "böyle bir yasal zorunluluk ve pratik olmadığını" söyledi. Rejimdeki her türlü yumuşama ve gevşeme eğilimine, her türlü serbestiye ilk karşı çıkan kişi olmakla ünlenen Cenneti, bunu söylemekle yetinebilirdi, ama yetinmedi ve aynen şunları eklemekten geri durmadı:

"Adaylar, Şura-yı Nigehban'daki inceleme sonrası yapılan oylamada en çok oyu alandan en az oy alana doğru sıralandılar." Cenneti böyle demekle Konsey'deki oylamada, Natık'ın en çok, Hatemi'nin ise en az oyu aldığını açıkça belirtmiş oluyor ve Natık'ı desteklediklerini hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde ortaya koyuyordu.

Natık taraftarları, daha önce de belirtildiği gibi, seçim kampanyası döneminin muharrem ayına denk gelmesinden de yararlanmaya çalıştılar. Dinî lider, ulemadan halkı hangi adaya oy vermeleri gerektiği konusunda aydınlatmasını istedi. Kum Medresesi Hocaları Derneği'nin, Natık'ı aday gösteren CRM ile birlikte, halkın daha sık camiye gittiği bu dönemde etkili olması bekleniyordu. Ama sonuçlar Hatemi'nin de ulema arasında büyük desteği bulunduğunu ve bu faktörü de kendi lehine çevirmiş olduğunu ortaya koydu.

Seçim süreci - engellemeler

Müesses nizam ocakta aday olacağını açıklayan Hatemi'yi engellemek için elinden geleni yapmıştı. Özellikle muhafazakârların sokaktaki vurucu gücü *Ensar-i Hizbullah* grubu tarafından yürütülen bu engellemeler o boyutlara ulaşmıştı ki, Hate-

mi'nin en az altı eyalette propaganda yapması fiilen engellenmişti. Hattâ Ensar-i Hizbullah, Hatemi'yi açıkça "ülkeyi Amerika'ya satmak istemekle" bile suçladı.

Engelleme çabalarının bu boyutlara varması, Hatemi'nin seçim platformunda vurgulamayı özellikle ihmal etmediği "kanun hâkimiyetinin sağlanması"nın anlamını ve seçmen katındaki çekiciliğini ortaya koyuyordu. Hatemi bütün seçim propagandası, seçildikten sonraki ilk basın toplantısı ve diğer konuşmaları boyunca hep "kanun hâkimiyeti"ni vurguladı, bunun sağlanacağını söyledi. Çünkü ülkede, kendi tamamen kısıtlı ve baskıcı çerçevesinde bile hukukun egemenliği değil, bazı baskı gruplarının kural tanımazlığı hüküm sürüyordu. Anayasayı Koruyucular Konseyi Genel Sekreteri muhafazakâr molla Ayetullah Ahmed Cenneti'nin desteklediği Ensar-i Hizbullah grubunun hükümet tarafından desteklenmeyen, ama engellen(e)meyen faaliyetleri hukukun egemen olmamasının çarpıcı örneğiydi.

Seçimlerden yaklaşık iki yıl önce ortaya çıkmış olan grup, "İslâmi yaşam tarzına karşı" olduğunu düşündüğü her şeyi protesto ediyor, bu davranış tarzı içinde olduğunu düşündüğü kişi ve çevreleri uyarıyor, zaman zaman doğrudan zor kullanarak müdahale ediyor ve bu müdahaleler devlet tarafından engellenmiyordu.

Farklı bir İslâm ve siyaset yorumu olan Dr. Abdülkerim Suruş Tahran Üniversitesi'ndeki Mevlana ile ilgili bir konferansının basılarak engellenmesi dahil, bu gruptan gelen baskı ve ölüm tehditleri sonucu, önce Tahran Üniversitesi'ndeki derslerini ve konferanslarını kesmek sonra da ülkeyi terk ederek Londra'ya gitmek zorunda kalmıştı. Daha sonra nisan ayında ülkeye döndüğü bildirilen Suruş, seçim döneminde özellikle sessizliği tercih etti.[3]

Aynı grup, kadınların bisiklete binmesinin günah ve İslâmî

3 Seçim dönemindeki sessizliğini, seçimden sonra *Newsweek* dergisine verdiği demeçle bozan ve Oxford'da vereceği seminer için hazırlıklara başlamış olan Suruş'un pasaportuna, ülkeden çıkışı yasaklandığı gerekçesiyle 1997 Temmuz ortalarında el konulmuştu.

yaşam biçimine aykırı olduğu gerekçesiyle, Tahran yakınlarındaki belediyeye ait Çiktar Parkı'nı basmış ve kadınlı erkekli bisikletçileri ve park görevlilerini dövmüştü. Grubun saldırıları arasında, hoşlarına gitmeyen bir filmi oynatan sinemayı basmak ve baskın sırasında merdivenlerden düşen hamile bir kadının ölümüne neden olmak da vardı.

Grubun, kadın sporlarını ve kadın haklarını savunduğu bilinen Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin kızı Faize Haşimi'nin bürosu önünde yapmak istediği gösteri ise polis tarafından engellenmiş ve bu, devletin gruba tek müdahalesi olarak kayda geçmişti.

İran'daki hukuk dışılıkların sadece bunlarla kalmadığı aşikârdı. Ancak sokaklarda halkın yaşamına doğrudan müdahale eden ve "resmî devlet görevlileri" dışındaki kesimlerin gerçekleştirdiği baskılar bakımından Ensar-i Hizbullah'ın eylemleri ön plandaydı.

Nitekim Hatemi, seçim sonrası yaptığı konuşmalardan birinde, bu grubu kastederek, "kimsenin hukukun dışına çıkmasına ve kendi görüşlerini başkalarına empoze etmesine izin vermeyeceğini" söyleyecekti.

Ensar grubu, Hatemi'nin seçim çalışmalarını elinden geldiğince engellemeye çalıştı. Hattâ Hatemi, başkent Tahran'dan sonraki en büyük iki kent Meşhed ve İsfahan'daki propaganda konuşmalarını, bu gruba bağlı militanların saldırıları nedeniyle yarıda kesmek zorunda kaldı. Bunun rövanşını almak ve gözdağı vermek için olsa gerek, Hatemi seçilişinden sonra Tahran dışı ilk ziyaretini Meşhed'e yaptı.

Ama bütün çabalar boşa çıkıp Hatemi kazanınca, daha öngörülü din adamlarının önceki dönemlerde de ulemanın seçimlere ve siyasete karışmama gerekçesi olarak ortaya koydukları bir korku gerçekleşmiş oldu: "Yanılmaz imamların yeryüzündeki yanılmaz temsilcisi" olan ulemanın işaret ettiği politika ve desteklekdikleri aday başarısızlığa uğramış, bu yüzden ulemanın itibarı düşmüştü.

Hatemi'nin de din adamı olması nedeniyle İran Şii uleması toptan bir itibar kaybından kurtulmuştu, ama İran'da iktidar

tekelini elinden bırakmak istemeyen ulemanın muhafazakâr-sağ kanadı için aynı şey söylenemezdi. Nitekim Hatemi'nin zaferi, başka birçoklarının yanı sıra, Natık Nuri'yi destekleyen Kum'daki bazı büyük Ayetullahların da yenilgisi olarak kayıtlara geçecekti.

Seçim sonuçları

Muhammed Hatemi, 23 Mayıs 1997'de yapılan ve katılım oranının yüzde 88 olduğu cumhurbaşkanlığı seçimlerini geçerli oyların yüzde 69.63'ü ile kazandı.[4]

Seçim sonuçları birçok bakımdan ve birçok çevre için büyük sürpriz, hattâ şok olmuştu, ama herkes için değil, bazı kesimler, böyle büyük bir destekle olmasa da, Hatemi'nin kazanmasını bekliyordu.

"G-6", seçimden önce yayımladığı kamuoyu yoklamasında Hatemi'nin açık farkla önde olduğunu ortaya koymuş ama buna kimseyi inandıramamıştı. Natık Nuri'yi önde gösteren kamuoyu yoklamalarına da kimse inanmıyordu.[5]

Gözlemciler ve seçmenler, asıl olarak, rejimin Hatemi'nin kazanmasına izin vermeyeceği kanısında oldukları için şaşkınlığa uğramışlardı. Anlaşılan, rejimin önemli direklerinden olan Rafsancani'yi ve onun gücünün büyüklüğünü tam olarak hesaba katmamışlardı. Seçim sonuçları, Rafsancani'nin, kendi geleceği ve rejimin geleceğindeki kendi yeri ile ilgili bir planı

---

4 Hatemi, Natık Nuri'nin doğum yeri olan Mazendaran ve dindarlığı ile tanınan Lorestan eyaletinin dışında bütün eyaletlerde yüzde 50'den fazla oy aldı. En yüksek oyu doğum yeri olan Yezd'de yüzde 84, en düşük oyu da yüzde 43 ile Mazendaran'da aldı. Mazendaran ve Lorestan dışında en düşük aldığı eyalette yüzde 57 oy aldı. 26 eyaletin 15'inde yüzde 70'den fazla oy aldı. 6 eyalette yüzde 80 ve üzerinde oy aldı. Natık Nuri ise yüzde 52 ve yüzde 51 oy aldığı Mazendaran ve Lorestan dışında hiçbir yerde yüzde 35'i geçemedi ve 6 eyalet dışında yüzde 30'dan az oy aldı.

5 Bu arada Natık Nuri'yi önde gösteren kamuoyu yoklamalarının ilginç ve önemli bir özelliğine de değinmek gerekir. Bu kamuoyu yoklamalarında kim kazanır sorusuna Natık Nuri cevabı verenlerin oranı, kime oy vereceksiniz sorusuna Natık Nuri cevabını verenlerden en az yirmi puan fazla idi. Halk, kendileri kime oy verirse versin, büyük ölçüde Natık Nuri'nin kazanacağına inanıyordu.

Suratından eksik etmediği gülümsemesiyle Cumhurbaşkanı Hatemi.

olduğunu ve bu plan doğrultusunda büyük pazarlıklara girerek ağırlığını koyduğunu gözler önüne sermekteydi.

Kampanya dönemindeki bütün engelleme çalışmalarına ve seçmenin seçimlerin adil geçmeyeceği inancına rağmen Hatemi'nin seçimleri kazanabilmesinin önemli nedenleri vardı. Bu nedenleri kabaca, bu baskılara göğüs gerebilme gücü ve halkın oylarını alabilmesine yol açan nedenler olarak ikiye ayırmak mümkün. Şimdi bu nedenlere geçelim.

Hatemi'nin müesses nizamın güçlü iktidar merkezlerinden gelen baskıları göğüsleyebilmesinin en önemli nedeni kuşkusuz, son 8 yılda güçlü bir siyasî mekanizma ve iktidar odağı yaratan Rafsancani ve ona yakın "G-6 grubu"nun desteğiydi. Bu destek ve Hatemi'nin kazanma zemininin hazırlanmasında Rafsancani'nin rolü o kadar büyüktü ki, seçimin sonunda asıl kazananın Rafsancani ve "G-6" olduğu bile söylenebilirdi. Çünkü Hatemi'nin üyesi olduğu radikal-sol ulemanın örgütü MRM'nin böyle bir desteği sağlayacak gücü yoktu ve bu bir önceki Meclis seçimlerinde görülmüştü. Bu nedenle halkın desteğinin seferber edilmesinde asıl rolü "G-6" oynamıştı.

İlk başta Rafsancani etrafındaki yönetici ve bürokratların gruplaşması olarak ortaya çıkan "G-6" sadece bir teknokratlar hareketi olmamakla birlikte son tahlilde bir elitler hareketi olarak görülebilir. Fakat bu elitler hareketinin, o ana kadar yeterince harekete geçirememiş olsa da geniş halk kesimlerinin desteğini almış olduğu biliniyordu. Liste olarak girdikleri Mart 1996 Meclis seçimlerinde beklendiği ölçüde başarılı olamamışlardı. Çünkü halkın, Meclis'ten, hele Natık Nuri'nin başkanı olduğu bir Meclis'ten ciddi bir değişim beklentisi yoktu.

Zaten Natık Nuri'nin Cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki yenilgisinin ardında da esas olarak hiçbir şekilde değişim vaad edememesi yatıyordu. Halk Natık Nuri'ye oy vermemesini, "8 yıldır Meclis'te. Ne yaptı?" sorusuyla gerekçelendirecekti.

Ama cumhurbaşkanlığı değişiklik yapabilecek bir makamdı. Ve uygun adayın da bulunmasıyla halk desteği harekete geçti. Daha doğrusu halkın daha önce siyasetten uzaklaşmış kesimi, bu kez doğrudan kendi kaderi ve günlük yaşamı ile ilgili gör-

düğü bir tercih anında ağırlığını koyabilme imkânı bulduğuna ve bu imkânın kullanılmaya değer olacağına ikna oldu ve ağırlığını koydu.

Halkın bu güdülerle oy vereceği beklentisi ve açıklamaları daha çok Tahran başta olmak üzere kentli nüfus için geçerli olabilirdi. Bir de rejimin temel prensiplerini hiçbir zaman benimsememiş, yani dinî rejimin herhangi bir partisinin taraftarı olmayan kesimler için. Ama yerleşik partilerin taraftarı olan ve daha önceki seçimlerde sandığa gitmiş kesimleri harekete geçirecek mekanizmalar farklıydı. İşte bu aşamada, "G-6"mn önde gelen liderlerinden Tahran Belediye Başkanı Gulamhüseyin Kerbasçi'nin, Hatemi'nin seçim kampanyasını nasıl yürüttüklerini anlatırken kullandığı, "adını vermeden siyasî parti kurduk" sözü ve ulemanın temel eğitim merkezlerinden biri olan, neredeyse tamamen bir medrese-kent görünümündeki Kum seçim sonuçları ilginçtir. Kerbasçi, başkent Tahran'da ve ülke çapında yüzlerce seçim karargâhında parti gibi çalıştıklarını anlatırken, Kum Medresesi mezunu binlerce genç mollanın kendi seçim kampanyalarında çalıştığını da açıklamıştı.

Şii ulemanın İran içindeki en önemli merkezi olan Kum'daki medreselerin hocalarını biraraya getiren Kum Medresesi Hocaları Derneği, Natık Nuri'yi CRM ile birlikte aday gösteren iki örgütten biriydi. Buna rağmen, Kum'da Natık Nuri ancak yüzde 32 oy alabilirken Hatemi yüzde 58.78 oy aldı. Ayrıca Kum'da seçim propagandaları sırasında gergin anlar yaşanmıştı. Hattâ bir toplantıda ulemadan önde gelen birinin Natık Nuri'nin seçilmesi gerektiğini anlatırken Hatemi aleyhine söylediği bazı sözleri ulemanın genç üyelerinin ve öğrencilerin önemli bir kesiminin açık ve sert bir biçimde protesto ettikleri bile ileri sürülüyordu.

Kum'daki bu durum, radikal solun, yani MRM'nin ulemanın içinde zaten bir desteği bulunduğu şeklinde açıklanabilirdi. Ama Kerbasçi'nin açıklaması, ulema içinde, özellikle genç ulema, yani devrim sonrası kuşaktan dinî öğrenciler içinde "G-6"nın önemli desteğinin olduğunun da bir göstergesiydi. Kerbasçi'nin, "G-6"nın Hatemi için yürüttüğü seçim kampan-

yasına Kum din okulundan yeni mezun binlerce genç mollanın da aktif olarak katılımı ile ilgili sözleri bunu kanıtlıyordu.

Hatemi, İran'da Şii ulemanın Kum dışındaki iki önemli merkezinde de yüksek oy oranlarına ulaştı; İsfahan eyaletinde yüzde 70, Meşhed'in başkenti olduğu Horasan eyaletinde de yüzde 60 oy aldı.[6]

Hatemi'nin dinî merkezlerde, bütün karşı propagandalar ve engellemelere rağmen bu kadar çok oy almasının arkasındaki başka önemli bir neden de, ailesinin Şii dinî çevrelerdeki ünü ve ulema içindeki sağlam yeriydi. Ünlü ayetullahlar yetiştirmiş bir ailenin çocuğu olan Hatemi, İran'daki üç büyük dinî aileye, Tabatabai'ler, Musavi'ler ve Ruhani'lere de akrabaydı. Ayetullah Humeyni ile de ailevi bağlantısı olan Hatemi'nin eşi ise Lübnan Şiilerinin liderlerinden İranlı molla İmam Musa Sadr'ın yeğeniydi.

Bunlara ek olarak, şehirli biri olan ve Farsça'yı bütün orta sınıfın anlayacağı standart Tahran lehçesiyle konuşan Hatemi yaklaşık 10 yıl süren kültür bakanlığı sırasındaki uygulamalarıyla sanat ve kültür çevreleri ile aydınların ve şehirli orta sınıfların desteğini kazanmıştı. Hatemi'nin bu bakanlıktan ayrılmasından sonra[7] uygulanan muhafazakâr kültür politikaları ve kültür ve sanat alanındaki baskılar nedeniyle oldukça bunal-

6 Hatemi'nin bu iki merkezdeki propaganda çalışmalarının Ensar-i Hizbullah'ın en şiddetli saldırılarına marûz kaldığını da belirtmekte fayda var. Bu arada, Tahran kent merkezinde 3 milyon 415 bin oydan Hatemi 2 milyon 636 binini (yüzde 77) alırken, Natık Nuri 506 bin oy aldı (yüzde 14). Bu, geçen yılki meclis seçimlerinde 1 milyon oy ile Tahran milletvekili seçilen Natık Nuri'nin oyunun yarı yarıya düştüğünü gösteriyordu.

7 Sansürü yumuşatan ve birçoğu daha sonra kapatılacak 400'den fazla gazete ve periyodik yayına izin veren Hatemi, aydın ve kültürel çevrenin desteğini kazandı, dolayısıyla "fazla liberal" olduğu gerekçesiyle muhafazakârların hışmına uğradı. İran'ın ünlü kadın yönetmeni Rahşan Beniitimad tarafından, son on yılda yaptığı büyük atılımla uluslararası festivallerde ödül üstüne ödül kazanan İran sinemasının "babası" olarak adlandırılan Hatemi, bakanlığı döneminde yabancı yayınların satışına konan yasağı kaldırdı. O ana kadar, radikal devrimci politikalarla çelişkiye düşüp istifa eden tek kişi olan Hatemi, muhafazakârların ağır baskısı altında istifa etmek zorunda kaldı. İstifa mektubunda, kişisel ve toplumsal özgürlüklerin din adına reddedilmesinin İslâma ihanet olduğunu ilân etti. Hatemi, kendisini ülkeden uzak tutmak için önerilen Vatikan Büyükelçiliğini de reddetti.

mış olan aydınlar, yazar ve sanatçılar, okur-yazar orta sınıf, bu baskıcı politikalara devam edeceği kesin olan, hattâ daha da sertleştirme ihtimali bulunan Natık Nuri karşısında, daha liberal politikalar uygulamayı vaad eden ve geçmiş dönemdeki uygulamaları nedeniyle bu vaadleri inandırıcı bulunan Hatemi'yi desteklemişlerdi.

Umutsuzların umudu

Halk ayrıca Hatemi'nin sağ-muhafazakâr grupların kültür üzerine getirdiği kısıtlamaları kaldırılabileceğine inanıyordu. Ayrıca Hatemi, halkın rejimden uzak kesimlerine ve rejim içinde olsa da baskı altında tutulan kesimlerine hoşgörü mesajı verebilmişti. İran İslâm Cumhuriyeti'nde müesses nizamın arzusu hilafına seçilen ilk cumhurbaşkanı olan Hatemi, bunu, içinde yukarıda sayılan kesimlerin de bulunduğu, şimdiye kadar bir biçimde rejim dışında kalan kesimleri siyasî sürece katarak gerçekleştirdi.

Mevcut rejimde bir değişme bir yana, günlük hayatta en küçük bir iyileşmeden de umudunu kesmiş bu gruplar, baskının dayanılmaz boyutlarında en ufak bir azalma ihtimaline yüklendiler ve bu ihtimalin gerçekleşme gücünü mümkün mertebe artırmak için ellerinden geleni yaptılar. Bu çabalarında o kadar ileri gittiler ki, şimdiye kadar siyasal sürecin dışında kalan, rejim tarafından "hastalıklı Batı kültürünün piçleri" olarak tanımlanan gençler, belki eskiden adını bile bilmedikleri, ama seçimler nedeniyle bir umut ışığı haline gelen Hatemi'nin propaganda çalışmalarına aktif ve kitlesel biçimde katıldılar.

Bu gençlerin dağıttığı el ilânlarından biri Hatemi'ye verilen desteği, ona ne için oy verildiğini, onda billurlaşan beklenti ve umutları, bu beklentilerin gerçek olup olmadığını çok ilginç bir şekilde göstermekteydi. Bu el ilânında bir tek slogan yer alıyordu: "*Piruzi-yi Hatemi = İstiklal-i Endişe.*" Yani, "Hatemi'nin Zaferi = Düşünce Özgürlüğü."

Aslında Hatemi'nin kazandığı zaferin İran'da düşünce özgürlüğü getirmeyeceği çok açıktı. En azından Hatemi, rejimi düze-

nin çerçevesi dışından eleştirenlere hiçbir biçimde özgürlük vaad etmemişti. Ama bu el ilânında dile gelen, Hatemi üzerinden yapılan bir projeksiyon, bir özgürlük isteği, bir çığlık vardı: Gençlerin, kadınların, aydınların, yazar ve sanatçıların, rejimin resmî güçlerinin yanı sıra, sokak çetelerinin baskılarından yılanların özgürlük isteğini dile getiren bir çığlık. Hatemi'ye oy verenler, gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini pek bilmeseler de onun şahsında gördükleri bu umuda oy vermişlerdi.

1996 Meclis seçimlerini "kadınlar seçimi" olarak adlandıran bazı İranlı yazarlar, cumhurbaşkanlığı seçimlerini ise "gençlik seçimi" olarak nitelediler. Rafsancani ve Hatemi de, gençlerin seçimlere kitlesel olarak katılması ve sonuçları belirlemesinin "gözardı edilemeyecek yeni bir olgu olduğunu" teslim ettiler.[8]

Seçim sonuçlarının algılanışı

Hatemi'ye oy verenler, bu oylarla rejime, rejimin güç merkezlerine istedikleri mesajı da, hiçbir yanlış anlaşılmaya yol açmayacak biçimde verdiler: "Bu rejimden hoşnut değiliz ve değişim istiyoruz... Bu değişimin ne kadar olacağına ise siz karar verin." Bu mesajın söz konusu merkezler tarafından kesinlikle yanlış anlaşılmadığı söylenebilir. Ama yine de, mesajın ağırlığını azaltmaya çalıştılar. Dinî lider, kazanan Hatemi, yenilen Natık Nuri ve her koşulda kazanan Rafsancani, hepsi aynı tutum içindeydi.

Seçimin, açık bir "değişim, hemen şimdi!" mesajını verdiği, bizzat bu mesajı vermiş olan toplumun hemen her kesimi tarafından açıkça ifade edilirken, rejimin muhafazakâr kesimleri hâttâ Rafsancani ve Hatemi bu büyük oy farkını, farklı de-

8 Nitekim Rafsancani, cumhurbaşkanlığı seçiminden sonraki ilk basın toplantısında, gençlerin seçimlere geniş katılımının ilk defa yaşanan önemli bir olgu olduğunu kabul etti ve bunun gözardı edilemeyeceğini söyledi. MRM Genel Sekreteri Kerrubi, gençliğin siyasî ve kültürel etkinliklere katılmaya davet edilmesi gerektiğini belirtti ve muhalif bir tarzda siyasî sürece girmiş olan gençliğin, rejimin içine çekilmesi gereğini vurguladı. Hatemi de gençlerin geniş katılımının İslâmî sisteme verilen tam desteğin bir göstergesi olduğunu savunarak, "gençler sistem içi etkinliklere çekilmelidir" dedi.

ğerlendirdiler. Daha seçimlerin sonuçlarının açıklandığı geceden başlamak üzere Dinî Lider ve diğerleri, verdikleri demeçlerde halkın Hatemi'yi seçmesinden çok, katılım oranının yüksekliğine dikkat çekerek, bunun "halkın rejime açık desteğini ifade ettiğini, halkın rejime bağlı olduğu için bu oranda sandığa gittiğini" savunmaya başladılar. Hattâ Dinî Lider Hamaney, Hatemi'nin seçilmesini "tarihî bir destan" olarak niteleyecek kadar ileri gitti ve bu destanın halkın İslâma, rejime ve Humeyni'ye bağlılığında ifadesini bulduğunu savundu. Aslında yaşanan şoku atlatma yönünde, kendilerinin bile inanmadığı bir yorumdu bu.

Oyların anlamı

Hatemi ve Rafsancani de oyların protesto oyu olduğunu kabul etmezlerken, Dinî Lider Hamaney, oyların protesto oyu olarak yorumlanmasına kızdı: "Batılı gözlemciler seçimin bir protesto olduğunu söylediler. Ne protestosu? Halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanının sloganları neydi? Cumhurbaşkanı seçilen kişinin sloganları yasa ve düzen, ayrımcılığın sona erdirilmesi, toplumsal adalet, İslâmî ve devrimci hedeflere yaklaşılması. Bunlar İslâmî devlet sistemine aykırı şeyler mi? Bunlar tam da İslâmî sistemin sloganları."

MRM genel sekreteri, 3. dönem Meclis Başkanı Kerrubi de geniş katılımın halkın rejime desteği olduğunu söyleyenlerdendi. Bu, onların da Hatemi'nin kazandığı geniş destekten, daha doğrusu şimdiye kadar seçimlere ve siyasî rejime yabancılaşmış muhalif sessiz çoğunluğun ağırlığını koyarak sistem içinde de olsa önemli bir değişikliği gerçekleştirebilme gücünü göstermiş olmasından ürktüklerini gösteriyordu. Çünkü bu seçimlerin sonucunda, İslâmî rejimi desteklemeyen, özellikle ilk yıllarında vahşet boyutlarına varan bir şiddetle yürütülen 18 yıllık bir baskı rejimine karşı olanlar, ilk defa gördükleri küçük bir değişim umudunda siyasî sürece katılmış ve bu katılımları ile önemli bir hareketi gerçekleştirmişlerdi. Belki de ilk kez, rejim muhalifleri çoğunlukta olduklarını anlamış

ve kendi güçlerinin farkına varmışlardı. Hatemi'yi aday gösterenler de dahil bütün müesses nizam, artık bunu geçiştirmenin yollarını arıyordu.

Hatemi'ye verilen oylar, ulemanın veya en azından ulemanın muhafazakâr kesiminin iktidarı tekeline almasına, hegemonyasına, fanatikliğine ve dar kafalılığına bir başkaldırı anlamı da içeriyordu. Bunu en veciz biçimde, bir zamanlar Humeyni'nin halefi seçilen, ama rejime eleştiriler yönelttiği için bizzat Humeyni tarafından azledilip sesi kesilen Ayetullah Ali Montazeri ifade etti.

Humeyni'nin ölümünden sonra da, Hamaney ve Rafsancani tarafından siyaset yapması yasaklanan ve uzun yıllar gömüldüğü sessizlikten çıkmasına yeni yeni izin verilen Montazeri, seçimlerden sonra Kum'dan Hatemi'ye gönderdiği mesajda, Hatemi'nin seçilmesini "halkın gerçekleştirdiği bir devrim", "olağanüstü bir olay" olarak niteleyecekti. Onun seçilmesinin halkın haklarını kullanmasını engelleyen ve boş vaadlerde bulunan sağ kanada karşı bir protesto da olduğunu söyleyen Montazeri, Hatemi'yi de, "umarım bu değişiklik sadece kişisel bir değişiklik olarak kalmaz. Yoksa, güvenilirliğini ve desteğini kaybedersin" diye uyarmıştı.

Hatemi'nin seçilme nedenleri

Hatemi'nin kazanması, en muhafazakâr yorumcuların bile kabul ettiği şekilde, halkın radikallik ve muhafazakârlığa karşı ılımlılığı tercih ettiğini göstermişti. Çünkü Hatemi, İran siyasî sahnesine hâkim olan bıktırıcı İslâmî retorikten farklı bir retorik, farklı bir gündem, farklı bir bakış açısı geliştirebilmişti. Seçimlerden önce televizyonda yayımlanan "üniversitelerin İslâmîleştirilmesi" konulu bir yuvarlak masa toplantısında söyledikleri bunun güzel bir örneğiydi. "İslâmî üniversite, İslâmî kuaför ve İslâmî hamamdan tamamen farklı bir şeydir" diyerek üniversiteyi tümden İslâmîleştirmeyi savunan egemen düşünceden farklı bir yorum getiren Hatemi, özgür düşüncenin ve akademisyenlerin sosyal güvenlik ihtiyaçlarının garanti altı-

na alınmasının önemini vurgulamıştı.

Hatemi, örneğin dış politika konusunda, temel çizgiden şaşmayacağını söylemiş, ama birçok kez "ulusal çıkarlardan" bahsetmişti ki bu son yıllarda hiç sözü edilmeyen ve İslâmî ilkeleri öne çıkaran muhafazakâr kanadın görüşlerinden oldukça farklı bir tutumdu. Bu tutumuyla, ideolojik gerekçeler (yani İslâm devriminin savunulması ve ihracı) yüzünden İran devletinin ulusal çıkarlarının zarar görmesine karşı olduğu izlenimini vermişti. Seçilmesinden sonra dış politika ile ilgili ilk açıklamasında da diğer ülkelerle ilişkilerde yumuşamaya önem verdiğini, basitçe söylemek gerekirse, "maraza çıkarıcı" konulardan ve hareketlerden uzak durulması gerektiğini vurgulayacaktı.

Hatemi'ye niçin oy verildiğinin anlaşılması, ister samimi, ister seçim gereği vaad ettiklerinin etkisinden çok, oy verenlerin onda ne bulduklarıyla ilgilidir. Seçmenler Hatemi'de bir değişim umudu görmüşlerdi kuşkusuz, ama ona oy vermemekle dile getirmişlerdi, ziyade Natık Nuri'ye, yani müesses nizamın adayına oy vermeyerek, artık rejimden, rejimin gidişatından, baskılardan bıktıklarını. Mesajları çok açıktı: "Rejimden hoşnut değiliz."

Halkın arayışı

Uzun süren devrim ve savaş yıllarından, ardından savaş sonrası "onarım cihadı" döneminden iyice yorgun düşen İran halkı, gördüğü bu değişim ve ferahlama şansını kaçırmak istememişti. Çünkü katlanılan bunca fedakârlığa rağmen İran halkı Şah zamanındaki kadar, hattâ ondan da fazla yoksul ve baskı altındaydı. Zengin ve fakir kesimler arasındaki uçurum Şah zamanındakinden de belirgindi. Ortalama işçi ve devlet memuru ücretinin 70-80 dolar düzeyinde olduğu, güneydeki geleneksel ticaret merkezi Büyük Pazar'da bir işçinin ayda 40 dolar ücretle çalıştığı Tahran'ın zengin ve mutena kuzey kesimindeyse dairelerin fiyatı milyon dolardan başlıyordu. Gençler arasında işsizlik oranı çok yüksekti ve gençlerle ilgili hemen her haber-

de, işsizlik nedeniyle evlenemediklerinden bahsediliyordu.

Devrim yıllarında doğup devrim ortamında büyüyenlerin 18 yaşına geldiği, devrim kuşağının nüfusun yüzde 50'sinden fazlasını oluşturduğu İran, 1997 cumhurbaşkanlığı seçimleri arefesinde bir gençlik ve kültür krizi ile karşı karşıyaydı.

İran'ın o günlerde yıldızı parlayan kadın politikacısı, Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin kızı Tahran Milletvekili Faeze Haşimi, *Ahbar* gazetesinde yayımlanan demecinde[9] seçim sonuçlarını değerlendirirken, halkın ekonomik beklentileri ile toplumsal, kültürel ve siyasî beklentileri olmak üzere iki grup beklentisi olduğunu belirterek, "Ekonomik sorunlar bir iki yıl içinde çözülemez. İkinci grup ile ilgili olarak ise halk Anayasa'da belirtilen özgürlüklere saygı gösterilmesini istiyor. Kültürel alanda genç kuşak kendisine güvenilmesini istiyor" diyordu.

Devrimden 18 yıl sonra hâlâ üniversitelerin İslâmileştirilmesini tartışan İran'da, Tahran'ın gençlik arasındaki gözde buluşma ve gezinti yerlerinden Gandi Caddesi'nin bulunduğu aynı adlı zengin bir semtte işlenen bir cinayet "gençlik sorununu" patlatmıştı.

Bu meşhur caddenin adından mülhem "Gandi Cinayeti" diye anılan olayda ikisi de 16 yaşında olan iki sevgili, 1997'nin ocak ayında, kızın ailesinin ilişkilerine karşı çıkması üzerine, kızın 14 yaşındaki kız kardeşini ve 9 yaşındaki erkek kardeşini bıçaklayarak öldürmekle suçlanıyorlardı. Anneyi de öldürmeye teşebbüs etmişlerdi. İdama mahkûm edildiler. Kızın babasının davadan vazgeçmesi üzerine cezaları hapse çevrildi. Olay, "İslâmî" İran'da gençliğin içinde bulunduğu durum konusunda büyük bir tartışmaya yol açmıştı. İran basınının büyük kesimi, olayın "hastalıklı Batı kültürünün etkisiyle" meydana geldiğini savunarak, kültürel saldırıya karşı savaş açılması çağrısında bulundu. Muhafazakâr gazeteler, gençliğin durumuyla ilgili olarak "uydular, bilgisayarlar, Batı filmleri, uyuşturucu ve internetin yarattığı *kültürel güvensizliği*" suçlarken,

9 8 Haziran 1997.

kültürel konularda daha ılımlı olan kesimler, bu sorunların basit toplumsal faktörlerden kaynaklandığını savunarak, "devrim olduğunda bu çocuklar kaç yaşındaydı?" diye soruyorlardı. Çoğu devrimden sonra doğmuş ve ömürlerinin neredeyse tamamını savaş, devrim ve sıkı kontroller altında geçirmişlerdi. Yani onlar devrimin ürünleriydi ama kimse onları sahiplenmeye yanaşmıyordu.

Hatemi, işte diğer vaadlerinin yanı sıra, özellikle gençlerin sorunlarına çözüm bulmayı da vaadetmişti. Gençlerin sorunlarının en başında yer alan, kültürel hayatta ve sokakta, özel hayatta artık dayanılmaz noktalara gelmiş baskı ve kontrollerin gevşeyebileceği umudunu verebiliyordu. Bu baskılarından kadınlardan sonra en çok etkilenen toplumsal kesim olan gençlerin de kitlesel desteğini almayı bildi. Bazı İranlı yazarların son cumhurbaşkanlığı seçimlerini "Gençlik Seçimi" olarak adlandırmaları böylece daha iyi anlaşılacaktır.

Hatemi ayrıca ekonomide büyümenin yanı sıra, sosyal adalet vaadederek yoksul kesimlerden ve ücretlilerden de destek almayı başarmıştı.

Hatemi'nin başarı şansı

Hatemi'nin başarma şansı konusunda oldukça farklı görüşler dile getirildi. Hatemi'nin değişimleri gerçekleştirebileceğini savunanların asıl dayanakları, Kültür ve İslâmî İrşad Bakam olduğu dönemde gerçekleştirdikleriydi.

Rafsancani'nin aksine ikinci kuşaktan gelen, yani devrim sırasında birinci iktidar halkasından değil, merkezin hemen dışındaki ikinci halkadan olan Hatemi'nin değişimleri başarabileceği ileri sürülüyordu. Devrimin yapıcılarından olan ve 1989'da cumhurbaşkanlığına seçildiğinde içeride ve Batı'da, bugün Hatemi'nin seçilmesiyle yaşanan umut atmosferinin ve aşırı beklentilerin benzerini yaşatan Rafsancani'nin "belli konularda kollarının bağlı" olduğu yorumunu yapanlar, Hatemi'nin böyle bir kısıtlama ile malûl olmadığını söylüyorlardı.

Rafsancani'nin 8 yıl önce cumhurbaşkanı seçilmesiyle başla-

yan kısıtlı ve kontrollü değişim döneminde sokaktan televizyona, ekonomiden siyasal hayatın açılmasına kadar bir dizi değişiklik yaşanmıştı. Bunun en önemli istisnası ise elbette dış politika ve rejimin ülke içinde ve dışındaki muhaliflerine yönelik bastırma politikasıydı.

Hatemi'nin bu değişim döneminin, "reformların" doğal bir devamcısı olması mümkündü. Devrimin ilk kuşağından, direklerinden biri olmasına rağmen kendini değiştirmesini bilen Rafsancani, İran'ın modern bir eğitime ve hükümete sahip olması gerektiğini anlamıştı. Rafsancani, ülkenin ve ülke ekonomisinin yönetiminde ideolojik tercihlerin yanı sıra "teknik" gereklerin de yerine getirilmesinin zorunlu olduğunu fark etmiş ve buna uygun bir yönetim oluşturmaya çalışmıştı. Ancak bunu çok kısıtlı ölçüde başarabilmişti. Çünkü, kendisinden kaynaklanan belirli sınırların yanı sıra, sistemin getirdiği çok güçlü sınırlamalar vardı. Örneğin birçok kurumun başkanını doğrudan Dinî Lider atıyordu. Bunlar arasında Genelkurmay Başkanı, Devrim Muhafızları Komutanı, İran'ın ulusal petrol şirketinden sonraki en büyük ekonomik kuruluşu Şehitler ve Savaş Yaralıları Vakfı'nın (*Bonyad-ı Mustazafan ve Canbazan*) Başkanı, Salman Rüşdü'nün başına ödül koyan *15 Hordad Vakfı* ve benzeri vakıflar, radyo televizyon kurumu başkanı vd. vardı. Geleneksel ticaret sınıfının odaklandığı *Bazar-ı Bozorg*'un (Büyük Pazar) desteklediği muhafazakâr kanadın elinde olan Meclis'in getirdiği kısıtlamalar ve engellemeler de cabası.

Aynı kısıtlamalar Hatemi için de geçerli olacaktı. Ancak Hatemi'nin belki bir şansı, çok büyük bir oy desteğiyle seçilmesinin yanı sıra, İran'da artık Rafsancani'nin uygulamaya koyduğu programları, yani ekonomide özelleştirme, liberalleşme ve piyasa koşullarına doğru açılma, toplumsal hayatta serbesti ve hükümet ile devlet işlerinin yönetiminde modern yönetim ilkelerine uyulmasını isteyen bir kesimin açıkça partileşmiş olmasıydı. Rafsancani yanlısı G-6 Grubu İran Onarımının Uygulayıcıları (*Kargozaran-ı Sazendegi-yi İran*) adıyla yakında bir parti kuracağını cumhurbaşkanlığı seçimlerinden yaklaşık bir ay sonra açıklamıştı.

Hatemi'nin ikinci bir şansı, artık ülke yönetiminde "Dinî Liderden sonra ikinci adam" konumuna yükselmiş Rafsancani gibi birinin desteğini gerektiği zaman, elbette Rafsancani'nin çizdiği çizgiden çıkmadığı sürece, arkasında hissedecek olmasıydı. Açıktı ki Rafsancani desteklemese Hatemi seçilemezdi. Çünkü Hatemi'yi destekleyen ve seçilmesinde büyük bir paya sahip olan G-6 Grubu, neredeyse hemen her adımını Rafsancani'ye sorarak atıyordu. Rafsancani de kendi başlattığı değişimlerin devamını istediği, bunu da Hatemi'nin sağlayabileceğine inandığı için, belki de Hatemi'yi destekleyen radikal Militan Din adamları Birliği ve G-6 arasında bu konuda yapılan sıkı pazarlıklar sonucu varılan ama kamuoyuna açıklanmayan anlaşma sonucu, Hatemi'nin adaylığını desteklemişti.

Hatemi, seçimlerden sonra yayımladığı mesajda, "İran bütün İranlılara aittir. İdeoloji ve görüşlerine bakmaksızın, hepsine ihtiyacımız var" dedi. Bu oldukça cesaretli ve muhafazakârları kızdırıcı bir mesajdı. Bu bakımdan Rafsancani'nin onarım cihadını başlattığında yurtdışındaki bütün İranlı uzman ve sermaye sahiplerine ülkeye dönmeleri için yaptığı çağrının hemen hemen aynısıydı. Ama Rafsancani'nin çağrısı, muhafazakârların tepkisi ve karşı çıkışı üzerine, pek sonuç vermemiş, başarısız olmuştu. Yine aynısı olobilirdi.

Hatemi'nin bütün serbesti ve rahatlama beklentilerine cevap verme ve rejim sınırları içinde de olsa bir değişimi gerçekleştirme şansı, büyük oranda içinde çalışacağı rejimin kurumsal ve yapısal özellikleri tarafından sınırlanmış durumdaydı. Manevra alanı oldukça dardı. İran'da Anayasa ile çerçevesi çizilen ve geçen 18 yıllık pratik içinde ana hatları belirlenen iktidar, aslında "dağıtılmış" bir iktidardı. Geleneksel güçler ayrılığının da ötesinde, sanki bilerek oluşturulmuş bir güçler parçalanmışlığı söz konusuydu.

İran rejiminin yapılanması

Bu yapıya kısaca göz atalım: İç ve dış politikanın genel hatları ve yönelimleri, herşeyin ve herkesin üstünde olan, rejimin bi-

rinci adamı Dinî Lider tarafından belirleniyor. Anayasa'ya göre ikinci adam durumundaki Cumhurbaşkanı ise kendi atadığı, ama Meclis tarafından tek tek onaylanan bakanlardan oluşan kabinesiyle birlikte iktidarını Meclis, Heyeti Teşhis-i Maslahatı Nizam, Şura-yı Nigehban, Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi ile paylaşmak zorunda.

Genel politikalar Dinî Lider tarafından belirleniyor, bunların uygulanması için gerekli yasal düzenlemeler Meclis tarafından gerçekleştiriliyor ve hükümet tarafından uygulamaya konuyor. Ancak hükümet ile Meclis arasında anlaşmazlık çıktığında ya da yasaların anayasa veya şeriata aykırılığı gündeme geldiğinde altısı hukukçu, altısı molla 12 kişiden oluşan *Şura-yı Nigehban* işe karışıyor. Eğer Şura-yı Nigehban ile Meclis arasında anlaşmazlık çıkarsa bu kez devreye *Heyet-i Teşhis-i Maslahat-ı Nizam* giriyor. Bütün bunlara yasal olarak etki eden Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi, Kültür Devrimi Yüksek Konseyi gibi anayasal kurumları da unutmamak gerek. Yargı ise, başında bir din adamının bulunduğu bağımsız bir erk olarak örgütenmiş durumda.

Anayasa ile belirlenmiş bu kurumlara bir de etkin güç odaklarını (ki en güçlüleri, seçimlerde Natık Nuri'yi destekleyen Militan Din adamları Örgütü, Kum Medresesi Hocaları Derneği, çeşitli vakıflar) ve geleneksel ordunun yanında, kendi kara, deniz ve hava kuvvetleri ile örgütlenmiş ayrı bir ordu olan Devrim Muhafızları ve *Besiçleri* de (gönüllüler) eklediniz mi iş oldukça karışıyor.

Seçimler sırasındaki Meclis ve Yargı Erki muhafazakârların etkinliği altındaydı ve Meclis'in Hatemi'yi engellemeye çalışacağı, bunun da iki güç arasında bir çatışmaya yol açacağı kesin gibiydi. Meclis'teki sağcı kanadın Hatemi ile ciddi bir çatışmaya hazırlandığını gösteren manevralar gözleniyordu.

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin hemen ardından, haziran başında, yenik Natık Nuri, yeniden Meclis Başkanı seçildi. Bizzat Hatemi'nin girişimiyle, sol-liberal koalisyon Natık karşısında aday çıkarmadı. Çünkü seçimi kazanamayacaklarını biliyorlardı ve burada alacakları bir yenilgiyle Cumhurbaşkan-

lığı seçiminde kazandıkları zaferi gölgelemek istemediler. Natık Nuri taraftarı bazı milletvekilleri buna rağmen "'eğer Hatemi Meclis ile işbirliği yapmazsa Bakanlar Kuruluna güvenoyu alamaz" tehdidini savurmaktan geri kalmadılar.

1988-1992 yılları arasında görev yapan 3. Meclis döneminde İran iki güç arasında benzer bir çekişmeye sahne olmuştu. O dönem Meclis'e hâkim olan radikal-sol kanat, Rafsancani'nin 1989'da Cumhurbaşkanlığına geldikten sonra başlattığı liberalleşme politikalarını engellemek için büyük çaba göstermiş ve ona kök söktürmüştü.[10]

Dördüncü Meclis seçimlerinde birçok radikal-sol kanat üyesinin milletvekilliği adaylığı Şura-yı Nigehban tarafından veto edildi. Buna diğer bazı engellemeler de eklenince iyice zayıf düşüp seçimlerde ağır bir yenilgi aldılar; yani tasfiye edildiler. Natık Nuri taraftarlarının da aynı tutumu benimsemeleri halinde 2000 yılında yapılacak Meclis seçimlerinde, diğerleri gibi tamamen tasfiye olmaları ihtimalleri hayli yüksekti. Çünkü Hatemi'ye cumhurbaşkanlığında oy verenler gelecek Meclis seçimlerinde ağırlıklarını koyacağa benziyorlardı. Buna rağmen muhafazakâr sağ kanat bu değişime şiddetle karşı duracağının işaretlerini vermekteydi.

Doğrudan Dinî Lidere bağlı olan ve onun görüşlerini yansıtan Kayhan yayın grubunun İngilizce günlük gazetesi *Kayhan International*'da yayımlanan bir başyazıda seçimler, "Her ne kadar sayıları gözardı edilebilir olsa da, hızla ilerleyen İslâm devrimi trenine şimdiye kadar binmemiş olanların ve yine sayıları yine gözardı edilebilir olsa da şimdiye kadar bu treni durdurmaya çalışanların (seçimlerin yapıldığı) cuma günü bu trene son anda binmeye karar verdikleri ve böylece pişman olup İmam'ın (Humeyni) çizgisine bağlılıklarını gösterdikleri" sözleriyle yorumlanmıştı.

---

10 Rafsancani'nin başlattığı sınırlı ekonomik ve toplumsal liberalleşme politikaları her iki cumhurbaşkanlığı döneminde Meclis çoğunluğunun bu politikalara karşı (Rafsancani'nin birinci cumhurbaşkanlığı devresinde radikaller, ikinci ve son cumhurbaşkanlığı devresinde muhafazakârlar) kesimlerin elinde olması nedeniyle önemli ölçüde başarısız oldu.

Kadınlar reform hareketinin en önde gelen destekçileri arasında yer alıyor.

Bu tip düşüncelerin hâkim olması ve değişimin engellenmesi ihtimalinin güçlülüğü, rejim içinde de olsa bazı değişikliklerin yapılabileceği umuduyla Hatemi'ye oy veren büyük bir toplum kesimini hayal kırıklığına uğratıyordu. G-6 grubuna dahil bir politikacı, bu durumu şöyle değerlendiriyordu: "Halkın bu değişim taleplerinin gözardı edilmesi ve sadece hükümette ve yönetimde bazı kişilerin değişmesi ile yetinilmesi kamuoyunda hayal kırıklığına ve bilinmeyen sonuçlara yol açabilir."

Düzenin yararı ve Rafsancani'nin yeri

Rafsancani, son iki yıldır, cumhurbaşkanlığı dönemi bittikten sonra ne olacağı gibi bir sorunla İran yönetimini hayli meşgul etmiş bir politikacıydı. Artık bu sorun büyük oranda, en azından formel planda çözümlenmiş durumdaydı ve varılan çözüm Hatemi'nin elini güçlendiriyordu.

Rafsancani seçimlerden yaklaşık iki ay önce 17 Mart 1997'de, Dinî Lider Hamaney tarafından, zaten cumhurbaşkanı olarak başkanlığını üstlendiği *Heyet-i Teşhis-i Maslahat-ı Nizam*'ın (Düzenin Yararını Belirleme Heyeti) başkanlığına, bu sefer şahsen ve beş yıllığına yeniden atanmıştı. Dinî lider bu atama ile birlikte, yeni üyeler de atayarak heyetin üye sayısını artırırken, heyetin artık "Dinî Liderin temel siyasî konulardaki danışma organı olarak çalışacağını" da belirtmişti. Bu atamadan sonra Rafsancani'nin artık gelecek dönemde ülke siyasetinin belirlenmesinde Dinî Liderden sonra 2. adam olduğu, aksi yöndeki bütün itirazlara rağmen, artık kesinleşmişti.[11]

11 Artık İran'da Rafsancani, Dinî Liderden sonra tartışmasız ikinci adamdı ve bütün yalanlama ve "öyle değil" açıklamalarına rağmen İran, Dinî Lider, Rafsancani ve Cumhurbaşkanı Hatemi'nin oluşturduğu bir troyka tarafından yönetileceğe benziyordu. Bu arada Hamaney'in şu ya da bu şekilde Dinî Liderliğinin sona ermesi durumunda Rafsancani'nin onun yerini alacağı söylenti ve beklentileri de hayli güçlüydü. Ancak, bunun tersi de, yani daha radikal bir değişiklik de mümkün görünüyordu. Hamaney'den sonra artık tek kişinin Veli-yi Fakih olmayacağı, Rafsancani'nin bunun yerine bir konseyden oluşan liderliği tercih ettiği de yaygın ve güçlü bir kanıydı.

Çünkü, yasaların anayasaya ve şeriata uygunluğu konusunda Meclis ile Şura-yı Nigehban arasında çıkan anlaşmazlıklarda son sözü söyleme yetkisine sahip olan Düzenin Yararını Belirleme Heyeti,[12] kendisine verilen ama şimdiye kadar uygulamaya konulmayan "Dinî Liderin danışma organı" selâhiyeti ile özellikle siyasette ortaya çıkan olağanüstü sorunların ele alınacağı temel organ haline gelmişti. Yani hem Meclis, hem de hükümetin üstünde bir temel politika belirleme ve yönlendirme organı olmuştu. Rakipsizdi, alacağı kararlar ve lidere vereceği tavsiyeler, doğrudan liderin emri olarak herkesi bağlayacaktı. Ve bu organın başında bulunan Rafsancani bundan böyle, eski muhafazakâr üyelerin yanı sıra yeni atanan, kendisine yakın liberaller ve Abdullah Nuri ile eski Başbakan Hüseyin Musavi gibi bazı radikal-sol siyasetçilerle birlikte, buradan kendi istediği politikaları çıkarma, en azından istemediği politikaları engelleme gücüne sahipti.

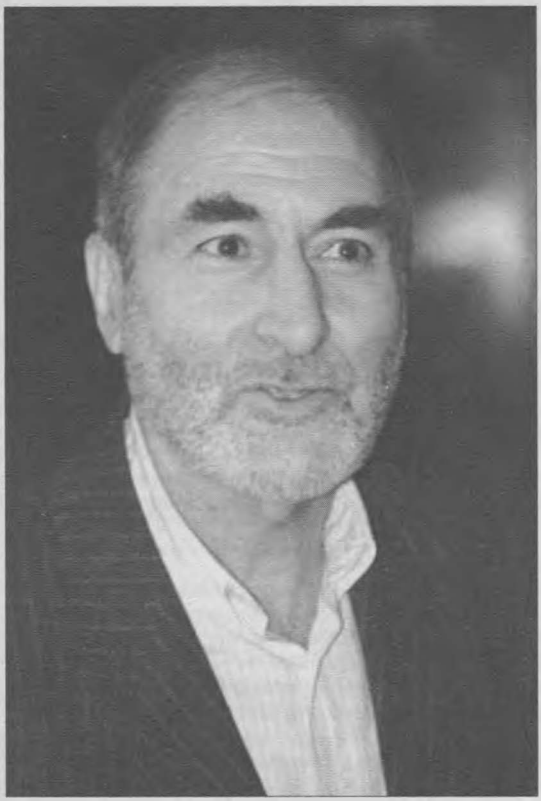
EK 2
REFORMCU ZAFERE İÇERİDEN BİR BAKIŞ

Aşağıda okuyacağınız metin, Iran'da yayımlanan *Asr-ı Ma* (Asrımız) dergisinin 7 Haziran 1997 tarihli 71. sayısından biraz kısaltılarak çevrildi. *Asr-ı Ma* İran siyasetinde radikal kanatta yer alan ve "Yeni Sol" diye bilinen İran Islâm Devriminin Mücahitleri Örgütü'nün (*Sazıman-ı Mücahidin-i İngilab-ı İslâmi-yi İran*)

12 İran rejiminin oturmaya başladığı dönemlerde çıkan sorunlar karşısında "şeriat ile düzenin çıkarlarının zaman zaman çatıştığı" ortaya çıktı. 18 Ocak 1988'de o zamanki Cumhurbaşkanı, şimdiki Dinî Lider Ali Hamaney, Koruyucular Konseyi tarafından reddedilen, yabancı ticaretin millileştirilmesi, mal dağıtımı ve yolsuzluğun cezalandırılması ile ilgili yasaların da aralarında bulunduğu bazı yasaları yeniden görüşülmek üzere Meclise gönderdi. Ancak bu sorun Meclis, hükümet ve Anayasayı Koruyucular Konseyi arasında çözümlenemedi. Bunun üzerine Ocak 1988'in sonlarına doğru yasama, yürütme ve yargı erkinin başkanları Humeyni'ye yazdıkları ortak bir mektupla çözüm yolu bulmasını istediler. Bunun üzerine 6 Şubat 1988'de Humeyni, Heyeti Teşhis-i Maslahat-ı Nizam'ı atadı.

resmî yayın organı. Başyazarlığını Mir Hüseyin Musavi'nin başbakanlığı döneminde Ağır Sanayi Bakanlığı yapan ve bu örgütün önde gelen ideologları ve liderlerinden biri olan Behzat Nebevi'nin yaptığı *Asr-ı Ma* İran siyaset sahnesi ve İran'daki siyasî akımlarla ilgili kapsamlı ve çığır açıcı yorumları ile biliniyor. Örneğin, İran siyaset sahnesindeki siyasî akımlar için kullanılan sağ, muhafazakâr, yeni sağ, eski sağ, sol, yeni sol gibi terimleri ilk kez *Asr-ı Ma* kullandı ve bu terimler daha sonra yaygınlaşıp, yerleşti.

İran cumhurbaşkanlığı seçimleri hakkında *Asr-ı Ma*'nın değerlendirmeleri ilginç ve bilgilendirici. Seçimleri kazanan Muhammed Hatemi'yi destekleyen sol-liberal koalisyona dahil olan İran İslâm Devriminin Mücahitleri Örgütü'nün seçim sonuçları ile ilgili resmi değerlendirmesini içeren bu bildiri-yazı, Hatemi'nin çok tartışılan seçim zaferinin İran siyasetinde ne gibi etkileri olduğu, ne gibi nedenlerden kaynaklandığı, ne anlama geldiği, bundan sonra iç ve dış politikada ne gibi sonuçlara yol açacağı ve benzeri soruları, içerden, vukuflu

Behzad Nebevi, Şubat 2000'da milletvekili seçilip Meclis Başkan Yardımcısı oldu.

bir bakışla ele alıyor. Öte yandan, uzun zamandır gadre uğramış bir muazzefin kendisini uzun süredir aktif siyaset ve yönetim sahnesinden uzak tutanlara karşı, "sonunda layığınızı buldunuz" edasıyla meydan okuması niteliğinde.

Yazıda sürekli olarak "özel bir aday", "belirli bir aday", "bilinen aday" gibi ifadelerle bahsedilen kişinin, cumhurbaşkanlığı seçimlerini kaybeden muhafazakâr kanadın lideri Meclis Başkanı Ali Ekber Natık Nuri olduğunu belirtmekte fayda var. Metnin "süslü" ve hamasi dilinin de sağ-sol-İslâmcı, laik, liberal vb. ayrımların ortadan kalktığı bir "İranî" özellik olduğunu söyleyebiliriz!

Görkemli 23 Mayıs destanının değerlendirilmesi
Asr-ı Ma

"İran İslâm Cumhuriyeti 7. dönem Cumhurbaşkanlığı seçimi cesur İran milletinin tarihî iradesini açık bir şekilde sergilediği sahnelerden biri oldu. 23 Mayıs 1997'de kahraman ve bilinçli halkın yazdığı destan, düşmanları şaşırtmanın yanı sıra devrimin dostlarını da hayrete düşürmüşe benziyor. İran milletinin karar ve iradesi, böylesine tarihî ve hassas bir dönemde, cumhurbaşkanlığı seçimindeki geniş ve daha önce benzeri olmayan yüksek bir katılımla bir kez daha tecelli etti. Bu katılım, İslâm cumhuriyetindeki seçimler açısından yeni bir rekor olmanın ötesinde, Batılı ülkeler ve liberal demokrasiler ayarında da benzersizdir.

Bu seçime 30 milyon kişi, yani seçmenlerin yüzde 88'i katıldı. Bu yüksek katılım oranı, Amerika'daki yüzde 60, Almanya ve İtalya gibi ülkelerdeki yüzde 80-85'lerle karşılaştırıldığında, İran İslâm Cumhuriyeti'nde halkın kendi kaderini belirleme noktasındaki sorumluluk duygusu ve müdahale ölçüsünü gözler önüne seriyor.

İran İslâm Cumhuriyeti'nin tercih edildiği referandumun halkın yüzde 98 katılımı ile gerçekleştiğini tabii ki unutmuyoruz. Fakat devrimin üzerinden 18 yıl geçmiş olduğu, üstelik devrim atmosferinin yavaş yavaş azaldığı gerçeğini dikkate aldığımızda, Müslüman İran milletinin son olarak nasıl bir destan yazmış olduğunu daha açık bir şekilde anlayabiliriz. Son Cumhurbaşkanlığı seçiminde kendini gösteren bilinç ve millî irade unsuru önceki seçimlerle karşılaştırılamaz bile. Nitekim farklı yerli ve yabancı yorumcular son seçimi, "referandum, sessiz devrim, parlamento devrimi, barışçı devrim, barışçı değişime yönelik irade, sessiz millî şahlanış" ve benzeri sıfatlarla tanımlıyorlar. Nasıl, üzerine yapılan bütün değerlendirmelere rağmen İslâm devrimi şimdiye dek, gerçek boyutlarıyla tam olarak anlaşılamadıysa, İran milletinin son hareketi de ancak tarihsel süreç içerisinde ve etkilerinin ortaya çıkmasından sonra tümüyle anlaşılıp yorumlanabilir. Bu nedenle tüm boyutlarını, zarafetini ve ayrıntılarını şimdiden ortaya çıkaramayız. (...)

Yedinci seçimin özellikleri

Bu seçim döneminin belirleyici özelliklerini saptayabilmemiz için siyasî-ideolojik değişimlere ve toplumsal güçlerin yeni şekillenişine bakmamız gerekiyor. Toplumumuz son iki yılda (1996-97-ç.n) siyasî-ideolojik farklılıkların belirginleşmesi ve değişik kanatların oluşumuna şahit oldu. Düzenin içindeki dört kanat da değişik toplumsal, ekonomik, siyasî, kültürel ve ideolojik konularla ilgili tutum ve görüşleri-

ni parlak ve açık bir şekilde toplumun bilgi ve yargısına sundular. Partiler, örgütler, dernekler ve değişik siyasî gruplar da bu yelpazede kendi yerlerini netleştirip, o bildik üstünkörü söylemlerden bir nebze olsun uzaklaştılar ve siyasî şeffaflığa yöneldiler.

Bu olumlu gelişme ilk kez (Mart 1996) 5. Meclis seçiminde boy vermişti. Cumhurbaşkanlığı seçimine vardığımızda bunun iyice olgunlaştığını gördük. Ayrışmanın netleşmesiyle toplumda bilinçli seçim imkân ve zemini de ortaya çıktı.

Öte yandan farklı siyasî-ideolojik kanatlardan adayların ortaya çıkmasıyla, bu dönemde rekabet iyice ciddi ve sahici bir hal aldı. Özellikle toplum tarafından ciddiye alınan güçlü adaylar arasında başlangıçta fazla bir ayrılık yoktu.[13] *Tabiî biz Hatemi'yi cumhurbaşkanı adayı olarak desteklediğimizde onun kazanacağını ümit ediyorduk; ama yine de hiçbir şekilde oylarının böyle hızla artacağını, böylesine açık ara ve yüksek bir yüzdeyle sandıktan çıkacağını kestiremiyorduk. Çünkü Hatemi öyle şartlarda seçim ortamına girmişti ki, baş rakibi (Natık Nuri-çn) daha iki yıl öncesinden iç ve hattâ dış seyahatlerinde seçim faaliyetine başlamıştı; taraftarları onu "geleceğin cumhurbaşkanı" olarak kabul ediyor, o da buna inanıyordu. Ne var ki işin içine Hatemi'nin karakteri ve toplumsal zeminler girince olay hızla tersine döndü ve Hatemi birinci ve esas aday haline geldi. (...)*

Gerçi Hatemi eğitimliler, üniversiteliler, öğretmenler ve toplumun aydın kesimi tarafından Kültür ve İslâmi İrşad Bakanlığı'ndaki parlak sicili nedeniyle az çok tanınıyordu; fakat ne siyasî yorumcular, ne de biz, üniversitelerdeki nabız yoklamalarının ve aydın çevrelerdeki yüzde 70'lik oranın tüm toplum düzeyinde genelleşeceğini öngöremiyorduk. Hatemi'nin 1997 Nevruz'undan önce ve özellikle sonraki siyasî propaganda faaliyetleri; ülkenin değişik kent ve köylerine yaptığı gezileri; halkla yakın bağlantı kurması -ki halka ait bir tarzla, yani otobüsle yolculuk yapıyordu- hızlı bir şekilde belirsizlikleri ortadan kaldırdı ve kendisinin halk tarafından sevilmesine yol açtı.

Hatemi sadece rakibinin iki yılda aldığı yolu, en az masraf[14] *ve örgütlenmeyle iki ayda katetmekle kalmadı, hattâ öne geçti ve gün*

---

13 Oylamadan birkaç ay önce seçim sonuçlarını tahmin etmek çok zordu ve daha önceki cumhurbaşkanlığı seçimlerinin aksine, (birinci dönem hariç, ki tanınan bir adayın olması ve toplumsal ve siyasî güçlerin nispeten onun üzerinde birleşmesi nedeniyle rekabet isteği o kadar güçlü değildi) bu dönemde (adaylar arasındaki) seçim rekabeti yakın ve sıkı bir düzeyde geçti. Tabiî, eğer İmam çizgisindekilerin ilk adayı olan Mühendis Musavi [eski başbakan, Mir Hüseyin Musavi-ç.n.] seçime girmeyi kabul etseydi ve cumhurbaşkanı adaylığını kabul etmekten çekinmeseydi, öteki adaylara galip geleceği herkes için kesindi. Ve bu sebepten dolayı rakip kanat İmam çizgisindeki güçlerin Mühendis Musavi'yi cumhurbaşkanı adayı olarak açıkladığı ilk saatlerden itibaren telaşlandı kendine olan güvenini kaybetti ve onu sahneden çıkarmak için açık, doğrudan ve de gizli, dolaylı geniş çabalara girişti.

14 Hatemi'nin toplam seçim kampanyası masrafları, Seçim Karargâhı Başkanı'nın açıklamasına göre, 4.5 milyar riyal (yaklaşık 1 milyon dolar) nakit harcama ve

geçtikçe kazanma ihtimalini artırdı. Hatemi'nin aydın, köylü ve kentliler nezdindeki desteğinin artması rakip kanadı bir kez daha ciddi bir biçimde endişelendirdi. Bu kanat, kendine güveni azalıp önceden saptamış olduğu hedeflere ulaşma konusunda ümitsizliğe düştükçe Hatemi ve onu destekleyen güçlere karşı yıkıcı faaliyetlerini artırdı ve amaca ulaşmak için birçok yönteme başvurmayı mübah gördü.

7. Cumhurbaşkanlığı seçimi bu açıdan da örnekti. O ana kadar, bir cumhurbaşkanı adayına karşı yıkıcı çabalar bu denli şiddet ve yaygınlık içermemişti. Hatemi'nin kazanmasını engellemek için tüm sermaye, imkân, yol ve yöntemlere başvurup ellerinden gelen her türlü önlemi aldılar. Bu önlemler; şeriat, hukuk ve siyasî mücadele ilkeleriyle bağdaşmamanın dışında, mertlik ve insafın en basit temellerinden bile uzak teşebbüslerdi. İşi, Hatemi'nin Meşhed ve İsfahan'daki konuşmalarına saldırıdan tutun da, yalan, hakaret ve iftirayla dolu kitapların milyonlarca basılıp dağıtılmasına; çirkin görüntülerin montajından geniş dedikoduların yayılmasına; Hatemi'yi liberal kültürel saldırı amili, Velayet-i Fakih'e ve Dinî Liderliğe karşı olarak göstermeye; komplo amacıyla Hatemi taraftarlarının yürüyüşü diye birtakım video kasetleri hazırlamaya ve o kasetlerin camilerde gösterilmesi ve dağıtımına kadar vardırdılar.

Bunların dışında denetim ve icra tedbirleri özel bir adayın[15] yararına alınmıştı. Neler mi? Örneğin ülkenin tümünde seçim sandığı gözlemcilerinin çoğunun özel bir kanada[16] bağlı olanlardan seçilmesi, değişik eyalet ve kentlerde yetkililerin yasadışı çabaları, birçok kurumun yetkililerinin özel bir adayı desteklemeleri için tehdit edilmeleri, Şurayı Nigehban'ın (Koruyucular Konseyi) bazı üyelerinin özel bir aday yararına geniş faaliyetleri, Besic komutanının genelgesi ve tüm ülkedeki cuma namazı komitelerinin özel bir kanadın yararına kullanılması, resmen liderlik bürosu tarafından tek aday yararına faaliyetten men edilen ve beytülmal [devlet hazinesi] parasıyla beslenen gazetelerin tek taraflı ve yıkıcı propagandaları.

Hattâ herkesi hayrete düşüren bir şekilde, seçimdeki adayların listesi alfabetik sıra dikkate almadan seçim merkezlerine asıldı ve birçok kişi, bu alışılmadık davranışı bir adayın Londra radyosuyla röportajına olumlu yanıt olarak algıladı! Hatemi'yi Beni Sadr'a benzetme, ruhaniyat ve ulemayı başka kesimlere, özellikle üniversitelere karşı gösterecek şekilde sahte bir iki kutupluluk yaratma, özellikle iki ünlü ruhani merkezin, Came-i Müderrisin (Kum Medreseleri Hocaları Derneği) ve Came-i Ruhaniyat'ı Mübariz'ın (Militan Din adamları Birliği) özel bir adayı desteklemeleri; işte tüm bunlar Hatemi'yi halk zihninde problemli, şüpheli duruma düşürmek için örgütlenmiş yaygın çabalardı.

Fakat bu girişimler işe yaramadı, çünkü Hatemi de ruhaniydi. Babası Ayetullah idi. Ayrıca birçok tanınmış ve yüce ruhani ile ulema

---

500 milyon riyal (106 bin dolar) ayni yardım. Ayrıca seçim karargâhı olarak kullanılmak üzere, 300 daire, dükkân vb. de bedelsiz olarak Hatemi'nin kampanyasına tahsis edilmiş. (*Iran News*, 11 Haziran 1997) -ç.n.

15 Natık Nuri kastediliyor -ç.n.

16 Natık Nuri'nin lideri olduğu, Pazar kanadı diye de bilinen muhafazakâr kanat -ç.n.

kendisini destekliyordu. Üstelik bir yandan devrim dönemi ile İslâmî düzenin istikrarı sırasındaki fedekârlık ve hizmetleri, diğer yandan Münafıklar (Halkın Mücahitleri-ç.n.) ve Beni Sadr'a karşı kesin ve akıllı tutumları herkes tarafından bilinen ülke çapındaki en devrimci ve asil güçler onu destekliyordu.[17] *(...)*

Radyo-Televizyon Kurumu ve onun üst düzey yöneticileri bu dönemde tek taraflı ve tahrifatı temel alan propagandada yeni bir rekor kırdılar. Radyo ve televizyonun bir aday lehine ve diğer aday aleyhine propaganda bombardımanı ve yas meclislerinin[18] *yayınından ve tek taraflı dinî konuşmalardan tutun, propagandavari haber ve basın programlarına kadar en küçük fırsatları kullanması 7. Cumhurbaşkanlığı seçiminin unutulmayacak yönlerindendir. Radyo televizyon, sadece dört tanınmış ve hepsi de Şura-yı Nigehban'ın onayladığı adayın katıldığı açık oturumlarda halkı, liberalizm, Batı'nın kültürel saldırısı, devrimin art niyetlilerin eline geçmesi ve benzeri şeylerle korkutup onları cumhurbaşkanı seçiminde bu tehditlere karşı uyarıyordu.*[19]

Fakat tüm bunlar etkili olamıyor ve rakip kanat kabus ve endişeden kurtulamıyordu. Birdenbire Pazar kanadının[20] *en alt sıradan güçleri tarafından, Liderin bir adaya yakınlık duyduğu ve onun kazanmasını istediği şeklinde etraflı bir dedikodu üretildi. hattâ bu dedikodu özel bir kanadın meşhur ruhanisi tarafından açıklandı ve o kanada bağlı gazetelerin manşeti oldu.*[21]

Gerçekte belirli bir kanat, rejimin liderinden tutun ulema, ruhaniyet, cuma imamlarına kadar herkesi ve herşeyi feda etmek pahasına, birçok organ ve makamı ve hattâ -resmen seçim propagandalarına

---

17 Öyle görülüyor ki, bu seçim döneminde oylama gününü öne almanın da bir hikmeti varmış. Ve Muhtemelen Humeyni'nin ölüm yıldönümü törenleri ve buna hâkim olan devrimci atmosfer ve İmam çizgisinin getireceği avantajın Hatemi'den alınması ve bunun yerine rakip adayın geleneksel ruhaniyet taraftarlarına muharrem ayının yas günlerinden yararlanma avantajının verilmesinin, alışılmadık bir şekilde seçimi öne almanın hedeflerinden olduğu görülüyor. Tabiî ki gençlerin camiler ve tekkelerde bulunmasıyla, bu merkezler de, tıpkı pazarda olduğu gibi hep birlikte Hatemi'yi desteklemeye başladılar.

18 Muharrem ayında halk arasında düzenlenen, ilahi ve ağıtların okunduğu dinî toplantılar -ç.n.

19 Atmosferi bulandırmak ve Hatemi'ye karşı, tahrif, çarpıtma, kaset ve film arşivlerini suistimal; İmam Humeyni, Şehit Beheşti ve başkalarının sözlerini yanlı ve kasıtlı bir şekilde yayımlamak; zaman zaman aşağılayıcı bir hal alan istek ve amaçlarını seyirciye empoze etmek İran'ın seçim-siyasî tarihinde tv ve radyo yetkilileri ve bazı yardımcılarının başka bir benzeri görülmemiş karnesi olarak tarihe geçti.

20 İran'da halen ticareti büyük oranda elinde tutan geleneksel tüccar sınıfının kümelendiği başkent Tahran'daki Büyük Pazar'a atfen, muhafazakâr kanada verilen ad -ç.n.

21 Ayetullah Mehdevi Keni'nin konuşması. *Resalet* ve *Abrar* gazeteleri, 31.2.1376 (21 Mayıs 1997).

herhangi bir aday yararına karışmaktan men edilen- İstihbarat Bakanı ve ayrıca bazı Devrim Muhafızları komutanlarının[22] konumlarını kullanarak, (ki bu endişe verici 5. Meclis seçimi tecrübesinin bir tür kopyasını akla getiriyordu) kendi adaylarını cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturtmaya hazırdılar ve bu türden girişimlerin doğurabileceği tehlikeli sonuçları asla düşünmediler.

Bu seçimin bir diğer özelliği, böylesine yaygın ve ağır bir saldırıya rağmen, halkın, kendi gönlündeki adaya oy verme kararlılığıdır. Aslında bu seçimin en bariz özelliklerinden birinin, devlet ve halk medyasının karşı karşıya gelmesi ve ikincisinin birinciye üstün çıkması olduğu söylenebilir.

Bu seçimde halk, her türlü etkiye açık seyirci ve basit bir oy kullanıcı olmaktan çıkıp, hassas, aktif ve yaratıcı bir aktöre dönüştü. Tüm toplumsal tabakalar; kentli-köylü, okumuş-cahil, aydın, genç-yaşlı, kadın-erkek, işçi-çiftçi, esnaf-memur, öğretmen-öğrenci, alim-medrese talebesi; hepsi seçim rekabetinin sorumlu ve aktif aktörleri oldular. Böylesi bir seçim atmosferinde İran toplumu bir nitelik değişimine uğradı. Böyle bilinçli, istekli ve aktif bir katılım dalgasında, bu dönemde sandığa atılan her oy ve her kâğıt parçası başka dönemlere göre daha farklı ve yüce bir anlam ve değer taşımaktaydı.

Burada seçimde gençlerin rolüne ayrıca değinmek gerek. Devrim nesli ve 1979 İslâm devriminin zaferinden sonra dünyaya gelenler, 7. Cumhurbaşkanı seçiminde siyaset sahnesine, yani kaderin belirlenmesine adım atma ve (ilk kez-ç.n) kendi istek ve eğilimlerini oylarıyla ifade etme fırsatını yakaladılar. İran toplumunun ortalama yaşı ve ülke nüfusunda gençlerin büyük oranı dikkate alınırsa, 7. seçimde genç unsurun varlığı gerçekten göz kamaştırıcıydı. (...)

Halkın benzersiz katılımının nedenleri

Son seçimde halkın katılımının artmasının ilk nedenini '90'lı yıllar ve özellikle son yıllarda İran toplumunun yapısındaki değişimlerde aramak gerek. (...) Bir taraftan İslâm devriminin zaferi ile doğan nesil şu anda kaderi belirleme alanına girmek için yasal bir imkâna sahip olurken, diğer taraftan bilinçlilik ve okuma-yazmanın, kentte yaşama ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, toplumun değişik kesimlerinin önünde yeni ufuklar açıyordu. İran toplumunun sosyal yapısının temelindeki gizli siyasî-sosyal dokunun derin tabakalarında başkalaşma ve kaymaya yol açan değişim sürecinin ilk belirtileri 5. Meclis seçiminde gözlenmişti.

Özellikle bazı kent ve eyaletlerde, geleneksel, meşhur ve güçlü rakipler karşısında kadın adayların rekabeti; hemcinslerinin bu şekilde seçimlere katılıp sahnede yer alması sonucunda toplumun en azından yarısını oluşturan kadınlar da kademeli olarak belli bir bilince ulaştı,

---

22 Tüm Silahlı Kuvvetler Komutanlık Karargâhı Başkanı'na, silahlı kuvvetlerin seçimlere karışmamasını isteyen genelgesi için teşekkür ediyoruz. Umarız bu genelgeye uymayan komutanlar yasal olmayan teşebbüslerinin hesabını verirler.

kimlik kazandı ve "kendini bilen" bir kesime dönüştü. Bunun sonucunda doğal olarak, yasal, tarihî ve dinî haklarının tamamını istemeye başladılar.

Çeşitli aşamaların ardından, son seçimde sosyal değişim ve ilerlemenin yeni bir evresine ulaşıldı. Eğer (1996) 5. Meclis seçimini "kadınların seçimi" olarak adlandırmamız uygun görülürse, şüphesiz 7. Cumhurbaşkanlığı seçimi "gençlerin seçimi" sayılmalıdır. Genç, bilinçli, sorumluluk yüklenen ve İslâm devrimine bağlı nesil şimdi sınırlamalardan, yaygın telkinlerden ve eskimiş söylemlerden uzaklaşarak İslâm ve devrime karşı yeni bir söylem ve bakış deniyor; yeni bir yol ve taze bir hava arıyor, ama asla İmam Humeyni'nin, devrimin ve İslâm'ın doğrultusundan sapmıyor (...)

Halkın geniş katılımının ikinci nedeni ciddi ve sahici bir rekabetin varlığıdır. Öyle ki liderlik makamı, "halkın oylarını alan aday halk meşruiyetine sahiptir ve yasal cumhurbaşkanı olacaktır" açıklamasını yaparak rekabete uygun bir zemin yaratmaya çalıştı ve kendi tercihini de açıklayarak özellikle resmî propaganda faaliyet döneminin son günlerinde rekabeti daha da kızıştırdı (...) İran ulusu, ciddi bir şekilde, vereceği oyun, yapıcı ve belirleyici olduğunu ve her türlü tercihin, gelecek dört yıldaki kaderini derinden ve sahiden etkileyeceğini hissetti.[23]

Bu arada bu bilgi ve hissin tamamlayıcı faktörü olarak Hatemi'nin karakteri ve açıklanan programına da değinmemiz gerekir. Bunlar, hem cumhurbaşkanı seçiminde oyların rengini belirlemiş, hem de seçim atmosferinin kızışması ve toplumda sorumlu ve dinamik bir heyecanın doğmasına kendi çapında katkıda bulunmuşlardır. Çekinmeden söylenebilir ki, eğer seçim arenasına zayıf ve cazibesiz bir karakter girmiş olsaydı, İran milleti bu kadar yaygın bir şekilde, üstelik güle oynaya cumhurbaşkanlığı seçimine katılmazdı. Öte yandan eğer İran milleti seçim yarışının önceden planlanmış ve sonuçları önceden belirlenmiş bir senaryo olduğu ve seçimin sadece düşmanların ağzını kapatmak için halkın katılımıyla (sahnelenen) bir oyun olduğu hissine kapılsaydı hiçbir şekilde seçimi böylesine ciddiye almaz ve kaderinin belirlenmesinde iradesini ortaya koymazdı.[24]

Özel bir kanadın sergilediği davranış ve siyasî kültürle tarz ve propaganda, katılımın yüksekliğinin dördüncü nedenini oluşturuyordu. İran halkının olağanüstü katılımı ve Hatemi'ye verdiği belirleyici oy, bir milletin çeşitli hakaret, iftira ve aşağılanmalara karşı tepkisinin dışavurumuydu. Ayrıca kendini, karakterini, büyümesini ve olgunluğunu kanıtlama çabasıydı.

---

23 Bütün adaylara, seçimlerde aday olarak katılım ve rekabet zemini yarattıkları için teşekkür ederiz.

24 Burada, "liderlik ve rejimin kendi kararını aldığı ve her halükârda sandıktan onların adayının çıkacağı ve halkın oyu ve isteğine rağmen cumhurbaşkanlığı makamına oturtacağı" yalan iddiasını aylar öncesinden yayan Pazar kanadının tehlikeli propaganda yollarına değinmek gerek. Eğer halk bu iddiaya inansaydı seçimin sonuçları, oy yüzdesi ve katılım açısından bayağı farklı olurdu.

Cumhurbaşkanının kim olacağının daha önceden belirlendiği şeklindeki propagandalar, bir adayın, halkın alfabetik [sıraya göre] oy vereceğine dair halka yaptığı hainee açıklamalar,[25] büyük İran toplumunu küçük görme ve ulusa karşı pederşahi girişimlerde bulunma anlamına geliyordu. Seçim-propaganda faaliyetleri alanında, özünde milletin kimliği, karakteri ve iradesini olumsuzlama, gizli imkân ve araçların kullanılması, halkın aksi yönde geniş ve protestocu tepkisini doğurdu[26] (...)

7. dönemin seçilen cumhurbaşkanı, seçmenlerin yüzde 69'unu ifade eden 20 milyonluk oy desteğiyle mümtaz (seçkin) bir durumdadır. Halkın tercihinin değişik boyutları, kapsamlılığı, hayret vericiliği Hatemi'yle esas rakibi arasındaki çekişmeye hâkim olan belirgin eşitsizliği göz önüne aldığımız zaman daha da iyi anlaşılmaktadır.

Bir tarafta en azından iki yıllık çaba ve her türlü mali, (resmî ve gayri resmî) propaganda ve teşkilat imkânları; onun karşısında seçime dört aydan daha az kala sahneye giren, en zayıf finansman, medya ve teşkilat imkânlarına sahip, neredeyse tanınmayan bir aday. Böylesine eşitsiz bir savaş, İran toplumunun içsel değişimlerinin derinliğinden habersiz ve İran ulusunun genel ruh halini anlamaktan aciz her yüzeysel yorumcuyu aldatıyordu veya yanılgı ya da ümitsizliğe sürüklüyordu.

Fakat İran milletinin çoğunluğu, kendi beklentileri ve isteğinin yönünü Hatemi'ye oy vererek ifade etti. Tüccar ve tekelci kanadın, kotarılması ve takibinde etkin rol oynadığı engelleme girişimlerinden duyduğu hoşnutsuzluğu Hatemi'ye oy vererek yansıttı.

Müslüman ve devrimci İran halkı, istediğini onaylayıp, beğenmediğine karşı çıkmak, evet ve hayır demek için; tekelciliğe, kabalığa, tahribata, baskıya, akılsızlığa, dar görüşlülüğe, yasaları çiğnemeye, İslâmi yüce değerlerin, iyi davranış kurallarının ve insan haklarının ihlaline, yüzeysel bakışa, gericiliğe, adaletsizliğe ve yoksulluk mantığına hayır demek; akılcılığa, özgürlüğe, kanun hâkimiyetine, dinî aydınlığa, manevi yücelmeye ve insanca davranışa, adalete, İslâmî birarada yaşama ve hoşgörüye ve çok yönlü gelişmeye evet demek için fırsat arıyordu. Hatemi bu tür taleplerin ifade aracı oldu(...)

Şu anda radyo ve televizyon kurumu, propagandalarında, halkın oyunun "kültürel saldırıya karşı savaşa verilen oy olduğu" iddiasında ısrar ediyor. Fakat nasıl oldu da geçen haftaya kadar bu kurumun, kültürel saldırının sembolü olarak tanıttığı ve halkı oy vermemesi için uyardığı aday, bugün kültürel saldırıya karşı oyların toplandığı yer ol-

---

25 Alfabetik sıraya göre seçim listesinin başında Natık Nuri'nin adı yer alıyordu - ç.n.

26 Bize göre, tüm bunlara rağmen, eğer yetkililer bazı ölçüsüz kararlar almasa ve yanlış girişimlerde bulunmasaydı, halkın katılımı daha fazla ve geniş olurdu ve yüzde 88'den de öteye giderdi. Çünkü, rekabet çerçevesinin daraltılması ve çok az adayın seçimlere katılınasına izin verilmesi, Hatemi'nin sabahın ilk saatlerinden itibaren kazanması kesin olan bölgelerde oylamanın durdurulması ve yetkililerin belli bir çizgiyi kollayan ve hizipçi davranışları, genelde oyları azaltıcı bir etki yaptı.

du? Tabii ki bu soruya yanıt vermiyorlar! (...) Seçilen cumhurbaşkanına milletin verdiği oyların niteliğini kültürel saldırı ile savaş konusuna bağlamak ulusal seçimin bariz anlamının saptırılmasından başka bir şey değildir.

Ayrıca "halkın oylarının anlamı, sadece Velayet-i Fakih'e verilen oyda ifadesini bulur" demek, ulusun ne amaçla oy kullandığı konusunda inandırıcı ve detaylı bir yorum olmamanın yanı sıra sorunun görünüşte ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir. Açıktır ki Velayet-i Fakih'in, bizim siyasî düzenimizin temeli, Anayasanın önde gelen umdelerinden biri olduğu, İslâm Cumhuriyeti ile onun anayasasını kabul eden tüm vatandaşların kabul ettiği bir olgudur. Ama acaba son seçimdeki rekabet Velayet-i Fakih'e inanma ve inanmama noktaları arasında mıydı ki, şimdi ulusun oyu sadece Velayet-i Fakih'e verilen oy olarak yorumlanmaktadır? Tabiî ki İslâmi düzenin Veli-yi Fakih'i (İran Dinî Lideri Ayetullah Ali Hamaney-ç.n) adayların rekabeti için uygun zemin yaratmakla, halkçı ve geniş katılımın platformunu yarattı ve halkın oyu da düzenin çerçevesinde billurlaştı. Başka bir deyişle halkı seçime istekli ve aktif bir şekilde katılmaya iten şey, liderlik makamının akıllıca tutumu, cumhurbaşkanı adaylarına karşı tarafsızlığını koruması ve Velayet makamının kanatlarüstü konumundaki tutarlılığıydı.[27] *Kaldı ki geçen 18 yıldaki seçimlerde de Veliyi Fakih'in varolmasına rağmen, 7. seçimin eski benzer durumlarla niteliksel farklılıkları nasıl ortaya çıkarılabilir?*

Bugünlerde, bilinen gruba bağlı basın, medya ve sözcüler tarafından yayılan başka bir yoruma bakılırsa, halk, katılım ve tercihiyle sadece ruhaniyete oy vermiş olmaktadır. Gelin görün ki, ruhaniyetten kastettikleri tüm gücüyle bir adayı korumaya kalkışan ve sonra halkın sert ve olumsuz yanıtıyla karşılaşan aynı kanat ve kesimdir. Evet bizce 23 Mayıs'ta halkın sandıklara attığı oylar, İslâm ve ruhaniyete verilen oylardı, fakat hangi İslâm ve ruhaniyete?

7. Cumhurbaşkanlığı seçiminde en azından iki İslâm anlayışı ve iki çeşit ruhaniyet, milletin tercih ve yargısı karşısına çıktı. Millet birine hayır, diğerine evet dedi. İki çeşit siyasî ahlâk ve kültür, gerçek bir re-

---

27 Tam da bu sebeplerden dolayı biz defalarca yazdık ve söyledik: liderlik makamını, özel bir kanadın lideri olarak göstermek, liderlik ve rejimin büyüklüğü, gücü ve emniyetine zarar veriyor. Kendi geçici grup çıkarları ve yararlarını sağlama amacıyla, siyasî bir kanat ve partinin lideri olarak [göstererek] Velayet-i Fakih'in itibar ve mevkiini düşürmeye çalışan gruplar ve çevreler, sadece liderliğe hizmet etmemekle kalmayıp, belki liderliğin etkileyiciliğini, gücünü ve düzenin temellerini de zayıflatıyorlar. Liderlik millî egemenliğin sembolüdür ve kendi birleştirici rolünü tüm kanatlar ve siyasî partilerin üstünde korumalıdır. Ne yazık ki, 7. seçimde Pazar kanadı ve onlara bağlı olan çevreler liderliğin itibar ve mevkiini kendi hizipçi rekabetleri için harcamaya ve Hatemi'nin rekabetinin, kendi adaylarıyla değil, sanki liderlikle olduğunu göstermeye çalıştılar. Eğer bu tehlikeli hata, toplum tarafından kabul edilseydi ve liderlik makamının akıllıca karşılık vermesiyle etkisiz hale gelmeseydi, sonunda seçilen Cumhurbaşkanının 20 milyonluk oyu nasıl yorumlanırdı ve hangi güçler ve kimler böyle bir sonuçla amaçlarına ulaşmış olurlardı?

kabette halk nezdindeki şanslarını ve desteklenme derecelerini sınadı ve sonunda millet birini seçti. Seçmenlere, ergin olmayan ve (hukuki bakımdan) kısıtlı gözüyle bakmayan; onları iyiyle kötüyü ayırdedebilecek kadar ergen, akıllı ve kendi kaderine sahip kabul eden; siyasî meşrûiyeti onların özgür ve bilinçli kabulünde gören; cumhuriyeti de İslâmiyet gibi düzenin temellerinden biri olarak kabul eden; Velayet'i emir verircesine ve yukarıdan aşağıya doğru bir ilişki olarak okumayan; milletin liderlikle olan ilişkisini karşılıklı ve sıkı, gönüllülük ve bilme üstüne kurulan bir ilişki olarak gören; halkın reaya gibi değil vatandaş gibi olmasını isteyen; vazifenin yanı sıra ulusun haklarından söz eden; "siyasî merce"nin propagandası yerine "siyasî içtihadı" yaymaya uğraşan; merce-müçtehid ilişkisini[28] *dinî hükümler alanından siyasî ve sosyal hayatın tüm alanlarına genelleştirmeye çalışmayan; İmam Humeyni gibi, milletin teşhis ve seçme yetkisine ve hakkına sahip olduğuna inanan;*[29] *bu seçimde her şeyden önce seçmenlerin sorumluluğunu, ilmi ve araştırmayı vurgulayan ve tek kelimeyle halkın oyunu ölçü bilen bir İslâm ve ruhaniyeti seçti.*

Halk bu seçimde, kendi oyuyla, bir siyasî ahlâk ve kültürü reddedip bir başka ahlâk ve kültürü onayladığını kanıtladı. Kanunsuzluğu, sert, tekelci ve taşlaşmış siyasî kültürü reddetti; tahrip, iftira, çamur atma ve Makyavelist ahlâkı bertaraf etti; akılcı, kanunlara saygılı, dinî-ahlâki ölçülere ve usüllere bağlı özgürlükçü, katılımcı, yenilikçi ve araştırıcı, çoğulculuk eğilimini savunan siyasî ahlâk ve kültürü onayladı. Nihayet bağımsızlık, adalet ve kalıcı gelişmenin gerçek koruyucusu, sömürücü Amerikan ve İngiliz güçleriyle uzlaşmaya karşı millî birlik içindeki güçlere dayanan ve inanan, yabancı desteğine muhtaç olmayan kültürü onayladı.

---

28 Şii inancına göre, bütün Şiiler dinî konularda "taklit mercii" olarak gördükleri bir Dinî Liderin (*Merce-i Taklit*) hükümlerine uymak zorundadır. Ve her türlü yeni durum karşısında onun fikrini alarak, ona danışarak ya da onun genel ve özel fetvaları doğrultusunda davranmaları gerekir. *Merce-i Taklitler*, genellikle *Ayetullah-ı Uzma* (Büyük Ayetullah) olarak anılan, sayıları oldukça az kişilerdir -ç.n.

29 Burada üstü örtük de olsa herkesin anlayacağı bir şekilde eleştirilen, cumhurbaşkanlığı seçimlerinin mağlup kanadı muhafazakârların önde gelen liderlerinden İran Yargı Erki Başkanı Ayetullah Muhammed Yezdi'nin, 1997 Temmuz ayı içinde Tahran Üniversitesi'nde verdiği bir cuma hutbesinde, "'Ruhaniler [yani din adamları] dışındakiler siyasete karışmamalıdır. Siyaset sadece ruhanilerin işidir" şeklindeki sözleri üzerine, rakip kanadın basındaki sözcüsü *Selam* gazetesinin, bu sözleri, "Humeyni'nin görüşlerine ters" diyerek eleştirdiğini görmek oldukça ilginçtir. *Selam*, Humeyni'nin "siyasetin sadece üst düzey din adamlarının hakkı olduğu fikrinin, siyasetle sadece 500 kişinin uğraşabileceği, halkın sadece kendi işine bakabileceği, dolayısıyla siyasetle sadece birkaç yaşlı adamın uğraşabileceği anlamına geldiğini ve bunun siyasetin dinden ayrı olduğu fikrinden daha da yanlış olduğunu" söylediğini hatırlatıyor -ç.n.

Eşsiz cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk etkisi, adayların seçim rekabetinin toplumun tüm düzeylerini ve farklı toplumsal kesimleri yaygın bir şekilde siyasîleştirmesiydi. Başlangıçta bilim ve aydın çevreleriyle üniversitelerimizi kapsayan bu olay, hızlı bir şekilde yayılıp genişledi ve şehirlerden en ücra köylerdeki evlerin oturma odalarına kadar yayıldı. 2-3 aylık seçim kampanyası döneminde, topluma egemen olan siyasî atmosfer, bir kez daha devrimin ilk yıllarının hatıralarını canlandırdı(...)

Bu siyasî ahlâk ve kültürün etkisi altında, halkın kendi arasındaki ilişki ve bağlarında benzeri az bulunan bir dayanışma hâkim oldu: Siyasî düşünce çeşitliliği ve çokluğuna rağmen bir çeşit ortak birlik ve beraberlik duygusu herkesi kuşattı. Bu nedenle toplumsal ve bireysel ahlâk ve davranış da değişime uğradı. Öyle ki bu atmosfer, ahlâkî fesat, suç ve çeşitli kuralsızlıkların sayısının azalışında birinci derecede rol oynadı.[30] *Halk canlı, özgür, ümitvar ve sorumluluk üstlenilen bir atmosferde rahatlıkla en zor ekonomik koşullara, enflasyon ve pahalılık vb. sorunlara tahammül edebiliyordu, çünkü özgürlük, katılım ve rekabet günlük sorunların çözümünün ileride gerçekleşeceği duygusunu halka aşılamakta ve onları olumsuz tepkiler yerine, daha fazla faaliyet ve çabaya teşvik etmekteydi.*

Toplumumuzun birkaç ay içindeki siyasî eğitim ve terbiyesinin yıllar süren bir dönemden daha dopdolu ve yüklü olduğu rahatlıkla söylenebilir. Böylesi siyasî ve toplumsal şartlarda İslâm devrimi, bir sonraki nesile tecrübelerini nakletme sorununu çözebilir ve kendi devamlılık ve sürekliliğini garantiye alabilir.

İran toplumu ve devrimi, 7. Cumhurbaşkanlığı seçiminde bu önemli tecrübeyi yaşadı. Fakat bunun tamamen gerçekleşmesi, bu atmosferin devamlılığı ve yaygınlaşmasına bağlıdır. Bu tecrübe, toplumun siyasîleşmesinin, kültürel saldırı, ahlâki fesat, gençlerin yoldan çıkması vb. ile en önemli savaş mekanizmalarından biri olduğuna dair iddiamızı en iyi biçimde ispatlamaktadır. İslâmî üniversitenin siyasî bir üniversite olduğu ve sadece siyasî bir toplumda gerçekleşebildiği yolundaki görüşümüzü de onaylamaktadır(...)

Örgütümüz, bilindiği gibi, gelişmeleri balkondan izleme çizgisini reddetmiş ve aktif, pozitif, yasal ve barışçı siyasî mücadele ve çabaların hayata geçirilmesini savunmuştu. 5. Meclis seçiminden sonra gelen 7. Cumhurbaşkanlığı seçimi, işte bu çizgimizin doğru ve gerçekçi olduğunu bir kez daha kanıtlamış oldu.[31] *Şimdi tüm kişi, grup ve kanatlar, toplumun olgunlaşma ve ilerlemesinin tek yolunun anayasa ve İs-*

---

30 *Asr-ı Ma*, bu kadar kısa bir süre içinde, bu tür bilgilere hangi araştırmalarla ulaşıldığını elbette açıklamıyor! -ç.n.

31 1996 Mart'ındaki 5. Meclis seçimleri öncesinde, *Asr-ı Ma* dergisinin sözcüsü olduğu İran İslâm Devriminin Mücahitleri Örgütü, solun ana örgütü Mecmeyi Ruhaniyun-u Mübariz'in tersine, sol-radikal kanadın içinde bulunduğu pasiflikten çıkmasını savundu ve milletvekili seçimlerinde liste sundu. MRM bu seçimlerde liste sunmamıştı -ç.n.

lâm cumhuriyeti düzeni çerçevesinde, yasal-siyasî çaba, çoğulculuk ve demokrasinin gelişmesi olduğunu tecrübe sonucunda kavramış durumdalar. Küsüp bir kenara çekilmekle hiçbir yere varılamaz ve bu, millet, ülke, düzen ve devrimin hayrına hiçbir şey de getirmez. Halkın oyu ve 7. seçimin tecrübesi öylesine etkili olmuştur ki, tekelci kanat da çoğulculuk ister, yasallık, birlikçi ve sağlıklı zeminin gerekliliği ile yasal rekabetten söz eder ve herkesi kanat ötesi davranışa ve dar görüşlülükten sakınmaya çağırır olmuştur(...)

Gerçekte şu anda özel bir eğilim ve İslâm ve ruhaniyeti kendilerine göre okuma taraftarları da İran toplumunu doğru tanımadıklarını; bugünün ve yarının İran'ını etkileyecek derin yapısal değişimleri kavramaktan aciz olduklarını anlamış durumdadır(...)

Halkın benzersiz katılımının, başka bir ciddi sonucu daha var: ülkenin gücünün, güvenliğinin ve istikrarının artması, rejimin dünya ölçeğinde itibar kazanması ve istikbarın (emperyalizmin) komplolarının çoğunun etkisiz kılınması ya da ertelenmesi. Amerikan emperyalizmi ve müttefikleri İngiltere ve Siyonizm, şimdi, İslâmî İran'da dünyanın en halkçı ve meşrû siyasî rejimiyle karşı karşıya olduklarını ve bundan sonra, İran milleti ve hükümetiyle başka bir dil ve tarzla konuşmaları gerektiğini iyi anladılar.

Seçimin mesajları

a) Amerika ve yabancı güçlere mesaj: İran halkı bu seçimle, devrimden 18 yıl sonra ve İslâmî düzenin yerleşmesinin ardından, hâlâ devrim ve düzene bağlı olduğunu göstermiştir. Yüksek sesle İslâm cumhuriyeti için İngiliz, Amerika ve benzeri alternatifler aramadığını açıklamıştır. Amerika ve İngiltere bu seçimle, İran milletinin mesajını kavrama ve ülke içi ve dışındaki unsurlara ümit bağlama hatasından vazgeçmelerinin gerektiğini de anladılar. Seçim zaferi umuduyla Nik Browne ve İngilizlerin desteğine umut bağlayan bazı çaresiz insanların,[32] İran ulusunun kaderinin Washington ya da Londra'da belirlenmediğini ve zafer yolunun o kentlerden değil de, tam tersine Müslüman İran halkının gönlü, itikadı ve inancından geçtiği gerçeğini anlamaları gerektiği gibi(...)

b) Özel bir kanada mesaj: İran milleti bu seçimle, kendi kaderini belirlemede, taklitçi değil müçtehit olduğunu ilân etti. Siyasî taklidin propagandasını yapanların, kendi bakış açılarının yenilgisi ve çıkmazını halkın pratikteki mesajında sınamış olmaları gerekir. Hal-

32 Seçim öncesi dönemde İngiltere Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu Masası Başkanı olan Browne, daha sonra İngiltere'nin Tahran Maslahatgüzarı ve ilişkilerin Büyükelçilik düzeyine çıkarılmasından sonra da Büyükelçi olarak atandı. Bu ima ile muhafazakâr kanadın önde gelen simalarından ve kendini Natık Nuri cumhurbaşkanı olacak umuduyla Dışişleri Bakanı olmaya hazırlayan milletvekili Muhammed Cevad Lâricani'nin Nick Browne ile 1997 Nisan'ında yaptığı ve seçim öncesi dönemde basına sızdığında büyük gürültü koparan, sert eleştirilere maruz kalan görüşmesi hatırlatılıyor -ç.n.

kın bu kanada mesajı ergenlik, bilinçlilik, irade ve bağımsız, devrimci ve içtihadî karar verme mesajıdır. İran toplumunun gerçeklerinin değiştiğinin mesajıdır. Şimdi sadece üniversite ve aydınlarımızın, hattâ cahil halkın, çiftçilerin, köylülerin ve ev kadınlarımızın da kendi seçiminde içtihat yeteneği gösterdiği ispatlanmıştır. Sözü edilen kanat ayrıca, yandaşı olan bazı yetkililerin Kürdistan ve Lorestan eyaletlerinde ortaya koydukları gibi, sertlik, iftira, yalan ve grup çıkarlarını ulusal çıkarlara tercih etme tutumlarının İran ulusunun nazarında mahkûm olduğu ve reddedildiği mesajını da almalıdır. Bu kanadın görüş, tutum ve çizgisini kökten gözden geçirmeye ihtiyacı vardır. Halk onların yasalcılık, çoğulculuk, hoşgörü ve birarada yaşama iddialarını, kendilerini dürüst, ciddi ve açık bir şekilde eleştirdikleri ve yetkilerini suiistimal ederek kendilerine emanet edilen halk oyunu korumayan bazı suçlu yandaşlarını cezalandırdıkları zaman kabul edecektir.

*c) **Yetkililere mesaj:** 7. seçimin İslâm Cumhuriyeti rejimine mesajı "Güçlü ulus, güçlü hükümet"tir. Halkın kendi kaderini belirlemeye katılımı ve sahnede olması ne kadar artarsa, düzenin kalıcılığı, emniyeti, itibarı ve gücü de o kadar artar ve komplolara karşı daha çok dokunulmazlık kazanır. Şimdi herkes ulusal egemenliğin sembolü olan Velayet-i Fakih'in, gücünü kendi kaderine hâkim, bilinçli ve cesur halktan aldığını anladı. Seçimin yetkililere mesajı, milletin rejimdeki rolü ve yerini dikkate almalarıdır. Rejim şimdi, çoğunluğu üniversite öğrencisiyle aynı seviyeye gelmiş bağımsız ve cesur bir halkla yüz yüzedir.*[33]

*d) **Seçimin, İmam çizgisindekiler**[34] **ve Hatemi'ye mesajı:** İran'ın bilinçli, devrimci ve Müslüman halkı benzersiz oyuyla, istek ve beklentilerini dile getirdi ve istediği değişimlerin yönünü gösterdi. Şimdi bu ümitler, beklentiler ve isteklere olumlu ve pratikte bir yanıt vermek ve halkın himmet (destek) ve gayretinin değerini bilmek bizim görevimizdir. Eğer bu istekler yeterince yanıt bulamazsa, halkın 20 milyonluk oy desteğini yavaş yavaş azaltabileceğini ve eritebileceğini hesaba katmak gerekir(...)*

Halk güçsüzlük ve zaafımızın en yüksek noktasında tüm eksiklikleri telafi etti. Öyleyse, böylesine büyük ve fedakâr bir halkın her zaman sahnede olması sağlanmalı, varlığı ve katılımı kalıcı kılınmalı; sorunları çözmek, engelleri aşmak için tükenmeyen, büyük ve kutsal ilahi gücünden yardım istenmelidir. Sadece millet desteğiyle, pratikte yardım isteyerek, ülke işlerinde onları sır ortağı bilerek ve onların mil-

---

33 Biz üniversitelerde yapılan kamuoyu yoklamalarının toplumun genelinin göstergesi olamayacağının anlatıldığı yazımızı düzeltiyoruz. Ayrıca siyasî seçimde toplum ve üniversite arasındaki boşluğun kapandığını, halk kitlesinin siyasî olgunluğa sahip olduğunu ve bilinçlenme açısından okumuş kesimle aynı seviyeye geldiğini açıklıyoruz. Bunu kamuoyu yoklamaları ve cumhurbaşkanlığı seçiminin sonuçları söylüyor.

34 Sol radikal kanattaki bazı örgütleri bünyesinde toplayan ve Genel Sekreterliği'ni Hüccetülislâm Hadi Hamaney'in yaptığı grup, İmam (Humeyni) Çizgisindeki Güçler Koalisyonu -ç.n.

lî ve genel işlerdeki gerçek katılımıyla İslâmi İran'a daha iyi yarınlar armağan edilebilir[35] *(...)*

İran milleti, uygar bir toplumu, siyasî çoğulculuğu ve İslâm ilkelerine ve ölçülerine dayanan demokrasiyi inşâ etmek için kendi yetenek ve kapasitesi (olduğunu) açık bir şekilde ispatladı. O zaman, İslâmî, bağımsız, gelişmiş ve özgür bir toplumun gerçekleşmesi için, tüm Müslüman ve devrimci güçler ile cumhurbaşkanının görevi, halkın katılımına uygun araçlar ve zemini yaratmaktır.

e) İran İslâm Devriminin Mücahitleri Örgütü'nün İran'ın devrimci ve Müslüman halkına mesajı: İran'ın bilinçli ve kahraman ulusu! Şimdiki başarılar sizin sorumlu ve bilinçli bir şekilde sahnede olmanızın sonucu olduğu gibi, gelecekteki ilerleme de sizin aktif katılımıza bağlıdır. Cumhurbaşkanlığı seçimi işin sonu değildir. Belki de bunun güçlü ve sağlıklı devamı, sizin siyaset ve toplum sahnesinde iki kat daha fazla yer almanızı ve uyanıklığınızı talep eden yeni bir dönemin başlangıcıdır.

Ne yazık ki şimdiden özel bir kanat, halkın zamanı gelmeyen beklentilerini alevlendirme ve akıllıca olan isteklerini saptırma çabalarına başlamıştır. Uyanık bir şekilde ve bir taraftan imkânları, diğer taraftan engelleri dikkate alarak muhaliflerin seçilen cumhurbaşkanını yenilgiye uğratma planlarını etkisiz kılmak gerekiyor(...)"

35 "İslâmî İran İçin Daha İyi Bir Yarın". Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı seçimindeki temel sloganı -ç.n.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

REFORM HAREKETİNİN TEMELLERİ

İran'da İslâmî rejim, bazıları derhal, bazıları kendini sağlamlaştırdıktan ve iç hesaplaşmalar biter bitmez, gündelik hayata ilişkin bir dizi kural, sınır ve yasak koydu. Kuran'daki "iyiliği emredip kötülükten sakındırmak" ilkesinden hareket etme iddiasındaki İslâmcılar kadınlara örtünme (*hicap*) zorunluluğu getirdi; içkiyi, fuhuşu yasakladı; başta her türlü müziği, ardından İran klasik ve halk müziğini, erkeklerin söylemesi dışında sözlü müziği yasakladı; yabancı filmlere izin vermedi; ülke içindeki her türlü kültür-sanat üretimini siyasî ve ahlâki gerekçelerle sansüre tabi tuttu.

Bu düzenlemelerle birlikte İran toplumu uzun bir süre tam bir şizofren toplum olarak varlığını sürdürdü. Örneğin İran filmlerinde kadınlar evlerinin içinde de örtülü dolaşıyor, yatağa da örtülü giriyorlar. Buna karşılık özellikle savaşın bitmesinden ve Rafsancani'nin ikinci Cumhurbaşkanlığı döneminden başlayarak ve Hatemi'nin işbaşına gelmesinden sonra daha da yaygınlaşarak, Tahran sokaklarında kadınların ve özellikle genç kızların önemli bir bölümünün tesettürlerinde gevşek davranarak devletin emirlerine aykırı hareket ettikleri gözleniyor. Genç kızlar en çok pantalona (daha çok blucin) rağbet ediyorlar. Üzerlerindeki bol yırtmaçlı siyah önlükler sayesinde üniversiteli kızlar sokağa pantalonla çıkmış gibi oluyorlar. *Hicab* (teset-

tür) modası günden güne renklenip, inceliyor ve moda deyimle daha *"light"* hale geliyor; hem taşınan hicabın-mantonun fiziki ağırlığı, hem de örtmedeki sıkılığı anlamında.

"Biz, İranlı kadınlar, en çok soğuk havaları severiz, çünkü o zaman örtümüz bize yük olmaz" sözü Tahranlı kadınların önemli bir bölümü arasında revaçta. Kuşkusuz devlet zoruyla değil kendi rızalarıyla örtünen kadınlar da var: özellikle Tahran'ın güneydeki yoksul mahallelerinde ve taşrada *"çador"* adı verilen kara çarşaflara rağbet epey yüksek. Ancak, etnik-milli kimlikleri nedeniyle Türkmenistan ve Kürdistan eyaletlerinde kadınlar sokaklarda hâlâ yörelerine özgü geleneksel biçimlerde örtünüyorlar.

Ama İran'da kadınlar arasında yükselen hareket feminizm. Kimi zaman İslâmî motiflerle birlikte yürütülen bu hareketin öncüleri İran devrimine katılan ve ilk yıllarında İslâmî devlet içinde aktif olan kadınlarla benzer özellikler taşıyorlar: üniversite öğrencileri veya eğitim düzeyleri yüksek kentli orta sınıftan ortayaşlı kadınlar...

İran'da otel, restoran, kahve türü işyerlerinin çoğunun kapılarına "Burada hicaba riayet etmek zorunludur" şeklinde bir çıkartma yapıştırıldığı dikkat çekiyor. Büyük bir ihtimalle hicabın en fazla gevşediği mekânlar olan bu işyerlerinin sahipleri böylelikle, muhtemel soruşturmalardan sıyırmayı hesaplıyorlar. Çünkü kimi zaman polis, çoğunlukla da *Besic* (Gönüllü) adı verilen milisler, bu tür işyerleri ile adı çıkmış (zengin ve gençlerin buluşma mekânı olan) pasaj, mahalle ve sokaklara baskın düzenleyerek, hicap kurallarına uymayan gençleri gözaltına alıyor, en azından onlara gözdağı veriyorlar. Hatemi öncesi dönemde, yıllar itibariyle geriye gidildikçe daha katı yaşandığı bilinen bu uygulama çerçevesinde, polis ya da Besicler, özellikle haftanın son çalışma gününün akşamı olan Perşembe akşamlarında, başta başkent Tahran olmak üzere kentlerin zengin mahallelerinde, caddelerinde, kendilerine göre İslâmî hayat tarzına uymayan çoğunluğu genç insanları onar-yüzer gözaltına alıyor, "suç"larının ağırlığına göre, öğütten, bir daha suç işlemeyeceğine dair yazılı kağıt alma

ve giderek kırbaç cezasına varan bir dizi "disiplin işlemi"nden sonra serbest bırakıyordu.

Şizofreni müzik alanında da kendisini belli ediyor. İslâmî rejime zarar vereceği için pop müziğe yasak getiriliyor, ama İran televizyonunda devrim şehitleriyle ilgili bir programın fon müziği sözsüz bir Madonna parçası olabiliyor. Aynı şekilde bir pizzacıda bizim Bergen'in "Acıların Kadınıyım" parçasının (tabii sözsüz) eşliğinde romantik bir yemek yiyebiliyorsunuz.

Kültür ve İrşad Bakanı Ataullah Mohacerani'nin, göreve geldikten kısa süre sonra "Yasaklanmış müzik ve video kasetlerinin herbiri İran içinde en az bir milyon adet çoğaltılıp el altından satılıyor" diye açıklama yapması, Hatemi hükümetinin, sorunu yasaklama yoluyla değil, "denetimli ve kısmi serbestleştirme"yle çözmeyi düşündüğünün işaretlerini veriyor.[1]

İlk pop konser

Nitekim İslâm Devrimi'nin 20. yılı kutlamalarına pop müzik konserlerinin de eklenmiş olması pek şaşırtıcı olmadı. "İran Birinci Pop Müzik Festivali"nin ikinci gününde Muhammed Rıza Eyveri'nin altı kişilik "Gökkuşağı" grubu eşliğinde verdiği konseri, yaklaşık 500 kişilik tıkabasa dolu salonda izleyenler arasında biz de vardık. Eyveri "Sen ve Ben" adlı şarkıyı söylüyordu: "Gözlerim bulutlu/Sen söz için bir bahanesin/Sen aşk için bir bahanesin/Sen ipeksen, kadifeysen/Ben eski bir hikâyeyim..."

Genç kızlar çoğunluktaydı, ama bir pop konserinde görmeye alışılmış coşkudan eser yoktu. Çünkü müzisyenler, her ne

1 Bu çerçevede, "İran'ın Divası" olarak adlandırılan efsanevi şarkıcı Guguş'un Temmuz 2000'de Toronto'da verdiği konserle 21 yıldan sonra dinleyicileriyle buluşması, yurtdışında da olsa, anlamlı bir gelişmedir. Şarkı söylemesi diğer kadınlarla birlikte yasaklanan, daha Şah döneminde "süper starlığa" yükselmiş Guguş'un parçaları, yasak olmasına rağmen karaborsada milyonlarca çoğaltılmaya devam etti, son yıllarda taksilerin ve arabaların camlarından sakınmasızca sokaklara taştı ve 21 yıllık suskunluk onu bir efsane haline getirdi. Şimdi bu efsane, İran yönetiminin izni ile 21 yıl aradan sonra ilk kez yurtdışına, hem de konser vermeye gidebildi. Guguş Kanada konserlerinin ardından ABD'ye geçerek orada da bir dizi konser verdi.

İslâmî İran'ın ilk "resmî" pop konseri epey ağırbaşlıydı.

kadar konsere Pink Floyd'dan bir parçayla başlamış olsalar da, beyaz gömlek ve kumaş pantolonlarıyla orduevi orkestralarını çağrıştırıyorlardı. Şarkıcı da poptan ziyade klasik sanat müziğine yakışan bir kıyafet ve tavır içindeydi. Seyirciler de onlara uyum sağlıyordu: Şarkı sonlarındaki alkışlar dışında ne bir çığlık, ne bir ıslık. Sahneye çıkıp dans etmek, sanatçılara çiçek vermek, onlara dokunmaya çalışmak gibi manzaralarla karşılaşılmıyordu. Öyle ki oturdukları yerde şarkıların temposuyla dans eden bile yoktu. Halbuki romantik Akdeniz şarkılarını andıran eserleri bilip sevdikleri, sessiz bir biçimde şarkıcıya eşlik etmelerinden anlaşılıyordu.

İran'ın bu ilk resmi pop konserinin tam bir disiplin içinde başlayıp öyle tamamlanmasının İran gerçeğini tam olarak yansıttığı söylenemez. Zira Eyveri ve benzeri pop şarkıcıları, belli bir popülariteleri olmasına rağmen, İran için fazlasıyla "geleneksel", dolayısıyla da "çağdışı" kaçıyorlar. Kaldı ki bayraklarla donatılmış bir sahnede Milli Marş'la başlayan, devrime ve devlete sadakat konuşmalarının ardından gerçekleşen bir konser ne kadar coşkulu olabilir ki? Ama coşkusuzluğun en önemli nedeni, devrimin yirminci yıldönümü kutlamaları

içinde gerçekleşen bu festival nedeniyle ciddi siyasî kavgaların yapılmasıydı. Cumhurbaşkanı Hatemi karşıtları ve onların sözcüsü durumundaki sağcı basın organları Festivale karşı yoğun bir karalama kampanyası yürütmüşlerdi. Örneğin *Cumhur-i İslâmî* gazetesi Güney Tahranlıların, "pop müzik konserleri şehitlerimizin kemiklerini sızlatıyor" dediklerini ileri sürmüştü.

İngilizce yayın yapan *Tehran Times* gazetesi ise festivale katılan şarkıcılardan Haşeyar İtimadi'nin ağzından şöyle yazmıştı: "Ben konserime İmam Ali ile başlayıp İmam Mehdi ile bitireceğim. Yabancı ajansların yaptığı yorumlar yalandır. Bu festivalde biz gerçek İran müziğinden örnekler sergileyeceğiz. Şarkı sözlerimiz de İslâm toplumun değer ve ilkelerine tam olarak uyumludur."

Eğlencenin ve milliyetçiliğin geri dönüşü

Uzun yıllar baskı altına alınan müzik ve eğlence, Hatemi'nin işbaşına gelişinden bir yıl sonra başta Tahran'da olmak üzere İran toplumsal yaşamına zaten güçlü bir dönüş yapmıştı. Restoranlarda erkek şarkıcılar tekrar canlı program yapmaya, şarkıcıların yanına talk-show'cular eklenmeye başladı. Özellikle Tahran'ın kuzeyindeki, zenginlerin rağbet ettiği restoranlarda ve devletin işlettiği bazı otellerin lokallerinde yoğunlaşan bu programlarda, müşteriler canlı müziğe yerlerinden eşlik etmeye, hattâ elbette sadece erkekler olmak üzere kalkıp dansetmeye başladılar. Ve devrimden sonra yasaklanmış bulunan, eski dönemin kadınlı erkekli ünlü şarkıcılarının unutulmayan şarkıları, yasak resmen kalkmamış olsa da, ilk defa dinleyicilerle canlı icrayla buluştu.

Restoranlara dönen bir şey daha var: "Ey İran" marşı. Bu tip restoranlarda şarkıcılar programlarını neredeyse istisnasız hep bu marşla bitiriyorlar:

"Ey İran,
Ey cevher dolu ülke,
Ey toprakların, sanatın kaynağı

ÇERÇEVE 1
SANSÜR SÜRÜYOR

Çok güçlü bir edebiyat geleneğine sahip olan Iran'da devrimden sonraki dönem için aynı şeyi söylemek çok zor. Bunun başta gelen nedeni de hiç kuşkusuz sansür. Ülkenin önde gelen yazarlarından, geçimini esas olarak mühendislikten kazanan, mali sıkıntı nedeniyle bilgisayarını sattığı için artık eserlerini elle yazan 42 yaşındaki Emir Hasan Çeheltan kendi deneyimini şöyle anlatıyor:

"Ilk öykülerim devrimden iki yıl önce yayımlandı. O zaman da sansür vardı, ama yalnızca siyasîydi. Günümüzdeyse siyasî, ahlâki ve dinî sansür var. Mesela bir romanınızda hayatın tüm yönlerini betimleyemezsiniz. Kitabınızdan tek bir cümleyi cımbızlayıp bunun ahlâki olmadığını söylüyorlar. Bir romanın tek bir cümleyle yargılanamayacağını söylüyorsunuz. 'Roman bir bütün olarak değerlendirilmeli. İnsanlar kuşkusuz yatak odalarında birşeyler yaparlar' diyorsunuz, ama dinletemiyorsunuz.

Emir Hasan Çeheltan

Eserinizi Kültür ve İrşad Bakanlığı'na sunmanız gerekiyor. Orada bir masa, onu okuyor, kontrol ediyor; izin veriyor veya vermiyor. Bu tam anlamıyla bir sansür. Son iki kitabıma beş yıldır izin verilmedi, yeni hükümette yeniden başvurduk ve onay verdiler. Bir başka kitabım 15 yıldır izin bekliyor. *Kasım'ın Öyküsü* adlı bu romanım 1500 adet basıldı, ama matbaada duruyor, dağıtmama izin verilmiyor. Sansüre karşıyım ama tabii ki eserlerimi yazarken otosansür yapıyorum. Çünkü karşımızda ne olduğunu biliyoruz.

Ben çok satan bir yazar değilim. 20-30 bin satan kitaplar var, ama biz onları ciddiye almıyoruz. Sıradan insanlar bu tür kitapları okuyor. Bunlar genellikle aile hayatı üzerine kitaplar. Aşk öyküleri de var, ama tabii ki bunlar erotik tarzda değil, Islâmî tarzda. Ben yazar olarak hayattan söz ediyorum. Ama daha çok kadın sorunlarıyla ilgiliyim. Değişik üsluplar, modern yazım teknikleri deniyorum. Bir olayı farklı bakış açışlarıyla anlatıyorum. Kısa vadeli bakacak olursak iyimser değilim Iran için. Korkarım bugünkü kuşaklar kaybetti, onlar için pek umut yok."

Kötülerin düşüncesi senden uzak olsun
Daim kalasın..."

Büyük bir milliyetçi gurur ve hamasetle dolu olan, 1979 devriminin başlarında özellikle sol ve milliyetçi gruplar olmak üzere Şahlığa karşı hemen bütün gruplar için milli birlik simgesi olan bu marş, şimdi de aynı gurur ve coşkuyla, restorandaki bütün müşterilerin oluşturduğu bir koro tarafından söylenir oldu. Bu kez, muhafazakâr baskılara karşı reformcuların, reformcu Hatemi hükümetini destekleyenlerin, en azından muhafazakârlara karşı olanların ortak coşku simgesi olarak.

Öyle ki, İran resmi haber ajansı İRNA'nın, Afganistan'da Taliban tarafından öldürülen muhabirinin ölüm yıldönümünü anma ve gazeteciler günü vesilesiyle düzenlenen bir törende bile, gençlerden oluşan geleneksel ve klasik sazların yer aldığı 40 kişilik orkestra, konserini "Ey İran" marşı ile bitirdi.

Yaşasın futbol, kahrolsun futbol

20 yıldır İslâmcı ideolojinin bastırmaya ve yok etmeye çalıştığı milliyetçiliğin ve milli gurur hissinin geri dönüşü, kendini en sembolik olarak İran milli futbol takımının 1998 Dünya Kupası'ndaki iki maçında gösterdi. İran milli takımı Avustralya ile berabere kalıp finallere katılmaya hak kazandığında bütün İran halkı sokaklara döküldü. Başkent Tahran'daki manzara özellikle görülmeye değerdi; hem bir milli coşkuyu, hem de halkın topluca sokaklarda varoluşunun katı toplumsal kurallar karşısındaki patlayıcı potansiyelini görme açısından.

Bu coşkunun daha büyük boyutlusu ise, Dünya Kupası maçlarında, kaderin bir cilvesi sonucu karşı karşıya gelen İran ile ABD futbol takımları arasındaki maçı İran'ın 2-1 kazanmasından sonra yaşandı.

Muhafazakâr, aşırı dinci kesim, ezeli rakip olarak gördükleri ABD'yi en azından futbol sahasında yenmiş olmaya dahi sevinemediler. Yerel saatle gece yarısını geçe çalınan maçın son düdüğünden sonra sokaklara dökülen İranlılar, özellikle Tah-

Futbol sahaları, İran'da milliyetçiliğin geri dönüşünün arenası oldu.

ran'da, devrimden uzun yıllar sonra ilk kez kendilerini kamusal alanda, sokakta bu kadar rahat hissettiler. Kadın erkek ayrımcılığının ve sıkı hicabın kurallarının ortadan kalktığı manzaraların yaşandığı, polisin ve Besic'in asla müdahale etmediği, edemediği eğlence sabaha kadar sürdü.

Ertesi gün, muhafazakâr gazetelerde yayınlanan bir iki cılız "eğlencelerde İslâm'a aykırı sahnelerin yaşandığı" itirazlarının dışında, eğlenceler milli gururun geri döndüğü, halkın sokağı hiç olmadığı kadar çok kendisine ait hissettiği bir an olarak toplumsal belleğe kazındı.

Aslında, milliyetçiliğin İran İslâm Cumhuriyeti'ndeki yaşama ısrarı, daha önce de kendini göstermişti. Evet yapılan İslâmî bir devrimdi, ama birleştirici etnik kimlik olarak Farsîliğin altı çizilmiş, devrimin ilk yıllarından sonra uygulanan dış politikada da "milli çıkar" kavramı giderek belirleyici olmuştu. Fars kimliğine vurgu konusunda manidar bir örneğiyse Rafsancani, ünlü Mikonos davası patlak verdikten sonra, bir cuma hutbesinde vermişti. Rafsancani kendilerine haksızlık ettiğini söylediği Almanya'ya seslenirken, "ikimiz de Aryan ırkındanız, bu yaptığınız reva mı" gibi bir "argümana" başvurmuştu.

"Direniş sembolü" olarak kravat

Dünyada kravatın bir "direniş sembolü" olduğu tek ülke herhalde İran'dır. Kravat bu hale "getirilmiştir". İran İslâm Devrimi, Batı etkisi olarak gördüğü herşey gibi kravata karşı da düşmanca tavır almıştı. Her ne kadar resmi bir yasak yoksa da kravat son 2-3 yıla kadar toplum hayatından tamamen silinmişti. Ancak 23 Mayıs'tan sonra birçok şey gibi, kravat da İran toplumuna önce ağır ağır, sonra giderek artan bir hızla geri döndü. Öyle ki Tahran Belediye Meclisi seçimlerine katılan bir aday, propaganda afişleri ve el ilanlarında kravatlı resmini kullanmış olması sayesinde, neredeyse Belediye Meclisi üyesi seçiliyordu. Gerçi seçimi kazanamadı, ama 15 üyeli Belediye Meclisi için yapılan seçimlerde en çok oy alan 20 kişi arasına girdi. Kravatlı bir milletvekilinin doğuracağı skandal ve sıkıntıları önlemek için olsa gerek, aynı kişinin 6. Meclis seçimlerinde aday olması, bir dizi ayak oyunuyla engellendi.

Halk arasında önceleri yaşlı kuşağın tek tük, sonra gençlerin "şıklık ve modernlik" göstergesi olarak yaygın biçimde takmaya başladığı kravat artık gündelik hayata kesin bir şekilde geri dönmüş durumda. Hattâ kravat bazı hastanelerde güvenlik ve hizmet personelinin üniformalarının ayrılmaz parçası haline bile gelmiş bulunuyor. Tepkiler de yok değil. Örneğin, "Basra'nın İncisi" olarak adlandırılan, Basra Körfezi'ndeki Kiş Adası'nda mağazalarda ve açık alanlarda kravat takılması 2000 yazında güvenlik kuvvetleri tarafından yasaklandı. Ancak İran'ın dış dünyaya yönelik değişen imajının sergileneceği ve İranlıların nefes alabileceği küçük bir fanus olarak tasarlanan, serbest bölge statüsündeki adanın tek hakimi konumundaki Serbest Bölge İdaresi, yasağa tepki gösterdi; bu uygulama yabancı yatırımcıların adaya gelmesini caydırıcı bir etki yaratabilirdi.[2]

2 *Iran Daily*, 20 Ağustos 2000.

ÇERÇEVE 2

DARYUŞ SAYEGAN İLE SÖYLEŞİ

İranlı liberal düşünür Daryuş Şayegan, devrimden kısa bir süre sonra Paris'e yerleşti. Hind düşüncesi üzerine eserler veren Şayegan'ın "Dinî Devrim Nedir?" adlı kitabı Fransa'da geniş ilgi gördü. Ardından "Yaralı Bilinç, Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni" (Türkçesi: Metis, 1990, Çev: Haldun Bayrı) kitabıyla Islâmcı çevrelerde de okunan Şayegan 1991'de ülkesine döndü. "Galiba kitaplarımı okumamışlar" diyen Şayegan herhangi bir kovuşturmaya uğramadı. Halen İran, Fransa ve ABD'de yaşayan Şayegan'la 1998 Kasım ayında Tahran'daki evinde görüştük:

İran'ı neden terk ettiniz?

Ben devrimleri sevmem zaten. Başlangıçta herkes gibi ben de çok heyecanlanmıştım. Sosyalizmle kapitalizm arasında üçüncü bir yol bulduğumuzu düşünmüştük. Şiddetten hoşlanmam hiç. Devrim sonrası hesaplaşmalar başladı...Nihayet bu da tüm devrimler gibi gelişti.

Demokrasi için başta hiç şans yok muydu?

Kesinlikle hiçbir şans yoktu. Eski rejim baskıcıydı; totaliter olduğu söylenemez, otokratikti. Şah bir diktatör değildi. 12 yıl İran'a hiç uğramadım. Zaten yayımladığım kitaplar nedeniyle korkuyordum da. Ama anlaşılıyor ki benim kitaplarımı okumamışlar bile.

Ama rejim muhalifi de olmadınız galiba...

Ne bir grup kurdum, ne bir grup içinde yer aldım, dilekçe filan imzalamadım. Eleştiriden eleştiriye de fark var; ben de makaleler yazdım, ama belli bir mesafeyi de korumayı bildim. Bu nedenle dönünce tedirgin olmadım.

12 yıl içinde çok şey değişmiş mi?

Bazı şeyler hiç değişmemiş, bazıları da kökünden değişmiş. Mesela ülkenin seçkinleri sistematik olarak tasfiye edilmiş. Sıfırdan ülkeyi yeniden kurmak istemişler. Ama bu zaman ister; işlerini öğrenmeleri, yeni döneme uyum sağlamaları gerekir. Her bakımdan zengin bir ülke devraldılar; İran fakir değildi.

Bazı aydınlar dönmüyor...

Çünkü Batı'daki kariyerlerini riske atmak istemiyorlar. Benim kariyerim filan yoktu, döndüm. Ama onlar dönerse ne olur? Üniversitede iş bulabilirler mi? Bulsalar bile maddi imkânları ne olur? Rafsancani de çok çağırdı, ama şartlar parlak değil. Onun için kimileri tatil için geliyor, o kadar.

İran-ABD ilişkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bu durum bize çok şey kaybettiriyor. İran, Sovyet İmparatorluğu'nun parçalanmasından istifade edemedi. Şansımızı kaçırdık. Çünkü hep din kartını oynadık; halbuki dil ve kültür kartlarını oynamamız gerekirdi. Mesela Tacikler Şii değildir ama Farsça konuşurlar. Şimdi anlamışa benziyorlar, ama çok geç.

Hatemi BM'de konuştu, medeniyetler arası diyalog istedi, ama burada bazı milletvekilleri ona karşı çıktı...

Burada çok sayıda iktidar odağı

⇨

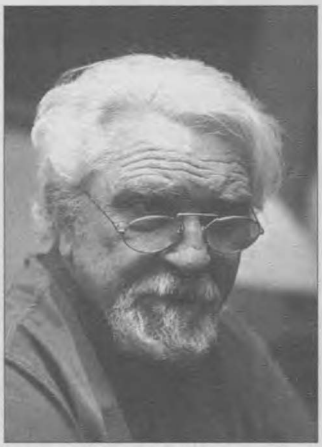
var. Birbirini nötralize eden paralel odaklar mevcut. Hatemi hakikaten iyiniyetli, ciddi, ağırbaşlı bir cumhurbaşkanı. Seçimlerde ona yatırım yapan çok oldu, Hatemi bir umuttu. Zaman geçtikçe insanların umudu azalıyor.

Hatemi iktidar olamadı deniyor...

Sokakta bakanlarını dövdüler; onu destekleyen Tahran Belediye Başkanı mahkûm oldu; İçişleri Bakanı görevden alındı. Bu bir geçiş dönemi. Bununla birlikte onun tüm şansları teptiğini düşünenler var; bazıları da zamana ihtiyacı olduğunu söylüyor.

Bazıları "kaybedecek vaktimiz yok" diyor...

Zaten geç kalmış durumdayız. Tüm 1980'li yılları kaybettik. 1970'lerde birçok ülkeden, örneğin G. Kore'den filan öndeydik. Sonra bir geri çekilme oldu. Bununla birlikte müthiş bir deneyim edindik, insanlar bilinçlendi, özellikle de genç kuşaklar.

Daryuş Şayegan

Ümitlisiniz...

Hem de nasıl. Köktendincilik denen şeyle dünyanın heryerinde karşılaşıyoruz. Türkiye'de, Mısır'da var... Biz bir tünele girdik ve çıkmak üzereyiz, ama diğerleri daha o tünele girecek.

Yani İslâmcılık İran'da öldü, ama mesela Türkiye'de yaşıyor mu diyorsunuz?

Her durumda İslâmcılık Türkiye'de, İran'dakinden daha canlı. Devrimle alakası olmayan yepyeni kuşaklar var. Nüfusun yüzde 70'i 20 yaşın altında.

Bugün sistemi eleştirenlerin çoğu devrimde aktif olarak yer almış kişiler...

Evet en radikal eleştiriler başından beri devrimde yer almış kişilerden, "Imam'ın çizgisindekiler"den geliyor. Bunlar zamanla en aktif, en militan, en muhalif aydınlar haline geldiler. Başta İslâmcıydılar, artık değiller. Ben eski kuşağım, 63 yaşında bir dinozorum. Bugün aktif olanlar, devrimi yapan, yeni İslâmcı nomenklaturadan gelme aydınlar. Örneğin Abdülkerim Suruş devrimin çocuğudur. Bir zamanlar en radikal çıkışları yapardı. Görülüyor ki devrimler kendi zıtlarını da üretiyor. Birşeyleri değiştirecek olanlar da onlar, ben değilim.

Bazıları Suruş gibileri geçmişine bakıp bugünkü çıkışlarına güvenmiyor...

Bence insanlar değişebilir. Bir tek ölüler ve deliler değişmez. Suruş'un yaptığı, bir tür dinîn sekülerleştirilmesidir. İslâm'ı içerden dönüştürüp yeni durumlara uyumlu hale getirmeye çalışıyor. Bir tarihsel, bir de ezeli İslâm var diyor. Bu anlaşılır bir tavır. Fazla-

⇨

sıyia zeki bir insan. Iran ve Islâm kültürüne çok vakıf. Mesnevi'yi çok iyi biliyor. Ama korkarım tüm bu insanlar olayların gerisinde kalabilirler. Ülkede şeyler çok hızlı değişiyor. İktidarla toplum arasında büyük bir mesafe var.

Gelecek için ne düşünüyorsunuz?

Kısa vadede karamsar, uzun vadede iyimserim. Çünkü Iran'da ciddi bir bilinçlenme var. Genç kuşaklar modernliğe çok açıklar.

Tüketim toplumunun köleleri olmasınlar?

Zamanın akışına karşı duramazsınız. Evet Batı'da bir dizi sorun var. Ama reddederek onlarla baş edemezsiniz. Ne kadar lanetlerseniz o kadar kurbanı olursunuz. Dünyanın gerçeklerini kabullenmek, onları benimsemek ve aşmak gerekir; ama kapınızı kapatamazsınız. Tüm kapıları, ancak baskı yoluyla kapatabilirsiniz. Burada gençler çok sindirilmiş, çünkü en doğal ihtiyaçlarını gidermeleri engellenmiş.

Kadınların başlarını talimatlara uygun şekilde örtmedikleri görünüyor...

Şah döneminde başörtüsü bir başkaldırı simgesiydi, şimdi örtüdeki gevşeklik aynı işlevi görüyor. Gördüğünüz gibi aynı şey söz konusu.

Peki özgürleşme yaşanacak mı?

Tercih özgürlüğünden bahsediyorsunuz. Mevcut rejim birçok sahada etkin. Rejim, örf ve adetler, fikirler, inançlar alanında totaliter olma arzusunda. Ama totaliter değil, çünkü çok fire veriyor. Bugüne kadar gençlerin beynini yıkamayı becerebilmiş değiller. Çünkü belli bir noktadan sonra tepki topluyor. Bakın Iran televizyonuna. İzlemek imkânsız. Anlamıyorum, bu rejimin çıkarına değil ki. Hep bir red mantığı işliyor. Bir andan sonra mekanizmayı durdurmak imkânsız hale geliyor. Yani kendi söylemlerinin tutsağı olmuşlar. Muhayyel bir dünyada yaşadıkları müddetçe gelecekleri parlak değil.

Gençlik alışkanlıkları

"Devrimin ilk yıllarında insanlara söyleyecek çok şeyimiz vardı. Bugün ülkede 40 milyon genç var. Bunların çoğu o zaman ya çocuktu ya da doğmamıştı. Onlara söyleyecek bir şeyimiz yok. Yapabileceğimiz tek şey onlara düşünce gıdası temin etmektir." Uzmanlar Meclisi üyesi Muhammed Cevad Hücceti Kermani'nin bu sözleri, devrimin yirminci yılında İslâmî devletin, kadınlara ek olarak, gençleri de istediği gibi biçimlendiremediğinin bir itirafı.

Örneğin devlet, öğrencilerin Devrim Muhafızları'na bağlı Besiclere katılmaları için, Besic kamplarında geçirilen sürenin

İran sinemasının başarıları tüm dünyayı şaşırtıyor.

askerlik süresinden düşülmesi gibi önlemler dahil, elinden geleni yapıyor; ama gençlerin çoğu, askerliğin artık paralı olarak yapılabildiği bir toplumda, kendini devlete adamak yerine eğlenceye vermeyi tercih ediyor.

Örneğin İran'da içki yasak ama dünya çapında meşhur olan ev partilerinde gençlerin sınırsız alkol tükettikleri, en son dansları icra ettikleri biliniyor. Zaten Tahran'da duvarlarda *"Metallica, Megadeath"* gibi heavy metal gruplarının adlarına sık sık rastlamak mümkün.

İran'ın başındaki en büyük belaların başında ise uyuşturucu kaçakçılığı ve kullanımı geliyor. "Altın Üçgen" ülkelerinin yanı sıra, Pakistan ve Afganistan'da üretilen uyuşturucunun Türkiye ve diğer yollardan Avrupa'ya taşındığı güzergâhın tam üzerinde bulunan İran, uyuşturucuyla mücadeleye büyük para

ve güç harcadığını söylüyor, buna karşılık yeterli uluslararası desteği görmediğinden yakınıyor. İran'da uyuşturucu, sanılacağı gibi sadece zenginlerin şizofreniye katlanmak için başvurdukları bir araç değil. En çok yoksullar arasında olmak üzere toplumun bütün kesimlerine yayılmış durumda. Çünkü çok ucuz. İran Ulusal AİDS Komitesi'nin 1999 Ocak ayı sonunda yaptığı bir açıklamaya göre 260 bin ilk, orta ve lise öğrencisi uyuşturucu maddeler kullanıyordu.

Gençliğin, İslâmî rejimin ilke ve değerleriyle ilişkisini göstermesi bakımından, bu açıklamadan bir yıl sonra hazırlanıp Batı medyasına da yansıyan bir rapor önem arz ediyor. Tahran Belediyesi Kültür ve Sanat Kurumu Başkanı Hüccetülislâm Muhammed Ali Zem tarafından hazırlanan ve Temmuz 2000'de İran gazetelerinde yayımlandığında büyük tartışmalara yolaçan bu raporda özellikle 1998-99 yılları arasında gençler arasındaki uyuşturucu kullanımı ve "fuhuşun" olağanüstü artışına dikkat çekildi.[3] Rapora göre, sadece başkent Tahran'da günde beş ton uyuşturucu kullanılırken ülkede uyuşturucu bağımlılarının sayısı 2 milyona ulaşmıştı. Öğrenciler de başdöndürücü bir hızla uyuşturucuya yönelmeye başlamıştı.

Gençler arasında "fuhuş" oranı ise yüzde 635 gibi astronomik bir artış göstermişti. Boşanmalar hızla yükselirken intiharlarda da yüzde 109 artma olmuştu. Fuhuşa başlama yaşının son bir kaç yılda 27'den 20'ye indiğini bildiren Ali Zem, hemen hemen evden kaçan bütün kızların fahişelik yaptığını kaydetti. Ali Zem, tüm bu olumsuz gelişmelerin yanı sıra gençlerin dinî vecibelerini büyük ölçüde ihmal ettiğine de dikkat çekti.

"60 milyon vatandaşın yüzde 75'i, öğrencilerin ise yüzde 86'sı namaz kılmıyor" gözlemine yer verilen raporda, sözü edilen sorunların yoksulluk, işsizlik ve Afganistan'dan büyük çapta uyuşturucunun İran'a kolayca girmesinden kaynaklandığı belirtiliyor.

---

3 Bu meselelerin, Hatemi liderliğindeki reformculara yönelik suçlamalarında muhafazakâr kanadın işine geldiğini, bu nedenle birtakım abartma ve saptırmalar içerebileceğini; özellikle gençler arasındaki her türden ilişki ve flörtün, bu raporda kolaylıkla "fuhuş" olarak nitelendiğini hatırlatalım.

Kadın erkek Tahranlılar, cuma tatillerinde nefes almak için Dereke'ye rağbet ediyorlar.

Ne sağcı, ne solcu, sporcu

İran'ın milli sporu Türkiye'de olduğu gibi güreş, ama en popüler dal futbol. Ardından voleybol, basketbol, yüzme, bisiklet, masa tenisi, jimnastik, vücut geliştirme ve atletizm geliyor. Televizyondan naklen verilen futbol maçlarına kadınların girmesi yasak, ama bu yasak tarihi bir günde gösterişli bir şekilde delindi: Avustralya'da Dünya Kupası vizesini alan İran milli futbol takımı kutlamalar için 29 Kasım 1997'de helikopterle *Azadi* (Özgürlük) Stadı'na indirilmişti. Bu sırada yaklaşık 10 bin kadın taraftar kapıları patlatıp bu milli coşkuya katıldı. İranlılar çanak antenleri sayesinde dünya futbolundaki gelişmeleri yakından takip ediyorlar. İran gençliği, başta Almanya olmak üzere Batı liglerinde oynayan Ali Daei, Hodadad Azizi,

ÇERÇEVE 3
ABDÜLKERİM SURUŞ İLE SÖYLEŞİ

Ortadoğu uzmanı ünlü Amerikalı gazeteci Robin Wright tarafından Tunuslu Raşid el Gannuşi ile birlikte "Islâm reformunun iki liderinden biri" olarak lanse edilen felsefeci Abdülkerim Suruş daha sonra Batı medyası tarafından "Islâm'ın Martin Luther'i" olarak anılır oldu. Suruş RP'li belediyelerin çağrısı üzerine birkaç kez ülkemizde de konferanslar verdi, kitapları yayımlandı. Ayetullah Humeyni'nin geliştirdiği "Velayet-i fakih" (Din adamlarının yönetimi) kavramından ziyade bu fonksiyonu günümüzde icra eden mollaları eleştiren Suruş, Ensar-i Hizbullah ve benzeri radikal grupların tepkisini çekiyor. Geçen yıl kasım ayında Amir Kabir Üniversitesi'nin girişinde silahlı bir saldırıya uğrayan Suruş'un şu anda gazetelerde yazması, üniversitelerde ders vermesi hattâ konferanslara katılması engellenmek isteniyor.

"20 milyon lise ve ilköğrenim öğrencisi var. Reformcu düşünce gelişiyor ve yayılıyor. Konferanslarımın iki bin dolayındaki kasetleri bütün ülkede elden ele dolaşıyor. Kadınlar, erkekler, kimi kez yaşlılar uzak şehirlerden bana yazıyorlar" diyen Suruş'un felsefesinin ana noktasını "ödev"e karşı "hak" kavramı oluşturuyor: "Batı'da birey, hakları olan, bunlardan faydalanan varlıktır. Bizim toplumumuz ise onu herşeyden önce ödevlerine riayet etmesi gereken varlık olarak görüyor."

Iran'da Hatemi ile taçlanan, İslâm ile modernliği bağdaştırma hareketinin ideoloğu Suruş'la 1998 Kasım ayında Tahran'da kitap ve kasetlerinin dağıtımının yapıldığı bir büroda görüştük:

Üniversitede çalışıyor musunuz?

Hayır. Bunu ben seçmedim, hükümet bana izin vermiyor. Üç dört yıl önce yasadışı bir şekilde hocalık yapmamı engellediler, ardından resmen yasaklandım.

Neden devlet sizi engelliyor?

Çünkü devlet, Meclis ve Irşad Bakanlığı'ndakiler beni kesinlikle sevmiyor.

Niçin?

Çünkü benim din, hukuk ve siyaset felsefem devletin bir bölümün görüşleriyle uyuşmuyor. Bana göre Islâm'ın resmi bir yorumu olamaz; Islâm'ı yorumlama tekeline sahip herhangi bir resmi sınıf veya kurum olamaz. Onlara göre resmi bir yorum olmalı ve bu ruhbanlar tarafından yapılmalıdır. Ama bence din adamlarının hiçbir ayrıcalığı, herhangi bir özel hakkı olmamalıdır. Ben, insan haklarının, siyasî özgürlüklerin samimi bir savunucusuyum.

Ya demokrasinin?

Tabii ki demokrasinin de. Tüm bunların savunucusuyum. İnsan hakları, özgürlükler, dinîn ötesinde konulardır; dolayısıyla dinîn dışında ele alınmalıdırlar. Bu nedenle din adamları insan hakları, özgürlükler, demokrasi gibi konularda yorumlama tekeline sahip olamazlar.

Eleştirdikleriniz, sizin laikliği savunduğunuzu söylüyorlar...

Onlar böyle diyor. Malum mu-

⇨

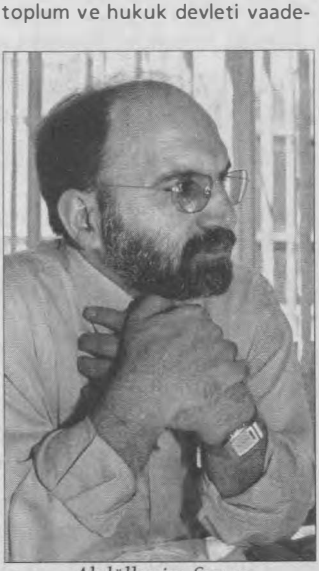
haliflere hep bir şeyler yakıştırılır. Birisi antifaşist olmasın adı liberale çıkar; birisi Islâm'ın resmi yorumuna karşı çıkınca da ona laik derler. Hayır, ben laik değilim, seküler biri değilim. Benim kendi laiklik tanımım ve yorumum var. Ben bir müminim, Islâm'a göre yaşamaya çalışıyorum.

Sizin, bir zamanlar İslâm devriminin resmi ideologu olduğunuzu düşünenler var.

Islâm devriminin asla ideologu olmadım. Ben devrimin hayranıydım, hâlâ öyleyim. Şahın rejimi öyle baskıcı, zalimdi ki devrimden başka şansımız yoktu. Devrimden hemen sonra yararlı olabilmek için İngiltere'den döndüm. Bundan çok mutluyum.

20 yıl sonra devrimi nasıl değerlendiriyorsunuz?

20 milyondan fazla kişi sivil toplum ve hukuk devleti vaadeden Hatemi'ye oy verdi. Çünkü ülkemizde adalet, insan hakları sorunları var. Hatemi bunlarda iyileştirmeler yapmayı vaadetti. Fakat bildiğiniz gibi devlet içinde çok sayıda muhalif var; hepsi onu devre dışı bırakmak istiyor.

Abdülkerim Suruş

Devrim bitti mi?

Artık devrimci yöntemlere gerek kalmadı, fakat devrim sürüyor. Toplumumuz birçok açıdan değişti, fakat ekonomide, siyasette, herşeyi olumlu anlamda değiştirebildiğimiz söylenemez. Birçok sorun duruyor. Devrimci yöntemler, yani şiddete başvurmak, yasadışı faaliyet yürütmek artık yanlıştır. Savaştan sonra herşey düzene girdi; artık hepimiz yasa ve düzenin şemsiyesi altında faaliyet göstermeliyiz.

Siz Hatemi'yi desteklediniz mi?

Ne yazık ki o dönemde güvenlik nedeniyle yurtdışına çıkmıştım, Iran'da değildim. Seçimlerden yaklaşık bir ay önce döndüm ve rüzgarın Hatemi'den yana dönmüş olduğunu gördüm. Çünkü insanların büyük çoğunluğu gayri memnundu. Özellikle, benim de yakından tanıdığım kentli ve eğitimli kesimlerin, gençlerin desteğiyle Hatemi şaşırtıcı bir şekilde cumhurbaşkanı seçildi.

Hâlâ umutlu musunuz Hatemi'den?

Başından beri kendisine güveniyorum ve hayal kırıklığına uğramış değilim. İnanıyorum ki çok şey değiştirebilecek. Her şey bir yana rakiplerinden çok çok iyi olduğu kesin.

Bir buçuk yıl sonra umutlarını yitirmiş çok kişiyle karşılaştık...

Şimdi Iran için birtakım siyasî

⇨

tasnifler yapılıyor: "Klasik sağ, yeni sol, İslâmî sol" gibi. Ben bunları yerinde sınıflamalar olarak görmüyorum. Bence bir yanda despotizmi savunanlar, bir yanda da karşı çıkanlar var. Hatemi hâlâ dinsel despotizme karşı çıkan bir kişidir. Toplumumuzun karşı karşıya olduğu en büyük tehlike, en ciddi sorun bu despotizmdir. Hatemi bunu çok iyi anlıyor, fakat yeterince güçlü değil çünkü muhalifleri iktidardan ciddi biçimde pay alıyor. Bununla birlikte onun cumhurbaşkanı olması, olmamasından kat kat iyi.

Türkiye'nin, Batı dünyasının İran'daki gelişmelere nasıl katkısı olabilir?

İran'da hükümet ile toplumun ayrı şeyler olduğunu görmelisiniz. Eğer insanlara bakarsanız gelecek epey parlak gözükür. Ama hükümete bakarsanız aynı parlaklığı göremezsiniz.

Kendinize nasıl bir yer biçiyorsunuz?

Ben bir yazarım. Eğer yazmama, konuşmama, hocalık yapmama izin verirlerse sevinirim. Pek fazla bir şey istemiyorum. Hocalık yapmak, yazmak, ülkemin ve toplumumun geleceği üzerine fikirlerimi ifade edebilmek istiyorum. Yurtdışına çıkışlarımda muhakkak İranlılarla temas kurmaya; onları ülkeye dönmeleri için ikna etmeye çalışıyorum.

Sizin durumunuz ortadayken dönmeyi nasıl kabul edebilirler?

Doğru, onlar da böyle söylüyor. Ama iyimser olmalıyız, çünkü biz bu ülkenin çocuklarıyız.

Kerim Bageri gibi İranlı starların dışında Ronaldo, Rivaldo gibi isimleri de ilahlaştırıyor. Türkiye ligleri ve özellikle Galatasaray'ın Avrupa'daki başarıları da zaten Türk popüler kültürünün bütün yönlerine fazlasıyla vakıf olan İranlılar tarafından çok yakından izleniyor.

Milli maçlarda ya da derbilerde 100 bin kişilik Azadi Stadına 120 bine yakın izleyici yığılıyor. Özellikle derbilcr sırasında muhakkak olay çıktığı için saha içi ve dışında olağanüstü güvenlik önlemleri alınıyor. Kızgın ya da sevinçli, hiç fark etmiyor, taraftarlar genellikle otobüsleri yakıyorlar ve hemen hemen her seferinde birtakım yasadışı muhalif gruplar bu hooligan taşkınlıklarını halkın rejime karşı ayaklanması diye dış dünyaya sunmaya çalışıyorlar. Şah Rıza Pehlevi döneminde Asya Oyunları için yaptırılan stad ve çevresindeki olimpik tesisler devrimden sonra uzun bir süre kaderine terk edilmişti. Ancak Irak savaşının ardından başlayan "yeniden onarım" döneminde bu dev spor kompleksi birden bire değer kazandı.

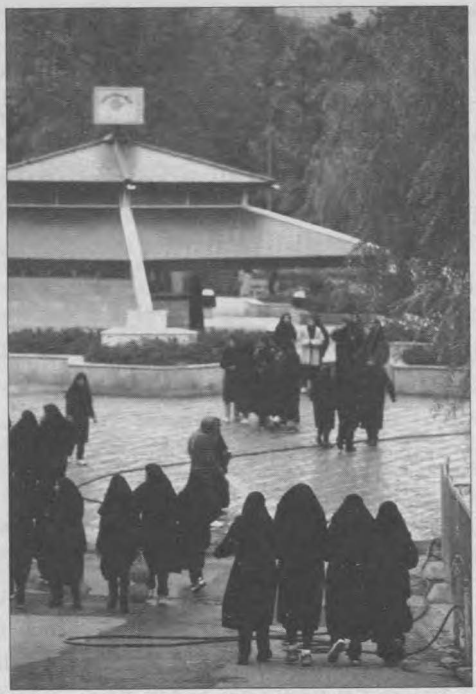
Yarışma toplumu

Milli Olimpiyat Komitesi Başkan Yardımcısı ve İslâm Ülkeleri Kadın Olimpiyat Komitesi Başkanı Faeze Haşimi İran kadınlarının spor yoluyla toplumsallaşmasına önayak olan popüler bir isim. Fakat onun karizması ve babasından kaynaklanan gücü, Tahran Belediyesi'ne ait Çitkar Parkı'nda bisiklete binen kadınların Ensar-ı Hizbullah tarafından tartaklanmasını engellemeye yetmiyor.

İslâmî rejimin sporu teşvik etmesi yakın zamanların olgusu. Ülkedeki spor federasyonlarının önemli bir bölümü bilfiil politikacıların denetiminde. Resmi söyleme göre Hz. Ali de örnek bir sporcuydu ve spor esas olarak insanların nefislerini terbiye etme aracıdır. İran'da spora ilginin artmasıyla, rejim tarafından, insanların hayatın her alanında birbirleriyle yarıştırılmasının atbaşı gittiği söylenebilir. Çeşitli devlet kuruluşları, dinî kurumlar ve basın yayın organları sürekli olarak birtakım yarışmalar düzenliyor ve ilginç ödüller dağıtıyorlar. Örneğin Tahran Belediyesi okullarda sınıf birincilerine bedava lunapark bileti veriyor; Gilan bölgesinde Kuran ezberleyen mahkûmlara bir hafta izin veriliyor; Sistan-Belucistan bölgesinde Hz. Muhammed'in kendi halifesi olarak Hz. Ali'yi seçmiş olduğuna ilişkin beş hadisi tekrarlayabilen gençlere ise walkman, makine halısı ve Mekke seyahati armağan ediliyor...

Elbruz eteklerinde tracking

Tahran'daki dört tracking parkurundan biri olan, Elbruz Dağı'nın eteklerindeki Dereke, İran'daki gündelik hayatın pek bilinmeyen bir başka yüzünü gösteriyor. Ayaklarında spor ayakkabılar, üstlerinde eşofmanlar binlerce Tahranlı, kadın erkek, çocuk yaşlı demeden yürüyorlar. Günlerden cuma, yani tatil ve saat sabahın 10'u. Kazmaları, sırt çantaları ve botlarıyla profesyonel dağcılar, dağ bisikletleriyle genç sporcular da dikkat çekiyor. Mola yerlerinde her türden yiyecek ve içecek, hattâ giyecek temin etmek mümkün.

Millet Parkı, Tahran'da gündelik hayatın kalesi.

Abdülkerim Suruş'un "İran toplumuyla devletini birbirinden ayırın. İkisi arasında çok ama çok fark var..." sözleri Dereke'de doğrulanıyor. Buradaki genç, dinamik, güleryüzlü kalabalık İran'ın o bildik, kendi içine kapalı, asık suratlı, radikal imajını tekzip ediyor. Tıpkı Tahran'daki Millet Parkı'nın müdavimleri gibi: Ailecek jogging yapanlar; badminton oynayan çiftler; banklara uzanıp ders çalışan üniversiteli kızlar; flört eden gençler; yıllardır aksatmadan hafta içi her sabah erkenden buraya gelip kadın erkek birlikte spor yapan gruplar, "gerçek İran'ın aslında kendileri olduğu"na dair bir güvenle davranıyorlar. Şaşırtıcı derecede bakımlı bu dev parkta hoparlörden İran Klasik Sanat Müziği yayını yapılıyor. Parkın girişindeki havuzun etrafında İranlı ünlü sanat ve kültür adamlarının heykelleri var.

Yine bir cuma günü Tahran'a yaklaşık iki saat uzaklıktaki Dizin Kayak Merkezi'nde yüzlerce kişi kayak yapıyor: kadın, erkek, çocuk, yaşlı... Kıyafet ve malzemelerinden, çoğunun hali vakti yerinde Tahranlılar olduğu anlaşılıyor. Kadın ve erkekler, hoca tutmak isterlerse ancak kendi cinslerinden olanlarla çalışabiliyorlar. Teleferik için de kadın ve erkekler ayrı ayrı kuyruğa girmek zorunda. Fakat 12 pistin bulunduğu Dizin'de pistlerdeki haremlik selamlık uygulaması kalkalı epey olmuş.

"Hicap" zorunluluğunun iyiden iyiye gevşediği kayak merkezinde bir otel ve yakın çevresinde villa tipi lüks dağ evleri bulunuyor. İddiaya göre İran'ı terk eden zenginlerin en çok özlediği yerlerden biri olan Dizin, İran zenginlerinin buluşma ve eğlenme yeri olmaya devam ediyor. Girişinde "Rehber" Ayetullah Hamaney'in spora "onay verdiğini" belirten sözlerinin yer aldığı bu merkezden en çok çocuk ve gençlerin istifade ettiği gözleniyor. Gençler burada kayak yapmanın dışında tanışıp flört de edebiliyorlar. Devrimden bir yıl önce İran Kayak Federasyonu tarafından açılan Dizin Kayak Merkezi halen İran Turizm Kurumu tarafından yönetiliyor. Uluslararası yarışmalara

Dizin Kayak Merkezi

uygun üç pisti bulunan yaklaşık 2.500 metre yükseklikteki bu merkezin özelliklerinden biri de güneşli olması. Bu nedenle "bronzlaşmak" isteyenler de buraya rağbet ediyorlar. Mayıs-kasım aylarında çim kayağı yapılabilen Dizin'e çok az bir parayla girmek mümkün. İran'da kayak epey yaygın, olmasına rağmen İslâmî rejim uzun bir süre bu sporu ihmal etmiş. Kadın milli takımı, ancak 1995'de, İran Milli Olimpiyat Komitesi 2. Başkanı, Faeze Haşimi'nin çabalarıyla kurulabilmiş. O yıl İranlı kadın kayakçılar Asya Oyunları'nda beşinci olmuşlar.

Dereke, Dizin ve Millet Parkı, rejimin kamusal alanı boşaltma yolunda yıllardır sürdürdüğü çabaların toplum tarafından nasıl bertaraf edildiğine dair üç çarpıcı örnek olarak karşımızda duruyor.

—••••—

EK 3
SURUŞ'UN TEMEL GÖRÜŞLERİ

Abdülkerim Suruş'un yalnızca İran için değil, tüm İslâm dünyasını yakından ilgilendiren görüşlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için kendisiyle yapılıp *Arya* gazetesinde 26 ve 29 Ekim 1998 tarihlerinde yayımlanan söyleşinin çevirisini de sunuyoruz.

Özgürlük, Adalet ve Dindarlık

"Özgürlük, adalet ve dindarlık, dinî aydınların sürekli tartıştıkları konulardan. İran'da da dinî aydınlar bu üç hedef arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla çeşitli görüşler geliştirdiler. Bunlardan en yenisi Abdülkerim Suruş tarafından ileri sürüldü. Bu konudaki düşünce tarzını tanımak için kendisiyle bir söyleşi yaptık.

Siz dinî aydınlar hareketinin **(rüşenfikriye-yi** dinî- ***dinî entelektüalizm) öne çıkan şahsiyetlerinden biri olarak aydın olmayı nasıl tanımlıyorsunuz?***

Bismillahirrahmanirahim. Dinî aydınlık, dinî olmak ve aydın olmak üzere iki kısımdan oluşuyor. Dinî aydınlar, hem moderniteyi, hem dini kendilerine dert edinen kişilerdir. Aydınlar genelde, gelenek ve modernite arasındaki sınırda hareket ederler. Bana göre "din" geleneğin, "bilim" de modernitenin en önemli öğesidir. Bilimlerden sadece temel bilimleri değil, belki bilim artı teknolojiyi ve bunların anası olan

modern düşünceyi kastediyorum. Dolayısıyla dinî aydınlar yeni, yani modern bir düşünceye sahip olan dünyada, dinî, akıl ve mantıkla savunulabilecek bir şekilde tanıtma ve böylelikle onu koruma yanlısıdırlar. Aslında, bu "dindar aydının" işidir. Ben "Aydınlık ve Sırları Bilme" kitabımda "dindar aydın"ın birçok özelliğini belirtmiştim. Bu özellikler bazen aydın özüne, bazen dinîlik özüne bazen de dindar aydınların davranışlarına dayanıyor.

Din ve modernite ilişkisini biraz daha açar mısınız?

Öncelikle şunu söylemeliyim ki, din tüm soruları cevaplamak için gelmemiştir. İster eski zamanlarda, ister şimdi, muhatabı din olmayan birçok soru vardı ve hâlâ var. Dolayısıyla din belirli sorulara cevap vermek ve belirli dertlere derman olmak için gelmiştir. Din ve modernite arasındaki ilişkiyi "daralma-genişleme" teorisi belirliyor. Çıplak din, yani idrak edilmemiş din hiçbir zaman bizim aramızda vuku bulmaz ve görünmez. Her zaman dinciler arasında bir din anlayışı vardır. Dolayısıyla biz "modern dinî anlayış" ve "geleneksel dinî anlayışa" sahibiz. Bu yüzden din ile modernite arasındaki ilişkiden, bizim din anlayışımızın modern olmasını kastederiz. Ve bu modern din anlayışı bugünkü soruların bir bölümünü cevaplayabilir. Modern din anlayışı da zaten birtakım yeni soruların sonucudur.

Sizin din anlayışınızda dinin cevaplaması gereken sorular hangi sorulardır ya da başka bir deyişle Allah-ü Taala dini insan hayatında hangi rolü oynaması ya da hangi işleve sahip olması için ortaya çıkarmıştır?

Din belirli alanları ve yönleri açıklamak için gelmiştir. Din hayatın tüm alanlarını aydınlatabilen bir projektör değildir. Tüm kapalı kapıları açabilen bir anahtar değildir. Birtakım kapalı kapılar dinle açılır. Hayatın bazı alanları dinle aydınlanır. Bizim *"hasebna kitab-ullah"* (Allah'ın kitabı yeterlidir) diye bir teorimiz yok. "Allah'ın kitabı bize yeter ve başka hiçbir şeye muhtaç değiliz" demiyoruz ve demememeliyiz. Biz hem teorik, hem pratik bakımdan başka birçok şeye muhtacız. Bizim *"hasebna tecrübet-ül Nebi"* (Peygamber'in tecrübeleri bize yeter) teorimiz de yok. Biz başka birçok tecrübeye muhtacız. Tabii bizim dinî çekirdeğimizi Allah'ın kitabı ve Peygamber'in sünneti oluşturuyor. Dinî eğilimin ve dinî anlayışın temel dayanağı muhakkak ki kitap ve sünnettir. Ancak dünyayı anlama ve dinî tecrübe elde etme yolu tüm dinciler dahil tüm halk için açıktır. Dinin yaptığı en önemli iş, insanlara Allah değil kul olduklarını öğretmektir. Bu alabildiğine yalın cümleyi irdelediğimizde, çok büyük ve çok ulu anlam ve kavramlar içerdiğini görürüz; din bize kulluk dersi verir. Din, insanlara Tanrı olmadıklarını öğreten bir okuldur. Bize Tanrı değil kul olduğumuzu öğretir. En yüce inanış ve düşünce konularından başlar ve ahlâki konular, hattâ geçimimizi nasıl sağlayacağımıza dair pratik önerilerle son bulur. Yani bize, dünyayı yaratan Tanrı olmadığımızı, Tanrı'nın başkası olduğunu ve dolayısıyla birbirimize insanca davranmamız gerektiğini söyler. Kibir ve kendimizi beğenmekten vazgeçmemiz ve alçak gönüllü olmamız gerektiğini söyler. İktidardayken, yönetirken ve geçim yollarını düşünürken tanrılar gibi değil kullar gibi davranmamız gerektiğini bize öğretir. Bu temel derstir. Diğer şeyler bu temel dersin ayrıntılarıdır.

Yine de bu temelin ayrıntısı olan başka bir nokta da, dinin aslında bizim zihin ve aklımızı kurtarmak için gelmiş olmasıdır. Aklımızın içerde ve dışarda birçok düşmanı var: Çıkarlarımız, dış bağımlılıklarımız, bizim filan gruba, bu partiye, şu aileye, o sınıfa veya benzerlerine bağımlılığımız, hattâ propaganda bombardımanı altında olmamız, yaşadığımız bu asra ait olmamız... Bunların tümü bizi bağımlı kılmaktadır ve mantığımızın özgürce işlemesinin birer engel ve düşmanıdır.

İç düşmanlarımıza gelince: Bunlar bizim batıl bilgilerimiz, heveslerimiz ve arzularımız, kinlerimiz ve hırslarımızdır. Dindarlık ile samimi ve içten ibadet, bu tür bağımlılıklardan kurtulmak içindir.

Daha önce "peygamberlerin misyonu ilahi kulluk ve ibadet etme ile putlar ve batıldan uzak durmayı öğretmektir" demiştiniz. Dindar bir kişi için böyle bir düşüncenin, hayatın tüm alanlarında bazı sonuçlar getirebileceği görünüyor. Bunların bir örneği olarak dinin siyaset ile kültür ve benzeri alanlara müdahale ve etkisini gösterebiliriz. Katılıyor musunuz?

Kesinlikle. Ancak dolaylı bir müdahale söz konusudur. Örneğin havanın, talim terbiye, ekonomi, siyaset ve hükümete etkisi vardır, ancak bu etki kesinlikle dolaylıdır. Ekonomi teorisyeninin temiz havada nefes almaya ihtiyacı vardır. Yeterli oksijen beynine gitmeli ki teori üretebilsin. İyi öğretmen, iyi havada nefes almalı. Dolayısıyla havanın tüm konularda müdahalesi ve etkisi vardır. Ancak hangi yönde? Hayatta kalma yönünde ve ekonomi, talim terbiye ve siyaset ve benzeri teorisyenleri hayat dolu ve neşeli tutma yönünde. Dinin de böyle bir etkisi vardır. Din, ekonomi ve siyaset teorileri sunmamıştır ve sunmaz da. Ancak yöneticilerin, eğitmenlerin ve siyasetçilerin düşüncelerini hırslar ve batıl bağımlılıklardan kurtararak, onlara siyaset, yöneticilik ve benzeri konularda teoriler üretmelerinde yardımcı olur. Bu anlamda din, hayatın tüm alanları ve aşamalarında insana yardımcı olur. Ama eğer din ile bu tür konular arasında doğrudan bir ilişki ararsak, pek fazla bir sonuç elde edemeyiz.

Sizce bizim amacımız ilahi kulluk ile ibadet ve putçuluktan uzak durmak olduğu zaman, siyaset, ekonomi ve kültür alanlarında, bize bu hedefimize ulaşmada yardımcı olabilecek sistemler üzerine kafa yormamalı mıyız? Yani din aslında bizim hayatımızın yönünü de belirlemez mi?

Evet doğrudur. Siyaset teorisi oluştururken amacımız adil bir hükümet oluşturmaktır. Ancak bu sadece bir değerdir. Yöntem konusu değer konusundan farklıdır. Hepsi adilce olan ve Allahın kulluğu ve putçuluktan uzak durma amacımızı gerçekleştiren değişik yollar ve yöntemler düşünülebilir. Tüm dinler bu iki amacı (Tanrı'ya ibadet ve putçuluktan uzak durma) konusunda ortaktırlar.

Anladığım kadarıyla amacı belirleyenin din olduğunu, buna karşılık mekânizmaları akıl ve bilgimizin belirlediğini ileri sürüyorsunuz.

Evet, değerleri din, yöntemleri de akıl belirliyor. Ancak bir başka nokta da buna eklenmelidir: değerler birkaç türlüdür. Bazıları fıtri olarak dinî değildirler ve dinin bunları onaylaması söz konusudur. Bazı değerler de dinden kaynaklanır. Genel olarak, din değersel bir kay-

naktır ve her asra ve devre uygun olan yöntemleriyse, aklımızı kullanarak bizim geliştirmemiz gerekir.

Biliyoruz ki özgürlük, adalet, dindarlık, tarih boyunca hep insanın yüce amaçları olmuştur. Bu arada bunlar arasındaki ilişki de daima tartışılmış. Siz Tebriz Üniversitesi'nde yaptığınız son konuşmanızda, özgürlüğün her toplumda, o toplumda serbest olan konular çerçevesinde anlam kazandığına değindiniz. Şimdi, her toplumda izin verilen ve serbest olan konuların değişik şekillerde yorumlanabileceklerini göz önüne alarak, size özgürlüğün bazı standartları olup olmadığını sormak istiyorum. Yoksa halkın çoğunluğunun düşüncesi ve oyu ya da dinî alimlerin görüşü mü ölçü alınmalıdır?

Bu konuda kafamızı aydınlatmalı ve şu noktaya dikkat etmeliyiz: özgürlük her zaman ahlâki olarak izin verilen ve serbest olan davranışlara bağlıdır. Eğer çeşitli toplumlarda özgürlüğün farklı ve değişik sonuçlar verdiğini görüyorsak, bunun nedeni özgürlüğün kötü veya iyi olması değil, belki değişik ve farklı değer ve ahlâk sistemlerinin varolmasıdır. Eğer bir toplumda kız ve erkek ilişkileri izinli ise, özgürlük ona ait olacaktır. Eğer bir toplumda adam öldürmek izinli değilse, özgürlük de ona ait olmaz. Adam öldürmek, hırsızlık, hakaret ve benzeri konuların yasak olması, özgürlüğün ihlali anlamına gelmez. Bu yasakların nedeni, bu konuların toplumlara egemen olan değerlere karşı olmasıdır. Daha önce de söylediğim gibi özgürlüğü sınırlandıran tek şey adalettir ve tüm sözler adaletle ölçülmelidir.

Maalesef bizim toplumumuzda dinî konuşmacıların çoğu, adalet için belirli bir sınır belirlemeksizin özgürlüğe saldırıyorlar. Bu saldırının nedeni de onların özgürlüğü yanlış anlamalarıdır. Çünkü onlar özgürlüğün ahlâksızlık, laubalilik ve kargaşa anlamına geldiğini sanıyorlar. Halbuki özgürlük kesinlikle bu anlama gelmez ve hiçbir siyasetçi, filozof özgürlüğe böyle bir anlam yüklememiştir.

Aydınlık taslayan, aslında aydın karşıtı olan dergilerden biri, bir açıkoturum yayımlamıştı. Bu oturumda, "bu kadar özgürlükten bahsedilen Batı dünyasında niye adalet konusunda hiçbir şey konuşulmuyor?" diye sorulmuştu. Açık oturuma katılanların her biri kendilerine göre bir şeyler söylemişlerdi. Ben bu konuşmaları okuduğumda çok şaşırdım. Birincisi, soru çok bilinçsizce ortaya atılmıştı. İkincisi, katılanların cevapları tamamen sahte ve uydurmaydı. Tabii bu doğaldır. Sahte bir soruya sahte bir cevap verilmesi olağan bir şeydir. Gerçek şudur ki, Batı'da, en azından özgürlük konusu tartışıldığı kadar adalet konusu da tartışılmaktadır. Son 25-30 senede Batı'da adalet konusunda bir sürü kitap ve makale yayımlandı ve çok geniş bir literatür ortaya çıktı. Eğer biz ülkemizde özgürlük konusunda çok konuşuyorsak, bunun birinci nedeni, özgürlüğün anlamını tamamen kavrayamamış ve onu laubalilik ve kargaşayla eşanlamlı olarak düşünüyor olmamızdır. İkinci olarak, adalet konusunda belirli ve yaygın bir teoriye sahip olmamamızdır. Halbuki şu anda her zamankinden daha çok adalet hakkında konuşmaya ve onu daha da açık bir şekilde açıklamaya ihtiyacımız var. O zaman özgürlük de doğru şekilde tanımlanacaktır.

Sorunuza cevap olarak şu kadarını söyleyeyim ki, ahlâk ya da ahlâki değerler iki bölüme ayrılırlar. Bunların bir bölümünü ben "patron", di-

ğer bölümünü ise "hizmet eden" diye adlandırıyorum. Ahlâkın yapısının yüzde 99'u hayat düzeyi ve geçim biçimine bağlı olan "hizmet eden" değerlerdir ve bu değerler hayat düzeyi ve geçim biçimine bağlı olarak değişirler. Ancak "patron" (asli) değerler sabit ve mutlaktır. Değişmezler ve tüm toplumlar için aynı anlam ve değere sahiptirler.

Ben sorumu daha da açık bir şekilde ifade etmek istiyorum. Özgürlüğün bugünkü anlamıyla, dinin dıştan görünüşü arasında çelişen bazı konular olabilir. Örneğin Batı'da geçerli olan düşünce ve konuşma özgürlüğü ile hiçbir uyumu olmayan "dinden çıkma" konusu. Böyle durumlar konusunda sizin yargınız nedir?

Tüm toplumların özgürlük için belirli sınırları ve sınırlamaları vardır. Toplumların ahlâki değerleri, o toplumların özgürlüklerinin sınırıdır. Ancak bugünkü dünyada bazı sınırlar ve sınırlamalar artık kabul edilmiyor. Örneğin ifade özgürlüğü ya da din seçme özgürlüğü için belirlenen sınırlar. Bu sınır ve ölçüler, insan haklarının bugünkü anlamıyla çelişmektedir ve müçtehitler ile fakihler bu çelişkileri gidermelidirler. Biz akıl ve vahiy arasındaki başka türden bir çelişkiyle karşı karşıya kaldığımız bir devirde yaşıyoruz. Ortaçağ veya modernlik öncesi devirlerde dindarların en önemli sorunları felsefe ve vahiy arasındaki çelişkiydi. Bazı konularda filozofların vardıkları sonuçlar dinî düşüncelerle çelişiyordu. Örneğin filozoflar bilim ve ilahi irade konusunda bazı sonuçlara varıyorlardı ki bunlar bazen dinî öğretilerle çelişiyordu. Dolayısıyla bu çelişkiyi gidermek zorunda kalıyorlardı. Modern dönemde, dinle deneysel bilimler arasındaki çelişki güçlendi. Kuran'da, İncil'de, Tevrat'ta bilimsel sonuçlarla görünürde çelişen hikayeler, yorumlar ve sözler vardır. Örneğin Kuran'da insanın tohumu, sırt kemiği ve göğüs kemiği arasından çıkıyor diye söylenmektedir ki yeni fizyoloji bunu doğrulamıyor. Veya Kuran "insanın göğsünde olan kalbi kör olur" diyor. Halbuki yeni bilim algılama merkezinin beyin olduğunu söylüyor. Biz şu anda üçüncü türden bir çelişkiyle karşı karşıyayız ve bu da "değersel çelişki"den ibarettir. Yani dinden gelen değerler, yeni insanın kabul ettiği değerlerle görünürde çelişiyor. Burada, bu çelişkiyi gidermeleri için fakihlere muhtacız. Ve bu da din ve dinin misyonu konusunda yeni bir anlayışa sahip olmaktan başka bir yolla yapılamaz. Yani iş sadece fakihlerin omzunda değil, belki dindar filozoflar ve dinbilimciler de burada kendi sözlerini söylemeliler.

Sizin bir dindar filozof ve dinbilimci olarak bu konudaki görüşünüz nedir?

Bence şu anda özgürce din seçmek konusu ciddiye alınmalıdır. Yeni dinî görüşlere ve düşüncelere sahip olanların veya araştırmaları sonucunda resmi dinden farklı sonuçlara ulaşan kişilerin görüşlerine saygı gösterilmeli. Geçmişte ve on asır önce ortada olan şeyler, çeşitli dinî fırkaların birbiriyle olan çelişkileri, o zaman yapılan ideolojik savaşlar ve o zaman verilen insan tanımları ve o zamanki geçim biçimi; bunların hiçbiri bugün ortada yoktur ve dolayısıyla yeni bir içtihad için yer açıktır.

Öyle görünüyor ki tartışmanın kökü, işte din ve modernite arasındaki çelişkide yatıyor. Varolan din kalıcılığını ve dinamikliğini koru-

mak için, kültürel yaratıcılık, mantıksal savunma ve kendini yeniden tanımlamaya muhtaç. Bu görüşe katılıyor musunuz?

Whitehead'in hoş bir sözü vardır. Şöyle diyor: "Din ve bilim arasında çıkan çelişki, kendi hakkında tekrar tekrar düşünmesi ve kendini yeniden tanımlaması konusunda din için tarihi bir fırsattı. Yeni dünyada dinle uğraşılıyor diye hiçbir şekilde bizim üzülmemize veya sinirlenmemize gerek yok. Bu uğraşmalar sonucunda din daha da halis hale gelecektir, özleşecektir ve dindarların dinî daha doğru ve daha açık anlamalarına yol açacaktır. Dinbilimcilerin yeni alanda gösterdikleri tüm çabaları da gerçekleri birbirinin yanına oturtmak içindir. Ben bunu "gerçeklerin bulmaca çözer gibi ortaya çıkarılması" olarak adlandırıyorum. Dindar kişi bazı gerçekleri tanımaktadır. Bu arada modernite de bizi yeni gerçeklerle tanıştırır. Zaten haklar ve gerçeklerin tümü birbirleriyle akrabadırlar. Onların akrabalığını ispat etmek ve göstermeye çalışmak sonsuz ve nafile bir iş olacaktır. Çünkü her dönemde yeni gerçekler ortaya çıkıyor. Böylelikle yeniden tüm eski ve yeni gerçekler arasındaki akrabalığı ispatlamamız gerekiyor; yani olacak gibi değil. Din, yeni gerçeklerle olan bu arkadaşlık ve akrabalıkların etkisi altında sürekli olarak yeni bir çehreye bürünür ve bu dinin içsel gücüne bağlıdır. Bazı dinler ve din benzeri öğretiler yeni gerçeklerin ortaya çıkması karşısında meydanı terk edebilir ve oyunu kaybedebilirler. Bazı dinler ise içten güçlü oldukları için kendilerini koruyup hayatta kalabilirler ve kendilerine yeni bir alan tanımlayabilirler. Bu sürekli yapılmakta olan bir iştir ve bu "dinlerin" tarih "sınavı" sayılıyor.

Siz "özgürlüğün bir hak olduğu göz önüne alındığında, o zaman onun gerçekleşmesi adaletin ta kendisi olur" demiştiniz. Bu iki kavramın ekonomik boyuttaki ilişkisi hakkındaki görüşünüzü öğrenebilir miyiz? Bildiğiniz gibi siyasî düşüncede temel çelişki olarak özgürlük ve eşitlik ilişkisi öne çıkarılmaktadır.

Sözlerinizde dikkatimi çeken en önemli nokta sizin adaleti eşitlik anlamında ele alıyor olmanız. Ben adaleti böyle algılamıyorum ve adalete böyle bir anlam yüklemiyorum. Adaletle eşitlik karşıttır da demiyorum. Dediğim, "adaleti" "eşitlik" kelimesiyle tanımlamak belki tam bir tanımlama olmayabileceği ve bunun tamamlanması gerektiği. Adalet çok karmaşık bir kavramdır ve bir iki kelime ile anlatılamaz. Demem o ki öncelikle adalet konusunda adaleti yerine getirmeli, yani adalet hakkında sitemde bulunmamalı ve onun hakkını vermeliyiz. Şimdiye kadar hep haksızlık yapmışız ve artık bu haksızlıktan vazgeçmeliyiz. Mevlana'nın dediği gibi:

"Şu ana kadar böyle yaptın, artık yapma,
Suyu bulandırdın, artık daha fazla bulandırma"

Eğer adaleti kanuna göre, yani yasal adalet, yani ayrım olmaması ve tüm insanların kanun önünde eşit sayılması olarak düşünürsek, haklı olursunuz. Ancak adalet her yerde kanunun önünde değildir. "Kanunun kendi adaleti" konusu başka bir şeydir. "Kanunun kendi adaleti"nin başka bir anlamı vardır. Şöyle ki, halkın kanun karşısında eşit sayılması dışında, kanunun kendisi de adil olmalı. Zalim bir kanun da konulabilir. Bu kanun karşısında da insanlar eşit sayılabilir. O zaman adalet ilk anlamıyla sağlanmıştır, ama ikinci anlamıyla sağlanma-

mıştır. Bence adalet herhangi bir ahlâki fazilet veya diğerlerinden daha üstün bir ahlâki fazilet değildir. Adalet, ahlâki faziletlerin uygulanmasının ta kendisidir. Adaleti uygulamak adına hiçbir ahlâki fazilet çiğnenemez. Faziletler birbirlerinin karşısına geçebilirler ancak adalete karşı çıkmazlar. Bazı konularda, ahlâki faziletler eşitliği gerektirirken kimi durumlarda da gerektirmezler. Eğer daha eski bir tanım vermek istersek, adalet tüm hakların yerine getirilmesinden ibarettir diyebiliriz. Dolayısıyla yine de adaletin ne olduğunu öğrenmek için bir hukuki sistem tanımlamalıyız ve o sistemde her durum ve konumda herkesin hakkının ne olduğunu belirlemeliyiz. Bu da bizi ahlâki sistemimizin doğru bir şekilde temizlenmesi, eksik ve noksanlarının giderilmesi ve derlenip toparlanmasını gerektirir. Hukuki ceza ve yargı sistemimiz de temizlenmeli ve derlenip toparlanmalıdır. Örf ve adetlerimiz de tanınmalıdır. Bu küme adaleti kendinde gerçekleştiren bir küme olabilir ve bize adaletin bu hukuki ve ahlâki sistemin dışında bir şey olmadığını gösterebilir. Eğer söylediğimiz gibi eski tanımlara başvuracak olursak, adalet tüm hakların yerine getirilmesinden ibarettir demeliyiz. Özgürlük bu haklardan birisidir. Dolayısıyla, adaletçiliğin şartı özgürlük vermektir. İnsanların özgürlüğünü öngörmeyen hiçbir sistem adil değildir.

Ekonomik özgürlüğe gelince. Bildiğiniz gibi geleneksel olarak ve Aristo zamanından beri, iki tür adalet tanımlanagelmiştir: Bölüşüm adaleti ve yargısal adalet. Bölüşüm adaleti ekonominin sahasına girer. Detaylara ve inceliklere girmeden, ahlâk alanında söylediğimiz şeylerin ekonomik alan için de geçerli olduğunu söylemekle yetineceğim. Yani özgürlük izinli olan şeyler için geçerlidir. Hem ahlâk, hem ekonomi alanında. Görüldüğü gibi yine aynı noktaya, ekonomide neler izinlidir, hangileri değildir noktasına dönüyoruz. Bu izinli olma ya da olmamanın sınırı ve ölçüsünü bilim gösteriyor. Ahlâki özgürlüklerde özgürlüğün ölçü ve sınırını değerler; ekonomik özgürlüklerde de özgürlüğün sınır ve ölçüsünü bilim gösteriyor. Yani ekonomi bilimi gösteriyor. Söylediğim gibi değerler değişebilirler. Çünkü toplumun ve geçimin ve yaşamın hizmetçisidirler ve ekonomi bilimi de sürekli olarak değişmektedir. Sürekli olarak yeni teoriler ortaya atılıyor. Bu yüzden ekonomi konusunda bilimsel yargılara uymalıyız. Çok iyi biliyorum ki bilim, ideoloji, değer, haberler, yazılar, tanım ve tavsiyelerden oluşan karmaşık bir yapı olduğu için bize her zaman tek bir yol göstermez. Ancak bilim dışında başka hiçbir yolumuz da yoktur. Bilimin kesin ve tam bir açıklığı yoktur. O, insan aklı ve tecrübelerinin azalması ve artmasının ürünüdür. Bu nedenle bilimden mutlak bir çözüm beklenemez. Ancak diğer taraftan bilim dışında da bize aydınlık getirecek hiçbir ışık yoktur. Hz. Ali: "Adaletin özel bir genişliği vardır. Adaletin genişliğini dar bulan herkes, adaletsizliğin ondan daha dar olduğunu da bilsin" der. Bilimin ışığını sönük bulan herkes de bilimsizliğin ışığının ondan daha sönük olduğunu, belki de karanlığın ta kendisi olduğunu bilsin. Kısacası özgürlük her iki durumda da izinli olan şeylere aittir. Ancak bir yerde izinli olan konular için ölçü Ahlâkken diğerinde bilimdir.

Bugün ekonomi biliminde pazar ekonomisi en başarılı ekonomik yöntem olarak kabulleniliyor. Eğer bu yöntem toplumsal sınıflar arasındaki uçurumu daha da artırır ve para tüm sorunları çözen bir şeye

dönüşürse maneviyata fazla bir alan kalmayacaktır. Dolayısıyla böyle bir yöntem halkın dindarlığı ile de ilişkilidir. Acaba siz ekonomik adalet ve refah hükümeti olarak tanınan siyasetlerin halkın dinî inançlarının korunması ve güçlenmesine yardımcı olabileceği görüşüne katılıyor musunuz?

Ben sizin uzmanlık gerektiren ekonomik sorularınızı cevaplayamam. Çünkü benim bilgi çemberimin dışında kalıyor ve bunları ekonomi bilimcilerinden sormalısınız. Ekonomi alanında da diğer alanlarda olduğu gibi görüş ayrılıkları olduğunu biliyorum. Ancak şunu söyleyebilirim ki din ve ahlâk normal insanlar ve normal hayat koşulları içindir. Eğer insanlar anormal olursa ve hayat koşulları anormal olursa ne din, ne de ahlâk bu koşullarda geçerli ve faydalı olabilir. Çaresizlerin ve yoksulların elinden tutun dediğimiz zaman bizim muhataplarımız başkalarının elini tutabilecek asgari geçim koşullarına sahip olmalıdır. Eğer kendileri aç ve çaresizse başkalarına yardım etmek yerine, belki de onlara saldırıp parçalayabilirler. İnsanlar normal koşullardan çıktıkları zaman, artık onların normal davranış ve tepkilerinin ne olabileceği hiçbir şekilde hesaplanamaz. Birisine sakin ol dediğimiz zaman bu normal ve alışılagelmiş durumlar için geçerlidir. Yoksa normal dışı koşullarda bulunan her insan çaresiz sinirlenecektir. Heveslerinizi kontrol edin dediğimiz zaman, normal koşullarda yaşayan kişilere hitap ediyoruz. Yoksa tahrik edici koşullarda, hevesleri kontrol etmek imkânsız olacaktır. Ahlâk bilimi normal insanlar ve normal koşullar içindir. Din normal insanlar ve normal koşullar içindir. Eğer bir toplumun ekonomik koşulları fazlasıyla varlık, ihtiyaçsızlık ve sarhoşluk getirirse veya eğer toplumun ekonomik koşulları fazla fakirlik ve yoksulluk yaratırsa ne din din olur ne de ahlâk ahlâk. Ve her şey yok olur.

Sizce din ve modernitenin karşı karşıya gelmesi noktasında dinî medreselerin rolü ve görevi nedir? Modernite konusunda yeterli bilgiye sahip olmamak dinîn zararına sonuçlanmaz mı?

Modernizm, kendisiyle birlikte bazı düşünceleri de getirir ve eğer bizim dinî medreselerimiz bu yeni düşüncelerle tanışmaz ve kendi din anlayışlarını yenilemezlerse tabii ki geri kalacaklardır. Bugün, medresenin bazı önde gelen isimlerinin özgürlük, adalet, siyaset ve benzeri konularla ilgili konuşmalarında eskilik kokusu veren aşırı geri kalmış sözler söylediğini gözlemliyoruz. Dinî düşüncenin toplumumuzda kalıcı olmasının tek yolu diğer anlayışlarla tanışmasıdır. Modernitenin baskısına karşı konulamaz. Bir sel gibi toplumda akıp bazı şeyleri yıkıp götürüyor ve bazı şeylerin yerlerini değiştiriyor. Bu sele mantıksal biçimde karşı konulmalıdır. Yani modernitenin arkasındaki teoriler ya da modernizmin üzerine binmiş teoriler tanınmalı ve eğer haksız veya yanlışsa, teorik olarak karşı konulmalıdır. Aksi takdirde moderniteye karşı koyanların yenilgisi kesindir.

Dinî entelektüalizmle modernitenin karşı karşıya gelmesi konusunda ne düşünüyorsunuz? Dinî aydınların modernite karşısında giderek geriye çekilmiş ve örneğin sosyal işler alanındaki rollerini sınırlandırmış bir din tasavvur ettikleri iddiasına katılıyor musunuz?

Siz "dindarlık geri çekiliyor" diyorsunuz, buna karşılık ben, "din anlayışımız gelişip evrim geçiriyor" diyorum. Bir tür dinî anlayış ve

dindarlık geri çekilirken bir başka türü de ilerlemektedir. Dindarlık geleneksel dindarlıktan mı ibarettir? Dinî anlayışın tek türü, sadece geleneksel dinî anlayış mıdır? Evet ben de, modernitenin gelişiyle yeni bir din anlayışının gelişip ilerlediği konusunda sizinle aynı görüşteyim. Çünkü biz toplumda her zaman dinle ilgili bazı algı ve anlayışlara sahibiz ve hep yeni düşünceler ortaya çıkarken anlayış da biçim değiştirir. Bu hep böyle olmuştur. Bizim toplumumuzda da böyle bir olay ortaya çıkmıştır. Özellik bizim eğitim görmüş kesimimizde, avami, töresel, göstermelik, yüzeysel, duygusal ve taklitçi dindarlık yerini mantıklı, araştırmacı, yüzeysellik ve duygusallıktan arınmış dindarlığa bırakmıştır. Nitekim ruhaniler genellikle taklitçi, yüzeysel, duygusal ve töresel dindarlığın mütevellileri oldukları için, giderek eğitim görmüş kesime karşı velayetlerini kaybettiler. İşte bu yüzden bazen sert tepkiler gösterdiler veya kimse kendilerini önemsemediği için tecrit edilmiş bir hale geldiler. Bu durumların her ikisi de ruhaniyet ve geleneksel dinîn mütevellileri için zararlıdır. Eğer biz din medreselerinde yetişen ve yeni düşünceyi nispi olarak tanıyan gençleri bir kenara bırakırsak, ruhaniyetin kötü, hattâ tarihinin en kötü durumunda olduğunu söyleyebiliriz. Hiçbir zaman ruhaniyetin alim kesimle uzaklığı bugünkü kadar büyük olmamıştır ve söylediğimiz gibi medreselerde yeni nesilden bazı kişiler bu mesafeyi azaltmaya çalışıyorlar. Ancak büyükler galiba bu konuya hassasiyet göstermiyorlar.

Siz dinin tek bir amacı olduğuna, onun da ahiret olduğuna inanıyorsunuz. Din hem dünya, hem ahiret için olamaz. Sizin bu görüşünüzle sekularizm veya protestanlık arasındaki temel fark nedir?

Kendimizi isimlerle, etiketlerle meşgul etmezsek daha iyi yapmış oluruz. Yani dinîn insanı ahiret için yetiştiriyor olması az bir iş değildir. Ahirete yönelmiş insan, kendi dünyasını düzene sokar ve bu düzene sokma, vücut ve ruhunu ahirete yöneltmemiş insanın düzenlemelerinden çok farklıdır. Din aslında insanın ebedi mutluluğunu sağlıyor ve ebedi mutluluğu düşünen insanlar, kendi dünyalarını ebedi mutlulukları zedelenmeyecek şekilde düzene sokarlar. Şimdi siz, buna istediğiniz adı koyabilirsiniz. Ben bunu "mutluluğa yönelik dindarca bir hayat" olarak adlandırıyorum ve dinden de bundan fazla bir beklentim yok. Bu dünyayı, siyaseti ve ülkeyi yönetmenin bir hastaneyi, bir fabrikayı, bir havaalanını ve benzerlerini yönetmekten hiçbir farkı yoktur. Bunlar ne ilahi birer mevkidir, ne de din ve şeriattan mülhemdirler. Bunlar insanın akıl ve mantığının kolaylıkla düzene sokabileceği işlerdir. Dolayısıyla dinî en önemli tavsiyesi ahirette mutlu olmak için çalışmaktır.

Eğer sizin düşünceniz buysa, niçin, Doktor Ali Şeriati'nin düşüncelerini değerlendirirken, 'Şeriati dini dünyevi yapmıştır' dediniz? Şeriati de dinin amacının bizi Allah'a ulaştırmak olduğuna inanıyordu ve özgürlükçülük ve adaletçiliği, böyle bir amacın bizim dünyevi hayatımızdaki yankısı olarak görüyordu.

Şeriati kesinlikle dinin dünyevi olmasını istiyordu. Şeriati'nin "ölümden önce bir işe yaramayan din, ölümden sonra da bir işe yaramayacak" cümlesi bunun en iyi kanıtıdır. Rahmetli Şeriati'nin dinî anlayışı böyleydi. Rahmetli (Mehdi) Bazergan'ın, ömrünün sonunda yolunu ondan ayıran şey, işte buydu. Rahmetli Şeriati, dindar insanların,

dindar oldukları için, mükemmel, sıhhatli, refah içinde ve onurlu bir hayata ve çok ileri bir siyasî görüşe sahip olmaları gerektiğine inanıyordu. Dünyada ilerlemeyi ve yükselmeyi, dinî ideolojiden bekliyordu. Dünyayı ahiret için istemekle, ahireti dünya için istemek arasında fark vardır. Bu ikisi birbirinden farklıdır. Her ikisinde de hem dünyayı hem de ahireti istemek vardır. Ancak öncelikleri farklı. Ben rahmetli doktor Şeriati'nin konuşmalarından daha çok şunu anlıyorum. "Eğer bizim dünyamız inşa edilmişse bu ahiretimizin de inşa edilmiş olduğunun göstergesidir." Dolayısıyla bu dünyada çalışmak, dünyayı imar etmek, ileri siyaset, hükümet ve ekonomiye sahip olmak, ileri bir dinin de göstergesidir. Bu Dr. Şeriati ve birçok militanın görüşüydü. Ben hiçbir şekilde imarlı bir dünya ve ileri demokratik siyasete karşı değilim. Ancak bunların dinî düşünceden alınması ya da dindarlığın gerekleri olması noktasında farklı düşünüyorum. Benim görüşüm şudur: ahirete yönelik olmaktan, ahireti istemekten belirli bir dünyevi teori ortaya çıkmaz. Bence dünya ile ahiret arasındaki ilişki, ruhla vücut arasındaki ilişki gibidir. Yani biz ruhumuzu yetiştirirken vücudun meydana getirdiği rahatsızlıkları ortadan kaldırmaya çalışırız. İşte bu kadar.

Ben hemen hemen Dr. Şeriati'nin bütün yazılarını okudum ve izlenimim şudur ki, Şeriati dinden ilham alarak hayatın amacının Allah'a ulaşmak olduğuna inanıyordu ve böyle bir düşüncenin sonucu bazı ilkeleri, örneğin adalet ve özgürlüğü hayatta uygulamaktı. Şeriati'nin görüşüne göre, bu ilkeleri uygulamak, Allah için olduğundan, ahirette mutluluk getirecektir ve ayrıca adalet, özgürlük ve benzeri ilkeleri uygulamak doğal olarak, imarlı bir dünyanın oluşmasına neden olacağından dünyevi mutluluk da getirecektir. Dolayısıyla eğer iyi bir dünyevi yaşama sahip değilsek, bu inançlarımızı uygulamadığımızın işareti olabilir ve inançları ve düşünceleri uygulamamak ahirette mutlu olmamak demektir. Sizin görüşünüz nedir?

Bu soruyu cevaplamak zordur. Çünkü Rahmetli Şeriati bu sorunun cevabında belirgin ve kesin bir şey söylememiştir. Ve belki de onun düşüncesinde, dünya mı ahiretten önce gelir, yoksa ahiret mi daha önceliklidir, din ahiret için midir, yoksa dünya için mi şeklinde bir sınıflandırma yoktu. Belki böyle bir sınıflandırmayla açık bir şekilde yüz yüze gelmemişti. Bu nedenle bu soruya verilecek her cevap eleştirilebilir. Genel olarak, benim Şeriati'nin yazılarından algıladığım onun için dünyanın daha öncelikli olduğudur.

Son olarak, siz niye dinî tartışmalarınızı din dışı bir konumdan yapıyorsunuz? Sizin de bildiğiniz gibi bir dindar, din içi bir bakıştan kendi durumu ve görüşünü belirlemedikçe din dışı tartışmalar ve dünyevi çıkarlar ve yararlara dayanarak düşünce ve görüşünü değiştiremez.

Doğru değil. Bazı konularda özellikle ahlâki konularda, ben din içi tartışmalar da yapmışımdır. İdeolojik konularda da bazı tartışmalarım olmuştur. Gerçi bunlar daha az yayınlanmıştır. Benim en çok eleştirilen tartışmalarım din dışı tartışmalarımdır. Bunun nedeni de bu tartışmaların, ilkin bizim toplumumuzda alışılagelmiş olmaması, ikincisi din içi etkiye sahip bulunmalarıdır. Yani eğer benim din dışı görüşlerim kabullenilirse din içine de yönelecektir ve kendi özel etkilerini gösterecektir. Ancak aracıyla ve dolaylı olarak. Her neyse ben sizinle aynı

görüşteyim. Biz dinî bir toplumda, hem din içi hem din dışı tartışmaların her ikisine de ihtiyacımız var. Bana göre, din iki taraftan iki ayrı ipe asılı duran bir beşiktir: varsayımlar ipi ve sonuçlar ipi.

Ben daha çok bu iki ipi incelemeye eğilimliyim. Varsayımlar dinîn içini etkiliyorlar ve sonuçlar da dinin daha iyi tanınmasında etkililer. Bize de din anlayışımızın iyi ve istenilen (arzu edilen) bir dinî anlayış olup olmadığını söylüyorlar. Bunun değerlendirilmesi, sonuçlar ve sonradan yaşanacak etkiler üzerinden yapılmalı. Sonuçlar, işte dinin sonraki yanlarıdırlar ve varsayımlar da dinin önceki yanlarıdırlar. Dinin kendisi, girişi ve çıkışı olan bir cihazdır. Biz bu cihaza bazı girdiler yüklüyor, sonradan çıktılar elde ediyoruz. Ben daha çok girdiler ve çıktılarla ilgileniyorum. Tabii bunların her ikisi de din dışı tartışmalardır. Ancak dinin ve dinî cihazın kendisine de ilgim var ve fırsat buldukça bu alanda da konuşmuşumdur. Özetleyeyim. Ben dindarlık için iki koşul koyuyorum. Öncelikle bizim ahirette mutlu olmamızı sağlasın, ikincisi bizim dünyevi mutluluğumuza aykırı olmasın.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MUHAFAZAKÂR SÖYLEMİN TEMEL ÖNERMELERİ

İran'da muhafazakâr kanadın önde gelen sözcülerinden biri Ayetullah Muhammed Taki Mesbah Yezdi'dir. Kum Dinî Medreresi Yönetim Kurulu üyesi ve Uzmanlar Meclisi üyesi olan, aynı zamanda "Ayetullah Timsah" olarak tanınan Yezdi, 27 Temmuz 1998 cuma namazı hutbesinden önce yaptığı konuşmada İslâm ile demokrasiyi şöyle karşılaştırdı:

> "Eğer demokrasi çerçevesinde çıkarılan yasalar insanı asıl öğe haline getirmeyi amaçlar ve dolayısıyla Tanrı hükmüne aykırı olursa, İslâm bu demokrasiyi reddetmektedir. İnsanın çıkarına olmayan ve Allah hükmüne aykırı olan yasaların geçerliliği yoktur. Toplumda, ancak Allah'ın rızası doğrultusunda olan kanunlar geçerli olabilir. Halkın oyu, ancak Allah'ın hükmüne karşıt, onunla çelişkili olmadığı zaman geçerlik kazanır. Kabul edilebilir ve olması gereken kanun, halk ona oy vermemiş olsa da, halkın çıkarlarını sağlayan kanundur. İslâm'ın görüşüne göre temel eksen Allah'dır ve insanı eksen olarak kabullenmek kâfirlik ve dinsizliktir."

Hümanizm, sekülarizm ve liberalizmi reddeden Yezdi şöyle devam etti:

> "İslâm'a göre, kanunun görevi toplumda yalnızca huzur ve güvenliği sağlamak değildir, aksine insanın manevi çıkarlarını

da göz önünde bulundurmaktır. Bizim kültürümüzün temeli, insan eksenliliğe karşı Allah eksenliliktir. Gerçek hakim Allah'tır. Bu arada ruhanilerin en büyük görevi toplumun İslâm dışı meselelerdeki bilinçsizliğini gidermek ve onları aydınlığa kavuşturmaktır.

Allah'a inananların inançlarına göre, kanunlar, insanların dünya ve ahiretlerinin güvencesi olmalıdır. Eğer bir kanun bunlardan herhangi birini tehlikeye atıyorsa, o istenilen, arzulanan kanun değildir ve halkın ihtiyaçlarını karşılamaz."

Demokrasiyi dinin yerine koymaya çalışanlar olduğunu iddia eden ve bunu kınayan Mesbah Yezdi, ruhaniler ve tüm toplumdan bu konuda duyarlı olmalarını isteyip sözlerini şöyle sürdürdü:

"İslâm ile demokrasi arasında, yasa yapma konusunda asla uzlaşma olmayacak. Bizim düzenimizde Koruyucular Konseyi, Meclis'ten çıkan yasaları, Allah'ın yasalarına uygun olup olmadığını anlamak için şeriat kanunları ile karşılaştırmaktadır. Bugün Batı yanlıları Koruyucular Konseyi'nin lağvedilmesi gerektiğini mırıldanıyorlar. Batı yanlıları ve liberaller, İslâm ve Velayeti Fakih'in anayasadan çıkarılması için çabalıyorlar."[1]

Yezdi 18 Eylül 1998 Cuma günü hutbe öncesi yaptığı konuşmada da aynı temaları işledi:

"Allah'ın insan üzerindeki hakkı bütün hakların üstündedir ve halkın hakları ancak ilahi haklara uymakla sağlanabilir. Allah'ın şeri hakkını göz önüne almamak, Allah'ı tealaya yapılacak en büyük nankörlük olur. Allah'ın hakkına uymak, ilahi kanunların toplumda uygulanmasını ve insanların çıkardıkları kanunların ilahi ilkelerden kaynaklanmasını gerektirir. Kanun yapan kişinin, çıkarttığı kanundan hiçbir çıkar veya zarar görmeyecek olması gerekir. Aynı zamanda toplumun çıkarını ve yararını tümüyle bilen ve şeri hakkın bilincinde birisi

1 *Kudüs*, 28 Temmuz 1998.

olmalıdır. İslâmî görüşe göre Allah'tan başka kimsenin kanun koyma hakkı yoktur ve Allah'a inanan insanlar buna inanırlar ve bu inançları konusunda da kararlıdırlar. İlahi kanunlar kapsayıcı ve mükemmeldir; tüm insani, manevi ve ruhsal boyutları içermektedir. İnsanlar ancak ilahi kanunlara uyarak tam ve mükemmel bir düzene sahip olabilirler."[2]

Mesbah Yezdi yaklaşık bir yıl sonra yaptığı bir konuşmada şiddetin kullanılmasının meşru olduğu durumlar hakkında görüşlerini belirtmiş ve yoğun eleştirilere maruz kalmıştı. Yezdi, 20 Ağustos 1999 Cuma hutbesi öncesi konuşmasında bu eleştirilere karşılık verirken, Temmuz 1999 üniversite olaylarında Besiclere Tahran'da düzeni koruma emri verilmesinden ve muhafazakâr grupların polis ve Besiclerin yanında öğrencilere ve halka saldırmasından övgüyle söz etti:

"Ben şiddet teorisyeni değilim. Nietzsche de değilim. Yine de bir noktayı vurguluyorum: iş hükümetin elinden çıktığı ve İslâm tehlikede olduğu zaman şiddete başvurmaktan başka yol yoktur ve bu koşullarda şiddet vaciptir (...) İslâm tehlikede olduğu zaman binlerce kişi de ölecek olsa, yeridir, ölmeleri gerekir (...) Özgürlüğü mutlak bir şekilde isteyenler şiddeti, kendi değerlerine aykırı görüyor ve şiddete başvuranlara şefkatle yaklaşılmalıdır diyorlar. Eğer suçlulara karşı şiddet kullanılmazsa, gelecekteki şiddet ve kargaşalar için zemin hazırlanmış olur. Acaba biz camileri yakanlar ve kadınların çarşafını parçalayanlara karşı şefkat mi göstermeliyiz? (...) İslâm dine karşı savaşanlara asmak; kılıç veya silahla idam etmek; el ve ayağını kesmek veya İslâmî ülkeden atmak şeklinde dört ayrı müeyyideden birinin uygulanması gerektiğini söylüyor."

Yezdi, Batı'nın etkisi nedeniyle meydana gelebilecek sapmalar ve yoldan çıkmalar konusunda da şöyle konuştu:

"Geçmişte yaşanan sapmalardan birisi, Batı ile kültürel ilişkilerin yoğunlaştığı Birinci Meşrutiyet'in ilanından itibaren Ba-

2 *Kar ve kargar*, 19 Eylül 1998.

tıcı ve Masonlara İran'da yayılma zemini sağlayan özgürlük ve demokrasi konusudur. Şeyh Fazlullah Nuri'nin hikâyesi de işte bununla ilgiliydi. Nuri, 'biz meşru meşrutiyeti kabul ediyoruz' diyordu 'ancak onlar 'mutlak meşrutiyet' dediler. Mutlak özgürlüğü biz kabul etmiyoruz. Çünkü bizim toplumumuzda özgürlük, kültür ve Anayasa'ya bağlı olarak koşulludur' (...) Bizi şiddeti kuramsallaştırmakla suçlayanlar, şiddetin bazen yararlı olduğu ve insanın öfkesi olmazsa patates gibi gayretsiz olacağım ve İslâm'ın da bunu istemediğini bilmeliler. Kuran'ı kabul eden herkes şiddeti de kabullenmelidir. Kargı, kılıç, top, füze, Colt'la şiddet uygulamak veya bir şehri ahalisiyle yok etmek bazı yerlerde caizdir. Bunlardan birisi peygamberler ve masumlara özgü olan cihâttâdır. Diğer bir durum ise İslâmî ceza hükümleridir. Bazı durumlarda İslâm'ın çok sert hükümleri vardır: dağdan atma veya el veya ayak kesme gibi (...) Eğer halk İslâm'ın tehlikede olduğunu ve İslâmî düzen aleyhine bir komplonun kotarılmakta olduğunu hissederse ve hükümetin buna karşı mücadelesi yetersizse, halkın bizzat kendisinin devreye girmesi gerekir. Bunun bir örneğine son günlerde kargaşaları yatıştırmak için aziz Besiclerin müdahalesiyle tanık olduk."[3]

Ayetullah Mesbah Yezdi 17 Eylül 1999 Cuma günü hutbeden öncesi yaptığı konuşmada da, güçlenen reformcu harekete karşı muhafazakâr kanadın temel görüşlerini seslendirdi:

> "Eğer bugün biri çıkıp da 'ben yeni bir dinî anlayışa sahibim' derse ağzına bir tokat atmak gerekir. İslâm üzerinde kesinlikle anlayış veya görüş farklılığı olamaz."

Abdülkerim Suruş gibi reformcu düşünürlerin savunduğu "Herhangi bir İslâm anlayışının mutlaklaştırılmaması gerektiği" şeklindeki görüşleri eleştiren Yezdi sözlerini şöyle sürdürdü:

> "Birileri 'hiç kimse kendi görüşünü mutlak bir görüş olarak belirtmemeli' diyor ve bu tartışma günümüzde tam bir sorun

3 *Arya*, 21 Ağustos 1999.

halini almıştır. Sakın 'tüm anlayışlar aynıdır' demeyin, mutlak anlayış tek ve mutlaktır. Geri kalan anlayışların hepsi batıldır (...)

Allah, Peygamber ve Ehl-i Beyt'in anlayışı dışındaki her anlayış batıldır. Bunları duvara çakmalı, çöpe atmalı.

Kuran'ın dilini gerçek dil olarak görmeyenler Kuran'ın bir şey söylediğini ve herkesin kendi anlayışına göre ondan bir şey anladığını düşünüyor, dolayısıyla da 'benim yorumum doğrudur' denilemeyeceğine inanıyorlar (...) İslâm dinînin çeşitli anlayışları yoktur. Birden fazla İslâmî anlayış yoktur. Tek anlayış da Peygamber ve imamların anlayışıdır."[4]

4 *Arya*, 18 Eylül 1999.

ALTINCI BÖLÜM

SAKINCALI AYETULLAH MONTAZERİ VE KONUMU

1997 cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra Hatemi'nin oluşturduğu yeni hükümetin ilk büyük krizi, hiç beklemediği bir yerden çıktı. Siyaseten yasaklı olmasına rağmen Kum'da dinî dersler vermesine ve seyahatlerine izin verilen muhalif *Merce-i Taklit* (Büyük Ayetullah) Hüseyin Ali Montazeri, Hz. Ali'nin doğum günü nedeniyle 14 Kasım 1997'de İsfahan yakınlarındaki Necefabad kentinde bir camide taraftarlarına yaptığı konuşmada, rejimi sert bir şekilde eleştirmiş ve Dinî Lider Ayetullah Hamaney'in liderlik yeterliliğine sahip olmadığını açıkça ifade etmişti.[1] Bu konuşmanın kasetleri, Montazeri'nin taraftar ağınca elden ele dolaştırılmaya ve dağıtılmaya başlandı. Olayın basına yansıması ile eşanlı olarak Montazeri'nin Kum'daki evi ve namaz kıldırdığı cami fanatik muhafazakârların saldırısına uğradı. Bu saldırılardan polis tarafından zor kurtarılan Montazeri, İran Ulusal Güvenlik Konseyi kararı ile yeniden Kum'da ev hapsine kondu.

1 Bilindiği gibi, İran İslâm Devrimi'nin lideri Ayetullah Humeyni, ölmeden birkaç ay önce, daha önce kendi halefliğine seçilen Montazeri'yi bu görevden azletti ve muhafazakârların, reformcuların bazı kesimleri tarafından reddedilen iddialarına göre, siyasetle uğraşmasını yasakladı. O tarihten 90'lı yılların ortalarına kadar tamamen yalıtılmış ve sıkı kontrol altında tutulan Montazeri, eğer azledilmeseydi, Hamaney'in yerine İran Dinî Lideri olacaktı.

Büyük Ayetullah Hüseyin Ali Montazeri.

Fakat artık rejimin neredeyse en büyük tabularından biri olan Montazeri'nin ağzından, başka bir büyük tabu, Hamaney'in liderlik yetenek ve yeterliliklerine sahip olup olmadığı sorunu tartışma konusu edilmişti bir kez. Bundan sonra da Montazeri'nin fikir ve demeçleri reformcu basının sadakatle takip ettiği bir haber ve yorum konusu haline geldi. Montazeri fiziki olarak yalıtılmak istenmişti, ama Pandora'nın kutusu bir kez açılmıştı. Artık demeçleri, bazıları zaten kendi taraftarı ol-

duğu bilinen dergi ve diğer gazetelerde yayımlanır oldu; hattâ uluslararası basının sorularını da yanıtlamaya başladı.

Sonuçta saygın ve eskisinden de güçlü bir siyasî-dinî figür ve muhalefet merkezi haline geldi. Yani Montazeri'nin itibarı sessizce iade edilmiş oldu. Reformcular ona, bazen örtük, bazen açık, ama hep saygıyla atıfta bulunuyorlardı.

Muhafazakârlar, Veliyi Fakih'in, yani Dinî Liderin, mutlak ve sınırsız yetkilere sahip olduğunu, toplumun ve devletin her alanında son sözü söyleyeceğini, bu kişiyi din adamlarının (bugünkü durumda üye sayısı 86 olan Uzmanlar Meclisi'nin) seçebileceğini, liderin seçiminin halka bırakılamayacağını, halkın liderlik için istenen niteliklerin kimde olduğunu bilemeyeceğini savunurken, reformcular Veliyi Fakih'in mutlak yetkileri olmadığını, yetkilerinin Anayasa'da belirtildiğini, her şeye karışmaması gerektiğini, hattâ mümkün olması durumunda halk tarafından seçilmesi gerektiğini savunuyorlar.

EK 4
MONTAZERİ'NİN OLAY YARATAN KONUŞMASI[2]

"Halkın örgütlenmesi gerekiyor. Hizb (parti) kelimesinden korkmayın (...) Kimilerinin kışkırttığı şahıslar Hizbullah değildir. Kendilerine yanlış bir slogan belletilmiş, onlar da gidip slogan atıyor, ortalığı karıştırıyor, kargaşa yaratıyorlar. Bu Hizbullah değildir. Hizbullah ilkelere göre örgütlenmeli, toplanmalı, birleşmeli ve toplumu denetim altına almalıdır.

(...) Zor egemenliği (iktidarı) *artık dünyada yürümüyor. Halk uyanmıştır. Herkes kitap okuyor, herkes uyanıktır. Dünyayı böyle yönetiyorlar. İktidar halkın elindedir. Biz de İslâm cumhuriyeti dedik. Hükümetin kendisi ülkeyi yönetmelidir. Halk ve hükümet bütünleşmeli, iyi güçler oluşturmalı ve iyi programlara sahip olmalı. Bir gün cumhurbaşkanlığı, bir gün Meclis seçimleri, bir gün Uzmanlar Meclisi seçimleri yapılıyor (...) halkın kendisi donanımlı olmalı, teşkilatlanmalı, güç*

2 Konuşmanın tam metni, *Erzeşha* (Değerler) dergisinin Bahman 1376 (Ocak-Şubat 1998) tarihli sayısında (ss.44-48) yayımlandı.

ve kadro biriktirmeli. Güçlü bir parti olmalı; öyle bir parti ki, seçimleri kazanırsa hem iyi bakanları olsun, hem iyi milletvekilleri olsun hem iyi eyalet valileri olsun (...) Teşkilat sahibi olduğu zaman zorunlu olarak gazetesi de olmalı. Ellerinde radyo televizyon olmalı. (...) 2-3 kişinin oturup, ülke için karar vermesi şimdiki dünyada yürümez. Cumhuriyet, halkın hükümet etmesi (iktidarı) *demektir.*

(...) Bir de Anayasamızda bir "Velayet-i Fakih" var. Ama bu "Veliyi Fakih her işi yapar" anlamına gelmez. Öyle olursa artık cumhuriyetin hiçbir anlamı kalmaz. Veliyi Fakih için Anayasa'da bazı görevler belirlenmiştir. En önemli görevi İslâm ve halk ölçülerinden sapmasın diye toplumdaki gelişmeleri gözetlemektir.

(...) Elbette hükümeti işbaşına getiren halktır. Hükümet sistemin başındaki organ demektir. Cumhurbaşkanını, milletvekilleri gerçekten de halk seçmelidir. Kimsenin müdahale etme hakkı olmamalıdır. Eğer kimileri, -Anayasayı Koruyucular Konseyi bile- kayırmacılık yaparsa halka zulüm etmiş olur. (...) Eğer (Hz.) *Ali ve Masum İmam yoksa Veliyi Fakih baştadır. Bu kişinin işbaşına gelmesinin amacı Anayasada belirlenmiş görevleri ve hakları dışında, bir de hükümetin yaptıklarını denetlemesidir, yoksa halktan kopuk bir teşkilata sahip olması değil.*

(...) Velayeti Fakih Şahlık teşkilatına (sahip -ç.n.), *milyarlık yolculuklar ve bu gibi şeyler yapan birisi anlamına gelmez. Bunlar Velayeti Fakih'le bağdaşmaz. Beyler herhangi bir şey olunca bize "Velayeti Fakih düşmanı" diyorlar. Allah babana rahmet etsin! Velayeti Fakih'i ilk olarak zaten biz söylemişiz. Biz ileri sürdük; Velayeti Fakih hakkında biz kitap yazdık. Şimdi ne oldu da biz Velayeti Fakih düşmanı olduk? Biz bu işleri yaparken daha topuma düşmemiş bir sürü çocuk kalkıp bize Velayeti Fakih düşmanı diyor. İnsanda utanma olur. Bu nasıl bir iş? Velayeti Fakih, tıpkı Emir-ül Mümimin'in* (Hz. Ali -ç.n.) *Velayeti gibi, ülkeyi denetlemeli, partileri denetlemeli, hükümeti denetlemeli. Ama her yere müdahale etmemeli. İslâm cumhuriyetinde hükümet bağımsız olmalı. Benim Cumhurbaşkanı Hatemi'ye eleştirilerimden birisi gerçekte budur. Ben kendisine mesaj gönderdim, bilmiyorum kendisine söylediler mi? Bu şekilde işlerinizi yürütemezsiniz diye kendisine sözlü mesaj gönderdim. Bir hükümet başkanı, eğer bakanları ve eyalet valileri kendisi ile aynı yönde olmazsa, bir adım bile atamaz. Ben sizin yerinizde olsaydım lidere* (Hamaney -ç.n.) *giderim ve ona "Sizin makamınız mafhuz, saygımız da mahfuz. Fakat 22 milyon kişi bana oy verdi. Bana oy veren 22 milyon kişinin hepsi, liderin başka bir kişiyi tercih ettiğini biliyordu" derdim. Bürosu, kendisi* (Hamaney) *hepsi bir başka adayı destekliyorlardı ama 22 milyon kalktı o adaya oy vermedi. Bunun anlamı, "biz bu teşkilatı kabul etmiyoruz" demektir.*

(...) Liderliğin anlamı, ülkede şeriata aykırı iş yapılmasın diye denetim yapmaktır. Eğer bir gün, olur da Cumhurbaşkanı veya Bakanlar şeriat kurallarından sapmak isterlerse, Lider (Veliyi Fakih. ç.n.) *onları engellemelidir. Yoksa dünya padişahlarından daha fazla şahlık teşkilatı ve muhafızlara sahip olup, kendisi ve çevresindekiler de Bakanlıklara müdahale etmemeli (...) Birkaç egemen organı olan devlet ilerlemez. Hükümet, Düzeninin Yararını Teşhis Heyeti, Liderlik Bürosu, bütün bunlar ayrı ayrı kendi iktidarlarını uygulamak isterlerse ülke yö-*

netilemez. Ve bugünkü dünyada halkın müdahalesi olmadan ülkenin kaderini 2-3 kişinin belirlemesi rejim için yenilgi demektir.

(...) Bu halk İslâmı sevdiği için geldi devrim yaptı. Halkı din adamından nefret ettiren memurlar ve yetkililerin zulümleridir. Böylesine durmaksızın Velayeti Fakih'ten söz etmek halkı daha da bıktırır. (...) Bir şeyi çok övmek onu kötü tanıtmak olur. Halk da kalkıp 'Velayeti Fakih de neymiş' diye soruyor.

(...) Şimdi liderlik sorununu bir yana bırakalım, neden mercilikle oynuyorsunuz. Siz ki (Hamaney- ç.n) *mercilik düzeyinde değilsiniz. Ben daha önce kendisini* (Hamaney- ç.n) *uyardım. (...) Birkaç şeyle ilgili kendisine mesaj gönderdim.* (Mesaj) *kendisine de ulaştı. 7. paragrafını okuyorum:*

'Şii merciliği her zaman bağımsız, manevi bir güçtü. Bu bağımsızlık sizin elinizle kırılmasın, (kaybedilmesin). *Medreseler düzenin uşağı olmasın. Bu İslâm'ın ve Şiiliğin geleceği için zararlıdır. Sizin adamlarınız ne kadar çalışsalar da, siz rahmetli İmam'ın* (Humeyni) *bilimsel konumunu elde edemezsiniz. Medreselerin kutsallığı ve maneviliğinin,* (devlet) *organlarının diplomatik işleriyle* (birbirine) *karışmasına izin vermeyin. Eğer büronuz, işlerinizin çokluğu ve ülke yönetimini yüklenmek zorunda olduğunuz gibi gerekçelerle sizin şeri soruları cevaplamaktan özürlü olduğunuzu* (mazaretli olduğunuzu, dolayısıyla cevaplayamayacağınızı -ç.n.) *resmen bildirirse, bu İslâm'ın, medreselerinin ve Yüce Hazretiniz'in yararına olacaktır. Mesajın tarihi de 18.3.1373'tür (18 Haziran 1994)'*

(...) Kendisi mercilik ve fetva seviyesinde değildir. Dolayısıyla Şii merciliğini rezil ettiler. Çocuk oyunu haline getirdiler. Bir sürü istihbaratçı çocukla. Bunlar bizim bu ülkede çektiğimiz sıkıntılardır."

YEDİNCİ BÖLÜM

REFORM HAREKETİNİN ÖNDERLERİ

MUHAMMED HATEMİ

Din, devlet ve halk adamı

Hüccetülislâm Seyid Muhammed Hatemi, 23 Mayıs 1997'de yapılacak seçimlerde muhafazakâr Meclis Başkanı Natık Nuri'nin karşısına aday olarak çıktığında kendisine pek şans tanınmıyordu. Ne çok popüler bir isimdi, ne de onu aday gösteren sol-liberal ittifakının gücü tam olarak kestirilebiliyordu. Fakat Hatemi, İranlı bir din adamına göre oldukça sade ve şık giyimi, yüzünden hiç eksiltmediği gülümsemesi ve vatandaşlarıyla içlerinden biriymiş gibi diyalog ve ilişki kurması sayesinde birdenbire karizmatik bir lider haline geldi. En önemlisi seçim kampanyası sırasında seslendirdiği ilke ve değerlerle hem rejimin içinde bulunduğu krizi atlatması için arayış içinde olan etkili kişi ve kesimleri, hem de rejime karşı kayıtsız olan ve oy kullanmayı da bu yüzden pek düşünmeyen geniş kitleleri, özellikle de gençler ve kadınları kendi yanına çekti. Nitekim oyların yaklaşık yüzde 70'ini alarak cumhurbaşkanı seçildi. Daha önemlisi izlediği strateji ve taktikler sayesinde iktidarını perçinleyip karizmasını pekiştirdi. Hatemi başarısını, esas olarak, İran toplumunda varolan her türlü ikiliği kendi şahsında birbirleriyle barışık bir şekilde yaşatmasına borçlu.

Din adamı

Öncelikle o dinsel bir kişilik. Hz. Muhammed'in kızı Fatıma ve Hz. Ali'nin soyundan geldiği, yani "Seyid" olduğu kabul ediliyor. Kendisi de bu özelliğini seçim propagandasında en yoğun bir şekilde kullandı. Hattâ taraftarları, seyid olduğunu, bundan haberdar bulunmayan ya da okur yazar olmayan seçmenler de görüp fark edebilsin diye, seçim pusulalarına adayların resimlerinin konulmasını istediler. Çünkü böylece seçmenler Hatemi'nin siyah türban giydiğini görüp onun seyid olduğunu anlayacaklardı.

Hatemi aynı zamanda kelimenin tam anlamıyla bir "molla". 1943'de Yezd eyaletindeki Erdekan kasabasında eski Yezd Cuma İmamı Ayetullah Ruhullah Hatemi'nin oğlu olarak dünyaya geldi. Çocukken doktor olmak istiyordu ama babası onu din okuluna gönderdi ve liseyi tamamlamadan önce dinî eğitim için 1961'de Kum kentine gitti. Sonuçta Ayetullahlıktan bir aşağı kademe olan Hüccetülislâmlığa kadar yükseldi.

Hatemi, içinde yer aldığı bu yapının ritüel ve handikaplarını çok iyi biliyor. Dolayısıyla bir yandan evlilikler yoluyla güçlendirilmiş bir din adamı ailesinden gelmenin avantajlarını kullanırken diğer yandan bu yapının bütün imkân ve mekanizmalarından genel ve günlük siyasette yararlanıyor.

Hatemi, aşırı muhafazakâr odaklar başta olmak üzere, iktidarlarının bir kısmını kaybetmeyi hazmedemeyenlerin giriştiği bütün provokasyon ve istikrarsızlık yaratma girişimleri sonucunda oluşan hassas dengeleri çok iyi kullanmasıyla da dikkat çekiyor, ki bu noktada almış olduğu üst düzey din eğitiminin katkısının büyük olduğu muhakkak.

Dünya adamı

Hatemi aynı zamanda dünyevi bir kişiliğe de sahip. Zengin bir toprak sahibinin kızı olan annesi Sanike Ziyai, babası ile 15 yaşında evlenmiş. Şimdi 80 yaşında. Ablası Fatıma (62) Erdekan Belediye Meclisi üyeliğine seçildi. Diğer kız kardeşleri

Meryem Hatemi (50) ve Zehra Hatemi (34) öğretmen. Erkek kardeşlerinden Ali Hatemi (46) sanayi mühendisliği master'mı New Jersey'de (ABD) tamamladı. Aslen doktor olan Muhammed Rıza Hatemi (40) ise İslâmî İran Katılım Cephesi'nin kurucu ve sözcülüğünü yaptı. Partinin "gerçek lideri" olarak kabul edilen Küçük Hatemi 2000 seçimlerinde Tahran'da en yüksek oyu alarak Meclis'e girdi.

Hatemi seçim mitingleri sırasında masa tenisi ve yüzmesinin, hobileri olduğunu söylemişti. İyi derecede Arapça ve okuyabilecek kadar İngilizce ve Almanca biliyor. 1974'de Zöhre Sadıgi ile (50) evlendi. 12 yaşında bir erkek, 18 ve 24 yaşlarında iki kız çocuk babası.

Hatemi "Hüccetülislâm" titrini pek kullanmıyor. Zaten dinsel ve modern eğitimi birlikte tamamladı: 1965'de kaydolduğu İsfahan Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden lisans derecesi aldı ve aynı zamanda İsfahan Medresesi'nde ileri derece din eğitimine devam etti. 1970'de Tahran Üniversitesi'nde Eğitim Bilimleri dalında master eğitimine başladı. Master programını bitirdikten sonra ünlü Kum Medresesi "*Hovze-yi İlmiye*"de içtihat eğitimine devam etti.

Siyaset adamı

Siyasî faaliyetlerine 1962'de başlayan ve özellikle Humeyni'nin açıklamaları olmak üzere siyasî bildiri ve ilanların çoğaltılıp dağıtılmasını üstlenen Hatemi, İsfahan Üniversitesi İslâmî Öğrenciler Derneği'ndeki çalışmalara katıldı. Humeyni'nin oğlu Ahmed Humeyni ile birlikte faaliyet gösterdi. Birçok din adamının aksine askerlik görevinden kaçınmadı ve Şah ordusunda asteğmen olarak iki yıl görev yaptı.

Hatemi İran İslâm Devrimi'nin liderlerinden Beheşti'nin önerisi üzerine 1979'da Almanya'nın Hamburg kentine giderek oradaki İslâmî Kültür Merkezi'nin başına geçti. Devrimden sonra 1980'deki ilk milletvekili seçimlerde doğum yeri olan Erdekan ve Meybod'dan milletvekili seçilerek Meclis'e giren Hatemi, 1981'de Humeyni tarafından Kayhan yayın gru-

bunu bünyesinde bulunduran Kayhan Enstitüsü'nün başkanı olarak atandı.

Zaman zaman en yakınındakileri bile bıktırabilecek düzeyde aşırı dengeli ve hesaplı, temkinli bir politikacı olarak tanınıyor. Ama bir o kadar da kendinden emin: Kimse kazanacağına inanmazken, Hatemi seçildikten sonra yapacağı konuşmayı bir gün önceden hazırlamıştı bile. Belki şimdiye kadar ayakta kalmasını ve kendine güvenini kaybetmemesini de buna borçlu.

Düşünce adamı

Hatemi siyasetçi kimliğinin yanı sıra bir entelektüel kişilik olarak da dikkat çekiyor. Taraftarları arasında onu büyük bir düşünür ve hattâ bir bilge kişi olarak görenler var. Değişik zamanlarda üniversitelerde ders veren Hatemi'nin, 1979 tarihli "Velayet Kime Ait", "Gelenek, Modernizm ve Gelişme" (1996) başlıklı makaleleri ile "*Beem-e Moj*" (Dalga Korkusu) ve "*Ez Dünya-yı Şehr ta Şehr-i Dünya*" (Şehir Dünyasından Dünya

Hatemi (ortada), devrimin 20. yıl kutlamalarına, aynı gün istifa ettirdiği İstihbarat Bakanı Dorri-Necefabadi'yle (sol başta) katılmıştı. Yanlarında Irak Şiilerinin sürgündeki lideri Ayetullah Bagir el Hakim de vardı.

Şehrine) ve 2000'de yayımladığı "*Tiranlık Kıskacında Düşünce ve İnanç*" gibi eserleri bulunuyor.

"Şehir Dünyasından Dünya Şehrine" kitabında incelediği birçok Batılı filozof arasında Aristo ve Platon'u, "felsefeyi inceleyen hiçbir politikacının vazgeçemeyeceği iki filozof" olarak tarif ediyor.

İslâm ve Batı felsefesine hakimiyeti ile çok sevdiği Platon'un "Filozof-Kral"ından esintiler taşıyan Hatemi konuşmayı da çok seviyor. Nitekim seçilişinin üçüncü yılında bir konuşmasına "Biz mollalar konuşmayı çok severiz. Mikrofon görünce dayanamayız" diye başlamıştı. Ama birçok din adamının aksine, Arapça'ya bulanmış bir Farsça'yla değil de, bir hesaba göre, sadece yüzde 3-4 Arapça kelime kullandığı duru ve eğitimli bir Farsça'yla, güzel konuşuyor.

Devlet adamı

Devrime bağlı ve kültürel konulara yatkın bir din adamı olarak Hatemi, İslâm cumhuriyetinin basamaklarını büyük bir hızla tırmandı. 1982'de Başbakan Mir Hüseyin Musavi tarafından İslâmî İrşad ve Kültür Bakanlığı'na getirildi. Haşimi Rafsancani de kendisini iki kez aynı görevle kabinesine aldı. Hatemi Irak'la savaş sırasında Tüm Silahlı Kuvvetler Komutanlığı Kültür Muavinliği Propaganda Merkez Başkanlığı da yaptı.

Hatemi, kültürel alanda "çok liberal" olduğu gerekçesiyle muhafazakârların baskılarına maruz kaldı ve 1992'de istifa etmek zorunda kaldı. Böylelikle İran İslâm Cumhuriyeti'nde görevinden istifayla ayrılan ilk yetkili olma unvanını kazandı. O sırada onunla birlikte çalışıp ardından istifa edenlerin çoğu ilerde, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra kendisini destekleyen İslâmî İran Katılım Cephesi'ni kurdular.

Hatemi, bundan sonra Rafsancani tarafından danışmanlığa ve Milli Kütüphane Başkanlığı'na getirildi; ayrıca Dinî Lider Hamaney tarafından 1996'da Kültür Devrimi Yüksek Konseyi üyeliğine atandı.

İran'ın resmi politikasına uygun olarak, özellikle Filistinliler

olmak üzere ezilenlerin haklarını korumayı temel alacaklarını belirten Hatemi, buna ek olarak uygarlık ve kültürler arasında diyalog çağrısında da bulundu. Hattâ BM Genel Kurulu'ndaki konuşmasında bu yönde yaptığı öneri benimsendi ve BM Genel Kururu kararı ile, 2001, "Uygarlıklararası Diyalog Yılı" ilan edildi.

Hatemi, İran'ın ulusal çıkarlarına saygı gösteren bütün ülkelerle dostça ilişkiler kurmak için çalışacaklarını, "hükümetinin gerginlik yaratacak her türlü hareketten kaçınacağını" söylemişti. Gerçekten de onun seçilmesiyle birlikte İran dış dünyaya açıldı. Hatemi İtalya ve Fransa'ya resmi ziyaretler yaptı. Böylece Avrupa ülkelerini ziyaret eden ilk İran İslâm Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı oldu. Döneminde, ABD ile sportif, bilimsel ve kültürel ilişkiler geliştirildi.

Halk adamı

Rejimin içinden gelen biri olmasına rağmen Hatemi esas olarak toplumun taleplerine sahip çıktı. Kampanyasında kadın hakları, kadınların ve gençlerin durumunun düzeltilmesi, sanat ve düşünce özgürlüğü, bütün kesimlerin hukuka ve Anayasa'ya bağlılığı gibi ilkeleri vurgulamıştı.

4 Haziran 1997'de Meclis'teki Cumhurbaşkanlığı yemin töreninde yaptığı konuşmada vaadlerine bağlı kalacağını vurguladı. Bencil yaklaşımlardan kaçınılması ve halkın devlet işlerinde söz sahibi olması gerektiğini belirterek, yasama, yürütme ve yargının işbirliği ve halkın desteğiyle seçim vaadlerini yerine getirebileceğine emin olduğunu kaydetti.

Konuşmasında hukukun üstünlüğü, özgürlükler, ifade özgürlüğü, fırsat eşitliğinin yaratılması, yoksulluğun ortadan kaldırılması, ayrımcılığın yok edilmesi ve adaletsizliğe karşı mücadele gereğini vurgulayan Hatemi, yeni hükümetin temel hazinesinin halk olduğunun altını çizdi.

Halkın devlet işlerine katılmasını kuvvetle desteklediğini belirtip "hükümet görevlileri, halkın hizmetçileridir" şiarını koydu. Zaman zaman İslâmî yönetim üzerine felsefi bir mani-

festoya dönüşen konuşmasında sık sık hukukun üstünlüğünü vurgulayan Hatemi, "maddi ve manevi refahtan yararlanan ve haklarına tümüyle sahip bir toplumun, dini yaymak ve ilerletmek için en iyi kaynak olduğu" görüşündeydi.

Ona göre "Adalet ve gelişme el ele gider. Adaletsiz gelişme yoksulluğa yol açar ve böylece toplumsal uçurumu büyütür"dü. Dünyanın her yerindeki bütün İranlıların özgür, zengin ve gelişen bir anavatan özlemi içinde olduklarını belirterek, onların da haklarını koruma sözü verdi.

Hatemi gelişen olaylara göre din, dünya, siyaset, düşünce, devlet ve halk adamlığı özelliklerinden birini veya birkaçını birlikte ön plana çıkartarak çok önemli badireler atlattı. Hep dengeli, güven verici, temkinli, uzlaştırıcı oldu. Dolayısıyla her zaman haklı çıktı. Onun mevcut koşullarda tek mümkün siyaseti izlediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

—•••—

EK 5
HATEMİ'NİN KONUŞMALARINDAN SEÇMELER

"Özgürlük, adalet, gelişme ve halkın katılımı"[1]

(Anayasa'nın 121. Maddesi'nde belirlenmiş yemini etmesi ve uzun teşekkürlerden sonra)

"Şu anda halkın seçtiği yürütme erki, diğer erklerin yanında bu sorumluluğunu yerine getirmek ve bu milli beklenti ve güvene cevap vermek için ağır sorumluluklar üstlenmiştir. Bu görevlerin ana hatları, (...) vatandaşların hak ve görevleriyle hükümetin sorumluluk ve yetkililerinin kaynağı olan Anayasa'da belirlenmiştir. Bu koşullarda Islâm Cumhuriyeti (cumhur)başkanlığı misyonu ve yürütme erkinin doğru tutumu, halka hizmet için başta Anayasa olmak üzere kanun egemenliğini pekiştirmektir. Ancak bu yolla devrimin kalıcılığı, rejimin dinamizmi ve onurlu İran halkının yüceliği ve iktidarı güvence altına alınabilir (...)

İran'ın yüce ve bilinçli halkının seçimlerde gösterdiği destansı ve

1 4 Ağustos 1997'de, Meclis'te görevi devralması için düzenlenen yemin töreninde yaptığı konuşmadan.

muhteşem katılım şu anda bana, bu yemindeki taahhüt ve sözlerin yerine getirilmesi için, tüm halkın birleştiğini ve İslâmî İran için daha iyi bir gelecek kurmak niyetinde olduklarını söyleme cesareti veriyor (...)

Görüş sahiplerinin, hükümetin karar alma sürecine katılım ve müdahale düzeylerinin artmasının, hem hükümet ile halkın görevlerini karşılıklı olarak kolaylaştıracağı, hem de halkın en önemli hakkı, yani kendi kaderini belirleme hakkını hayata geçireceği muhakkaktır.

Bu önemli hedefe ulaşmak için, hükümet, İslâm ve Anayasa'nın belirlediği çerçevede düşünce ve görüşlerin tartışmasına elverişli, güvenli bir atmosfer sağlamakla yükümlüdür. Hükümetin katılımcılık, eleştiri ve reform kültürü ve kapasitesini toplumda gerçekleştirmesi gerekir. Ayrıca kendisi de hoşgörü ve katılımı sağlamada önder ve örnek olmalıdır. Bunun gerçekleşmesi için, Allah'ın yardımıyla, ülkenin yürütme organının temel ilkeleri, "toplumda kanun egemenliğinin pekiştirilmesi", "dinîn yol göstericiliğinde, toplumda huzur, güven ve istikrarın teminatı olan toplumsal adaletin sağlanması", "hem sorunların çözümü, hem halkın fikri, siyasî ve toplumsal gelişmesi için elzem olan eleştiri ve eleştiriye tahammülün yaygınlaştırılması" ve "halkın bilinçli ve istekli katılım zeminlerinin iyice temini ve güvence altına alınması"dır (...)

Kişisel ve toplumsal davranışların varolandan daha kapsamlı bir şekilde yasal temellere oturtulmasını savunuyoruz. Bu bakımdan, yürütme, yasama ve yargı erkleri arasındaki dayanışma artırılacaktır. Hükümet, halka hizmet götürmek ve halkın sürekli katılımını sağlamak amacıyla, aynı zamanda kendi sorumluluk ve görevlerini yerine getirmek için "kanun"u vurgulamalı; yasama erki de kendi temel sorumluluk ve rolünü yerine getirmek için yürütme üzerinde yasal denetimini yapmalı ve ona yol göstermeye çalışmalıdır. İşte bizce en uygun siyasî yapı böylesi bir süreçte oluşur. (...)

Ben 7. Cumhurbaşkanlığı seçimlerine girdiğim zaman bu gerekliliğe inanarak (...) cumhurbaşkanı ve halk arasında ortak bir antlaşmanın temeli olacak bir program sunmuştum. Bu programın temel başlıkları ve özü, şu anda ettiğim yeminin metninden alınmıştır. Halkımızın seçimlerde aslında programlara oy verdiği göz önüne alınırsa, bu programda belirtilen konu ve kararlarla bunların uygulanmasının üzerinde titizlikle durulmasının önemi artmaktadır.

Anayasa cumhurbaşkanına, "resmi din, İslâm Cumhuriyeti ve Anayasayı korumak", "din ve ahlâkı yaymak" ve "hak (doğru) olanı desteklemek ve adaleti yaygınlaştırmak" görevlerini yüklüyor. Bu da, diyanet ve maneviyatın bizim düzenimizde nasıl bir önem ve önceliğe sahip olduğunun göstergesidir. İslâm devrimi, dinin yeniden canlanması ve İslâmî anlayış ve davranışın egemenliği için bir çağrıdır. Böylesine derinlikli, büyük ve parlak bir devrimin, mücadeleci bir fakih, devrimci bir arif ve ahlâki üstünlüklere sahip iyi huylu bir siyasetçi olan bir rehber (Humeyni-ç.n) önderliğinde zafere ulaşması bizim için büyük bir onurdur. Siyasetleri ve programlarını İslâm'ın amaçları ve özüne dayandırıp şeriata aykırı olmayacak bir şekilde belirleyip İslâmî düşünce, maneviyat ve ahlâkı yükseltmek; toplumdaki ahlâk düşkün-

lüğü ve sapmaların yok edilmesi için gerekli zeminleri sağlamak ve Hz. Ali'nin adalet ruhunu tüm siyasî karar ve uygulamalara yaymak İslâmî Cumhuriyet hükümetinin ebedi görevidir.

Düzenin yasal organları, şeri ilkeler ve sınırlara uymak için hep çaba göstermişlerdir. Ancak bunun yanı sıra sadece ilahi değerleri kalıcılaştırarak insan ve toplumun mutluluğa erişebileceğini pratikte de göstermek gerekir. Bunun için de ahlâkta, davranışlarda, toplumsal ilişkiler ve yöntemlerde ölçü, İslâm'ın büyük Peygamberinin vahiy yoluyla insanları davet ettiği değer ve ilkeler olmalıdır. Bu yüzden Imam'ın deyimiyle, İslâmî içtihâttâ zaman ve mekânı sürekli olarak göz önüne almamız gerekir. İslâm'ı da tüm zamanlarda ihtiyaçları karşılayacak şekilde anlamamız ve kendi dinî anlayışımızı ilahi metin ve vahiy yerine koyup, mutlaklaştırmamamız gerekir.

İslâmî düzende insani adalet ve yarar (maslahat) sağlanmalıdır ve bu ikisinin gerçekleşmesi için aklın ve bilimin çalışması gerekir. Toplumda adaleti sağlamanın en temel yolu, en doğru araştırmalar ve uzmanlıklardan yararlanmaktır. Toplumda düşünceler ve bilimsel güçler gelişmeli ve görüşler özgürce ortaya atılıp tartışılmalıdır ki hükümet bunların içinden en uygun görüş ve yöntemleri seçebilsin; günümüzün karmaşık dünyasında "adalet ve maslahatın" temel ölçütleriyle ve toplumun ekonomik, siyasî ve kültürel ilişkilerini belirleyecek yol ve yöntemleri ayırt edilebilsin. Maddi ve manevi nimetlere sahip bir insan veya toplum, İslâmî düzenin hem kendisinin makul ihtiyaçlarını karşılama gücüne sahip olduğunu, hem de onun ışığı altında kendi hakları ve saygınlığının korunduğunu görmelidir ki derinden ve içten bir şekilde ona yönelebilsin. Zaten dinî yaymanın da en iyi ve en temel yolu budur. İslâm ve devrimin çekici ve güçlü yönün en iyi bir biçimde, maddi ve manevi nimetlerden faydalanan bir toplumda ifadesini bulur. Günümüz dünyasına da ancak böylesi bir toplum örnek olabilir.

Hükümetin bu yönde adım atabilmesinin tek yolu, adaletin, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanların tümüne yayılmasıdır. Eşit fırsatlar sağlamak, herkesin olanak ve avantajlara eşit bir şekilde erişmesini, tüm halkın, ülke nimetlerinden uygun bir şekilde yararlanmasını güvence altına almak ve tüm erkekler ile kadınların bütün alanlarda yaratıcılık ve kabiliyetlerinin filizlenmesine zemin sağlamak, ayrımcılık ve açgözlülüğe karşı koymak, yoksulluğu yok etmek ve başta yoksunlar ve ezilmişler olmak üzere tüm toplum bireyleri için saygın bir yaşam sağlamak, İslâmî hükümetin mutlak görevlerindendir.

Bütün toplumu fakirleştirerek yoksulluğu yok edemezsiniz. Yani toplumun ekonomik yapısı güçlü olmalıdır. Bu yüzden bizim temel ihtiyacımız tüm siyasî, ekonomik ve kültürel alanlarda kalıcı ve dengeli, çok yönlü bir gelişmeyi gerçekleştirmektir. Bu nedenle gelişme ve adalet arasında derin bir bağ vardır; adaletsiz bir gelişme veya gelişmesiz bir adalet ya derin toplumsal ayrılıklar ve uçurumlara yol açar ya da yoksulluğun artmasıyla sonuçlanır. Bizim temel ihtiyacımız, siyasî, ekonomik, kültürel ve bilimsel alanların tümünde gerçekleşmesi gereken çok yönlü, kalıcı ve dengeli bir gelişmedir. Bu gelişmede insan ve insani güç temel alınmalıdır. Bu yüzden insanın ve düşüncelerinin saygınlığını korumak, insani gücü korumak, genel kültür, yüksek

eğitim ve araştırma düzeyini yükseltmek ve bilimsel güçlerle becerileri doğru bir şekilde yönlendirmek hükümetin en önemli görevleri arasındadır.

Yemin metninde, temel bir görev olarak Cumhurbaşkanına verilen "özgürlüğü, kişilerin onurunu ve halkın haklarını koruma" görevi, ilahi kanundaki insanın onuru ve yüceliğinden kaynaklanan ödevlerdir. Bu sorumluluğun yerine getirilmesi için halkın daha fazla haklarının bilincinde olması gerekir. Ayrıca yasal ve meşru özgürlüklerin zeminini sağlamak, sivil toplum kurumlarını geliştirip güçlendirmek, ahlâki değerlerle diyalog ve tartışma kültürünü kökleştirmek, eleştiri kültürünü güçlendirmek, insan onurunun çiğnenmesini ve yasal hak ve özgürlüklerin ihlalini engellemek de şarttır..

Kanun hakimiyetinin yaygınlaşması ve yasal tutum, ilişki ve haklara dayalı bir toplumun güçlendirilip sağlamlaştırılması toplumsal beklenti ve isteklerin makul ve mantıksal bir şekilde geçekleşmesi için uygun bir zemin ve yatak sağlar. Kanunun egemen olduğu bir toplumda, kendi haklarını bilen tüm vatandaşların hakları ve sınırları resmi olarak tanınır ve "hükümet" ve "halk" birbirleriyle ilişki içinde, sorumluluklarını haiz kümeler olarak anlam kazanır. Islâmî düzende yaşayan ve kanuna uyan herkes yaşama, düşüncelerini dile getirme, iyi bir hayat sürme ve toplumsal, ekonomik ve siyasî işlere katılma hakkına sahiptir. Düzen, bu hak ve sınırları korumak, yaşamın tüm genel ve özel alanlarında halkın huzurunu ve rahatını temin etmek, yasa ve ilkelerin egemenliğini, güvenlik ve istikrarı sağlamak için çalışmakla yükümlüdür.

(...) Halka inanmalıyız. Onların dert ve tasalarıyla yaşamalıyız; kendilerini halkın hizmetçisi olarak görüp bunu kendilerine bir düstur haline getirmeleri durumunda yetkililer yücelir ve saygınlık kazanırlar. (...)

Uluslararası toplum içinde onurlu, kalkınmış ve bağımsız bir Iran'ın varlığı, inançlı ve şerefli tüm Iranlıların arzusudur. Bu yüzden (...) dünyanın neresinde olursa olsun Iran vatandaşlarının haklarını, dünya Müslümanları ve ezilenlerinin ve özellikle mazlum Filistin halkının haklarını koruyacağız. Baskıcı güçlerin (emperyalistler) açgözlülüğü ve yabancı tehditler; bunlara ek olarak yabancıların kültürel, siyasî ve askeri alanlardaki saldırıları karşısında kararlı ve uyanık bir şekilde mücadele etmekle birlikte uluslararası toplumun yücelmesinde aktif rol oynamaya özen göstereceğiz.

Hükümet uygarlıklararası diyalogu, günümüz dünyasının temel bir ihtiyacı olarak görmektedir. Bu nedenle gerginlik yaratacak her türlü tutum ve davranıştan kaçınılacaktır. Milli çıkarlarımıza saygı duyan ve bağımsızlığımıza riayet eden her ülkeyle ilişki kuracağız. Ancak bize üstünlük kurmak isteyen veya büyüklük taslayan her hükümetin de karşısında duracağız.

(...) Hükümetin meşruiyeti halkın oyundan gelir. Islâmî hükümet halkın efendisi değil hizmetçisidir ve her zaman halkın karşısında sorumlu ve cevaplayıcıdır. Halk kaderini belirleme hakkına sahip olduğuna ve hükümetin de sınırları olduğuna inanmalıdır. Hükümetin iktidarı, zorla ve keyfilikle değil, yasalara riayet edilerek, yetkiler, hak ve

ödevlerle bunların sınırlamaları gözetilerek, halkın en geniş katılımı sağlanarak gerçekleşir.

(...) Toplumun istek ve beklentilerini kökleştirip derinleştirir, yürütme kurumları ile halk arasındaki ilişkileri şeffaflaştırıp kolaylaştırır, hükümet ile halk arasındaki sadakat, güven ve yakınlığa dayalı ilişkileri koruyup geliştirirsek, halkın daha sonraki dönemlerde sorumlu ve katılımcı olarak sahneye çıkmasını sağlayabiliriz.

(...) Halk düzenimizin en değerli ve en önemli sermayesidir. Halkın ülkenin tüm yönetim kademelerinde daimi varlığı kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. Halk zafer destanlarının yaratıcısıdır ve çağdaş tarih sömürü karşıtı hareketlerden, bugün zaferinin yıldönümünü kutladığımız Meşrutiyet Devrimi'ne[2] kadar ve büyük Islâmî devrim ve kutsal savunmaya kadar, bu iddiayı doğruluyor ve işte bu halkın inanç ve iradesi çoğu imkânsızı mümkün kılmıştır. (...)

Seçilişinin birinci yıldönümünde Tahran Üniversitesi Kampüsü'nde Cuma namazlarının kılındığı alanda çoğunluğu öğrenci onbinlerce gence hitaben yaptığı konuşmadan (23 Mayıs 1998).

"Tarihsel deneyim, orta çağlarda dinîn yenilmesi ve gerilemesinin nedeninin, din ve aklın çatışması olduğunu göstermiştir. (...) İnancımı açıkça söylememe izin verin. Dinin bugün ve gelecekteki toplumsal prestiji, bizim, onu özgürlükle çelişmeyecek bir tarzda açıklamamıza bağlı olacaktır. Tarihte ne zaman bir din özgürlüğe karşı çıksa zarar gören taraf din olmuştur. Hattâ adalet bile özgürlükle çeliştiğinde, adalet zarar görmüştür. İlerleme ve gelişme özgürlüğü engellediğinde, ilerleme ve gelişme zayıflamıştır.

Eğer bir düşünce zorla bastırılırsa, o düşünce halkın aklında ve kalplerinde mayalanmaya devam edecektir. Dolayısıyla en iyi hükümet sistemi düşüncelerin hiçbir sınır olmadan ifade edilmesine izin veren hükümet sistemidir.

Özgürlük dediğimizde muhalefet özgürlüğünden bahsediyoruz. Eğer sadece iktidardakiler ve onların yöntem ve araçlarıyla aynı görüşte olanlar özgürse, bu özgürlük değildir.

Devlet, kendisini destekleyen ve kendisine karşı çıkan vatandaşlardan, görüşlerini kanun çerçevesinde açıklamalarını ve kanun çerçevesinde davranmalarını bekleme hakkına sahipken, halk da kanun çerçevesinde hükümetten özgürlüklerini talep etme hakkına sahiptir (...) İyi bir hükümet muhaliflerini ortadan kaldıran değil, onları kanun çerçevesinde davranır hale getiren hükümettir (...)

Kanun çerçevesinde kalacağız. Kanunlar çerçevesinde özgürlüğü güçlendireceğiz. Herkesin kanunlar çerçevesinde görüşlerini söyleme hakkı vardır. Muhalefetin de kanun çerçevesinde görüşlerini söyleme hakkı vardır. Muhalefetin varolma hakkı vardır. Muhalefetsiz bir toplum olmaz. Muhalefetin varlığı bizim için azizdir (...)

2 4 Ağustos 1906'da İran Şahı Meşrutiyet Fermanı'nı imzalamıştı -ç.n.

Toplumda kanun hakimiyetini güçlendirmeye çalışıyoruz. 2 Hordad seçimlerinin en büyük sonucu toplumda herkesin kanunlardan bahsetmesidir. Kanunu çiğneyenler bile kanundan bahsediyor. Hepimiz kanunlara saygılı olacağız" (...)

"Özgürlüğün olmaması İslâm'ı yok eder"[3]

"Toplumsal bütünleşmeye giden doğru yol, toplumun bir kesiminin konuşup yönetmesi, diğer kesimininse dinleyip buna uyması değildir. Herkes görüşlerini ifade edebilmeli ve başkalarını eleştirebilmelidir. Bu asla birliğimize zarar vermez, tam tersine toplumu daha derin ve daha köklü bir şekilde kaynaşma ve birliğe yöneltir.

(...) Toplumun bütün üyelerinin İslâmî davranış bakımından aynı düzeyde olmasını beklememeliyiz, zaten böyle bir toplum da yoktur. Söyleyin bana, ahlâki çürüme bakımından en kötü şey nedir? Hicabı konusunda özenli olmayan genç bir kız mı, yoksa kişiler hakkında yalan ve yanlış suçlamalar yayarak onların adını ve onurunu zedeleyen biri mi? (...) Özgürlükten korkanlar, herşeyden önce söyleyecek bir şeyi olmayanlar; ikincisi halk arasında destekleri olmadığı için yanlış fikirleri halk tarafından kabul edilmeyecek olanlar ve üçüncüsü kendi fikirlerini ve tercihlerini her ne pahasına olursa olsun ve tek yönlü bir şekilde halka dayatmak isteyen zorba insanlardır.

(...) Özgürlüğün olmaması İslâm'ı yok eder. Eğer fikirlerimizi serbest bir ortamda mantıklı bir şekilde haklılaştıramazsak ve bunun yerine Allah, İslâm ve Kuran adına her şeyi halka dayatmayı seçersek, gençlerimizin İslâm'dan uzaklaşması ihtimali doğar."

"İslâm tektir demeyin"[4]

"Devrim, bu rejim ve bu ülke bu halka aittir. Bu halk bizi bu makama getirdi ve bizden ne yapıp ettiğimizi sormaya hakkı var. Ayrıca tüm bu koparılan yaygara içinde, halkın ne istediğini de anlamamız gerekir. Gerçi herkes halkın ağzından konuştuğunu ileri sürüp kendi istek ve eğilimlerini halkın istekleri diye sunuyor. Ama halk gerçekten ne istiyor? Halkın kendi isteklerini açıklamasının yolları var. Bu yollara bakarak halkın ne istediği anlaşılabilir. Bunlardan birisi halkın katılımı, özellikle seçimlerdeki katılımıdır. Halkın ne istediğini anlamanın en önemli ölçütü halkın neye katıldığını ve neyi seçtiğini görmektir.

Bu hükümetin kısa ömrü süresince üç seçim yapıldı. (...) Hiç kimse için belirsiz değil ve olmamalıdır ve herkes açık olarak biliyor ve bilmelidir ki, 6. Meclis seçimleri halkın 2 Hordad seçimine (tercihine) verdiği açık bir onaydı ve halk yüksek sesle 2 Hordad'da kendisine sunulan şeyi (tekrar) onayladı. Sonuçta toplumumuz bir evrim sürecinde olduğunu ve kalıcı istikrar yolunu katettiğini gösterdi.

---

3 26 Ağustos 1998 tarihli konuşmasından.

4 Cumhurbaşkanlığına seçilişinin üçüncü, Şehir ve Belediye Meclisleri'nin kuruluşunun birinci yıldönümünde, Belediye Meclisi başkanlarına Tahran'da İçişleri Bakanlığı'nda yaptığı konuşmadan, 22 Mayıs 2000.

Halkın isteği bellidir. Halkın isteği devrimin temel ve kalıcı sloganı olan özgürlük, bağımsızlık ve İslâm Cumhuriyeti'nde özetlenebilir.

Halkımız Şah rejimini istemiyordu, çünkü baskıcıydı. Halkın özgürlüğünü elinden almıştı ve özgür halkı hapsetmişti, elini kolunu bağlamıştı. Halk istemiyordu, çünkü rejim yabancıya bağımlıydı ve bu ülkenin bağımsızlığını ve halkın onurunu çiğnemişti. İstemiyordu, çünkü bu halkın inancı ve amaçlarıyla, temel kültürüne yabancıydı. Halk bağımsızlık, özgürlük ve İslâm Cumhuriyeti istiyordu ve Şah rejimini bunları getirecek bir rejim için devirdi.

Ama niye İslâm Cumhuriyeti de, başka bir şey değil? Bu her şeyi hesaplayarak ve düşünerek karar veren İmam'ın şahsının bir önerisiydi. Niye "İslâm devleti" demedi? Niye "hilafet düzeni" demedi. (İslâm iddiasında olan) gruplardan bir kesim, İmam'la görüşüp kendisine Müslümanların halifesi olarak bağlılık bildirmek (biat etmek) istediler. Ama kabul etmedi. Niye İmametin devamı olmadı? İslâm cumhuriyeti düzeni özgürlük ve ilkelere dayanarak, İmam'ın İslâm'ına dayanarak kurulan bir düzendi.

İslâm tektir demeyin. Evet İslâm tektir, ancak İslâm hakkındaki anlayışlar ve bakışlar acaba tek midir? Acaba İmam'ın yöntemine karşı olan ve onu İslâm ve İslâmî değerlere aykırı görenler yok muydu? İslâm cumhuriyeti düzeni İmam'ın söylediği şekildeki İslâmî değerler ve ilkelere dayanan bir düzendir. Bu değerlere göre düzenin, devletin ve toplumun yönetim ekseni halktır. İşte İslâm cumhuriyeti budur. Yani halkın oyu belirleyicidir ve hiçbir istisnası da yoktur. Yani toplumun ekseni ve halkın kaderinin nabzı halkın elindedir. Tabii biz İslâm'ın, tabii İmam'ın İslâm'ının, bu sözü resmiyette tanımasından onur duyuyoruz. Bu İslâm Allah'ı halkın düzeyinde görmüyor ki halk geldiğinde Allah'ın yeri daralsın. Bu halkı kendi kaderine egemen gören bir İslâm'dır. (...) Hiç kimse ona özgürlük bağışlayamaz. Özgürlük halkın hakkıdır. Eğer İslâm cumhuriyetinde halk eksen ise, fikir özgürlüğü, ifade özgürlüğü, halkın kesin hakkıdır. Tabii Anayasa'nın belirlediği kendi özel çerçevesinde bunun ölçü ve kıstasları vardır.

Özgürlük ilkesi, konuşma hakkı olması, halkın hükümeti eleştirme hakkına sahip olması ilkesidir.

Ve gelelim cumhuriyete. Savaş zamanında bile biz muhaliflere konuşma izni veriyorduk. Gazetelerde İmam'ın sözünü kabul etmeyenlerin konuşmaları ve yazıları vardı. Özel bir dönem olan savaş döneminde bile bize veya bizim siyasetlerimize karşıdır diye engelleme yapmadık, konuşmalarına izin verdik. Allah göstermesin, İslâm adına, rehberlik adına, güvenlik adına, halka, savaş döneminde bile yapmadığımızı, şu anda düzenin istikrara kavuştuğu 20. yılında yaptığımız izlenimi verecek yanlış yöntemler kullanmayalım.

Evet bazı endişeler var. Rehber de bunlara değindi ve yerindeydi. Ancak bunları önlemin yolu yasal olmalıdır.

(...) Yani Anayasa'yı bu devrimin değerlerini kabul edenlerin hepsi açık ve şeffaf bir şekilde sınırlarını belirlemeliler ve sınırlarını bu Anayasa'yı, ister cumhuriyetini ister İslâmîyetini kabul etmeyenlerle aralarındaki çizgiyi belirginleştirmeliler. Yani Anayasa'yı ölçü alarak, halkın

Hatemi, hep Humeyni'nin çizgisinde olduğunu vurgulamaya özen gösteriyor.

isteğini ölçü alarak kendi sınırlarını belirlesinler. Biz bu sınırları belirlemeliyiz ki bu sınırlardaki kuşkular, belirsizlikler sorun yaratmasın.

Sınırların belirlenmesi bu düzene muhalif olan kişilerin kesilip biçilmesi anlamına gelmez. Hayır hiçbir şekilde bu anlamda değildir. İslâmî devlet bu halka hizmet verirken halka 'senin eğilimin nedir' veya 'ne düşünüyorsun' diye sormuyor. Haklar verilir. Hattâ ifade özgürlüğü hakkı bile. (...) Eğer bir muhalif de İslâm cumhuriyetinde faaliyet göstermek isterse, Anayasa çerçevesinde faaliyet göstermek zorundadır.

Bence 2 Hordad'ın en belirgin özelliği, kendi anlayışıma göre -çünkü **2** Hordad konusunda değişik anlayışlar var- yasaya dayanarak toplumun sağlamlaşmasıdır. Bir taraftan halkın devrimi ve dinînin korunması, diğer taraftan halkın özgürlük ve haklarının korunması ve aynı zamanda adalete doğru, yani toplumun tek tek bireylerinin saygınlığı ve güveninin sağlanmasına doğru yönelme. Benim anlayışım bu. Adaletin sadece ekonomik yanı yok. Bu yönü de tabii çok önemli. Ancak en önemli yanı, toplum bireylerinin saygınlığı, güvenliği ve onurunun sağlanması ve bu hakkın onlara verilmesidir. Hiç kimsenin özgürlük adı altında halkın değerlerini çiğnemeye ve değerler adı altında halkın özgürlüğünü çiğnemeye hakkı yoktur.

Bizim toplumumuz **2** Hordad'da gerçekleşen şey karşısında iki önemli meydan okumayla karşı karşıya kaldı. İlki, bir grup, **2** Hordad'dan sonra 'devrim ve değerler bitti' dedi. Bunlar dışlanmış kişilerdi ve reform isteyen halkın bu isteğinden 'İslâm ve devrim bitti' şüphesini doğurmak istediler.

Bir grup da, kendi düşünce ve eğilimlerini İslâm'ın ve devrimin ta kendisi olarak görüyordu ve halk kendilerine 'hayır' dediği zaman 'halk devrime hayır dedi' sonucuna vardılar. Kriz yaratanlar bu ikisidir. (...) Ancak halkımız bu iki meydan okuma karşısında sağlam ve kararlı olarak durmasını bilmiştir. Halkımız hem İslâm'ı istiyor hem cumhuriyeti.

"Biz İranlılar bir bakıma hepimiz diktatörüz"[5]

"Büyük bir eminlikle söyleyebiliriz ki, gelişmek isteyen bir toplum Batı uygarlığını ve bu uygarlığın ruhunu anlamadan başarılı olamaz.

Bu ruhla tanışık olmayan toplumlar yaşamlarında olumlu değişimler yapmakta asla başarılı olamazlar. Birçok Müslüman toplum, örneğin bizim toplumumuz, ne yazık ki hâlâ bu bilgiden yoksun. Hâlâ Batı uygarlığının değişik yönlerinin farkında değiliz ve Batı ile karşılaşmamız büyük oranda yüzeyseldir; yani Batı'ya ya hayranlıkla ya da nefretle yaklaştık.

Müslüman toplumlar niçin hâlâ şu aynı sorulara takılmış durumdalar: Gelişme nedir ve biz niye gelişemedik? Yüzyıllar boyunca bizim kaderimiz ülkenin düşünen insanları yerine otokratik ve kaprisli hükümetlerin elindeydi. İnsan onuruna saygı gösterilmedi, insan karak-

5 "Batı'nın meziyetleri üzerine", *The Times*, 19 Ocak 1998, cilt 151, no 2.

terinin en büyük tezahürü olan düşünce kısıtlandı ve düşünce özgürlüğü de gözardı edildi.

Iran'ı örnek alabiliriz. Son 50 yılda, özgürlük deneyimimizde asla başarılı olamadık. 1979 Islâm devrimi, iki özelliği nedeniyle, Iran'ın tek gerçek özgürlük deneyimi şansıydı: silahın gücüne başvurmadan sömürgecilerin desteklediği otokratik yönetimi yıktı ve devrim baskı yerine özgürlükle işe başladı. Ancak geçmişte kaderimizi etkileyen düşman güçler boş durmadılar ve komplolara başvurdular. Sonuçta özgürlüğün meyvelerini tatmamızı engellediler.

Doğal olarak devrime dayanan hükümet bu komplolara karşı kaygısız kalamazdı ve kaosu önlemek için belirli katı önlemler alındı. Bazıları özgürlüğün kendisini istikrarsızlığın kaynağı olmakla suçladı ve hattâ dini kendi dar görüşlülüklerini meşrulaştırmak için bir maske olarak kullandılar. Otokrasi bizim ikinci doğamız haline geldi. Biz Iranlılar, bir bakıma, hepimiz diktatörüz.

Özgürlük büyüme ve gelişmenin özüdür, ancak özgürlüğe giden yol riskli ve zordur. Ben düşüncenin kısıtlanamayacağı ve özgür bir ortamda yaşandığı takdirde düşüncelerin birbirlerini dengeleyecekleri ve mantığın hakim olacağı görüşündeyim. Özgürlük olmadan düşünürlerin ürettiği düşünceler gizli topluluklara kanalize edilir ve bir gün acı ve şiddetli bir tepki olarak su yüzüne çıkar.

Bana göre, bütün insanlar için tek biçimli bir özgürlük arayışında olmamalıyız. İnsanların kolayca birbirlerini hoş görebilecekleri ve üzerinde mutabık kalınmış, toplumu buna göre biçimlendirecekleri bir özgürlük tanımına ulaşabilmelerine elverişli bir ortam yaratmak için çalışmalıyız."

ABDULLAH NURİ
Müslüman Sokrates

İran'daki reformcu hareketin Hatemi'den sonraki en önemli ismi hiç kuşkusuz Hüccetülislâm Abdullah Nuri. O, yaptığı açıklama ve uygulamalarıyla, özellikle yargılanması sırasındaki savunmalarıyla hep içinden çıktığı ulemanın kalbine vurdu. Muhafazakârlar da Nuri'yi tehlikeli, hoş görülemez, katlanılamaz ve dolayısıyla tasfiye edilmesi gereken bir aydın, siyasetçi ve din adamı olarak gördüler.

2000 meclis seçimlerine gidilirken, muhafazakârlar Nu-

ri'nin önce milletvekili, daha da kötüsü reformcuların çoğunluğu kazanacağı kesin olan Meclis'in tartışmasız başkam olmasından çok korkuyorlardı. Belediye Meclisi Başkanı iken çıkarmaya başladığı *Hordad* gazetesinde yayımlanan yazılar bahane edilerek hakkında dava açtırılıp "düzenin temelleri ve İslâm'ın ilkeleri aleyhine propaganda yapmak" ve "rejimi ve ulusal güvenliği tehlikeye düşürmek" suçlarından, yasal olmadığını savunarak reddettiği Ruhaniyet Özel Mahkemesi tarafından 27 Kasım 1999'da 5 yıl hapse mahkûm edildi. Aynı gün Evin Hapishanesi'ne gönderildi, *Hordad* da kapatıldı.

Baldıran zehiri

Abdullah Nuri asla boyun eğmedi. Mahkemesini bir kürsüye dönüştürdü. Reformcuların en cesuru olarak yakın tarihle ilgili muhafazakârların tabulaştırarak savunduğu birçok değer ve yoruma karşı çıktı. Rejimin dayattığı Humeyni imajından bambaşka bir İmam profili çizdi. Siyasî yasaklı ve ev hapsindeki *Merce-i Taklit* (Büyük Ayetullah) Hüseyin Ali Montazeri hakkında alabildiğine saygılı bir dil kullandı. Resmi bir mekânda, resmi makamlar karşısında hâttâ basın önünde aleni olarak Montazeri'den bu şekilde söz eden, ilk o oldu.

Savunmasını içeren "*Şokeran-ı Islah*" (Reformun Baldıran Zehiri) kitabı kısa sürede en çok satanlar listesine girdi, onlarca baskı yaptı. Muhafazakârların bazıları savunması nedeniyle sarık ve cübbesinin alınmasını isterken, bazı gösterilerde, Nuri'nin fotoğrafı, "İsrail'in tanınması" lehinde bir üçlü oluşturdukları iddia edilerek Arafat ve Enver Sedat'ınkiyle birlikte taşındı. Halbuki Nuri yazıları ve savunmasında hiç böyle bir görüş dile getirmemişti.

Çekirdekten Humeynici

Nuri 1949 İsfahan doğumlu. Medresede fıkıh ve akaid (ilkeler) okudu. Merce-i Taklit Fazıl Lenkerani, Ağa Musa Beşiri, Musa Zencani gibi önde gelen Ayetullahlardan ders aldı.

Abdullah Nuri

Devrim öncesi siyasî ve toplumsal mücadeleye aktif olarak katıldı.

Devrimden hemen sonra Humeyni'ye en yakın halka içinde dikkati çekti. Onun tarafından İran Radyo Televizyon Kurumu (IRIB) Başkanı'nın siyasî yardımcılığına atandı. Uzun süre özel bürosunda çalıştığı Humeyni'nin, Yargıçlar Yüksek Kurulu üyeleri seçimi özel temsilciliği, *Cihad-ı Sazendegi* (Onarım

Cihadı) özel temsilciliği, Devrim Muhafızları özel temsilciliğinde bulundu.

İkinci Cumhurbaşkanı Recai tarafından Dışişleri Bakan Yardımcılığına getirildi. Daha sonra IRIB Yönetim Kurulu üyeliğinde bulundu, 1989'da yine Humeyni tarafından Anayasa değişikliğini belirleyecek Anayasayı Gözden Geçirme Komisyonuna üye atandı. 2. Meclis'te İsfahan Milletvekili olarak Plan ve Bütçe Komisyonu Başkanlığı; 5. Meclis'te de Tahran Milletvekili olarak Hukuk ve Yargı Komisyonu üyeliği yaptı.

Derin devlet

Nuri, İran'daki karmaşık iktidar yapısı içinde çok önemli mevkilere yükselmiş birisi olduğu, yani muhafazakârları çok yakından tanıdığı için onlar tarafından hiç sevilmiyor. İlki Humeyni, ikincisi Hamaney tarafından olmak üzere iki kere atandığı Düzenin Yararını Teşhis Heyeti üyeliği, yabana atılamayacak bir mevkidir. Hapse girdiği zaman da bu üyeliği sürdü, en azından azledildiği açıklanmadı.

Rafsancani tarafından çok kilit ve hassas bir görev olan İçişleri Bakanlığı'na atanmış, buna ek olarak Milli Güvenlik Yüksek Konseyi üyeliğine de getirilmişti. Rafsancani'nin ikinci kez cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra sunduğu kabinede, muhafazakârların baskısı nedeniyle yer alamadı.

Hatemi'nin ilk hükümetinde de İçişleri Bakanı olan Nuri, 21 Haziran 1998'de Meclis'teki muhafazakâr çoğunluğun verdiği güvensizlik önergesiyle düşürüldü. Bunun üzerine Hatemi kendisini Planlama ve Toplumsal Gelişme'den sorumlu Cumhurbaşkanı Yardımcısı olarak atadı.

4 Eylül 1998'de Kültür Bakanı Ataullah Mohacerani ile birlikte Tahran Üniversitesi önünde cuma namazı çıkışı, "liberallere ölüm" sloganları atan aşırı muhafazakâr sokak çetelerine mensup 80 kadar kişinin saldırısına uğradı; dövüldü, sarığı başından alınıp yerlere çalındı. Daha sonra yakalanan saldırganlardan bazıları hafif cezalara çarptırıldılar.

Nuri daha sonra istifa edip, Şubat 1999'da, devrimden sonra

yapılan ilk belediye meclisi seçimlerinde Tahran'dan aday oldu. Tahran Belediye Meclisi'ne birinci sıradan girip Belediye Meclisi Başkanı seçildi.

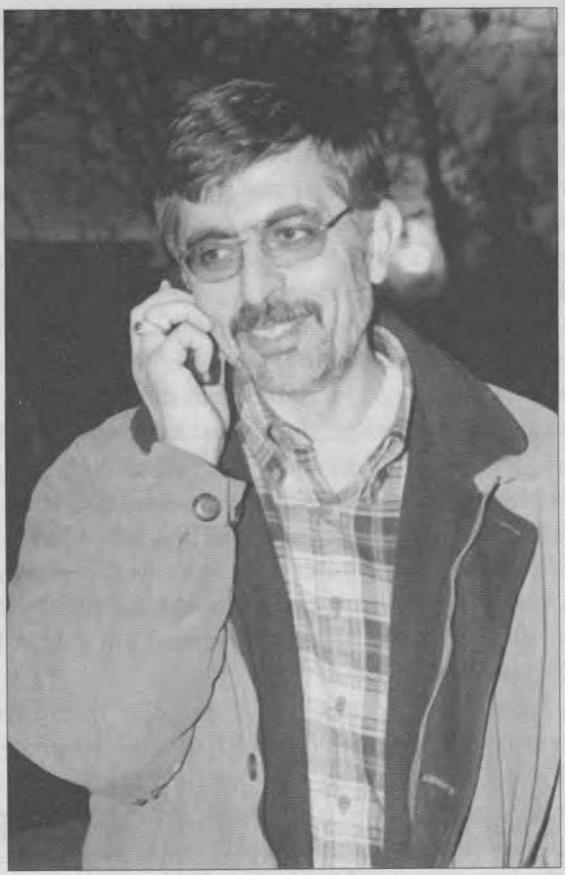
Abdullah Nuri, Evin Hapishanesi'nde sürekli oruç tutarken, o güne kadar kimsenin adını duymadığı kardeşi Dr. Ali Rıza Nuri, 18 Şubat 2000'de Tahran'dan ikinci sıradan Meclis'e girdi.

GULAMHÜSEYİN KERBASÇİ
Teknokrat, liberal ve karizmatik

İran'daki reform hareketinin en renkli simalarından Gulamhüseyin Kerbasçi, kendisini tanıtmaya şöyle başlıyor: "11 yaşında medreseye girdim. 14 yaşında Şah rejimi karşıtı faaliyetleri nedeniyle iki kez gözaltına alındım, soruşturmadan sonra serbest bırakıldım. 1971-76 yılları arasında üç kez uzun süreli hapis yattım. Hapislik hayatımın 17 ayı hücrede geçti. Son olarak hapisten çıktıktan sonra Ayetullah Beheşti Kum'a dönmemi istemedi ve Tahran'da kaldım."

Sanılanın aksine din adamı kökenli olan Kerbasçi 1947'de İsfahan'da doğdu. Babası Ayetullah Muhammed Sadık Kerbasçi Tehrani, Ayetullah Humeyni ve kardeşi Ayetullah Pesendide'ye yakın bir din adamıydı. Kum'daki meşhur Hakkaniye Okulu'nun daima en başarılı öğrencilerden biri olan Gulamhüseyin, Abdullah Nuri ile birlikte Ayetullah Hüseyin Ali Montazeri'nin derslerine devam etti. Medrese'den ayrılınca 1972'de Tahran Üniversitesi Matematik Bölümü'ne girdi.

Öğrencilik yıllarında İslâmcı düşünür Ali Şeriati'nin taraftarıydı. Onun Tahran'daki meşhur Hüseyniye-yi İrşad'da verdiği derslere katıldı. 1979'da Hamaney'in Cumhuri İslâmî Partisi'ndeki bürosunun başkanlığını yaptı. Devrim öncesi Şah rejimine karşı birlikte çalıştığı İrşad Bakanı Hüccetülislâm Moadikhan tarafından bu bakanlıkta görevlendirildi.

Gulamhüseyin Kerbasçi.

Usta belediyeci

1982'de İsfahan Eyalet valiliğine, bir iddiaya göre, o zaman hâlâ etkili bir yönetici olan Montazeri'nin önerisi üzerine atandı. Bu görevi sırasında şehircilikte gösterdiği başarı nedeniyle 1990'da Rafsancani tarafından Tahran Belediye Başkanlığı'na getirildi. Bu sırada, kötü yaşam koşulları, pisliği, kalabalığı ve aşırı trafiği nedeniyle, başkentin Tahran'dan başka bir yere taşınması ciddi ciddi tartışılıyordu.

Kerbasçi, kısa süre içinde kenti yeniden yaşanabilir, temiz, yeşil ve parklarla dolu bir kent haline getirmesiyle ünlendi. Bu ününü ve örgütçü kimliğini, 1996'da Rafsancani yanlısı siyasetçilerle birlikte *Kargozaran-ı Sazendegi* (G-6) grubunu kurarak siyasete aktardı. Grubun 5. Meclis seçimlerindeki kısmi başarısını, daha sonra 1997'de cumhurbaşkanlığı seçimlerinde o zamana kadar siyaset sahnesi kenarında kalan eski radikal, yeni reformcu din adamları ve siyasetçilerle birlikte Hatemi'yi destekleyip kazanmasını sağlayarak mutlak başarıya dönüştürdü. Bir açıklamasında, cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hatemi lehine ülke çapında propaganda yapmaları için Kum'dan 3 bin genç mollayı seferber ettiklerini söylemişti.

Bu başarısının karşılığı, muhafazakârların kontrolündeki yargı erki tarafından hakkında açılan yolsuzluk davası oldu. 4 Nisan 1998'de tutuklandı. Hatemi'nin isteği ve Hamaney'in müdahalesi üzerine 10 gün sonra serbest bırakıldı. Dava sonunda 5 yıl hapse ve 10 yıl devlet memuriyetinden men cezasına mahkûm oldu. Muhafazakârlar intikamlarını böylece almışlardı, ama yargılama sırasında Kerbasçi'nin cebine bir kuruş girdiği ispat edilemedi.

Ama Tahran'ı imar etmek için gerekli olan mali kaynakları sağlarken uyguladığı bazı yöntemler nedeniyle tepkilere maruz kaldı. Bu bağlamda en çok, kentin kuzeyindeki zengin mahallelerde gökdelenlere izin vererek, şehircilik ilkelerini gözardı ettiği ve kentin siluetini bozduğu için eleştirildi. Bunun dışındaki finansman bulma yöntemleri, genellikle takdirle karşılandı.

Rafsancani'nin uç beyi

18 Şubat 2000 seçimleri öncesi, kendisi af istememesine rağmen, Rafsancani, Kerbasçi'den "Suçsuz olmama rağmen haksızlığa uğradım. Bu haksızlığın giderilmesi için affedilmemi istiyorum" diye bir "af dileme" belgesi aldı. Bunun üzerine Hamaney tarafından affedildi.

Mohacerani ile birlikte Rafsancani'nin iki "uç beyi"nden biri

olan Kerbasçi, hapisten çıktıktan sonra *Hem Mihen (Vatandaş)* gazetesini yayımlamaya başladı. Fakat Rafsancani'nin, seçim yenilgisinin intikamını almak için Berlin Konferansı'nı bahane ederek reformculara açıktan yüklenme tavrı nedeniyle Yeniden Onarım Partisi içinde anlaşmazlık çıkınca Kerbasçi'nin gazetesi de kapatıldı.

Yeniden Onarım Partisi Genel Sekreteri Kerbasçi, "Haşimi Klanı" diye adlandırılan grubun iki önemli üyesi olan, Rafsancani'nin kardeşi Muhammed Haşimi ve Maraşi'nin açıklamalarını "partiyi bağlamadığı" gerekçesiyle eleştirerek Rafsancani'ye açıkça rest çekti.

Liderinin, kendisini hapse atıp özel ve siyasî hayatını mahvetmeyi hedefleyen, bunu bir ölçüde de beceren muhafazakârlarla işbirliği yapmasına karşı çıktı. Kendisini de aynı rotaya sokmasına da izin vermedi. O da Mohacerani gibi tercihini açıkça reformdan yana yaptı. Örneğin 18 Şubat seçimleri öncesinde *Newsweek*'e verdiği söyleşide Hatemi'yi eleştirip Rafsancani'yi göklere çıkarmıştı. Artık bu tavrını da terk etti.

ATAULLAH MOHACERANİ
Muhafazakârların yıkamadığı polemikçi

Derin bir dinî ve siyasî bilgiyle desteklediği polemikçi üslubunu asla terk etmeyen Kültür ve İrşad Bakanı Ataullah Mohacerani reformcu kanadın en keskin dilli ve diş geçirilemez ismi olarak sivrildi. Muhafazakâr politikacı ve yazarlara karşı zaman zaman alaycı ve aşağılayıcı bir dil kullanmasına rağmen hem zekâsı ve mahareti, hem de hep haklı bir zeminde kalması nedeniyle her türlü belayı savuşturmayı bildi.

Örneğin hakkında verilen en son gensorunun görüşülmesi sırasında muhafazakâr milletvekilleri, bakanlığın topladığı hac paralarının faizinin "Amerikan uşağı liberal basma dağıtıldığı-

Ataullah Mohacerani.

nı" ileri sürerek, paraların nereye gittiğini açıklamasını istediler. Mohacerani muhafazakâr milletvekillerine iki kere "bu paraların nereye gittiğini gerçekten açıklamamı istiyor musunuz?" diye sorup, taleplerinde ısrar etmeleri üzerine, oturumu yöneten ve gerçeği elbette bilen Meclis Başkanı (muhafazakâr) Natık Nuri'ye dönerek "Açıklamamı istiyorlar, ne dersiniz açıklayayım mı?" diye sordu. Nuri'nin "açıkla bari" demesi üzerine, bu paraların bankada kaldığı sürede elde edilen geli-

rin Dinî Lider Hamaney'in hesabına aktarıldığını söyleyince, Meclis'te buz gibi bir sessizlik oluştuğu söylenir.

Rafsancani'nin sağ kolu

1954'de İran'ın Orta-batı kesimindeki sanayi kenti Arak'ta doğdu. Şiraz Üniversitesi'nden tarih master'ı aldı. Arapça, İngilizce ve Urduca biliyor. Devrimden önce lise öğretmeniydi. Devrimden hemen sonraki seçimlerde Şiraz'dan milletvekili seçildi. 1985-89 arasında Başbakan Musavi'nin siyasî işler ile hukuk ve parlamento işleri yardımcılığını yaptı. Irak'la 1988'de Cenevre'de yapılan barış görüşmelerini yürüten heyette yer aldı.

Hatemi'nin en gözde bakanlarından olmasına rağmen Mohacerani asıl olarak Haşimi Rafsancani'nin ekibinde yer alıyor. hattâ uzun bir süre onun sağ kolu olduğu ileri sürüldü. Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığı döneminde, hukuki ve meclisle ilişkilerden sorumlu cumhurbaşkanı yardımcısı olan Mohacerani Yeniden Onarım Partisi'nin öncülü olan *Kargozaran-ı Sazendegi* (G-6) grubunun ve partinin kurucu üyelerinden.

Muhafazakârların Mohacerani'yi Abdullah Nuri gibi düşürememelerinin ardında hâlâ Rafsancani'nin adamı olarak görülmesinin ve Rafsancani'nin de o zamanlar önde gelen adamlarını korumayı tercih etmesinin rolü oldu. Fakat 18 Şubat 2000 seçimlerinden sonra bu iki politikacının yolları ayrılmışa benziyor. Mohacerani daha seçim günü Rafsancani'nin aldığı başarısız sonucu "yeniliklere ayak uyduramamasına" bağlamıştı.

Öte yandan Rafsancani'nin, başkanı olduğu Düzenin Yararını Teşhis Heyeti'nin Genel Sekreterliği'ne atadığı eski Devrim Muhafızları Komutanı Muhsin Rızai, bütün reformcu gazetelerin kapatıldığı ve Mohacerani'ye saldırıların en üst noktaya çıktığı Nisan 2000'de, açıkça isim vererek, "Hamaney Hatemi hükümetini destekliyor ama Mohacerani'nin uygulamalarını benimsemiyor" dedi. Bu sözler Rafsancani'nin artık Mohacerani'ye sahip çıkmadığı şeklinde yorumlandı. Bütün bunlara,

aşırı liberal politikaları ve artan popülaritesi nedeniyle partisi içinde Mohacerani'ye karşı tepkiler oluştuğu ve bu politika farkının partiyi ikiye böldüğü, hattâ partinin kapatılacağı söylentileri eklendi.

Ailecek reformcu

1985'den bu yana *İttilaat* gazetesinde köşe yazarı olan Mohacerani, '90'lı yılların başında ABD ile doğrudan ilişki kurma-

ÇERÇEVE 4

AYATULLAH MOHACERANİ İLE SÖYLEŞİ

İran'da muhafazakârların boy hedeflerinden olan Kültür ve Irşad Bakanı Ayatullah Mohacerani ile 18 Şubat 2000 seçimleri öncesinde görüştüğümüzde sorularımızı şöyle yanıtlamıştı:

Basın normal olarak sizin bakanlığınıza bağlı. Ama mahkemeler size rağmen sürekli olarak gazeteci yargılıyor. Bu daha ne kadar sürecek?

Gazeteler aslında ülkedeki mevcut siyasî rekabetin birer uzantısıdırlar. Diğer bir deyişle siyasî mücadelenin en önemli araçlarından biri gazetelerdir. Hal böyle olunca muhalif siyasetçiler başkalarının gazetelerde yazdıklarından şikayetçi olup mahkemeye başvuruyorlar.

Abdullah Nuri ve siz Hatemi tarafından bakan atandığınızda muhafazakârlar çok tepki göstermişti. Sonra onu azlettiler. Ardından gazetesini kapatıp kendisini tutukladılar. Ne hissediyorsunuz?

Abdullah Nuri hem benim yakın bir dostum, hem de iş arkadaşımdı. Kendisiyle en az yirmi yıllık çok iyi bir ilişkim vardır. Maruz kaldığı durumdan asla hoşnut ve mutlu değilim. Muhalifler, Meclis'te ona yaptıklarının aynısını bana karşı da yapmak istediler. Benim için de güvensizlik önergesi verdiler, ama başaramadılar. Eğer onlar emellerine ulaşsaydı, herhalde ben de bir gazete çıkarıyor olurdum. Ondan sonra ne olurdu, bilemiyorum.

18 Şubat seçimlerini bazı çevreler İran için yeni bir dönüm noktası olarak gösteriyorlar. Katılıyor musunuz?

Bu dönüm noktası sözünden neyi kastettiğinize bağlı. Ülkemizde Meclis anayasaya göre çok önemli bir güçtür; İran'daki siyasî ve kültürel gelişmeyi doğrudan belirlemektedir. Örneğin yeni oluşacak olan Meclis belki basın özgürlüğünün ilerletilmesi konusunda katkıda bulunabilir; ki bence böyle olacak. Kim bilir belki de basın özgürlüğünü daha da kısıtlayacak bir Meclis şekillenir. Bir de unutmamak lazım ki bu seçimlerden bir yıl sonra da cumhurbaşkanlığı seçimleri olacak.

⇨

nın düşünülmesini önerince sert saldırılara uğradı. Hatemi hükümeti için 20 Ağustos 1997'de yapılan güvenoylamasında bütün kabine güvenoyu alırken, en az "evet" ve en fazla "hayır" oyu, İçişleri Bakanı Abdullah Nuri ile beraber ona çıktı. Eşi gazeteci Cemile Kediver, önce 1999'da Tahran Belediye Meclis üyesi, 2000'de de Tahran milletvekili seçildi. İslâmcı reformizm hareketinin önde gelen ideologlarından olan kayınbiraderi Hüccetülislâm Muhsin Kediver ise 1998'de Ruhaniyet Özel Mahkemesi tarafından, İslâmî ilkele-

Yeni Meclis'te hangi grubun çoğunluğu elde edeceği bir sonraki cumhurbaşkanlığı seçimleri için de çok önemli bir gösterge olacaktır. Sonuçta Meclis seçimlerinin, İran'ın önümüzdeki beş yıllık kaderini belirleyeceğini söylersek hiç de yanılmış olmayız.

Yeni Meclis'le birlikte yasama ile yürütme arasında şu ana kadar olmayan uyumu sağlamayı umuyor musunuz?

Evet, şu anda Meclis çoğunluğu varolan hükümete muhalif durumda. Zaten Meclis Başkanı Natık Nuri de Hatemi'nin rakibiydi. Önümüzdeki seçimlerden sonra Meclis çoğunluğunun hükümetin yanında olacağını sanıyorum. Yeni Meclis Başkanı da seçim kaybetmiş bir rakip gibi davranmayacaktır. Genel olarak yasama ile yürütme arasında işbirliği ortamının ağır basacağını düşünüyorum.

Haşimi Rafsancani'nin siyasete sıfırdan dönmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Haşimi Rafsancani'nin sıfırdan başladığı görüşüne katılmam kesinlikle mümkün değil. Çünkü onun gibi siyasî kişilikler öyle bir ağırlık ve itibar sahibidirler ki hiçbir şey yapmasalar da siyasî etkileri sürer. Eğer Rafsancani seçilirse, Meclis Başkanı olma ihtimali de hiç zayıf değildir; dolayısıyla istediği gibi etkide bulunabilecektir. Fakat Rafsancani'nin ülkedeki siyasî ve kültürel gelişmelere ayak uydurmak zorunda olduğu da bir hakikattir ve bu da sanıldığı kadar kolay bir iş değildir. Belli bir geçmişe sahip olan politikacılar, 60-70 yaşına geldiklerinde genellikle gelişmeleri olması gerektiği gibi değerlendiremiyor; onları kendi arzularına göre yorumlamak istiyorlar. Kısacası Rafsancani, eğer gelişmeleri doğru bir şekilde yorumlayabilirse ve gelişmelerin yanında yer alırsa önümüzdeki dönemde de etkili bir kişi olabilir.

Rafsancani'nin adaylığı 2 Hordad Cephesi'nde bir ayrışma olarak değerlendirilebilir mi? Çünkü Hatemi yanlıları onun adaylığını desteklemediler.

Bunu bir ayrılık veya çatlama olarak yorumlayamayız. Ama ortada bir anlaşmazlık olduğu da aşikâr. Hatemi'nin bazı arkadaşları, Rafsancani'nin Meclis Başkanı olması durumunda toplumsal ve siyasal gelişmelerin şu anki hızıyla sürmeyeceğinden endişeleniyorlar.

re ve rejime aykırı propaganda suçlamasıyla 1,5 yıl hapse mahkûm edildi.

Mohacerani, muhafazakâr şiddet ve kültür politikalarının en kıdemli, yetkili ve felsefi savunucularından olan Ayetullah Mesbah Yezdi ile birçok kez polemiğe girdi. Yezdi'yi, bakanlığını suçlayan bir açıklamasından sonra, televizyonda açık tartışmaya davet etti. Mesbah Yezdi taraftarları, yayımladıkları bir bildiriyle Mohacerani ile "büyük bir alim ve Ayetullah" olan Mesbah Yezdi'nin "mevkilerinin" bir olmadığını ileri sürülerek bu teklife karşı çıktılar. Böylece Yezdi yan çizmiş oldu.

Muhafazakârların ipini bir türlü çekemediği Mohacerani'nin, tam da yakın gelecekte ülke yönetiminde çok daha etkili rol oynayacağı yorumları yapılırken bakanlıktan istifa edeceğini, üstelik siyaseti de bırakıp öğretim üyeliğine döneceğini açıklaması bomba etkisi yaptı. Ama sonradan bunun da, şakayla karışık, muhafazakârlara oynadığı bir oyun olduğunu söyledi.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

REFORM HAREKETİNİN PARTİLEŞMESİ

İran Anayasası'nın 26. Maddesi, partinin, derneklerin, İslâmî veya diğer dinî azınlıkların siyasî veya mesleki birliklerinin kurulmasına izin veriyor. Bu örgütlenmelerin nasıl olacağını belirleyen yasa 1981'de Meclis tarafından onaylanmasına rağmen 1989'a kadar uygulamaya konulmadı. Yasaya göre herhangi bir siyasî ya da mesleki örgütün faaliyete geçebilmesi için, İçişleri Bakanlığı'nda kurulan ve adını siyasî partiler yasasının 10. maddesinden alan "10. Madde Komisyonu"ndan[1] izin alması gerekiyor. Muhammed Hatemi'nin Ağustos 1997'de işbaşına gelmesine kadarki dönemde bu komisyon toplam 39 parti veya siyasî dernek veya birliğe izin vermişken, bu tarihten Ocak 2000'de kadar Komisyon'dan izin alan örgüt sayısı 103'e çıktı, yani 28 ayda toplam 64 siyasî kuruluşa faaliyet izni verildi.[2]

---

1 Yasaya göre komisyon Genel Savcı, siyasî adli konsey, İçişleri Bakanlığı temsilcileri ile Meclis'in komisyona gönderdiği iki milletvekilinden oluşuyor. Ama genellikle ulema örgütleri bu komisyondan izin almadan faaliyetlerini yürütüyorlar.

2 Komisyona yapılan başvurularla ilgili en son açıklamalardan birini yapan İçişleri Bakanlığı siyasî İşler Genel Müdürü Muhammed Cevad Hakşinas, 1989-97 arasında komisyona 35 partinin kayıt izni için başvurduğunu, bu sayının açıklama tarihinde 120'ye ulaştığım söyledi. 1981'den 1997'ye kadar İran'da ortalama her yıl iki parti kurulurken, 1998'de 41, 1999'da 30 parti kuruldu. *Abrar*, 14 Ağustos 2000.

Çünkü İran'daki reform hareketinin iki temel sloganından biri olan sivil toplumun güçlendirilmesi elbette sivil kurumların yaratılmasıyla mümkündü ve bu kurumların başındaysa basın ve siyasî partiler geliyordu.

Fakat İran'da hem Şahlık döneminde siyasî parti faaliyetleri yasaklanmış, hem de devrimin yaklaşık ilk 1-2 yılındaki çeşitlilik ve çokseslilik istisna tutulursa, siyasî parti lafı başlı başına kötü Batı emperyalizmini çağrıştıran bir terim olarak görülmüştü. Muhafazakâr kanadın, son üç yılda uğradığı bütün yenilgilere ve elinin altındaki bütün imkânlara rağmen, hâlâ gerçek anlamda esaslı bir "parti" kurma girişiminde bulunmamasının temel nedeni de büyük ölçüde bu anlayışın hakimiyetini sürdürmesidir. Çünkü eninde sonunda "modern" birer kurum olan siyasî partilerin, İran siyasî hayatına hâlâ büyük ölçüde egemen olan ulema ve onun örgütlenmelerini aşındıracağı açıktır. Bu nedenle muhafazakâr kesim parti fikrinden öcü gibi korkmaktadır. Buna karşılık reformcular, bu imkânın bilincinde olarak, bütün kanatlarıyla geniş ve farklı parti örgütlenmelerine giderken, özellikle muhafazakâr ulemanın, hattâ bir ölçüde kendilerine yakın olan ulemanın (özellikle MRM'nin) siyaset üzerindeki vesayetini kırmayı hedeflemektedirler. Reformcular, Meclis seçimleri ve Meclis içi grupların oluşumu ve Başkanlık Divanı seçimlerinde sergiledikleri tavırla da bu konudaki kararlıklarını gösterdiler.

Devrimden hemen sonra kurulan, ancak 1989'da Rafsancani ve Hamaney'in, Humeyni'den izin alarak faaliyetine son verdikleri Cumhuri İslâmî Partisi'nden sonra meydanda siyasî parti denilebilecek bir örgütlenme kalmamıştı - sağ ve sol ulema örgütleri, İÖH ve İran Devriminin Mücahitleri Örgütü ile İslâmî Dernekler Toplululuğu gibi dernek-parti arası eski oluşumlar dışında.

Ancak, 1989'dan itibaren uygulamaya konulan siyasî partiler yasasına dayanarak siyasî örgütlenmelere gidildi. Bu oluşumlar '97 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce daha çok mesleki-siyasî temelde örgütlerken, bu tarihten sonra, Hatemi hükümetinin "siyasî gelişme" sloganı çerçevesinde siyasî parti niteliğini almaya başladılar.

23 Mayıs Cephesi

23 Mayıs Cephesi ya da *Reform Cephesi* denilen geniş siyasî hareket içindeki örgütler aslında Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hatemi'yi destekleyen, ardından Belediye Meclisi ve son Meclis seçimlerinde, geniş bir koalisyon olarak birçok bölgede ortak adaylarla seçime giren 18 parti, grup ve dernekten oluşuyor. Bu örgütler şunlar:

1) Militan Din adamları Birliği
(Mecmeyi Ruhaniyunu Mübariz)
2) İslâmî İran Katılım Cephesi
(Cepheyi Müşareketi İranı İslâmî)
3) İran Yeniden Onarım Partisi
(Hizbi Kargozaranı Sazendegiyi İran)
4) İslâmî İş Partisi
(Hizbi İslâmîyi Kar)
5) İslâmî İran Dayanışma Partisi
(Hizbi Hembestegiyi İranı İslâmî)
6) İran İslâm Devriminin Mücahitleri Örgütü
(Sazıman-ı Mücahidin-i İngilab-ı İslâmî-yi İran)
7) Birliği Güçlendirme Bürosu
(Defteri Tahkimi Vahdet)
8) İşçi Evi
(Haneyi Karger)
9) İslâmî İran Öğretmenler Birliği
(Encümeni İslâmîyi Muallimanı İran)
10) İslâmî Üniversite Öğretim Üyeleri Birliği
(Encümeni İslâmîyi Müderrisini Danişgahha)
11) İslâmî İran Mühendisler Birliği
(Encümeni İslâmîyi Mühendisanı İran)
12) İran Tıp Dernekleri Birliği
(Encümeni İslâmî Cameye Pezeşki İran)
13) Sanayi Yöneticileri Birliği
(Encümeni Müridanı Sanaye)
14) Meclis İmamın Çizgisindeki Milletvekilleri Birliği
(Mecmeyi Nemayendeganı Hattı İmamı Meclisi Şurayı İslâmî)
15) Meclis Milletvekilleri Birliği
(Mecmeyi Nemayendeganı Edvarı Meclisi Şurayı İslâmî)

16) İmamın Çizgisindeki Güçler Koalisyonu
(Mecmeyi Niruhayı Hattı İmam)
17) İslâmî Kadınlar Birliği
(Mecmeyi İslâmîyi Banovan)
18) İslâm Cumhuriyeti Kadınlar Derneği
(Cemiyeti Zenam Cumhuri İslâmî)

Şimdi bu örgütlerin önde gelenlerine kısaca bakalım:

İran Yeniden Onarım Partisi (Hizb-i Kargozaran-ı Sazendegiyi İran): İran'da 1989 sonrası ilk ciddi partileşme girişimi 1996'daki liberal G-6 grubu ile başladı. Ama bu da bir siyasî partiden çok, Rafsancani'nin sivil politika kurmaylar topluluğu olmaktan öteye gidemedi. Daha sonra, *Kazgoran-ı Sazendegi* adını alan grup, gerçek bir parti haline gelme atılımını ise 1997 Cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında Hatemi'yi desteklemek için yaptığı çalışmayla gerçekleştirdi. Ardından *Hizb-i Kargozaran-ı Sazendegi-yi İran* adıyla partileşti ve genel sekreterliğine Gulamhüseyin Kerbasçi'yi seçti. Parti kurucuları arasında Rafsancani ailesinden (Kerman Grubu) kızı Faeze Haşimi, kardeşi Muhammed Haşimi, eşinin amcasının oğlu milletvekili Hüseyin Maraşi ile İsfahanlılar Grubu diye bilinen Kerbasçi, Mohacerani ve çevresiyle, grubun Ocak 1996 tarihli ilk bildirisini imzalayan bakan ve üst düzey yöneticiler bulunuyor.

Kerbasçi 1997 seçimlerinden sonra yolsuzluk suçlamasıyla hapse atıldığı dönemde, genel sekreter vekilliğini Maraşi yürüttü. Kerbasçi 2000 seçimleri öncesi hapisten çıkınca görevi devraldı.

1997 Cumhurbaşkanlığı, 1999 belediye seçimleri ve 2000 Meclis seçimlerinde 23 Mayıs Cephesi içinde yer alan partide, Meclis seçimleri sonrası Rafsancani'nin aldığı tutum nedeniyle görüş ayrılıkları çıktı. Meclis seçimleri öncesinde de parti içinde Kerbasçi ve Mohacerani'de simgeleşen daha reformcu kanatla, Rafsancani'nin kardeşi Cumhurbaşkanı Yardımcısı Muhammed Haşimi, kızı Faeze Haşimi ve Hüseyin Maraşi'nin şahsında odaklanan "Haşimi Klanı" (Kerman Grubu) arasında sessiz ama zaman zaman patlayan bir gerginlik belirmişti.

Bu gerginlik, meclis seçimlerinden sonra Kerbasçi'nin çıkardığı *Hem Mihen (Vatandaş)* gazetesinin ve daha öncesinde reformcu gazetelerin toptan kapatılmasına karşı parti içinden farklı sesler çıkmasıyla doruğa ulaştı; Kerbasçi ve Mohacerani'nin gazetelerin kapatılmasına karşı çıkan ve reformcu basını destekleyen açıklamalarıyla iyice kızıştı. Tartışma öyle tırmandı ki, aslında Rafsancani'ye yakın politikacılardan biri olan *Hemşehri* gazetesinin Genel Yayın Yönetmeni ve Tahran Belediye Meclisi üyesi Muhammed Atriyanfer, 2000 Temmuz'unda yaptığı bir açıklama ile, "Kargozaran'ın işlevini tamamladığını" söyledi. Mayıs 1998'de resmen kaydolarak faaliyete geçen partinin geleceği büyük oranda bu iki kanat, yani "Haşimi Klanı" diye de adlandırılan "Kerman grubu" (muhafazakârlar) ile Kerbasçi ve Mohacerani'nin liderliği altındaki "İsfahanlılar" (reformcular) arasındaki mücadelenin nasıl sonuçlanacağına bağlı.

Partinin 22 kişilik merkez kurulu içinde, Genel Sekreter Kerbasçi, Muhammed Haşimi, eski Plan ve Bütçe Örgütü Başkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı, şimdiki Cumhurbaşkanı danışmanı Muhammed Ali Necefi, Kültür Bakanı Mohacerani, Merkez Bankası Başkanı Muhsin Nurbahş, Faeze Haşimi, Beden Terbiyesi Kurumu Başkanı Mustafa Haşimi Taba, Rafsancani'nin oğlu ve Tahran Metro Şirketi Başkanı Muhsin Haşimi, Maden Bakanı İsa Cihangiri, *Hemşehri* Genel Yayın Yönetmeni ve Tahran Belediye Meclisi Üyesi Muhammed Atriyanfer, eski Onarım Cihadı Bakanı ve Tahran Belediye Meclisi üyesi Gulamrıza Furuzeş ve Hüseyin Maraşi gibi isimler bulunuyor.

Tahran Belediyesi tarafından yayınlanan *Hemşehri* gazetesi, eyaletlerde de örgütlenmeye giden partinin görüşlerini yansıtıyor. Parti kendini "İran ortadireğinin partisi" olarak tanıtıyor.

İşçi Evi (Haneyi Karger): İslâm devriminden sonra oluşan İslâmî İşçi Dernekleri'nden doğdu. 5 Ocak 1991'de *İşçi Evi* adıyla resmen kayıtlı olarak faaliyete geçti. Kurucuları arasında Genel Sekreter Ali Rıza Mahcub, Çalışma Sosyal Güvenlik Bakanı Hüseyin Kemali, Ali Rabii, Muhammed Danişver gibi

isimler bulunuyor. *İş ve İşçi* (*Kar ve Karger*) gazetesi resmi yayın organı. İşçi sorunlarına büyük ağırlık veren ve kapatılmayan nadir reformcu günlük gazeteler arasında yer alıyor.

İslâmî İş Partisi (Hizb-i İslâmî'yi Kar): *İşçi Evi* çevresinden gelen ve daha çok merkez liberal-sağa yakın olan politikacılar tarafından 25 Ocak 1999'da kuruldu. Kurucuları arasında 5. dönemde üçü de G-6 listesinden Tahran milletvekili seçilen İşçi Evi Genel Sekreteri Ali Rıza Mahcub, Süheyla Celoderzade ve Ebulgasım Serhaddizade ile Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri ve Hatemi'nin seri cinayetleri araştırmak için atadığı komisyonun üyesi, Cumhurbaşkanı Danışmam Ali Rabii, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Hüseyin Kemali ve Abdurrahman Taceddin bulunuyor. Genel Sekreteri, eski Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlarından Ebulgasım Serhaddizade, sözcüsü Celoderzade.

İşçi Evi ile organik bağı bulunan parti, 23 Mayıs Cephesi içinde, Onarım Partisi ile birlikte Rafsancani'ye yakın iki büyük örgütten biri. Bunu son seçimlerde Rafsancani'yi parti milletvekili aday listesinin başına alarak gösterdi.

Ancak seçimlerden sonra muhafazakârların reformcu basma yönelik sindirme kampanyası ve daha sonra meydana gelen gelişmeler üzerine tamamen sol-reformculara destek vererek muhafazakârları tavizsiz biçimde eleştirdi. Meclis içindeki güçlü kadın milletvekili Süheyla Celoderzade ve işçiler arasında sevilen İşçi Evi Başkanı Mahcub önderliğinde giderek daha da güçlenecek ve reformcu cephenin ayrılmaz bir parçası olacak gibi görünüyor.

Muhafazakârların egemenliğindeki 5. Meclis'in sermaye çevrelerinin baskısıyla çıkardığı, beşten az işçinin çalıştığı işyerlerinin İş Yasası kapsamı dışında kalmasını öngören yasa tasarısına karşı yürüttüğü sert ama başarısız mücadeleyle işçiler arasında önemli bir sempati toplayan İslâmî İş Partisi ayrıca, Tahran'da bu yıl düzenlediği 1 Mayıs İşçi Günü mitinginden sonra bir bildiri yayımlayarak, resmen grev hakkı verilmesini talep etti.

İslâmî İran Dayanışma Partisi (Hizbi Hembestegiyi İran): 11 Temmuz 1998'de kuruldu. Kurucuları arasında Gulamhaydar Bay-Salami (4. Meclis milletvekili), Ali Asger Ahmedi milletvekili), Muhammed Rıza Rahçemeni (milletvekili), İlyas Hazreti (İran Kendo Federasyonu Başkanı ve 5 ve 6. Meclis milletvekili), Gudretullah Nazari Niya (milletvekili), Gulam Rıza Ensari (İran Sosyal Sigortalar Kurumu Başkanı), Seyid Mahmud Mirluhi (Batı Azerbaycan Eyalet Valisi) ve Tahran Belediye Meclisi üyesi ve ABD'nin Tahran Büyükelçiliğini basan öğrencilerin sözcüsü İbrahim Askerzade var. Genel Sekreteri Muhammed Rıza Rahçemeni (milletvekili), yayın organı *Hembestegi* (Dayanışma).

İran İslâm Cumhuriyeti Kadınlar Derneği (Cemiyeti Zenanı Cumhuri İslâmî İran): 3 Temmuz 1989'da kuruldu. Kurucu üyeleri İmam Humeyni'nin kızı Zehra Mustafavi, gelini Hüccetülislâm Ahmed Humeyni'nin eşi ve ünlü Ayetullahlardan Tabatabai'nin kızı Fatıma Tabatabai, şimdinin muhafazakârı, 5. Mecliste Hamedan Milletvekili Merziye Hadidci Debbağ ve günümüzün reformcu milletvekili Süheyla Celoderzade bulunuyordu.

İslâmî ilkeler çerçevesinde kadın haklarının savunulması ve kadınların durumunun iyileştirilmesini amaçlıyor. Seçim dönemleri dışında pek aktif değil. '97 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hatemi'yi destekledi, milletvekili seçimlerinde 23 Mayıs Koalisyonu içindeydi. Genel Sekreteri Zehra Mustafavi.

İslâmî Kadınlar Birliği (Mecmeyi İslâmî Banovan): Üçüncü ve son Meclis'in Başkanı Hüccetülislâm Kerrubi'nin eşi ve 5. Dönem Tahran milletvekili Fatıma Kerrubi, Süheyla Celoderzade ve Suzan Seyf tarafından 21 Aralık 1998'de kuruldu. İran Kadınlar Derneği ile aynı çerçevede çalışıyor. Genel Sekreteri Fatıma Kerrubi.

Birliği Güçlendirme Bürosu (Defteri Tahkimi Vahdet): Tüm ülke çapındaki üniversitelerde örgütlenmiş İslâmî öğrenci der-

neklerini bünyesinde toplayan federasyon, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından resmen tanınmış öğrenci örgütü niteliğinde. İran İslâm Devrimi içinde de önemli bir yer tutan öğrenci hareketine dayanması nedeniyle 23 Mayıs Cephesi içinde önemli bir yere sahip. Özellikle seçim kampanyalarında önemli rol oynadı ve muhafazakâr grupların sokak saldırılarını göğüslemeye çalıştı. 1999 Temmuz'undaki öğrenci gösterilerinde, meydanlardan çekildiğini açıkladığı 12 Temmuz Pazartesi gününe kadar ana gövdeyi oluşturdu ve sonrasında büyük tutuklamalarla yüz yüze geldi. Sadece üniversite öğrencilerini değil, üniversite mezunlarını da içinde barındırması nedeniyle kitlesel bir gençlik partisi gibi çalışıyor. Milletvekili seçimlerinde 23 Mayıs Cephesi ile ortak listeyi desteklemesine rağmen, listeye ek olarak kendi adaylarını da sundu.

Bir yönetim kurulu tarafından yönetilen derneğin önde gelen üyeleri arasında 6. Meclis seçimlerinde Tahran'dan milletvekili seçilen Meryem Saidi ve Muhsin Mirdamadi ile halen yönetimde görev alan ve Berlin Konferansı'na katıldığı için tutuklanıp daha sonra kefaletle serbest bırakılan Ali Afşar ile İbrahim Şeyh'i sayabiliriz.

İslâmî İran Katılım Cephesi (Cepheyi Müşareketi İrani İslâmî): İran siyaset sahnesinin kendine özgülüklerinin en güzel ve çarpıcı örneklerinden biri de, hemen her siyasî gözlemcinin bir "parti" adına en çok yaraşan siyasî örgütlenme olarak gördüğü bu yapının "Cephe" adını taşıması.

1989'dan sonra kurulup da, şimdiye kadar ülke çapından seçimlerle belirlenmiş delegelerin katılımıyla genel kongresini yapan ilk siyasî örgüt oldu. Katılım Cephesi'nin 20-21 Temmuz 2000'de Tahran'da yapılan 1. Genel Kongresi'nde Genel Sekreterliğe Tahran Milletvekili Muhammed Rıza Hatemi seçildi.

1. Kongre'ye kadar partinin siyasî büro başkanı olan, Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin kardeşi Rıza Hatemi, kongrenin ilk günü yaptığı konuşmada parti yerine cephe olarak örgütlenmeyi tercih ettiklerini anlatırken, bunun iki nedeninden birinin 23 Mayıs Cephesi içindeki güçlerin birliğini

İslâmî İran Katılım Cephesi'nin ilk kongresinde genel sekreterliğe Muhammed Rıza Hatemi seçildi.

korumak olduğunu ve 18 Şubat 2000 milletvekili seçimlerine kadar geçen sürede "asgari program" üzerinde anlaşma ilkesini uyguladıklarını belirtti. İkinci olarak ise, halkın tarihten gelen inançları ve partilerle ilgili geçmişteki kötü hatıralar nedeniyle cephe türü örgütlenmeyi seçtiklerini söyledi.

Katılım Cephesi daha üç aylık bir parti iken Kargozaran-ı Sazendegi partisiyle koalisyon yaparak girdiği Belediye Meclisi seçimlerinden ve son Meclis seçimlerinden başarıyla çıktı. Seçmenin Belediye ve Meclis seçimlerinde partilere ve parti listelerine göre oy verdiğinin ortaya çıkmasına rağmen, Hatemi, en azından 2001 cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar cephe türü örgütlenmeyi koruyacaklarını ama önceden hazırlanmış bir programla parti olmayı hedeflediklerini de kaydetti. 6. Meclis seçimlerinde ise halkın eskiden olduğu gibi, tanınmış şahsiyetler veya belirli grupların önerdiği adaylara değil de, taraftarı olduğu ve kendisini yakın gördüğü partinin veya partiler koalisyonunun adayına blok oy vermesi, İran'da da siyasî partilerin bir toplumsal temel kazanmaya başladığının en önemli göstergelerden biri olarak kabul edilebilir. Nitekim,

ÇERÇEVE 5

MUHAMMED RIZA HATEMİ İLE SÖYLEŞİ

Muhammed Hatemi'nin 23 Mayıs 1997'de cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Iran'da büyük bir değişim ve dönüşüm dalgası başladı. Peşpeşe siyasî partiler kurulmaya başladı. Hatemi'nin kampanyasını yürütenlerin büyük bir kısmıysa Islâmî İran Katılım Cephesi'nde biraraya geldi. Bu partinin bir genel başkanı yok; bir merkezi şura tarafından yönetiliyor. Fakat sözcülük görevini üstelenen şura üyesi Muhammed Rıza Hatemi'nin aynı zamanda partinin bir numarası olduğu iddia ediliyor. Rıza Hatemi, 40 yaşında bir doktor. Abisine Fransa ve Italya gezilerinde eşlik etti; onun özel danışmanlığını da yapıyordu. Tahran'da en yüksek oyu alarak milletvekili seçilen Küçük Hatemi, seçimden hemen önce sorularımızı şöyle yanıtlamıştı:

Siz de 18 Şubat seçimlerinin İran için bir dönüm noktası olduğunu düşünenlerden misiniz?

Evet, gerçekten de önümüzdeki ay yapılacak seçimler ülkemizin kaderini belirleyecek. Çünkü son dönemde siyaset sahnesinde yer alan farklı çizgilerden hangisinin Iran'ı yöneteceğini belirleyecek.

Sonuçlar ne olur? Partinizin de içinde bulunduğu reformcu kanadın zaferi kesin mi?

Ben seçimlerin sonucundan çok, halkın katılımına önem veriyorum. Yine de seçimin halkın zaferiyle sonuçlanacağına eminiz. Biz daha demokrasi yolunun başındayız. Aslında demokrasi süreci yirmi yıl önce başladı, ama bu yılların yarısından çoğu savaş ve devrimle geçti.

Milletvekili adaylarının birkaç kademeli bir eleme sistemine tabi tutulmasını normal karşılıyor musunuz?

Parti olarak adayların elenmesi yöntemini tasvip etmiyoruz. Her durumda bu yöntem iktidarı elinde tutan kişilerce uygulanıyor ve rekabet imkânını diğerlerinin elinden alıyor. Ama bu yöntem yasa gereğidir. Biz de bu yasalara uymakla yükümlüyüz. Eğer iktidara gelirsek, daha sonraki seçimlerde bu tip yöntemlerin uygulanmasını ortadan kaldırmaya çalışacağız. Herşey bir yana, seçimlerde görevli olanların mevcut yasalara riayet etmeleri durumunda seçimlerin özgürce yapılması konusunda ciddi bir sorun yaşanmayacağı da ortadadır.

İran'da adaylar seçimlerde yarışıyor. Halbuki Türkiye'de ve demokratik seçimlerin olduğu hemen tüm ülkelerde partiler seçimlere giriyor. Siz hangi yöntemi benimsiyorsunuz?

Biz kesinlikle Meclis'te bağımsız ve güçlü partilerin olmasını savunuyoruz. İşlevsel ve güçlü bir meclis için partiler de güçlü olmalıdır. Biz demokrasi konusunda daha yeniyiz ve ülkemizde demokrasinin kurumları henüz oluşmuş değil. Partiler daha acemi, sendikalarımız yok, basınımız bağımsız ve özgür olarak çalışabilmenin daha başında. İnşallah zaman geçtikçe bu konuda eskisine göre daha da ilerleyeceğiz. Öyle ki bu seçimlerde

⇨

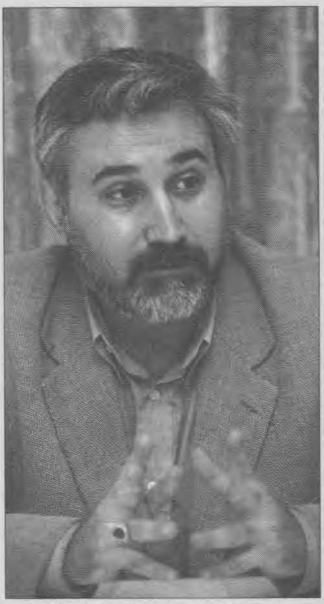
partiler, bağımsız adaylara kıyasla daha açık ve belirgin bir rol oynuyorlar.

Cumhurbaşkanı Hatemi, "sivil toplum, insan hakları ve hukuk düzeni" vaadetmişti. En son olarak eski İçişleri Bakanı hukuk dışı olarak tanımladığı Ruhaniyat Özel Mahkemesi tarafından mahkûm edildi. Hatemi'nin vaadlerine ne oldu?

Yargı erki konusu İran'da hukuki ve siyasî çevrelerde çok şiddetli tartışmalara neden oluyor. Bana göre çok iyi tartışmalar cereyan ediyor. Örneğin kimi partiler Ruhaniyat Özel Mahkemesi'nin yasadışı, bazıları da yasal olduğuna inanıyor. Bu tartışma hukuk çevrelerinde de devam ediyor ve bir sonuca varması da kaçınılmazdır. Ama ben Abdullah Nuri'nin açıkça yargılanmasını ve mahkemedeki konuşmaları ve savunmasının medyada yayınlanmasını, Cumhurbaşkanı Hatemi'nin programında belirttiği ilkeler konusunda esaslı bir ilerleme olarak görüyorum. Bu, ülkemizde daha önce benzeri yaşanmayan bir gelişmedir. Her ne kadar bu mahkemelere bazı itirazlar getirilebilecek olsa da adalet ve sivil toplum konusunda ülkede dikkate değer bir ilerleme olduğu da muhakkaktır. Gelecekteyse kesinlikle daha çok ilerleme olacaktır.

Rafsancani'nin milletvekili adayı olmasını nasıl değerlendiriyorsunuz. Tüm dünya için büyük bir sürpriz oldu onun bu şekilde siyasete dönmesi.

Haşimi Rafsancani'nin adaylığı bizim için sürpriz olmadı. İran İslâm Cumhuriyeti'nin iç yapısını ve Haşimi'yi tanıyanlar, onun yarışa katılacağını kestiriyorlardı. Haşimi, iz bırakmış bir devrimci ve devlet adamıdır. Dolayısıyla seçime katılmak onun da hakkıdır. Ama iki yıldan beri toplumumuzda, özellikle gençler arasında önemli gelişmeler yaşanıyor. Halkımızın toplumsal ve siyasal talepleri arttı. Dolayısıyla Haşimi'nin, meclis seçimleri gibi siyasal alanlara girme hakkını resmen tanıdığımız gibi, partilere ve ülkenin değişik kesimlerine de, onun davranışlarına, düşüncelerine ve çizgisine yönelik eleştirileri, tahrip niyeti olmadan, sakin bir ortamda beyan etme hakkını tanımalıyız. Aynı şekilde partiler ve gruplara zorlama yapmadan bir rekabet içinde olmalarına izin verelim. Haşimi'nin seçimlere girmesi herşeyden önce daha coskulu ve ciddi bir rekabet

Muhammed Rıza Hatemi.

doğuracaktır. Elbette sonuç herkesi tatmin etmeyebilir.

Rafsancani'nin, muhafazakârların da desteğini alarak abinize rakip olacağı yorumları yapılıyor...

Değişik yorumlar var. Her durumda geçen iki yıl içinde değişik sorunlar karşısında Haşimi'nin tutumu toplumda aktif olan siyasî grupların beklentilerini karşılamamıştır. Dolayısıyla bazıları endişelenip kaygı duyuyor. Soru şudur: Haşimi Bey, reformcuların yanında mı yer alacak veya kızı Faeze Haşimi'nin bir basın toplantısında söylediği gibi muhafazakâr kanadın kurtarma gemisi mi olacak? Ama bence olay bunların çok daha ötesinde seyretmektedir. Iran'daki reformlar ve bunların sürüp sürmeyeceği artık cumhurbaşkanlarının bile belirleyebileceği bir şey olmaktan çıkmıştır. Gençler ve halk bu reformların taşıyıcılığını yapıyor. İnanıyorum ki eğer bir gün Hatemi'nin kendisi bile bu reform hareketini engellemek istese, halk onu desteklemeyecektir. Neyse, Haşimi seçimleri kazanıp Meclis'e girse ve hattâ Meclis Başkanı olsa dahi, onun istese bile reformları engelleyebileceği yolunda en ufak bir kaygı duymuyoruz.

Abinizin partiyle ilişkisi ne düzeyde?

Bizim örgütlenme ve faaliyet konusunda cumhurbaşkanıyla herhangi bir ilişkimiz yok. Ama onunla aynı görüşleri paylaştığımız da ortadadır. Onun cumhurbaşkanı seçilmesinde aktif ve önemli rol oynayan kişilerin çoğu şu anda bizim partimizde. Eğer Hatemi cumhurbaşkanı olmayıp da bir partide görev almak isteseydi, mutlaka kendisine en yakın parti olarak bizi görürdü.

Türkiye'de insanların abinize yönelik ilgisi çok fazla, fakat kendisini pek tanımıyorlar. Politikacılığının dışında insan olarak nasıl biridir İran Cumhurbaşkanı?

Kendisi çok duygusal bir insan ve herkesi seviyor. Her insan gibi kızabilir ve bazı şeylere üzülebilir. Ama yaşamım boyunca, hiç kimseye kin beslemediğine ve intikam peşinde olmadığına şahit oldum. Politikada gerçekten içinden geldiği gibi bir çizgi tutturuyor. Yani politika icabı rol yapmıyor. O bir iktidar tutkunu asla değildir; tek derdi görüş ve düşüncelerini daha ileri seviyelere götürebilmektir. Eğer kimi adımlarının şu ya da bu nedenle gerginliğe yol açtığını hissederse, hemen bunların önünü almak için teferruatları bir kenara iter. Aile yaşamında da çok sade, dostça ve demokrattır. Yani Hatemi'nin dış görünüşüyle içi tutarlıdır.

Cumburbaşkanı Hatemi, sizce, bir politikacı mı yoksa bir entelektüel mi?

Cumhurbaşkanı Hatemi'nin bir politikacı olmaktan ziyade bir düşünür olduğu kanısındayım. Aslında kendisi politikaya dönmek de istemiyordu. İrşad Bakanlığı'ndan birtakım sorunlar nedeniyle ayrıldıktan sonra üniversitede çalışmak istiyordu. Zaten Milli Kütüphane'de zamanını kültür, edebiyat ve sanat konularına hasretmişti. Ama kimse kendi kaderini kendi belirleyemiyor. Bence onu politikaya kader döndürdü. Bazen özel sohbetlerimizde, "keşke yazma ve araştırmaya vakit ayırabildiğim Milli Kütüphane günlerime dönebilsem" dediğine tanık olurum.

özellikle başkent Tahran'da seçmen, 23 Mayıs Cephesi listesine blok oy vererek, 30 milletvekilinin neredeyse tamamını değiştirip muhafazakârları Tahran'dan sildi. Yeniden seçilebilen dört milletvekilinin dördü de reformcuydu.

Katılım Cephesi, büyük ölçüde Muhammed Hatemi'nin 1997'deki cumhurbaşkanlığı seçim kampanyasını yürüten büro, seçim merkezleri ve karargâhlardan doğdu. Daha Kültür Bakanı olduğu 1982'den beri Hatemi ile çalışan ve bakanlıktan istifa ettiğinde onunla beraber istifa eden bir grupla, sonradan bu gruba katılan Said Haccariyan gibi Rafsancani'nin eski adamlarının yanı sıra, *Selam* çevresinden gelen Abbas Abdi gibi 100 kadar reformcu aydın, eski yönetici ve siyasetçi tarafından Kasım 1998'de kuruldu.

Başından beri sürdürdüğü örgütlenme yapısıyla reformcu kanadın solundaki hemen bütün önemli örgütleri kapsayan bir cephe niteliğini korudu. Bu yeni oluşuma, İran İslâm Devrimi'nin Mücahitleri Örgütü'nün eski merkez kurul üyesi ve İçişleri Bakan Yardımcısı Mustafa Taczade gibi isimler kendi öz örgütlerini terk etmeden katıldılar. Taczade 1. Genel Kongre'de Haccariyan'dan sonra en çok oyu alarak Parti Meclisi'ne seçildi.

Kurucular arasında Haccariyan, Muhammed Rıza Hatemi, ABD Büyükelçiliğini basan öğrencilerden gazeteci Abbas Abdi, eski PTT Bakanı, şimdi Devlet Plan ve Bütçe Örgütü Başkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı Muhammed Rıza Arif, Enerji Bakanı Habibullah Bitaraf, Mustafa Taczade ve Serbest Bölgeler Yüksek Konseyi Genel Sekreteri ve Cumhurbaşkanı danışmanı Hüseyin Nasiri'yi sayabiliriz. Cephe'nin kuruluşunda, ABD elçiliğini basan öğrencilerden eski Huzistan Valisi Muhsin Mirdamadi Genel Sekreterliği üstlenmişti.

Grubun önce haftalık dergi, sonra gazete olarak çıkardığı resmi yayın organı *Müşareket* (Katılım) nisan ayında diğer reformcu yayınlarla birlikte mahkeme tarafından kapatıldı.

Cephe'nin 1. Genel Kongre ile bazı değişiklikler yapılan tüzüğüne göre merkezdeki temel organları, delegelerin oluşturduğu Genel Kongre, 30 kişiden oluşan Merkez Konsey (Parti Meclisi), 5 kişilik Akiller Heyeti ve 2 yıllığına seçilen Genel

Sekreter. Cephe'nin milletvekili seçimleri öncesinde oluşturduğu gençlik kollarının başkanlığını ise Tahran Milletvekili Fatıma Rakei yapıyor.

Son seçimlerde Meclis'e tek başına yaklaşık 140 milletvekili sokan Cephe'nin 150 il ve ilçede daimi teşkilatı bulunuyor.

Dinî Aydınlar ve Gazeteciler Koalisyonu: Reformcu yazarlar ve gazetecilerin oluşturduğu ve bir örgütlenmeden çok seçimlerde bazı adayları destekleyip ve ülke sorunları ve reformun seyri üzerinde görüşler üreten ve müdahalede bulunan kişilerden oluşan bir fikir grubu olarak tanımlayacağımız bu grup, Abdülkerim Suruş gibi tanınmış bir felsefecinin yanı sıra, 23 Mayıs 1997'den sonra birbiri peşi sıra çıkardıkları *Camee*, *Tus*, *Neşat*, *Asr-ı Azadegan* gibi hepsi kapatılan cesur reformcu gazetelerin yazar ve yöneticilerinden Maşallah Şemsülvaezin, Hamid Rıza Celayipur ve Ali Hikmet gibi isimlerden oluşuyor. Grubun görüşleri üzerinde Ali Şeriati'nin etkisinin olduğu da söylenebilir.

Meclis seçimlerinde genel olarak 23 Mayıs Cephesi'ni desteklediler. Fakat onların bu liste içinden özel olarak tercih ettiklerini söyledikleri adayların daha çok oy aldıkları gözlendi.

Muhafazakâr kanatta yeni partileşme girişimleri

Sağ kanatta gerçek anlamda partiler yerine seçimler sırasında işlev gören örgütlenmeler olduğunu belirtmiştik. Sağ kanatta 6. Meclis seçimleri öncesi ortaya çıkan partilerden en ünlüsü ve bilineni, "*Hizbi Tovse ve İtidal*" (Ilımlılık ve Gelişme Partisi). 26 Kasım 1999'da eski Ulaştırma Bakanı Ekber Torkan, Dışişleri Bakan Yardımcısı Mahmud Vaezi ve Rafsancani'nin büyük kızı Fatıma Haşimi'nin de aralarında bulunduğu bürokrat ve devlet erkânı tarafından kuruldu. Seçimlerde hiçbir kanatla koalisyona gitmedi ve aday listesi açıklamadı.

Beş kadar küçük muhafazakâr parti, grup ve dernek, 6. Meclis seçimleri öncesinde "*Çekad-ı Azad Endişan*" (Özgür

Düşünceliler Zirvesi) adıyla bir seçim koalisyonu oluşturdular ve birçok seçim çevresinde aday gösterdiler. Birçok bölgede seçimleri kazanan muhafazakâr milletvekillerinin bu koalisyonun listesinde yer aldığı görüldü. Seçimlerden sonra sesi kesilen koalisyon, daha çok itibarları kaybolan muhafazakâr adaylara yeni bir ad (seçilen ad da yeterince manidar!), yeni bir yüz ve şans kazandırmaya yönelik bir "proje" olarak görüldü. Koalisyon yetkililerinin yayınladıkları bildirilerde daha çok ekonomiye vurgu yapan bir "uzman-teknokrat" imajının öne çıkarılmaya çalışıldığı da dikkat çekiyor.

—••••—

EK 6
İRAN'DA AİLELER SAVAŞI: BİR POLEMİK

İran'da iktidarın çok parçalı yapısı sorun olmayı sürdürürken, bir diğer ciddi tartışma konusu da, üst düzey yöneticilerin, iktidar basamaklarını liyakatları sayesinde mi, yoksa sadakatleri sayesinde mi kazandıkları sorusu etrafında düğümleniyor. İktidar sahiplerinin eş, dost, akraba, hemşeri kayırmacılığı yaptıkları iddiaları öteden beri seslendiriliyor. Bu noktada reformcu kanat, eski Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin aile üyelerinin bir "klan" gibi İran siyasetini parselledikleri yolunda yoğun bir suçlama kampanyası yürütüyor. Fakat Rafsancani yanlıları ve muhafazakârlar da boş durmayıp, son dönemde Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin akrabalarından çoğunun bahtının açıldığını ileri sürüyorlar. İşte İran basınından çarpıcı bir polemik:

Haşimiler, parti yapısında bir aile
Muhammed Guçani[3]

"Faeze Haşimi ile ilgili gerçeği, belki de en iyi şekilde o soğukkanlı Abbas Abdi'nin söylediği cümle yansıtmaktadır. Haşimi Rafsancani'nin kızının konuşmasının gizlice dinlendiğinin ortaya çıkmasının ardından,[4] Abdi ince bir tebessümle, "Faeze'nin konuşmalarını duy-

3 *Asr-ı Azadegan*, 3 Ocak 2000.

4 Faeze'nin milletvekili seçimlerine yaklaşık iki ay kala, Kargozaran Partisi'nin bir toplantısında, Hatemi yanlısı reformculara çatan bir konuşmasının 26 Aralık 1999'da *Sobh-u Emruz* gazetesinde yayımlanması -ç.n.

mak için gizli bir toplantıya dinleme aleti yerleştirmeye gerek yok ki! Babasına yönelik birkaç sert eleştiri duyması, Faeze'nin sinirlenmesi ve aklından geçen herşeyi açık biçimde söylemesi için yeterlidir" demişti. Aslına bakılırsa Abbas Abdi'nin birkaç aydır yaptığı da bundan başka bir şey değildir. Acaba Rafsancani'yi açıkça eleştiren kişi (Abdi-ç.n), *bilinçli bir şekilde, kızını herşeyi açıklamaya zorlamak için mi bu yola başvurmuştu?*

Bu sorunun cevabı ne olursa olsun, Faeze Haşimi aynen Abbas Abdi'nin söylediği gibidir. Kendisi de genç olduğu için, gençleri babasını kötülemekten men etme görevini üstlenmiş olan bu genç siyasetçi tam bir ikilem içinde yaşıyor. Öncelikle o entrikacı bir babanın kızıdır. Öte yandan öyle erkeksi bir ses tonuyla ve gençlere özgü öylesine bir açıklık ve gözüpeklikle konuşuyor ki, babasının, işlerini gizli saklı yürütme konusundaki tüm çabalarını da suya düşürüyor.

Bu arada muhafazakârlar, onun Kargozaran Partisi'nin toplantısındaki gizli konuşmasının açığa çıkartılmasını fırsat bilip reform cephesinde ayrılık yaratma hesapları yaptılar. Sonuçta bazı tecrübeli yaşlı reformcular hem Katılım Cephesi'ni, hem Kargozaran'ı, birbirlerinin sırlarını ifşa ettikleri için eleştirmeye başladılar.

Bununla birlikte Faeze Haşimi'nin, uzun zamandan beri şifresi çözülmüş bir dosya gibi, babasının senelerce topladığı bilgileri açık etmekte olduğu da ortadadır. Nedense bu işte çok garip bir sabırsızlık gösteriyor. Faeze Haşimi, bir ay önce 6. Meclis hakkında kendisiyle söyleşi yapmak için gelen iki gazeteciyle yaptığı konuşmada, Abdullah Nuri'nin (Ruhaniyet Özel Mahkemesi'ndeki davada yaptığı-ç.n) *savunmasında söylediklerine karşı olduğunu gizleyemedi ve masa üstündeki küçük teybi kapatarak, daha sonra Dey ayının 5'inde* (26 Aralık 1999'da) Sobh-u Emruz *gazetesinde yayımlanacak olan sözleri sarf etti. Bu arada iki muhabirden söyleşinin bu bölümünü yayımlamamalarını istemeyi de unutmadı. Ancak kısa bir süre sonra bizzat kendisi yayımlanmasını istemediği bu görüşleri açıkça dile getirdi.*

Şurası muhakkaktır ki Faeze Haşimi bugün çok önemli bir rol üstlenmiştir. Kendisi şu anda, aslında geçmiş iktidarlarının kefareti olarak muhafazakârların taşıması gereken yükü sırtlanmış durumdadır. Hiç kuşkusuz muhafazakârlar bu sefer de, kendi çıkarları için kullandıkları kişiye (Rafsancani-ç.n) *bunun karşılığını ödememektedirler. Hem Haşimi Rafsancani'nin yok olmalarını engelleyen tek unsur olarak sahneye girmesinden istifade ediyor, hem de radikal reformcuların sert saldırıları karşısında kendilerini kurtaran meleğe* (Rafsancani'ye-ç.n) *yardım etme konusunda hiç de gönüllü görünmüyorlar. İşte tam bu noktada, Faeze Haşimi bir reformcu veya muhafazakâr olmaktan çok, Haşimi Rafsancani ailesinin çocuğu olduğunu anlamakta ve buna uygun hareket etmektedir.*

Bu öyle bir ailedir ki, son yirmi yılda her geçen gün daha belirgin bir şekilde, tek amacı babayı savunmak olan bir parti yapısına bürünmektedir. Böyle bir süreçte sadece Said Haccariyan'ın gazetesine (Sohb-u Emruz) *değil, belki Sazendegi* (yeniden onarım-ç.n) *döneminin liderinin* (Rafsancani-ç.n) *vefalı adamlarından biri olan Said Leylaz'a bile kara çalınması vebaba Haşimi'nin kızı tarafından "maskara" olarak tanımlanması çok anlaşılır bir şeydir. İşte tam da burada şunu söylemeliyiz ki, Fa-*

eze Haşimi, babasının abası altında gizlenen ve bazen "Kargozaran-ı Sazendegi" kisvesinde abanın sol köşesinden boyveren, bazen de "İtidal ve Tovsee" (Ilımlılık ve Gelişme Partisi) kisvesiyle abanın sağ köşesinden kendini gösteren o partiyi tam anlamıyla açığa vurmuştur.

Kutlu bir birleşme

Haşimi Rafsancani ailesi 40 yıl önce 1337'de (1958) *oluştu. Bir gün Kum'da, Rafsancani'nin amcaoğulları, Rafsancan'ın*[5] *genç talebesinin ev sahipliğini yapan ailenin kızını istemeye gitti. Daha önce Kum'a gelmiş olan Rafsancani, babası ile Maraşi kardeşler* (Seyid Mehdi ve Seyid Kazım) *arasında yapılan bir anlaşmayla Maraşilerin evinde kiracı oldu ve onlara her ay harcamalar için 50 tümen ödedi. Maraşiler de bu yeni eve çok yakın zamanda taşınmışlardı ve bu ev Hacı Ağa Ruhullah'ın* (Humeyni -ç.n.) *evinin karşısındaydı. Ve işte burada Haşimi Rafsancani ailesinde siyasî ilişkiler başladı. Bu ilk baştaki topluluktan şu anda enaz iki etkili şahsiyet İran'ın gizli ve açık siyaset sahnesinde rol oynuyor: Haşimi Rafsancani'nin eşi İffet Maraşi daha sonraki yıllarda siyasî sahnede öyle aktifleşti ki bir gün dönemin Meclis Başkanı* (Rafsancani -ç.n.) *anı defterine şunları yazdı: İffet İmam'ın* (Humeyni -ç.n.) *konuşmalarında Beni Sadr'ı övmesinden dolayı rahatsızlığını sürdürüyor ve 'Şehid Mutahhari'nin eşi de rahatsız' diyor. Bense 'önemli bir övgü değil' diye onu ikna etmeye çalıştım. Ancak bu kadarının bile bu koşullarda fazla olduğu da ciddiye alınması gereken bir görüştür." Daha sonraki yıllarda Haşimi Rafsancani'nin eşi, ailenin iki nolu üyesi gibi siyasette çok önemli bir role sahip oldu. Özellikle eşinin 1358'in Hordad ayında* (Mayıs 1979) *Furgan grubu tarafından yapılan suikasttten kurtulmasındaki önemli rolü, onun konumunu pekiştirdi. Yaklaşık 20 yıl sonra, Faeze Haşimi Meclis'e girdiği gün yaptığı açıklamada annesinin özel görüşlerini dile getirdi ve onun nasıl babasıyla aynı yönde, kendisini, milletvekili olması sürecinde karşılaşacağı muhtemel tehlikeler konusunda uyardığını anlattı. Bundan bir süre sonra dönemin Yargı Erki Başkanı Muhammed Yezdi, Tahran Cuma Namazı'nda Faeze Haşimi'yi "feminist Zen* (Kadın) *gazetesini yönetmekle" suçladığında, bu eski aile dostuna sitem etme görevi anneye verildi. Gerçi o gazete artık bir daha hiç yayımlanmadı.*

İffet Maraşi'nin dışında, bu aileden bir başka kişi de Haşimi Rafsancani'nin hep yanında bir siyasetçi olarak bu 'tam partiyi' savunmak için bu aileye bağlandı. Haşimi Rafsancani'nin eşinin amcası oğlu (Kerman Milletvekili -ç.n.) *Seyid Hüseyin Maraşi, en azından son üç senede Haşimi Rafsancani'ye yakın üç konumu elde etti. Kerman Eyalet Valiliği'ni, milletvekilliği basamağına atlamak için gerekli hazırlıkları yapmak amacıyla Haşimi Rafsancani'nin büro başkanlığı için bırakan Maraşi, şu anda "Kargozaran-ı Sazendegi Partisi"nin Genel Sekreteri (vekili)*[6] *ve bu partideki Kermanlı çevresinin tanınmış üyesidir.*

---

5 Haşimi Rafsancani'nin doğum yeri. İran'ın orta-güney bölgesindeki Kerman eyaletinin Rafsancan ili -ç.n.

6 Maraşi, partinin genel sekreteri Kerbasçi hapse atıldığı dönemde genel sekreter vekili idi -ç.n.

Haşimi Rafsancani partiyi birkaç kanaldan kontrol edebilsin diye parti ile aile arasında bağlantı kayışı rolünü oynuyor.

Kardeşlik anlaşması

Haşimi Rafsancani'nin evlenmeden önceki ailesinden sadece bir kişi onunla birlikte İran siyaset sahnesinde ilerledi. Resmi İran Radyo Televizyonu'nun (IRIB) eski başkanı Muhammed Haşimi bu makamı, kardeşi bir güç simgesi olarak varolduğu sürece elinde tutuyordu. 1360'lı (1980'li) yılların başlarında çok kısa bir süre radyo televizyon yöneticiliğini sürdüren Ali Laricani'den sonra onun yerine oturan Muhammed Haşimi, Rafsancani'nin ilk Cumhurbaşkanlığı döneminin sonunda on yıllık (1984-94) televizyon kurumu başkanlığını, parlamentodaki muhafazakârlarca yapılan bir araştırma ve inceleme sonucunda tekrar Laricani'ye bırakıp Dışişleri Bakanlığı'na gitti ve 2. Rafsancani Kabinesi işe başlayıncaya kadar Ali Ekber Velayeti'nin vekilliğini yaptı. Kabine belirlendikten sonra Muhammed Haşimi de bakan yardımcılığından Cumhurbaşkanı Yürütme Yardımcılığına terfi etti.

Muhammed Haşimi IRIB Başkanlığı yaptığı dönemlerde öylesine kardeşinin hükümetiyle aynı yönde davranıyordu ki, sol eğilimli milletvekillerinin Cumhurbaşkanlığı'na eleştirilerin doruğa çıktığı bir gün, Meclis görüşmelerinin canlı yayınını kesti.[7] *Buna rağmen onun başkanlığına solcular tarafından değil, 4. Meclis'teki (o ve kardeşinin, çoğunluk sağlamalarını yardımcı oldukları Meclis) Hasan Kamran, Ekber Perveriş ve Ali Movahidi Savoci gibi muhafazakârlar tarafından "İslâmî değerleri gözardı etmek" ve "Batı'nın kültürel saldırısına yardımcı olmak" suçlamasıyla son verildi. Muhammed Haşimi Cumhurbaşkanı Yardımcılığı makamını aldıktan sonra sessizce köşesine çekildi. Hattâ Kargozaran Partisi toplantılarında bile, Haşimi ailesinin iki nolu şahsiyetinin (İffet) desteğine rağmen perde arkasında kaldı. Kardeşinden sonra Cumhurbaşkanlığı seçimlerine girmeye hazırlanan Muhammed Haşimi, Kargozaran Partisi'ndeki İsfahanlılar halkasının ciddi muhalefeti üzerine, Genel Sekreterlik şansını bile Gulamhüseyin Kerbaşçi'ye devretti.*

Muhammed Haşimi hâlâ Haşimi ailesinin en sessiz üyesidir. Nitekim Haşimi'nin evlenme öncesindeki ailesinin siyasette bulunan diğer bir üyesi olan Ali Haşimi'den başka, sadece muhafazakârların Petrol Bakanlığı'nda kendisiyle ilgili olarak bulunan mali dosyalar konusunda gürültü kopardıkları zaman medyanın ilgi odağı olabiliyor. Bunun dışında o sadece Kargozaran-ı Sazendegi Partisi'nin üst düzey bir üyesidir.

---

7 6. Meclis seçimlerini reformcuların kazanmasının ardından, Ali Laricani yönetimindeki IRIB televizyonu bir milletvekili kürsüde televizyonu eleştirirken, canlı yayını kesti. Ayrıca radyodan meclis konuşmalarının yayınlandığı frekansı her gün değiştirmeyi de adet edindi. Böylece halk reformcu Meclis'teki konuşmaları dinleme imkânından yoksun bırakılıyor. Ayrıca konuşmaların stratejik anlarını ise parazit ya da yayının zayıflaması nedeniyle duymak da hayli zor olabiliyor.

Ekber Haşimi Rafsancani'nin çocukları arasında iki kızı oğullarından daha çok siyasete bulaştılar. Üç erkek çocuğun bulunduğu bir ailede sporculuktan siyasetçiliğe geçen ve 5. Meclis'te Tahran halkının ikinci (sıradan meclise giren -ç.n.)[8] *milletvekili olan kişi, Faeze Haşimi'dir. Kendisi öylesine uçuyor ki Cumhurbaşkanı seçilmek için cinsiyetin engel olmadığından dem vuruyor. Ona şu anki konumuyla yetinmesi gerektiğini önerebilen tek kişi de babasıdır. Faeze, Haşimi soyadına sahip olması nedeniyle blucin pantolon giyebiliyor ve muhafazakârları sinirlendirecek ve oy verenlerin memnuniyetini kazanabilecek ölçüde kadın-erkek ilişkilerinde toplumsal özgürlükleri savunuyor. Hattâ evlenmek isteyen kızların erkekleri istemesi düşüncesini savunuyor ve tabii bütün bunlara rağmen hiçbir zarar görmeyen ender mutlu siyasetçilerden birisidir. Ödediği tek bedel gazetesinin* (Zen) *kapanmasıdır. Belki de baba bu gazetenin yayınının devam etmesini uygun görmüyordu.*

Onun yanındaysa bu ailenin büyük kızı Fatıma Haşimi bulunuyor. O da uzun süre hayır kurumları ve kadınlara özel derneklerde çalıştıktan sonra kardeşinin (Faeze) *bile sağ eğilimlere sahip olduğunu söylediği bir partinin kurucuları arasında yer aldı. Fatıma Haşimi'nin, Rafsancani'nin reformcular kampından uzaklaşma göstergesi olarak ılımlılık bayrağını kaldırdığı bir dönemde Ilımlılık ve Gelişme Partisi'nin kurucuları arasına girmesi, Faeze Haşimi'nin babanın onarım bayrağını kaldırarak kendini muhafazakârlardan farklı göstermeye çalıştığı dönemde Kargozaran-ı Sazendegi Partisi'nin belirgin adayı olmasını hatırlatıyor. 5. Meclis'ten 6. Meclis'e kadarki bu arada sadece dört sene geçmiştir.*

Bu iki kardeşin arasında bir de erkek kardeş var. Maraşi'nin Cumhurbaşkanlığı Büro Başkanlığını bırakmasından sonra bu görevi üstlenen bu kardeş (Muhsin), *şu anda Rafsancani'nin büro başkanlığını, onun yeni makamı Teşhis-i Maslahat-ı Nizam'da devam ettirmenin yanı sıra Tahran Metrosu'nu da elinde tutuyor. Ayrıca babasının hatıralarını düzenleyip yayımlıyor. Ailenin küçük çocuğu 28 yaşındaki Yaser ve diğer kardeş Mehdi ise, belki bir gün kız kardeşlerinden daha ileri gitmek için henüz oyuna sürülmeyen kozlar gibi babanın cebinde kalmayı tercih ediyorlar. Özellikle Yaser'in, Kum dinî medresesinde öğrenim görmüş olması nedeniyle İran siyasetinin nüfuzlu insanları olan diğer ruhanilerin çocuklarıyla muhabbeti var.*

Rafsancani ailesi, siyasetçilerinin (eski) *yöntemi gizli diplomasi olan ve hükümetin meşruiyetinin seçim sandıkları yerine güçlü ailelerin arka odalarında belirlendiği bir topluma özgü iktidar-güç ilişkilerini simgeliyor. İşte bu iktidar yüzünden hâlâ hükümetin ana yapısını siyasî partiler değil güç-aileleri belirliyor ve doğal olarak bu arada Kargozaran-ı Sazendegi ve İtidal ve Tovse gibi partiler, babalarının*

8 Hattâ Faeze'nin 1996 milletvekili seçimlerinin ilk turunda en çok oyu alarak Meclis'e girdiği, yani zamanın Meclis Başkanı muhafazakâr Natık Nuri'den daha fazla oy aldığı, ancak zevahiri kurtarmak için sıralamanın değiştirildiği, kuvvetli söylentilerden biri olarak hâlâ varlığını koruyor -ç.n.

emrindeki ailenin vefalı çocuklarının eliyle, eski güç-iktidar ilişkilerinin yaşlanmış yüzüne makyaj yapılmasının araçlarından başka bir şey değillerdir.

Haşimi Rafsancani aile ilişkilerinin partilere dönüşmesini engellediği zaman (baba değil) *bir üstün siyasetçi olarak kendi geleceğini güvence altına almış olacaktır. Bu takdirde hattâ Faeze Haşimi bile babası yerine kendisine yakın bulduğu partiyi savunması gerektiğini öğrenecektir. Yani sonuçta reformculuk ile muhafazakârlık arasından birini seçmek tercihiyle karşı karşıya kalacaktır."*

Haşimiler ve Hatemiler
Siyavuş Abbasi[9]

Muhammed Guçani'nin Rafsancanilerle ilgili yazısına cevap veren yazar, yazısının birinci bölümünde Rafsancani ailesi üyelerinin geldikleri mevkilere "liyakatlarına bakılarak, hakkıyla seçildiklerini" savunduktan sonra Hatemi ailesinin siyasetteki yerine geçiyor:

Hatemi'nin ailesi ve akrabaları

Hatemi'nin kız ve erkek çocukları, küçük oldukları için bir sorun teşkil etmiyorlar. Ancak iki erkek kardeşi var ki her ikisi de 2 Hordad sonrası büyük makamlara ulaştılar. Ali Hatemi, Cumhurbaşkanı Danışmanı ve Cumhurbaşkanı Özel Denetleme Kurumu Başkanı'dır. Yani Muhsin Haşimi'nin eski makamını işgal ediyor, tabii ek olarak Cumhurbaşkanlığı danışmanlığını da üstlenerek. Hiç kuşkusuz Ali Hatemi, bu mevkiye hem sadakatinin liyakatından önce gelmesi, hem de olağanüstü liyakat sahibi olması nedeniyle atanmıştır. Hattâ bu atamada liyakatın sadakatten önce bile geldiği söylenebilir.

Dr. Muhammed Rıza Hatemi ise 2 Hordad öncesinde mesleği olan doktorlukla uğraşıyordu. Ancak 2 Hordad sonrasında Sağlık Bakanı'nın ilaç ve tedavi işlerinden sorumlu yardımcılığına atandı. Dr. Bey'in ülkenin ilaç sorununu nasıl içinden çıkılamaz bir hale getirdiğine bakılırsa, bu mevkiye layık olduğu için atanmış olduğu söylenemez.

Söz konusu makamın Cumhurbaşkanlığı'nın özel görevleriyle hiçbir ilişkisi olmadığı için, bu atamada sadakat motifinin önceliği de geçerli olamaz.

Aldığı oylara gelince, ister muhalif olsunlar ister taraftar, herkes, Cemile Kediver ve Dr. Ali Rıza Nuri ile birlikte Muhammed Rıza Hatemi'nin de aldıkları oyların kendilerine ait olmadığını kabul etmektedir.

2 Hordad öncesi bir mantar üretim fabrikasında teknisyen olan (Cumhurbaşkanı Hatemi'nin yeğeni -ç.n.) *Muhammed Rıza Tabeş,* (2 Hordad sonrası) *hemen Cumhurbaşkanlığı Bürosu Başkan Vekilliğine getirildi. Bakan vekilliğine denk olan bu mevki daha önce yoktu ve*

9 *Asrı Azadegan*, 2 Nisan 2000.

sadece bu kişi için oluşturuldu - her türlü istihdamın yasak olduğu unutulmasın. Muhammed Rıza Tabeş'in Melard mantar fabrikasından Cumhurbaşkanlığı beyaz binasına ve oradan Meclis'in kırmızı sandalyelerine doğru uçuşunun tamamı, dayısının (Cumhurbaşkanı Hatemi - ç.n.) *sihrinden kaynaklanan rant ile gerçekleşti.*

Ancak küçük Tabeş'in hikayesi çok daha ilginçtir. Tabeş mecburi askerlik hizmetini yaparken Genelkurmay Başkanlığı'nın askerlere sorumluluk verilmesi yasağına dair kararnamesine aykırı olarak İrşad Bakanlığı Bakanlık Bürosu Başkanı, yani Hatemi Bey'in kabinesinin istisnai bakanının (Mohacerani -ç.n.) *bürosunun başkanı olarak seçildi. Tabeş askerlik hizmetini bitirdikten sonra bakanlık bürosu başkanlığının yanı sıra, İrşad Bakanlığı Halkla İlişkiler Genel Müdürü olarak da atandı. (Çünkü istihdam yasaktı!) Acaba bundan daha açık ve bariz bir akraba-yönetimi tanıyor musunuz? Bu örnek sadece rantçılığın örneği olmayıp belki İrşad Bakanlığı'na bağlı binlerce sanatçı ve düşünüre de hakarettir.*

Şimdi gelelim Hatemi Bey'in yeğenlerine. Terbiyeti Müderris Üniversitesi'nde alt düzeyde ve basit bir öğretim görevlisi olan Dr. Halili Erdekani (Şii), Cumhurbaşkanı'nın Sünnilerle ilgili işlerindeki danışmanlığına atandı. Ayıp olmasın diye görev süreleri uzatılan 3-4 eski danışman hariç tutulursa, 40'dan fazla danışmanın hepsi cumhurbaşkanının dostları, tanıdıkları ve akrabalarındandır.

Dr. Halil Erdekani'nin küçük kardeşi Kerec'te basit bir öğretmendi. Ancak son Meclis seçimlerinde şehri "Halil Erdekani, sevilen Cumhurbaşkanı'nın yeğeni" afişleri ile donattı. Ayrıca annesini de Erdekan'dan Kerec'e getirdi ve şehrin en büyük camisinde "sevilen Cumhurbaşkanı'nın ablası" adı altında onun için konuşma programı düzenledi. Kendi halinde bir ev kadını olan Hatemi'nin ablası, kardeşinin popülerliği ve ününden yararlanarak Erdekan Belediye Meclisi'ne üye seçildi ve daha sonra 6. Meclis seçimlerinde milletvekili adayı olmak için istifa etti. Ancak milletvekili adayı olma eğitim şartının master düzeyine yükseltilmesi üzerine aday olamadı.

Guçani Bey, Hatemi Bey'in akrabalarının hassas mevkilerde nüfuzu ve yayılması hikâyesini daha fazla uzatmak istemiyorum. Çünkü biliyorum ki siz onları benden daha iyi tanıyorsunuz. Teyzenizin saygıdeğer oğlunda (S.H) onların herbirinin dosyası bulunuyor.

Yine de birinci ihtimale geri dönüyorum. Eğer kendi yazılarınızda reformculuk konumundaysanız, geçmişteki bir kötülüğü eleştirip (hem de haksız bir şekilde), kötülüğün şu anda varolmasına razı olmak doğru değildir. Belki de mevcut kötülüğe karşı çıkmak geçmişteki bir kötülüğe karşı çıkmaktan daha önemlidir. Yazımın sonunda şunu da belirtmek istiyorum. Eğer benim veya sizin babamız veya dayımız cumhurbaşkanı olsaydı, sizce benim veya sizin şu andaki durumumuz nasıl olurdu? Sizin hakkınızda bir yargı yürütmüyorum. Ancak şahsen Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcılığı'ndan daha alt düzeye razı olmazdım!

Birinci yardımcılıktan açılmışken, çok saygın hocalarımızdan birinin yaptığı şaşırtıcı bir iş aklıma geldi. Bildiğiniz gibi Hatemi'nin yaptığı ilk atama (Hasan) Habibi'yi birinci yardımcılığına getirmekti. Ancak

Habibi'nin Anayasa Koruyucular Konseyi'nde olması dikkate alınarak, bu ikinci bir iş sayılırdı ve bu atama yasaya aykırıydı. Bizim bu değerli hocamız, yasa egemenliği taraftarı Cumhurbaşkanı'nın daha ilk atamasında yasaya aykırı davranmasına razı olmadığı için buna itiraz etti. Ancak kendisi Anayasanın uygulanmasını denetleyen büronun üyesi olarak atandıktan sonra artık bu konuyu takip etmekten de vazgeçti. (...)"

Hatemi ailesinden açıklama

Guçani'nin "Rafsancaniler" yazısına cevap olarak yazılan ve Hatemi'nin akrabalarına yönelik iddialar içeren bu yazı üzerine Hatemi'nin akrabaları ve Guçani'den bazı itirazlar geldi ve bu açıklamalar 5 Nisan 2000'de aynı gazetede yayımlandı.

Muhammed Rıza Tabeş, mantar fabrikasında çalıştığı iddialarının yalan olduğunu ileri sürdü. İlk makalenin yazarı Guçani, eleştiri yazısındaki "teyze oğlunuz S.H." ifadelerindeki kişinin Said Haccariyan olduğu ima ediliyorsa, "kendisiyle akraba olmadığı hattâ teyzesinin bile olmadığı" cevabını verdi. Kendisinin Gilanlı, Haccariyan'ınsa Kaşanlı olduğuna dikkat çekti.

Hatemi'nin teyzesi oğlu Muhammed Cevad Asadi Erdekani ise aynı günkü gazetede "Hatemi'nin teyze oğullarının en yaşlısı" olarak bazı açıklamalarda bulundu ve Cumhurbaşkanının 12 teyze oğlu olduğunu, bunların Cumhurbaşkanlığı Sarayı'na girmesinin mümkün olmadığını, böyle bir istekleri de bulunmadığını savundu.

Asadi Erdekani, "Muhammed Rıza Hatemi'nin bir ayağını Irak savaşında kaybeden" bir gazi olduğunun unutulduğunu belirtirken, ilaç meselesinin uygulanan ambargoyla ilgili sürekli bir sorun olduğunu ileri sürdü.

Hatemi'nin ablasının eğitim durumu ile ilgili olarak ise, "Kuran yorumcusu ve Erdekan Belediye Meclisi Başkanı idi. Eğer dinî medreseye ufak bir başvuruda bulunsaydı şu anda en büyük oyla Meclis'teydi" dedi.[10]

Teyze çocuklarının Erdekan Peyam-ı Nur Üniversitesi Başkanı ve Terbiyeti Müderris Üniversitesi öğretim görevlisi olduklarını belirtti: "Eğer Cumhurbaşkanı'nın Sünnilerle ilgili danışmanlığına getirilmişlerse, görevlerinden dolayı, gittikleri şehirlerde Sünniler arasında en büyük ilgiyi topladıkları içindir."

"Muhammed Rıza Tabeş için yazdıkları ise şöyleydi: Cumhurbaşkanı Hatemi'nin babası Ayetullah Hac Seyid Ruhullah Hatemi'nin büro başkanlığını yapmaktan daha büyük bir onur düşünemeyiz. Tabeş işine Kürdistan'da kaymakamlıkla başladı ve kendisi teknisyen değil, mühendis olarak bir şirketin genel müdürüydü ve işi sahiplerine bırakma kararı almıştı."

---

10 Medrese'ye başvurup, aldığı derslerin master derecesine denkliğini gösterir bir öğrenim belgesi alabileceğine işaret ediliyor -ç.n.

DOKUZUNCU BÖLÜM

REFORM HAREKETİNİN CAN DAMARI: BASIN

Hatemi Cumhurbaşkanlığına gelmeden önce İran'da kontrol altında ve kısıtlı bir siyasî, toplumsal ve kültürel hayat yaşanıyordu. 1997'deki seçim zaferinin verdiği itkiyle, şimdilik, "rejim içinde şu ana kadar kendine yer bulabilmeyi ve var kalabilmeyi başaranlar için siyasî özgürlüklerinin gelişmesi" olarak tanımlayabileceğimiz bir özgürleşme hareketi ivme kazandı ve ülke ortamının tamamen siyasîleşmesine yolaçtı. Bunun sonucunda İran, neredeyse tamamen siyasî bir toplum haline geldi; ekonomik sorunlar giderek ağırlaşmakla birlikte ikinci plana itildi.

Siyasîleşme, yani "siyasî gelişme" bu anlamda, bir "korku ve gölgeler imparatorluğu" olarak yaşanan Rafsancani döneminden çıkışı da temsil ediyor. O dönemde ve daha önce tabu haline getirilmiş hemen herşey, elbette ağır ya da hafif biçimde bedeli ödenerek, tartışılabilir ve konuşulabilir hale geldi.

Hatemi hükümetinin kültür alanında uyguladığı daha özgürlükçü politikaların ilk sonucu, korkusuz bir reformcu basının doğuşu oldu. Rafsancani'nin yönetici konumundan uzaklaşmasıyla geçmiş dönemin korkusu yavaş yavaş dağılmaya, insanlar cesaretle konuşmaya başlayınca bu konuşma ve yakınmalar, yeni ortaya çıkan reformcu basın aracılığıyla bütün topluma ve dünyaya ulaştı. Basın, kendisinin başlattığı sorgu-

lama ve tartışmaların yanı sıra bu işleviyle de reform hareketi içinde ve İran'ın geçirmekte olduğu değişimde önemli bir görev üstlendi.

Reformcu ya da muhafazakâr olsun, basın ayrıca, iki kanat arasında -fiili olarak sokakta, Meclis koridorları ve değişik devlet kurumlarında, Kum ve diğer kentlerdeki medreselerde[1] ve meydanlarda, konferans salonlarında- devam eden açık ya da gizli mücadeleye bir zemin sağladı. Basın sayesinde halk, tarafların bu mücadeledeki konumlanışlarını, iddia ve tavırlarını nasıl teorik olarak destekleyip meşrulaştırdıklarını alenen gözlemleme fırsatı yakaladı. Bu sayede İran'da eskisine göre daha bilinçli ve sağlıklı bir kamuoyu oluştu.

Geçmişte gazeteler belirli sınırlar ve belirli konular etrafında yayın yapabiliyordu; devlet tekelindeki radyo ve televizyon ise özellikle 1994'den bu yana muhafazakârların denetimindeydi. Bu yüzden, güvenilir haber kaynağı arayan halkın büyük çoğunluğu, öteden beri dinleme alışkanlığında olduğu yabancı ülkelerin Farsça radyo yayınlarına ve çanak antenler aracılığıyla izlenebilen yabancı televizyon kanallarına yönelmişti.[2] Reformcu basının boyvermesiyle halk, uzun yıllar sonra, ülkede geçmişte ve o anda yaşananların gerçek yüzünü, kendi dilinden ve güvenilebilir bir şekilde öğrenmesine imkân veren bir mecraya kavuşmuş oldu.

1997 seçiminin akabinde, henüz siyasî partiler yokken, gazeteler sanki birer siyasî parti, gazeteciler ve muhabirler de birer siyasî parti önderi veya militanı haline geliyorlardı. Ama bunun bedelini de ödediler; reformcu gazeteler birbiri peşisıra kapatıldı, gazeteciler hapse atıldı, dövüldü, ölümle tehdit edildi, kaçırıldı, işsiz bırakıldı. Ama kapanan her reformcu gazetenin yerine bir yenisi açıldı ve gazeteler, 1997 cumhurbaşkanlı-

1 İran'da en önemlileri Kum, Meşhed ve İsfahan'dakiler olmak üzere yaklaşık 170 dinî medrese bulunduğu tahmin ediliyor -ç.n.

2 İran'dan halen 131 uydunun sinyalleri alınabiliyor ve bunlarda toplam 2.494 TV kanalı ve 1.099 radyo yayını var. Bu kanallardan radyo TV toplam 20 tanesi Farsça yayın yapıyor. *Iran News* "Editorial: Rumors abound when news is not avaliable," 21 Ağustos, 2000, ss:2-15.

ğı seçimlerinden bu yana yapılan ve üçünden reformcuların galip çıktığı dört seçimde resmî İran radyo ve televizyonuna inanmayan halkın çoğunluğunun oyunu belirlemede etkili bir kaynak oldu.

Basındaki gelişmeler

İran'da reformlar sürecinde ve daha öncesinde ortaya çıkan krizlerin birçoğunun düşünce ve ifade özgürlüğü ile doğrudan ilgili olduğu söylenebilir. Özellikle 1997 seçimlerinden sonra yaşanan krizler, tam da bu özgürlüklerle ilgili çok yönlü ve çok tarafın karıştığı mücadelede odaklanıyor. Çünkü düşünce ve ifade özgürlüğü, her ne kadar Anayasa ve kutsal din değerleri dairesinde de olsa, Hatemi hükümetinin en azından ferahlama vaadettiği alanların başında geliyordu. Bunun özellikle yazılı basında yaşanan gelişmelerde somutlaşması nedeniyle krizlerin bir ucu da gelip basındaki gelişme ve mücadelelere dayanıyordu. Hatemi hükümetinin iç siyasette yaşadığı en büyük üç krizi şöyle sıralayabiliriz: 1998 sonunda muhalif yazar ve politikacıların seri cinayetlerde öldürülmesi; Temmuz

Basın reformun yıldızı, muhafazakâr intikamın kurbanı oldu.

1999'daki öğrenci gösterileri ve Nisan 2000 ve sonrasında basına yönelik eşi benzeri görülmemiş "sürek avı". Görüldüğü gibi her üç olay da ifade ve basın özgürlüğü ile doğrudan ilgili. Bu vakaları bir çerçeveye oturtmak için, basında yaşanan gelişmelerin geçmişine kısaca bakmakta fayda var.

İran'da ilk gazete Mayıs 1837'de yayımlandı. Bu kadar köklü bir geçmişe sahip olmasına rağmen yazılı basın, İslâm devriminden sonraki dönemde tamamen devlet veya rejimin içindeki iki ana gruptan birinin denetiminde birer "resmi yayın organı" olarak işlev görüyordu. Ta ki Hatemi cumhurbaşkanı seçilip reformcu basın ortaya çıkana kadar.

Devrimin başından beri yayımlanan *Cumhuri İslâmî*, yayın geçmişleri devrimden önceye giden ancak devrimden sonra yeni rejimin el koyduğu *Keyhan* ve *İttilaat* gazeteleri ile 1991'de yayın hayatına başlayan *Selam* gazeteleri, rejimin iki ana rakip grubu arasında paylaşılmış vaziyette, uzun bir süre ülkenin en etkili gazeteleri oldular.

Başkanını Dinî Liderin doğrudan atadığı Keyhan Enstitüsü'nün yayınladığı *Keyhan*[3] ve Cumhuri İslâmî Partisi'nin yayın organı olarak yayınlanmaya başlayan, parti kapanınca yayınına bir süre ara verip sonra tekrar bu kesime bağlı bir gazete olarak çıkmaya devam eden *Cumhuri İslâmî* muhafazakâr kesimin; başkanını yine Dinî Liderin atadığı *İttilaat* Rafsancani'ye bağlı liberal-merkez sağın; ABD Büyükelçiliğini basan radikal öğrencilerle Humeyni arasındaki resmi köprü olan Hüccetülislâm Hoeayniha'nın imtiyaz sahibi ve sorumlu yazı işleri müdürü olduğu *Selam* ise radikal-sol kesimin sözcüsüydü. Halkın en önemli haber alma kaynağı olan ve Başkanını yine Dinî Liderin doğrudan atadığı devlet radyo televizyonu (IRIB) ise, 1994'den bu yana tamamen aşırı muhafazakârların elinde bulunuyor.

---

3 Devrimin ilk yıllarında Ayetullah Humeyni tarafından Keyhan Enstitüsü'nün başına atanan şimdiki Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin *Keyhan* gazetesi genel yayın yönetmenliğine atadığı, gazetenin tirajını birkaç katına katlayan, şimdinin hapislerde sürünen reformcu gazetecisi Maşallah Şemsülvaezin'ın işbaşında olduğu kısa dönem dışında.

Parti faaliyetinin olmaması, ulemanın geleneksel örgütlenmesinin dışındaki siyasî örgütlenme ve derneklerin esas olarak Tahran'da sıkışıp kalmış olmaları gibi nedenlerle gazeteler, daha başından itibaren siyasî partilerin rollerini üstlenip birer yarı-parti haline geldiler. Temsil ettikleri grupların "resmi ya da yarı-resmi ağızları" olarak, şu ya da bu şekilde, varlıklarına izin verilmeyen siyasî partilerin yerini doldurdular. Örneğin *Selam* gazetesinin yayın hayatına başlaması ve sonraki yayın serüveni, bu durumun tipik bir tezahürüydü.

2. Uzmanlar Meclisi seçimleri (1990) ve 4. Meclis seçimleri (1992) öncesinde muhafazakârların denetimindeki Anayasayı Koruyucular Konseyi, din adamları da dahil birçok sol kanat politikacının adaylığını veto etmiş, sol kanat ulema örgütü Mücadeleci Din adamları Birliği (MRM) de bunu protesto için çok sert bir bildiri yayımlamıştı. Ama hiçbir gazete bunu yayımlanmadığı gibi, radyo ve televizyon da olaya ilgisiz kaldı. Bunun üzerine görüşlerini duyurmak için bir gazeteye ihtiyacı olduğunu düşünen sol kanat, 27 Mayıs 1991'de *Selam*'ı yayımlamaya başladı. Gazete, sol kanadın fikirlerinin savunulduğu ve halka duyurulduğu bir platform olmanın yanı sıra, MRM dahil, bu kanadın önemli örgütleri siyasî faaliyetlerine ara vermek zorunda kaldıklarında, onların yerini alarak, neredeyse tek başına, dinci solun İran siyaset sahnesinden tamamen silinmesinin önlenmesinde önemli bir işlev üstlendi. Ayrıca gazetede editör, müdür, yayın kurulu üyesi, yazar olarak görev alan, şimdiki İçişleri Bakanı Musavi Lari, Said Haccariyan, Recep Ali Mezrui gibi birçok kişi, 23 Mayıs cumhurbaşkanlığı seçimlerinden bugüne kadar yaşanan süreçte siyasî hayatta önemli görevler üstlendiler: Reformcu partilerin kurucuları arasında yer aldılar, milletvekili oldular, bakan atandılar, Meclis idare heyetine seçildiler. Böylece *Selam*, Meclis ve hükümete politikacı-idareci yetiştirme bakımından da bir siyasî parti işlevi görmüş oldu.

ÇERÇEVE 6
BASIN KRONOLOJİSİ

1995

12 Şubat: Ayetullah Hamaney'in kardeşi Hüccetülislâm Hadi Hamaney'in çıkardığı *Cihan-ı İslâm* gazetesi, "Dinî Lidere saygısızlık" suçlamasıyla kapatıldı.

22 Nisan: Uydu anten kullanımını yasaklayan kanun yürürlüğe girdi.

26 Nisan: Haftalık *Ümid* gazetesi kapatıldı. *Cihan-ı İslâm* gibi sol kanatta olan *Ümid*, ölümünden bir süre önce Ahmed Humeyni'nin rejimle ilgili bazı eleştirilerini yayınlamıştı.

1996

1 Ağustos: Ekonomik yolsuzluklar ve Cumhurbaşkanı Rafsancani ailesine karşı yaptığı korkusuz yayınlarla tanınan öğrenci gazetesi *Peyam-ı Danişcu (Öğrenci Mesajı)* Kültür ve İrşad Bakanlığı tarafından kapatıldı.

6 Mart: Sol kanadın sözcüsü *Selam* gazetesi, 5. Meclis seçimleri öncesi Dinî Lidere hakaret suçlamasıyla 2 gün süreyle kapatıldı.

20 Mayıs: 1994 Ağustos'unda yayın hayatına başlayan, 1 Ağustos 1995'de kapatılan, Yazı işleri Müdürü Teberzedi'nin 26 Şubat 1996'da beraat etmesi üzerine 29 Şubat'ta tekrar yayına başlayan, 1994'de Bank Saderat (İhracat Bankası) yolsuzluğunu ortaya çıkaran ve Rafsancani'ye karşı sert yayını ile tanınan *Peyam-ı Danişcu*'nun (*Öğrenci Mesajı*) yayın izni iptal edildi.

1997

19 Eylül: *Cihan-ı İslâm* gazetesinin yayın yasağı kaldırıldı.

- Ekim - *İran-ı Ferda* dergisinin bürosu Ensar-i Hizbullah militanlarınca basıldı ve bürodaki eşyalar tahrip edildi. Kültür Bakanı Mohacerani, saldırıyı açıkça kınadı ve bu bir yetkilinin, aşırı muhafazakâr militanların "rejim dışı" gördükleri bir yayına karşı saldırılarına karşı İran İslâm Cumhuriyeti tarihinde gösterdiği ilk açık ve resmi tepki oldu.

4 Kasım: *Peyam-ı Danişcu* dergisinin yayın yasağı kaldırıldı.

1998

7 Şubat: Reformcu basının ilk örneği *Camee (Toplum)* gazetesi, "sivil toplumun ilk gazetesi" sloganı ile yayın hayatına başladı.

10 Şubat: ABD Başkanı Bill Clinton'ın sevgililerinin fotoğraflarını kapak yapan *Fakur* dergisi kapatıldı.

Şubat: Ensar-i Hizbullah'ın dergisi *Şelem*çe Kültür Bakanlığı tarafından kapatıldı.

5 Mart: *Rah-e Nov (Yeni Yol)* dergisinin yayıncısı reformcu gazeteci Ekber Genci, Dinî Lider Hamaney'in manevi şahsiyetine hakaret suçundan 1 yıl hapse mahkûm oldu.

Nisan: Tahran Belediye Başkanı Kerbaşçi'nin tutuklanmasına sert tepki gösteren *Hemşehri*, *İran* ve *Camee* gazetelerini basan matbaa polislerce basıldı ve gazetelere el konmaya çalışıldı. Kültür Bakanlığı sert tepki gösterdi.

⇨

10 Haziran: Basın Mahkemesi, 7 Şubat'ta yayın hayatına başlayan *Camee* gazetesinin yayınını durdurma kararı aldı. Ancak *Camee*, yayın izninin iptali kararı alınıncaya kadar yayınına devam etti. Bir ay önce yayın hayatına başlayan *Gozareş-e Ruz* gazetesi ise, hakkında dava açılması üzerine yayınını durdurdu.

13 Haziran: *Gozareş-e Ruz (Günlük Haber)* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ali Muhammed Mehdevi Hürremi tutuklandı. Hürremi ertesi gün serbest bırakıldı.

24 Temmuz: *Camee* gazetesi, yayın izninin iptali kararının kesinleşmesi üzerine yayın hayatına son verdi.

25 Temmuz: *Camee* gazetesini yayınlayan kadro, *Tus* adıyla yeni bir gazete çıkarmaya başladı.

1 Ağustos: Yayın hayatına başlamasından bir hafta sonra *Tus* gazetesinin yayını Basın Mahkemesi tarafından durduruldu. Ertesi gün aynı kadro *Aftab-ı Emruz* gazetesini yayımladı. Mahkemenin, Kültür Bakanlığı'nın itirazı üzerine *Tus*'un yayın durdurma kararını kaldırmasının ardından, 3 Ağustos'ta *Tus* yeniden yayımlandı.

7 Ağustos: İran resmi haber ajansı İRNA'nın Mezarı Şerif muhabiri Mahmud Saremi, kenti ele geçiren Taliban askerleri tarafından öldürüldü. 7 Ağustos İran'da gazeteciler günü ilan edildi.

9 Ağustos: Eski Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin küçük kızı ve Tahran Milletvekili Faeze Haşimi, İran'ın ilk günlük kadın gazetesi *Zen*'i (*Kadın*) yayımlamaya başladı.

Ağustos: *Pençşenbeha* dergisi ve *Hane* dergisi mahkemece kapatıldı.

15 Eylül: *Tus* gazetesi, "milli güvenliğe aykırı yayın yaptığı" gerekçesiyle kapatıldı, ertesi gün dört yöneticisi ve yazarı tutuklandı.

22 Eylül: Resmi haber ajansı İRNA'nın Haber Genel Müdür Yardımcısı Muhammed Rıza Sadık ve Toplumsal Haberler Masası Şefi Alırıza Hüsrevi tutuklandı. İki gazeteci ertesi gün kefaletle serbest bırakıldı.

28 Eylül: *Tus* gazetesinin yayın izni iptal edildi. Aylık *Cameye Salim (Sağlıklı Toplum)* dergisinin yayın izni de Humeyni'ye hakaret suçundan iptal edildi.

21 Ekim: *Tus* gazetesinin tutuklu bütün yönetici ve yazarları serbest bırakıldı.

Kasım: *Gozareş-e Ruz* gazetesi tekrar yayınlanmaya başlandı.

7 Aralık: Aylık *İran-ı Ferda* dergisine, "silahlı kuvvetlere hakaret ettiği" gerekçesiyle bir yıl yayın yasağı cezası verildi.

19 Aralık: Kapatılan *Rah-e Nov (Yeni Yol)* dergisinin yayıncısı Ekber Genci, 13 Aralık'ta kendisine düzenlenen bir suikast girişiminden kurtulduğunu açıkladı.

1999

27 Şubat: Reformcu görüşleri ile tanınan ve Kültür Bakanı Mohacerani'nin kayınbiraderi olan din adamı Hüccetülislâm Muhsin Kediver, Ruhaniyat Özel Mahkemesi tarafından tutuklandı.

7 Nisan: Faeze Haşimi tarafından yayınlanan *Zen (Kadın)* gazete-

⇨

si, Devrim Mahkemesi tarafından kapatıldı.

29 Mayıs: İran resmî haber ajansı IRNA'nın Genel Müdürü Feridun Verdinejad Basın Mahkemesi tarafından tutuklandı. Verdinejad 6 saat sonra akşam saatlerinde kefaletle serbest bırakıldı.

30 Mayıs: *Arya* gazetesi Yazı işleri Müdürü Muhammed Rıza Zohti, basın mahkemesi tarafından tutuklandı. Zohti 1 Haziran'da kefaletle serbest bırakıldı.

16 Haziran: Teberzedi grubunun çıkardığı *Hüviyet-i Hiş* (*Öz Kimlik*) dergisinin Sorumlu Yazı işleri Müdürü Hüseyin Kaşani, Tahran Devrim Mahkemesi tarafından tutuklandı.

17 Haziran: Islâmî Öğrenciler Birliği Genel Sekreteri ve *Hüviyet-i Hiş* dergisi Genel Yayın Yönetmeni Hişmetullah Teberzedi de aynı mahkeme tarafından tutuklandı.

Reform hareketinin dinî ideologlarından Muhsin Kediver.

21 Haziran: 15 günlük *Hüviyet-i Hiş* dergisinin yayın izni Kültür Bakanlığı tarafından iptal edildi.

7 Temmuz: Basına kısıtlama getiren yasa tasarısı Meclis tarafından kabul edildi.

- Cumhurbaşkanı Hatemi'yi destekleyen kanadın önemli gazetelerinden *Selam* kapatıldı. Öğrenci gösterileri patlak verdi.

20 Temmuz: *Sobh-u Emruz* gazetesi iç haberler sorumlusu Kazım Şükri tutuklandı.

28 Temmuz: Kapatılan *Zen* gazetesinin muhabiri Kamelya İntihabiferd, ABD dönüşünde tutuklandı. İntihabiferd ağustos ayında serbest bırakıldı.

30 Temmuz: Ensar-i Hizbullah'ın yayın organı *Cephe* dergisinin muhabiri Rıza Moncezipur tutuklandı.

4 Ağustos: Ruhaniyet Özel Mahkemesi *Selam* gazetesini beş yıl süreyle kapattı ve imtiyaz sahibi Hüccetülislâm Hoeyniha'ya üç yıl basın işlerinde çalışma yasağı koydu.

4 Eylül: Reformcu *Neşat* gazetesi kapatıldı.

19 Eylül: *Neşat* gazetesinin yayın izni mahkemece iptal edildi. Basın Mahkemesi ayrıca gazetenin Yazıişleri Müdürü Latif Seferi'ye, Islâm'ın hükümlerine ve kutsal değerlere hakaret suçundan 2,5 yıl hapis ve 5 yıl gazetecilik mesleğinden men cezası verdi.

22 Eylül: Emir Kebir Üniversitesi'nde yayımlanan öğrenci dergisi *Moc*'da (*Dalga*) yer alan bir

oyunda 12. İmam Hz. Mehdi'ye hakaret edildiği haberi *Resalet* gazetesinde yayınlandı.

23 Eylül: 12. İmam Hz. Mehdi'ye hakaret ettikleri ileri sürülen iki öğrenci İstihbarat Bakanlığı'nca tutuklandı.

9 Ekim: Ruhaniyet Özel Mahkemesi Savcısı, eski İçişleri Bakanı ve *Hordad* gazetesi İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Yazı işleri Müdürü Abdullah Nuri hakkında, İslâm'ın kutsal değerlerine ve Ayetullah Humeyni'ye hakaret suçlamasıyla dava açtı.

2 Kasım: Kapatılan *Neşat* gazetesi ve onun yerine yayımlanan *Asrı Azadegan* gazetesinin Genel Yayın Yönetmeni Maşallah Şemsülvaezin tutuklandı.

- *Moc* davasında yargılanan üç kişiye 6 aydan 3 yıla kadar hapis cezası verildi. Bir kişi beraat etti.

18 Kasım: *Neşat* Genel Yayın Yönetmeni Şemsülvaezin kefaletle serbest bırakıldı.

27 Kasım: Abdullah Nuri "İslâm, rejim ve Humeyni aleyhine propaganda ve hakaret" suçlarından 5 yıl hapis cezasına çarptırılarak Evin Hapishanesi'ne kondu. İmtiyaz Sahibi olduğu *Hordad* gazetesinin yayın izni iptal edilerek yayınına son verildi.

- *Neşat* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Maşaallah Şemsülvaezin, üç yıl hapis cezasına çarptırıldı. Şemsülvaezin karara temyiz mahkemesinde itiraz etti.

9 Aralık: Eski İçişleri Bakanı Ali Ekber Muhteşemi'nin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü olduğu reformcu *Beyan* gazetesi yayına başladı.

11 Aralık: Kapatılan *Hordad* gazetesinin yerine *Fetih* gazetesi yayına başladı

25 Aralık: *Arya* gazetesi, basın mahkemesinin kararı ile iki hafta süreyle geçici olarak kapatıldı.

2000

2 Ocak: İslâmî İran Katılım Cephesi'nin haftalık yayın organı *Müşareket (Katılım)* günlük gazete olarak yayınına başladı.

4 Ocak: Muhafazakâr Meclis çoğunluğu, tartışmalı basın yasasına ek tasarısını görüşmeyi 3 ay erteledi.

5 Şubat: *Meyar* gazetesi sorumlu müdürü ve adliye memuru İbrahim Zalzade, kimliği bilinmeyen kişilerce bıçaklanarak öldürüldü.

Karikatürist Nikaheng Kovser, reformcu *Azad* gazetesinde yayımlanan ve önde gelen muhafazakâr teorisyen Ayetullah Mesbah Yezdi'yi basın için gözyaşları döken bir timsaha benzeten karikatürü nedeniyle basın mahkemesi tarafından tutuklandı. Hakkında dava açılan gazete yönetimi, gazetenin yayınına kendi isteği ile üç gün ara verdi ve sonra yayına devam etti.

10 Şubat: Kovser serbest bırakıldı.

17 Şubat: Milletvekili genel seçimlerinden bir gün önce, Kerbaşçi'nin gazetesi *Hem Mihen* (*Vatandaş*) yayımlanmaya başlandı.

20 Şubat: Dinî Lider Hamaney *Moc* dergisi davasından hapis cezası alanların tamamını affetti.

12 Mart: *Sobh-u Emruz* gazetesi-

⇨

nin yayıncısı ve İslâmî İran Katılım Cephesi Siyasî Büro üyesi Said Haccariyan, Tahran Belediye Meclisi binası önünde başından tek kurşunla vuruldu. Uzun süre komada kalan Haccariyan, 2 Mayıs'ta hastaneden taburcu oldu.

6 Nisan: İİKC Siyasî Büro Müdürü ve *Müşareket* gazetesi Sorumlu Müdürü Muhammed Rıza Hatemi, Basın Mahkemesi'ne çıktı ve 50 milyon riyal (yaklaşık 6.250 dolar) kefaletle serbest bırakıldı.

11 Nisan: Temyiz Mahkemesi'nin 2,5 yıllık hapis cezasını onaylaması üzerine *Asr-ı Azadegan* Genel Yayın Yönetmeni Maşallah Şemsülvaezin hapse atıldı.

20 Nisan: İran Dinî Lideri Hamaney, yaptığı bir konuşmada reformcu basını sert bir dille eleştirerek "düşmanın üssü haline gelmekle" suçladı. Bu konuşma, reformcu basının topyekün olarak kapatılmasına bahane oldu

22 Nisan: Ekber Genci, Devrim Mahkemesi tarafından tutuklandı.

23 Nisan: Kapatılan *Tus* gazetesi Sorumlu Müdürü Latif Seferi, hapis cezasının onaylanması üzerine hapsedildi.

- Muhafazakârların basına karşı başlattığı büyük baskı kampanyası çerçevesinde, 12 reformcu gazete ve dergi kapatıldı. Bunlar *Aftab-ı Emruz, Arya, Asrı Azadegan, Azad, Bamdad-ı Nov, Feth, Gozareş-e Ruz, Millet* ve *Peyam-ı Azadi* gazeteleri ile *Aban, Erziş* ve *Peyam-ı Hacer* dergileriydi.

24 Nisan: *Sobh-u Emruz* gazetesine konan yasak aynı gün Tahran Adliye Başkanı'nın emri ile kaldırıldı.

25 Nisan: *Ahbar-ı İktisad* gazetesi kapatıldı.

27 Nisan: İsfahan'da yayımlanan *Ava* dergisi kapatıldı.

27 Nisan: *Müşareket* ve *Sobh-u Emruz* gazeteleri kapatıldı.

29 Nisan: Ensar-i Hizbullah grubunun yayın organı *Cephe* dergisi kapatıldı

16 Mayıs: Kerbasçi'nin gazetesi *Hem Mihen* kapatıldı.

11 Haziran: Hadi Hamaney'in sahibi olduğu *Rah-e Nov* (*Yeni Hayat*) yayın hayatına başladı.

- 1995'de kapatıldıktan sonra Mayıs 1998'de tekrar yayına başlayan ancak Haziran 1999' da yayınına ara veren *Cihan-ı İslâm*'ın yerine çıkarılan *Yeni Hayat*, Nisan'da reformcu gazetelerin toptan yasaklanmasından sonra yayımlanan ilk reformcu gazete oldu.

18 Haziran: Reformcu yeni Meclis, basını kısıtlayan basın yasasının değiştirilmesi için hazırlanan kanun tasarısını öncelikli olarak görüşmeyi kabul etti.

22 Haziran: Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin mayıs ayının sonlarında Yargı Erki Başkanı Muhammed Haşimi Şahrudi'ye bir mesaj göndererek, reformcu gazete ve dergilerin topluca kapatılmasını protesto ettiği açıklandı.

- *Hayat-ı Nov* gazetesi, Hatemi'nin "Anayasal uyarı" formunda gönderdiği mesajda gazetelerin topluca kapatılmasını eleştirdiğini yazarken, *Cumhuri İslâmî*, Şahrudi'nin mesaja, mahkemelerin bağımsız davrandığı cevabını verdiğini yazdı.

⇨

23 Haziran: Eski İçişleri Bakanı Ali Ekber Muhteşemi'nin yayınladığı reformcu *Beyan* gazetesi Ruhaniyet Özel Mahkemesi tarafından kapatıldı. Muhteşemi, ertesi gün yaptığı açıklamada Ruhaniyet Özel Mahkemesi'ni yasal bir mahkeme olarak görmediği için bu mahkemenin kendisine yaptığı ifade verme çağrısına uymayacağını açıkladı.

17 Temmuz: Reformcu gazeteci İmadeddin Bagi, 5,5 yıl hapse çarptırıldı ve hapse atıldı.

18 Temmuz: Basın mahkemesi *Arya* gazetesini yargılandığı davada bazı suçlardan suçlu buldu.

25 Temmuz: Reformcu gazetecilerin yayımlamaya başladığı *Gunagun* dergisi kapatıldı. Dergiyi yayımlayan şirketin bulunduğu bina adliye memurlarınca mühürlendi.

30 Temmuz: Sistan Belucistan eyaletinin başkenti Zahedan'da yayınlanan *Ruzdera* gazetesi kapatıldı.

5 Ağustos: Aylık *Tavana* dergisi kapatıldı.

6 Ağustos: Hamaney, Meclis'e bir mektup göndererek, basın yasasını düzeltmeyi öngören yasa tasarısının gündemden çıkarılmasını istedi ve tasarı gündemden çıkarıldı.

- Zencan'da yayımlanan *Ümid-i Zencan* dergisi sorumlu müdürü ve Tahran Belediye Meclisi üyesi Ahmed Hekimipur Devrim Muhafızları Komutanı'na hakaretten 2 ay hapis cezasına çarptırıldı.

7 Ağustos: Erdebil eyaletinde yayınlanan *Erdebil Çeşmesi* dergisi 4 ay süreyle kapatıldı.

- *Hemşehri* gazetesi yazarlarından Ahmed Zeydabadi tutuklandı.

8 Ağustos: *Bahar* gazetesi kapatıldı.

9 Ağustos: Liberal yazar ve gazeteci Mesud Benhud tutuklandı.

12 Ağustos: Reformcu gazeteci ve siyasî mizah yazarı İbrahim Nebevi Basın Mahkemesi tarafından tutuklandı.

13 Ağustos: Reformcu gazeteci Muhammed Guçani Basın Mahkemesi tarafından tutuklandı.

- Nisan ayında kapatılan kapatılan *Azad* gazetesine yargılama sonucunda 5 ay geçici kapatma cezası verilirken, sorumlu müdürü Muhammed Yezdanpenah'a mahkeme sorumlu müdürlükten uzaklaştırma cezası verdi. Bu kapatılan gazetelerle ilgili olarak açıklanan ilk yargı kararı idi.

16 Ağustos: Kürdistan eyaletinin Gorve kentinde yayımlanan *Cevanan-e Gorve* (*Gorve Gençleri*) adlı dergi mahkemece kapatıldı.

- İmamın Çizgisindeki Güçler Koalisyonu'nun lisans sahibi, Hüccetülislâm Hadi Hamaney'in Genel Yayın Yönetmeni olduğu *Cihan-ı İslâm* gazetesi yayın hayatına başladı. Yeni gazetenin, adını değiştirerek *Hayat-ı Nov* olarak yayınlanan eski *Cihan-ı İslâm*'la bir ilişkisi olmadığı belirtildi.

23 Mayıs 1997'den sonraki dönemde ayrıca Ekber Genci'nin yayınladığı *Rah-e Nov (Yeni Yol), Nevid-i İsfahan, Mübeyyin, Adine* ve *Gerdun* dergileri de kapatılmıştı.

Değişimin başlangıcı

1994'e kadar gazetelerin kamuoyu için güvenilir bir kaynak olma niteliği yoktu. 1994'de yapılan bir araştırmaya göre,[4] haber kaynağı olarak gazeteleri kullananların oranı sadece yüzde 14, televizyon ve radyoyu kullananların oranı yüzde 74 iken, 23 Mayıs 1997 seçimlerinden sonra durum tamamen tersine döndü. Bunun iki nedeni vardı: Öncelikle, reform basını denen gazeteler grubu, güvenilir haberler veriyordu. İkinci olarak, 1994'e kadarki kesitte özellikle 1989-94 arasında dönemde gazete sayısı kısıtlı ve basın sansürü oldukça ağırdı; buna karşılık Rafsancani'nin kardeşi Muhammed Haşimi'nin başkanlığındaki İran Radyo Televizyon Kurumu'nun (IRIB) yayınları, şimdiye göre nispeten iyiydi. Öyle ki, muhafazakârlar IRIB'i "Batı kültürel saldırısının aracı" olmakla suçluyorlardı ve Meclis'teki muhafazakârların eleştirilerinin artması üzerine, Dinî Lider Hamaney, Muhammad Haşimi'nin yerine 1994'de aşırı muhafazakâr Kültür Bakanı Ali Laricani'yi IRIB Başkanı olarak atadı. Gariptir ki, halk o zaman "kültürel saldırı kaynağı" olarak nitelenen radyo ve televizyona daha fazla itibar ederken, 1994'den, özellikle de 1997'den sonra da yine muhafazakârlar tarafından "kültürel, Hattâ emperyalist saldırının" kaynağı olarak suçlanan gazetelere yöneldi.

Örneğin Şubat 2000'deki 6. Meclis seçimleri öncesi İRNA tarafından yayımlanan bir kamuoyu yoklamasına katılanların yüzde 45.2'si seçimler hakkındaki bilgileri gazetelerden, yüzde 31.8'i ise IRIB'den aldıklarını belirttiler.[5] Bu sonuç geçen süre içinde gazetelerin güvenilirliğinin yaklaşık üç kat artmasına karşın, radyo ile televizyonunkinin yüzde 56 oranında düştüğünü gösteriyor. Zira 1994'da yapılan bir kamuoyu yoklama-

4 Ali İntizari, "İran basınının sosyolojik analizi," *Kelime*, no:12, (Aralık 1994), ss: 66-68.

5 Bu kamuoyu yoklamasına katılanların yüzde 14.2'si bilgileri *Hemşehri*, yüzde 10.2'si *Sobh-u Emruz*, yüzde 6.7'si *İran*'dan aldıklarını belirtirken, *Keyhan, Asrı Azadegan* ve *İttilaat* gibi gazetelerden bilgi alanların oranının daha az olduğu belirlendi.

sında, katılanların yüzde 63'ü gazetelerin haberlerine güvenmediklerini söylüyordu.

İran basınında ilk değişiklikler, Kerbasçi'nin başkanlığındaki Tahran Belediyesi'nin 8 yıl önce (1992) *Hemşehri* ve resmi haber ajansı İRNA'nın 6 yıl önce (1994) *İran* gazetesini yayımlamasıyla başladı. Rafsancani'nin muhafazakârlardan uzaklaşma politikasının ürünü olan bu iki gazete, hem renkli olarak yayımlandıkları, hem de "normal" gazetecilik yaptıkları için, yani o zamana kadar basında yer almayan "üçüncü sayfa haberleri", gündelik hayat ve kültür haberlerinin yanı sıra iç ve dış dünyadan geniş haber[6] verdikleri için, hemen en çok satan gazeteler listesini altüst ederek başa geçtiler.[7] Bu gazetelerin cinayet, aile içi şiddet, trafik kazası haberleri geniş ilgi gördü.[8]

Her ikisi de, bütün farklılıklarına rağmen, gazetelerin siyasî partilerin işlevini üstlenmesi geleneğinden ayrılmadılar ve

---

6 Özellikle Tahran Belediyesi'nin yayımladığı *Hemşehri*, belediye ve şehir haberleri ve Tahranlıların günlük hayatına gösterdiği ilgiyle en çok satan gazete haline geldi. Yaklaşık 500 binlik tirajıyla halen öyle. *Hemşehri*, sokaklardaki kulübeler dışında, trafikte arabalar arasında gezen sokak satıcılarının, normal fiyatının iki katma sattığı tek gazete olma özelliğini de koruyor. Bu arada devletin, kâğıt, makine ve benzeri yatırımlar için yayıncıları sübvanse ettiği İran'da günlük gazete fiyatının 500 riyal (yaklaşık 6 cent; bir dolar ortalama 8000 riyal) olduğuna, fiyatların eskiden daha da düşük olup ancak bu yıl 200 riyalden 500 riyale yükseldiğine de dikkat çekelim.

7 İran'da gazetelerin tirajı konusunda, bağımsız bir denetim ve dağıtım kurumu olmadığı için kesin bilgiler vermek güç. Ancak, bugünkü koşullarda reformcu gazetelerin daha yüksek tirajı olduğunu, muhafazakâr gazetelerin büyük tiraj kaybına uğradığını söylemek mümkün. Bunun en açık kanıtı hükümetin, gazetelere yardımın tirajlarına göre yapılacağını bu nedenle günlük tirajların yayımlanması zorunluluğu getirmesine rağmen, *Kudüs* ve *Abrar* dışında bütün muhafazakâr gazeteler tirajlarını yayımlamamasıdır. Bu hareketin tiraj düşüklüklerini gizlemekten başka bir gerekçesi olmasa gerek. Uygulamanın zorunlu hale getirildiği ilk gün olan 19 Ağustos 2000'de her gazetenin kendi yayımladığı rakamlara göre, *Hemşehri*, 460 bin ile en çok tiraja sahip gazete idi. *Hemşehri*'yi, 382 bin ile *İran* (artı 112, 400 internet), 315 bin ile *Hayat-ı Nov*, 265 bin ile *İttilaat* izliyor. Tirajlarını açıklayan iki muhafazakâr gazeteden ise *Abrar* 63 bin, *Kudüs* 56.500 rakamlarını verdiler.

8 Resmi istatistiklere göre yılda yaklaşık 15 bin kişinin trafik kazalarında öldüğü İran'da radyo televizyon yılda bir iki kere, o da Nevruz tatili nedeniyle şehirlerarası seyahatlerin arttığı mart sonundaki büyük trafik kazalarını haber yapıyor. Günlük basında da trafik kazası haberine çok az rastlanır. Bunun iyi mi kötü olduğuysa ayrı bir tartışma konusu.

Rafsancani'nin muhafazakârlardan uzaklaşması döneminde liberal G-6 grubunun görüşlerinin toplumda yayılması işlevini yerine getirdiler. Hatemi'nin işbaşına gelmesinden sonraki dönemde ise, basın bu işlevi görmeye devam etmekle birlikte, asli işlevine büyük bir dönüş yaptı.

Hem özgürlükler, hem de siyasî gelişme alanında en geniş kazanımların sağlandığı alan olan basın, hem kendisi büyük bir atılımla gelişip serpilerek eskiye kıyasla inanılmaz boyutlarda özgürleşti, hem de bu özgürlüğünü, toplumun haber alma özgürlüğünün mümkün olan en geniş anlamda artması için başarılı bir şekilde kullandı. Ve bunun bedelini, hem şimdiye kadar gelinen süreç içinde sık sık gazetelerin kapanması ve gazetecilerin gözaltına alınmasıyla tedricen, hem de nihayet 6. Meclis seçimlerinden sonra bir ikisi dışında bütün reformcu gazete ve dergilerin kapatılması şeklinde toptan ödedi.

Basının çiçek açması

Hatemi'nin 4 Ağustos'ta cumhurbaşkanlığını devralması ve kabinesinin 20 Ağustos'ta Meclis'ten güvenoyu almasının ardından[9] işe başlayan yeni hükümet, o zamana kadar yayını yasaklanmış kitap ve gösterimi yasaklanmış filmlerin neredeyse tamamını serbest bıraktı. Bakanlığın yayımlanacak kitap ve çekilecek filmler için önceden uyguladığı sansür denetimi büyük oranda azaltıldı ve gevşetildi.[10] Daha önce basılamayan kitaplar basıldı, yayımlanan gazete ve dergi sayısında kayda değer artışlar yaşandı.

---

9 266 milletvekilinin katıldığı oylamada, muhafazakârların çoğunlukta olduğu Meclis, bütün kabineyi firesiz onayladı. Ancak, iki bakanın aldıkları red oyları, onlara yönelik muhafazakâr tepkinin ve ilerde başlarına geleceklerin işaretiydi. Daha sonra gensoru ile düşürülen, ardından hapsedilen İçişleri Bakam Abdullah Nuri ile muhafazakârların hakkında gensoru verip düşüremedikleri, ama Nuri ile birlikte dayak attıkları Kültür Bakanı Ataullah Mohacerani, eşit sayıda red, kabul ve çekimser oyu aldılar (144 evet, 96 hayır ve 20 çekimser). Onlardan daha fazla red ve daha az kabul oyu alan bakan olmadı.

10 Ancak aşırı muhafazakâr grupların sinema ve konser basarak uyguladıkları kanunsuz baskı veya mahkemelerin Hatemi'nin işbaşına gelmesinden sonra ilk kez Ağustos 2000'de reformcu gazeteci yazar İmadeddin Bagi'nin kitap-

1994 sonunda tüm ülkede yayınlanan gazete ve dergi sayısı 410 kadar iken[11] bu rakam 2000 Ağustosu'nda 900'ü buldu. Kültür ve İrşad Bakanlığı'na lisans almak için başvuran ve halen başvuruları incelenen dergi ve gazete sayısı ise 1900[12] Ne var ki bunların arasında ülke çapında yayınlanan günlük gazetelerin sayısı, çoğunluğu reformcu olmak üzere (elbette son toptan kapatılma öncesi) ancak 40'ı bulabiliyor.

Bu sayısal artışa bir de, daha önce görülmeyen bir gazetecilik anlayışı ve ruhunun egemen olduğu yeni gazetelerin yayınlanmasıyla nitelik farklılığı da eklendi. "Reformcu basın" veya "2 Hordad basını" denen gazeteler grubu doğdu.

Reformcu basının en önemli özelliklerinden biri, o zamana kadar doğru dürüst bir haber kaynağından büyük ölçüde yoksun olan İran kamuoyuna, hemen herşeyin konuşulduğu ve

---

larını yasaklayarak uyguladıkları kanun dairesindeki fiili sansür dışında, Kültür Bakanlığı'nın resmi ve kurumsal sansürü hâlâ tamamen kalkmış değil ve kalkacağa da benzemiyor. Örneğin, *Beyaz Balon* adlı filmi İstanbul Film Festivali dahil birçok uluslararası festivalde birincilik ödülü almış olan Cafer Penahi, Kültür Bakanlığı'ndan senaryo ve çekim iznini ancak iki yılda aldığı *Daire* adlı filmini çekmesinden bir yılı aşkın süre geçmesine rağmen, filmden 17 dakika kesmeye yanaşmadığı için gösterim izni alamadı. Nihayet Ağustos 2000 sonunda filmin gösterimine izin çıktığı açıklandı. Modern İran toplumunda, "normal"in dışına düşmüş kadınların içinde bocalayıp durdukları, hepsinin de sonu polis hücresinde biten "fasit daireleri" sert bir biçem içinde anlatan "*Daire*", birçok ünlü ve güzel İran filminin başına geldiği gibi, dünyada festivaller arasında mekik dokurken kendi ülkesinde yasaklarla boğuşuyor.

11 Ali İntizari, "İran basınının sosyolojik analizi", *Kelime*, no 12, s. 66-68, Aralık 1994. 1979 devriminden kısa bir süre önce başlayan ve 1981'e kadar devam eden İran basın tarihinin hemen hemen en özgür döneminde gazete sayısı birden 444'e çıkmıştı. Ancak İslâmcıların kontrolü eline geçirmesi ve muhalefete karşı 1981'de başlayan bastırma hareketiyle birlikte sadece 1981 içinde 175 gazete kapatıldı. 1981 Mayıs'ında zamanın Yargı Erki Başkanı sadece bir günde 40 gazete kapatmıştı. Bu baskılar sonucu 1988 Mart'ına gelindiğinde İran'da yayımlanan toplam gazete ve dergi sayısı 121'e kadar inmişti ve bunların tamamı da yeni rejime bağlı kişiler ve kurumlar tarafından yayınlanıyordu. Yılın geriye kalan döneminde 102'ye düşen bu sayı Humeyni'nin 1989'da ölümünden sonra baskının nispeten azalmasıyla 1993'de 369'a çıktı. Bkz. Azadeh Hamehdoni, "Red Ink: The battle for freedom of the Press," *The Iranian*, 29 Haziran, 2000.

12 Kültür Bakanı Yardımcısı Şaban Şehidi Müeddeb'in açıklaması, *Iran News*, 17 Ağustos 2000, s.2. Bunun yaklaşık 200 kadarının gazete olduğu sanılıyor.

yazıldığı, dokunulamaz denilen tabu kişi ve konuların birbiri peşisıra ele alınıp ifşa edildiği bir mecra sunmasıydı. Bu, reform hareketinin, kendi haklarını bilen, kanunun egemenliği çerçevesinde ülke siyasetinin ve kaderinin belirlenmesine aktif biçimde katılan sorumlu vatandaşlık hedefine ulaşılması amacıyla kamuoyunun bağlarının çözülmesi ve yetiştirilmesi misyonuna da uygun bir adımdı.

Ayıca geçmiş dönemde görmezden gelinen tutuklama ve yargılamaların tamamı basın tarafından sıkı takibe alınmaya başlandı. Basının bir kamuoyu oluşturması ve bütün tehditlere rağmen bu konuları ısrarla takip etmesi sayesinde birçok aydın ve siyasetçinin keyfi gözaltına alınmalarının, adil bir yargılama yapılmadan yüksek cezalara çarptırılmalarının önü alındı; bu kişiler ya daha az cezalara çarptırıldı ya da hiç ceza almadan serbest bırakıldılar. Hattâ reformcu gazeteciler, 1998 sonunda işlenen seri siyasî cinayetlerin, basının olayla ilgili cesur yayınları ve konuyu ısrarla takip etmesi nedeniyle durduğunu ileri sürdüler.[13]

Eskiden tabu iken şimdi ele alınan konular arasında şunlar özellikle dikkati çekiyor: Kurbanı kim olursa olsun faili meçhul kalmış ve devletin gizli kurumlarının işlediğinde hemen herkesin hemfikir olduğu siyasî cinayetler; İstihbarat Bakanlığı'nın yurtdışında yürüttüğü başarısız operasyonlar ve bunların İran'a verdiği zararlar; devletin iç ve dış politikaları; İslâm'da kadın hakları; Irak'la savaşın uzamasının sorumluları; cezaevlerinin durumu; ülkede insan haklarının konumu; milliyetçilik; eski Milliyetçi Başbakan Muhammed Musaddık ve dönemi; yasaklı Büyük Ayetullah Ali Montazeri'nin durumu...

Reformcu basın hem bu konuları bizzat tartışıp ele alarak, hem bunların diğer medya organlarınca da ele alınmasının zeminini hazırlayarak kamuoyundaki birçok düşünsel zinciri kırmayı başardı.

13 Bkz. Azadeh Hamehdoni, "Red Ink:..."

'Toplum'un 120 günü

Reformcu basının ilk günlük gazetesi, "Sivil Toplumun Gazetesi" sloganı ile Şubat 1998'e yayın hayatına başlayan *Camee* (Toplum) idi. Hatemi'nin Keyhan Enstitüsü Başkanı olduğu dönemde *Keyhan* gazetesine Genel Yayın Yönetmeni olarak atadığı ve gazeteyi bir anda popüler hale getirme başarısını gösteren Maşallah Şemsülvaezin ile Hamid Rıza Celayipur'un etrafında toplanan, İslâmcı olmakla birlikte rejimin resmi kurumlarından dışlanmış oldukları için "milli-mezhebi (dinî-milli) aydınlar" diye tanınan bir grup yazar ve gazetecinin öncülüğünde çıkan *Camee*, ilk gününden itibaren cesur yayınları ve değişik tarzıyla, yeni neslin, reformcuların, aydınların, gençlerin ve kadınların büyük ilgi gösterdiği bir gazete oldu. Daha sonra çeşitli reformcu gazete ve dergilerde yazan-çalışan gazetecilerin ilk mektebi, sonra çıkacak gazetelerin mutfağı haline geldi. Ancak *Camee*, daha ilk günden muhafazakârların şimşeklerini üzerine çekmişti ve çıkışından yaklaşık üç ay sonra mahkeme kararı ile kapatıldı.

Toplam 120 sayı yayımlanan *Camee*'nin kapanması, benzeri daha önce devrimin ilk yıllarında da görülen bir süreci tekrar gündeme getirdi ve gazetenin yayıncıları hemen ertesi gün *Tus* adıyla yeni bir gazete çıkarmaya başladılar. İran'da bir gazete veya derginin yayımlanabilmesi için, önceden Kültür Bakanlığı'ndan lisans alınması gerektiğinden, *Camee* çevresinin kapatılma tehlikesini göz önüne alarak önceden birden fazla gazete lisansı almış olduğu ya da başkalarının aldığı lisansları satın almış olduğu ortaya çıktı. *Camee*'yi yayımlayan grubun ikinci gazetesi *Tus*'un da benzer bir akıbete uğraması gecikmedi: Yayına başladıktan bir hafta sonra kapatıldı, bürosu saldırıya uğradı, genel yayın yönetmeni Maşallah Şemsülvaezin eşinin gözleri önünde dövüldü, ancak gazete Kültür Bakanlığı'nın müdahalesi ile üç gün sonra tekrar yayına başladı. Fakat bu yayın ancak iki ay kadar sürebildi ve *Tus* 15 Eylül 1998'de temelli kapatılırken, ertesi gün gazete yetkili ve yazarlarından Şemsülvaezin, Celayipur, Muhammed Sadık Cevadi Hesar ve

İbrahim Nebevi, "ulusal güvenliğe aykırı makaleler yayımlamaktan" Devrim Mahkemesi tarafından tutuklandılar. 40 gün sonra serbest bırakılan gazeteciler, *Neşat* (Canlılık) adıyla yeni bir gazete çıkarmakta gecikmediler. *Neşat*'ın kapatılması üzerine ise bu kez, *Asrı Azadegan* ve *Alıbar-ı İktisat* adıyla iki gazete çıkardılar. Nihayetinde 23 Nisan 2000'de diğer reformcu gazetelerle birlikte toptan kapatılırken, Şemsülvaezin ile *Neşat* Sorumlu Müdürü Latif Seferi 2,5'ar yıl hapis cezasına çarptırılarak Evin Cezaevi'ne atıldılar, Celayipur hakkında Berlin Konferansı'na katıldığı için dava açıldı ve daha sonra basın suçlarıyla ilgili olarak da ifade vermeye çağrıldı.

Temmuz ve Ağustos 2000'de yürütülen sindirme kampanyası çerçevesinde, bu cesur ve bağımsız gazete zincirinde yazdıkları yazılarla basın ve yayın dünyasının yıldızları haline gelen hemen bütün gazeteciler hapsi boyladı. İmadeddin Bagi 5,5 yıl hapis cezasına çarptırıldı, seri cinayetleri incelediği "*İran'da Demokrasinin Trajedisi*" adlı iki ciltlik çok satan kitabı da dahil bütün kitapları mahkeme kararı ile toplatıldı. Bu, Hatemi hükümeti dönemindeki ilk kitap yasaklama ve toplatma kararı olarak tarihe geçti. Yine ağırlıklı olarak siyasî cinayetler ve Haşimi Rafsancani hakkında yazan Ekber Genci ve Muhamed Guçani ile sivri dilinden Hatemi dahil hiç kimsenin kurtulamadığı, "okuduğum zaman titremediğim hiçbir yazımı yayımlamam" diyen siyasî mizah yazarı İbrahim Nebevi tutuklandı.

Aynı çevrenin bütün gazetelerin kapatılmasının ardından çıkarmaya başladığı haftalık *Gunagun* dergisi de beş sayı yayımlandıktan sonra kapatılırken, bu gazetelerin yayıncısı olan Came-yi Ruz (Günün Toplumu) şirketinin bulunduğu bina, binada başka işyerlerinin de bulunduğuna bakılmaksızın, "suç mahalli" olarak 22 Temmuz 2000'de toptan mühürlendi. Mühürlenen binada yayımlanan başka bir dergi, *Danisteniha* hakkında ayrıca dava açıldı.

Ardından gazetecilere yönelik tutuklama kampanyası geldi. Zaten Genci ve Bagi daha önce tutuklanmışlardı. Yeni tutuklamalar Ağustos 2000 ayında yoğunlaştı ve 10 kadar gazeteci tu-

tuklanırken, diğerleri de ertelenen ya da para cezasına çevrilen hapis cezaları aldılar.

Camee, Tus, Neşat, Asrı Azadegan ve *Ahbar-ı İktisad*'ın başına gelenler aslında basın alanında son üç yılın "standart pratiği" idi. Aynı kaderi, sırayla bütün reformcu gazeteler paylaşmıştı. *Selam*, Rafsancani'nin kızı Faeze Haşimi'nin çıkardığı *Zen* (Kadın), eski İçişleri Bakanı Abdullah Nuri'nin çıkardığı *Hordad*, o kapatıldıktan sonra yerine yayımlanan *Fetli*, Said Haccariyan'ın ve arkadaşlarının çıkardığı *Sobh-u Emruz, Aftab-ı Emruz*, eski İçişleri Bakanı, Lübnan Hizbullahı'nın kurucusu Muhteşemi'ni çıkardığı *Beyan*, Kerbaçi'nin çıkardığı *Hem Mihen* (Vatandaş), Hattâ Cumhurbaşkanlığı Özel Büro Başkan yardımcısının çıkardığı *Bahar* bile aynı akıbete uğradı.[14]

Sadece Ensar-i Hizbullah'ın kapatılan iki dergisi *Şelemçe* ve *Cephe* dışında, muhafazakâr basın yayın organlarının hiç etkilenmediği bu baskılardan, ülkenin resmi haber ajansı İRNA da payına düşeni aldı. Geçen üç yıllık dönem içinde İRNA'nın Genel Müdürü, Genel Müdür Yardımcısı, İç Haberler Editörü bir-iki günlük tutuklamalara maruz kalır ve kefaletle serbest bırakılırken, Ajans zaman zaman aşırı muhafazakâr grupların protesto gösterilerinin hedefi oldu. Muhafazakârlar tarafından sürekli reformcuları destekleyen "yanlı yayın yapmakla" suçlanan İRNA'nın Genel Müdürü, basın mahkemesinin sürekli sanıklarından biri haline geldi. Muhafazakârların İRNA'ya yönelik suçlamaları o kadar arttı ki sonunda İRNA, suçlamaların liderliğini yapan aşırı muhafazakâr *Keyhan* gazetesine Temmuz 2000 ayında "açık savaş" ilan etti: Bir hafta süreyle *Keyhan*'da üstlenmiş "basın mafyası" hakkında ifşaatlarda bulundu ve *Keyhan*'ı "İsrail radyosuna malzeme sağlamak ve Hatemi hükümetine karşı paralel yıkıcı yayın yapmakla" suçlayacak kadar ileri gitti. Bu görülmemiş hareket karşısında bir süre karşı suçlamalarda bulunmaya çalışan *Keyhan*, sonunda bu savaştan "rejimin çıkarı için vazgeçtiğini" açıklayınca, İRNA, *Keyhan*'ın susmak ve geri çekilmek zorunda kaldığını, kendi-

14 Bunlar ve bunların dışında İran'da son yıllarda kapatılan gazeteler için "Basın kronolojisi"ne bakınız.

lerinin de bu konuyu fazla uzatmayacaklarını ama gerektiğinde *Keyhan*'a aynı sertlikte cevap vermekten geri kalmayacaklarını ilan etti.

Muhafazakârların çoğunlukta olduğu 5. Meclis ise, 17 Nisan 2000'de kabul ettiği bir kanun tasarısı ile, zaten yeterince kısıtlı olan basın yasasına, daha da kısıtlayıcı maddeler eklemişti. Buna İran Dinî Lideri Ayetullah Ali Hamaney'in 20 Nisan'da yaptığı bir konuşmada reformcu basına ağır eleştiriler yöneltmesi ve basının bazı kesimlerini "düşman üssü haline gelmiş olmakla" suçlaması eklenince, mahkemeler bir günde (23 Nisan) 12, 23 Nisan-6 Ağustos arasındaki dönemde ise 25 gazete ve dergiyi kapattı. Böylelikle son üç yılda basının yaşadığı nispi özgürlük döneminin geride kaldığı izlenimi doğdu. Yine bu dönemde gazeteleri kapatan, gazetecileri tutuklayan mahkemeler, bir adım daha ileri giderek, Kültür Bakanı Ataullah Mohacerani'yi, reformcu gazetelere mali destek sağlamak suçlamasıyla ifade vermek için mahkemeye çağırdılar.

İşin ilginci, Tahran Adliyesi, 23 Mayıs'ta gazetelerin toptan kapatılmasıyla ilgili yasal gerekçeleri sayarken, "İslâm'a ve rejimin ilkeleri ile düzenin güvenliği aleyhine yayın yapmak" şeklindeki eski standart gerekçeye yeni yaptığı ilâvenin yasal dayanağını devrimin yıktığı Şahlık rejiminin 1960 tarihli "Güvenlik Yasası"ndan alıyordu: "Suç işlenmesini önlemek." Reformcu gazeteler, söz konusu yasada belirtilen suçların önlenmesi için alınan tedbirlerin, bilinen-tanınan azılı suçluların silah taşımasının önlenmesi gibi durumları amaçladığını belirterek, böyle bir yasanın basma uygulanmasını şiddetle eleştirdiler ve gazetelerin kapatılması kararlarının yasal dayanaklardan yoksun olduğunu savundular.[15]

---

15 Mahkemelerin gazetecileri "kriminal suçlu" olarak görme, hattâ onlardan daha kötü muameleye tabi tutması bununla sınırlı değil. Haklarında dava açılan gazetecilerin serbest bırakılması için istenen büyük maddi kefalet miktarları buna çarpıcı bir örnek. Örneğin Şemsülvaezin, hakkında açılan son davada kendisi için istenen kefaletin yaklaşık 160 bin dolara denk, yani İran için büyük bir meblağ ve ölüm olaylarında bir kişi için ödenmesi istenen ve yasalarca belirlenmiş "diyet"in (kan parası) beş katı olduğunu hatırlatarak, "Ben katil miyim? Bu bir mahkeme değil engizisyondur" demişti.

İran'da basın özgürlüğüne en büyük darbeyiyse, 6 Ağustos'ta Meclis'e gönderdiği meşhur emirle Hamaney vurdu. Hamaney, reformcu milletvekillerinin hazırladığı ve muhafazakâr 5. Meclis'in basın yasasına eklediği kısıtlayıcı maddeleri düzeltmeyi amaçlayan "Basın Yasasını Düzeltme Tasarısı"nı görüşmesi beklenen Meclis'e gönderdiği mektupta, bu tasarının görüşülmesini "şeriat ve düzenin çıkarlarına aykırı gördüğünü" belirterek tasarının gündemden çıkarılmasını emretti. Hamaney böylece, gazetecilerin ve halkın büyük umut bağladığı tasarıyı engellemiş ve basın özgürlüğünün genişletilmesine izin vermemiş oluyordu.

Basın özgürlüğünün hali

Son dönemde kapatılan 25 gazete ve dergiye, 23 Mayıs 1997 tarihinden sonra kapatılan diğer gazete ve dergiler de eklendiğinde toplam sayı 42'yi buluyor ve kapatılan gazeteler nedeniyle yaklaşık 1.500 gazeteci ve gazete çalışanı işsiz durumda. Bugün gelinen aşamada, yazılı basının en temel sorunu iş güvenliği ve güvencesinin yok olmasıdır. Gazetelerin kapatılması sonucu ifade ve basın özgürlüğü büyük oranda ortadan kalkarken, güvenli bir haberleşme ve iletişim ortamı ve dolayısıyla kamuoyunun sağlıklı bir şekilde oluşabilmesi imkânı da büyük zarar gördü.

Bunun asıl nedeninin, muhafazakârların sistemli saldırılarının yanı sıra, basın özgürlüğünü kısıtlayan temel yasal düzenlemeler olduğunu belirtmekte yarar var. Uluslararası insan hakları örgütü *Human Right Watch*, Ekim 1999'da, daha Meclis seçimleri yapılmamış ve ertesindeki büyük basın kıyımı yaşanmamışken hazırladığı bir raporda,[16] bu durumu açık bir şekilde ortaya koymuştu. Rapor, İran'da basın özgürlüğünü kısıtlayan hukuki çerçevenin temel unsurlarını şöyle belirlemişti: Gazete ve dergi çıkarmanın Kültür Bakanlığı'nın vereceği lisansa bağlı olması, Anayasa'nın basın özgürlüğünü dü-

16 "As Fragile as a Crystal Glass" *Press Freedom in Iran*. Cilt 11, no.1 (E), Ekim 1999.

zenleyen 24. Maddesi'ndeki ifadenin, yani "basın İslâm'ın temel ilkelerine ve kamunun haklarına aykırı olmadığı sürece, özgürdür" ifadesinin çok muğlak ve çok geniş olması ve 1985 tarihli Basın Kanunu'nun da aynı geniş ve muğlak kısıtlamayı koruması.

Ancak raporun yayımlanmasından 6 ay sonra muhafazakâr 5. Meclis, ömrünün son günlerinden birinde, 17 Nisan 2000'de bu kısıtlı basın kanuna daha kısıtlayıcı değişiklikler eklerken, basın suçları ve siyasî suçların bir jüri heyetinin varlığında genel mahkemelerce ele alınacağını belirten Anayasa'ya aykırı olarak, Devrim Mahkemeleri'ne de basın suçlarına bakma yetkisi tanıyacaktı.

Öte yandan, Anayasa'nın açık hükmüne karşın, birçok reformcu ve din adamının Anayasa'ya aykırı ve gayri meşru gördüğü Ruhaniyet Özel Mahkemesi'nin de basın suçlarında kendini re'sen yetkili görmesi ve gazetecileri hapsedip, gazeteleri kapatması, basın özgürlüğünü daha da kısıtlayan bir faktör olarak dikkati çekiyor. Bunun en meşhur örnekleri bilindiği gibi *Selam* ve *Hordad* gazetelerinin kapatılmasıdır.

Bütün bu yetki kargaşası ve belirsizlikler içinde, basın ve basın çalışanlarının iş güvenliğini ortadan kaldıran en tehlikeli nokta ise, teoride (yani yasal olarak) ve pratikte (yani mahkemelerin verdiği kararlarda) neyin suç olup neyin olmadığı konusundaki belirsizliktir. Bu belirsizliğe yasal mevzuatın eksiklikleri ve sınırlılıklarının yanı sıra (ki, İran'da hâlâ "siyasî suç"un ne olduğunu belirleyen bir yasal düzenleme yoktur) büyük oranda mahkemelerin keyfi ve siyasî-taraflı tutumları neden olmaktadır. Bu durumda, bir gazetecinin yazdığı veya bir gazetenin yayımladığı şey suç sayılırken, aynı şeyin bir başka gazeteci tarafından yazılıp bir başka gazete tarafından yayımlanması suç sayılmayabiliyor. Yazılıp çizilenlerde, söylenenlerde ötesine geçilemeyeeği sıkça gündeme getirilen "kırmızı çizgi"nin ne olduğunu da kimse açıkça bilmemektedir. Bu kırmızı çizgi, özellikle dinî konular olmak üzere birçok konuda "tabu" olarak görülenlerle ilgilidir, ama bu çizgi bile belirsizdir, kişiye göre değişebilmektedir ve bu konuda son sözü

ya mahkemeler[17] ya da Dinî Lider söylemektedir. Reformcu basının ömrü oldukça yaptığı da günbegün bu kırmızı çizgiyi biraz daha geri iterek özgürlük alanını genişletmek olmuştur.

Human Right Watch, söz konusu yasal çerçevenin uluslararası sözleşmelere ve kriterlere göre değiştirilmesini istemiş, aksi takdirde, basın alanında büyük oranda reformcu hükümetin iradesi ile yaşanmakta olan "görece özgürlük ortamının geçici olabileceği"[18] uyarısında bulunmuştu. Bu öngörü görüldüğü gibi doğru çıktı.

17 Mahkemeler derken aslında bahsettiğimiz tek bir yargıçtır. İran yargı sisteminde 1990'ların başında getirilen bir değişiklikle, savcılık kurumu kaldırıldı ve bir kişi hem savcı hem hakim olarak görev yapıyor. Hukukçular ve uluslararası insan hakları örgütlerinin sürekli eleştirdiği bu durum, sonunda İran Yargı Erki tarafından da kabul edildi ve Yargı Erki savcılık kurumunu tekrar ihdas etmeyi kararlaştırdı. Ama bu henüz hayata geçirilmiş değil.

18 HRW raporu, s.2

ONUNCU BÖLÜM

18 ŞUBAT 2000 MECLİS SEÇİMLERİ: REFORMCU ZAFERİN PERÇİNLENMESİ

18 Şubat 2000 Meclis seçimlerine reformcular, bir yıl önce Belediye Meclisi seçimlerinde başarıyla uyguladıkları gibi bir koalisyon olarak girmeyi tercih ettiler. Ama özellikle 30 milletvekili seçilecek olan Tahran'da ortak liste çıkarmak yerine, zaten rakipsiz olduklarını bildikleri için, yaklaşık 20 kadar ismin ortak olduğu ayrı listeler yayımladılar. 18 gruptan oluşan "2 Hordad Koalisyonu" adlı reformcu cephede yer alan Rafsancani'ye yakın 3-4 parti ve grup, bu deneyimli politikacıyı listelerinin başına koyarken, Hatemi yanlısı reformcular onu listelerine bile almadılar.

Seçmen, 2 Hordad Cephesi'ni sandıkta kendi istediği yönde şekillendirmeyi tercih etti. Kuşkusuz seçimin esas mağlubu, seçmenden kitle halinde "red" cevabı alan muhafazakâr kanattı. Bunlara ek olarak, öğrenci hareketi ile reformcu basın tarafından "siyasî gelişmenin önündeki en büyük engellerden biri" olarak gösterilen Rafsancani ve son seçimde babasını desteklemek zorunda kalıncaya kadar, reform cephesinin yıldızlarından biri olan Faeze Haşimi çok ağır bir yenilgiye uğradılar.

Rafsancani, Tahran'da 30. olarak son sıradan, o da şaibeli bir şekilde Meclis'e girerken, kızı Faeze Haşimi, belki de sırf babasını desteklediği için, çok alt sıralarda yer aldı ve Meclis

Faeze Haşimi, 18 Şubat seçimlerinde babasının kurbanı oldu.

dışında kaldı. Faeze Haşimi için, belki de bu seçimlerin, hak etmediği bir sonuçla karşılaşan tek politikacısı diyebiliriz.

Mazlumları sahipsiz bırakmış olan Rafsancani bunun bedelini sandıkta çok kötü ödedi. Seçmen, bizzat elinden tutup Tahran'ı emanet ettiği başarılı belediye başkanı Kerbaşçi ile bir zamanlar kendi yönetiminde İçişleri Bakanlığını yapmış olan Abdullah Nuri'ye karşı dava açıldığında, bu kişileri açıkça savunmaktan, sahiplenmekten çekinen Rafsancani'yi çok sert bir şekilde cezalandırdı.

Rafsancani'nin manevraları

Nuri için kılını bile kıpırdatmayan Rafsancani, Kerbaşçi'yi son milletvekili seçimlerinden kısa bir süre önce hatırladı ve kendisine yardımcı olması için hapisten çıkarmayı başardı.[1] Fakat Kerbaşçi de seçimlere çok az bir süre kalmış olması ve belki de böyle bir niyeti olmaması nedeniyle kampanyaya aktif bir şekilde katılmadı ya da katılamadı.

Muhafazakârlar, Rafsancani'nin kendi listelerinden birinci sıradan milletvekili adayı olması karşılığında Kerbaşçi'nin serbest bırakılmasına razı olmuşlardı. Fakat bu sırada hem Kerbaşçi'nin suçsuz olduğu yolundaki savunmasını etkisizleştirmek istediler, hem de serbest bırakılmasını geciktirerek seçimlerde etkili olma imkânını kısıtlamaya çalıştılar. "Siyaset ustası" Rafsancani, bu pazarlığa girmeyi kabul ettiği anda ipleri muhafazakârların eline verdiğini biliyordu, bu yüzden olanları kabullenmekten başka yapacağı bir şey yoktu.

Bütün bunlar ve başlı başına milletvekili adayı olması, kişisel bir hata değil, Rafsancani'nin geleneksel siyaset anlayışının doğal sonucuydu. O, kapalı kapılar ardında süren, pazarlıkları temel alan ve ince dengeleri gözeten Bizansvari siyaset tarzının uzmanıydı. Halbuki 23 Mayıs cumhurbaşkanlığı seçimleriyle birlikte, halkın, açıklığa dayalı yeni bir siyaset anlayışını tercih ettiği, siyasetin yatağının değiştiği ortaya çıkmıştı.

Rafsancani, bunları görememenin yanı sıra, sürekli herşeyi kontrol altında tutma politikasına sadık biri olarak, yeni başlayan reformların "kontrolden çıktığım", artık kendi dönemini de sorgular hale geldiğini görüp kaygılanmışa benziyordu. İşte bunu engellemek için, Meclis'te uygulamaya doğrudan etki eden bir konuma, Meclis Başkanlığı koltuğuna gözlerini dikmişti.

---

1 Bakınız 7. Bölüm: Reform hareketinin önderleri: Gulamhüseyin Kerbaşçi: Teknokrat, liberal ve karizmatik.

Müesses nizamın yenilgisi

Rafsancani'nin adaylığı, tıpkı Türkiye'deki 9. Cumhurbaşkanı Demirel'in görev süresini uzatmayı sağlayacak Anayasa değişiklikleri "ayarlamaya" dönük "5+5" tartışmaları ve oylamaları gibi, İran kamuoyunu boş yere meşgul etmiş oldu. Çünkü yerli ve yabancı siyasî yorumcular Rafsancani'nin adaylığının dengeleri değiştirdiğini iddia ederken, İran siyasetinin yatağının başka yere kaydığını dikkate almamışlardı. Rafsancani, çok düşük oyla ve ancak 30. sıradan, (isterse hiçbir hile yapılmamış olsun, ki büyük ihtimalle yapılmadı) şaibeli görülmeye mahkûm bir şekilde milletvekili seçilince, yılların efsanesi en büyük darbesini almış oldu.

Ve bu vazgeçilmez siyaset adamı son sıradan Meclis'e girince İran'da kıyamet kopmadı; beklenen, korkulan büyük kriz patlamadı. Nitekim, planladığı gibi Meclis Başkanı seçilme şansı hiç kalmamış olan Rafsancani de, bir süre sonra; reformcu kesimlerin protestolarını bahane ederek milletvekilliğinden istifa etti. Bu yolla başına gelen seçim hezimetini bir nebze olsun unutturmak istiyordu.

İran halkının önce 1997 cumhurbaşkanlığı seçiminde müesses nizamın adayı Natık Nuri'yi, ardından yine müesses nizamı savunanların adayı Rafsancani'yi eleyerek, yeni bir siyasî yaşam yolunda önemli iki büyük adım attığı rahatlıkla söylenebilir.

Açık ara reformcular

18 Şubat 2000 Meclis seçimleri İran'da reform hareketinin kaderinde ve genel olarak İran siyasî hayatında yeni bir dönüm noktası oldu. Bu seçimlerle 1997'nin 23 Mayıs'ında cumhurbaşkanlığını ele geçiren reform hareketi, Meclis'i de fethetmiş oldu.

Bu seçimleri diğer Meclis seçimlerinden ayıran özelliklerin başında, belki de ilk kez seçmenin rejimin tanınmış kişilerine ve gruplarına değil de, siyasî partilere ve onların sunduğu lis-

telere oy vermiş olmasıydı. Elbette seçmen, milletvekili adayları ile siyasî parti ve grupların Cumhurbaşkanı Hatemi etrafında şekillenen reform hareketine karşı tutumunu da öncelikli olarak dikkate almıştı.

Seçimlerin 18 Şubat'ta yapılan ilk turu sonucunda 290 üyeli meclisin 224 üyesi seçildi (toplam milletvekillerinin yüzde 70'i). İlk turda seçilenlerin yüzde 80'i, muhafazakârların egemenliğindeki bir önceki 5. Meclis'te milletvekili olmayan adaylardı. Bu oranın ikinci turdaki seçimlere de yansıdığını hesaba katarsak, Meclis'in yaklaşık yüzde 80'i yenilenmiş oldu. Bu muhafazakâr Meclis'te toptan bir temizlik anlamına geliyordu. Meclis Başkanlık Divanı'nı oluşturan ve tamamı Tahran'dan seçilmiş olan muhafazakâr milletvekillerinin hiçbiri 6. Meclis'e seçilemedi. En akıllı muhafazakâr", eski meclis başkanı Natık Nuri'nin de aday olmayarak yeni Meclis'te yer almadığı düşünülürse, Meclis yönetiminin toptan değişip reformcuların eline geçtiği görülüyor.

Mazlumların zaferi

Meclis seçimleri, halkın, muhafazakâr politikaların mağdurlarını, mazlumlarını ödüllendirdiğini bir kez daha gösterdi. Daha önce de Abdullah Nuri, İçişleri Bakanlığı'ndan alındıktan ve de üstüne dayak yedikten sonra girdiği Tahran Belediye Meclisi seçimlerini birinci sıradan kazanmıştı.

"Mazlum Hatemi" deyimini ilk kez, başka bir "mazlum" kullanmıştı. İçişleri Bakanlığı'ndan gensoruyla düşürüldükten sonra kendisine veda için Tahran Üniversitesi'nde düzenlenen bir salon toplantısında yaptığı konuşmada Abdullah Nuri "Bakın cumhurbaşkanımıza ne kadar zulmediyorlar. O bir mazlumdur" demişti. Nuri böylelikle, onlara karşı açık bir savaşı başlatan muhafazakâr kanada karşı, kendilerinin de topyekûn bir savaş stratejisi yürüteceklerini ve bu savaşta Şii toplumunun ve tarihinin önemli motiflerini kullanmaktan çekinmeyeceklerini göstermişti. Abdullah Nuri "mazlum Hatemi" deyimi ile, "ülkesini içine düştüğü badireden kurtarmak için fedakârca çalışan, ama

zalimlerin (iktidar tekeline ve nimetlerine alışmış muhafazakârlar) sürekli zulmettiği, yoluna her türlü engeli çıkardıkları, ancak bunlara karşı kendi ilkeleri ve inançlarına (kanunun üstünlüğü ve diyalog) bağlı kalarak sabırla direnen" bir politikacı profili çizmişti. İpuçları halkın cumhurbaşkanlığındaki negatif oy davranışından alınan bu projeksiyon, tuttu: İran seçimlerinde ve siyasetinde kim haksızlığa uğradıysa, cumhurbaşkanı, milletvekili, belediye Meclisi üyesi seçildi. Buna imkânı olmayanlar, yani hapse atılanlar da halkın sevgilisi ve kahraman oldu, yakınlarıysa milletvekilliğiyle onurlandırıldı.

Rıza Hatemi'nin ardından ikinci sıraya, gazetesi kapatılıp hapse atılan Abdullah Nuri'nin, daha önce kimsenin tanımadığı kardeşi Rıza Nuri oturdu. Üçüncü sıradaysa Kültür Bakam Ataullah Mohacerani'nin eşi, ama en az bunun kadar önemlisi, reformcu fikirleri nedeniyle hapsedilen din adamı Hüccetülislâm Muhsin Kediver'in kardeşi bayan Cemile Kediver vardı. Dinî Lider Hamaney'in uzlaşmazlık içinde olduğu kardeşi, Rafsancani döneminde gazetesi kapatılan, Ensar-ı Hizbullah'ın saldırılarına maruz kalan, kutsal Kum kentindeki bir camide konuşma yaparken uğradığı saldırıda başından yaralanan Hüccetülislâm Hadi Hamaney, yani bir başka mazlum da Tahran'da en çok oy alan din adamı olup 5. sıradan Meclise girdi.

Sonuçlara müdahale

İlk tur seçim sonuçlarının ilanı ile birlikte, Anayasayı Koruyucular Konseyi bazı seçim çevrelerinde usulsüzlük ve sahtekârlık gerekçesiyle seçim sonuçlarını iptal etti. Bu kararın sonucunda söz konusu çevrelerin çoğunda şiddet olaylarına varan protestolar meydana geldi.

Özellikle muhafazakârların büyük hezimete uğradığı başkent Tahran'daki seçim sonuçları üzerindeyse büyük mücadele yaşandı. Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin Tahran seçim sonuçlarını iptal edeceği söylentileri uzun bir süre etkisini gösterdi. Belki de Konsey bu niyetteydi, ama göze alamadı. Nihayet reformcuların elindeki İçişleri Bakanlığı ile karşılıklı

restleşmeler ve üçüncü kez tekrarlanan sayımdan sonra, Konsey, Dinî Lider Hamaney'in müdahalesi ile seçim sonuçlarını onaylamak zorunda kaldı.[2]

Bu arada ilk sonuçlara göre 30. sıradan seçilebilen Rafsancani 20. sıraya çıkarılmış, ilk sonuçlara göre seçilemediği açıklanan bir muhafazakâr aday seçilmiş ilan edilmiş ve son iki sandalye boş bırakılmıştı. Bu iki sandalye için yapılan ikinci tur seçimi de reformcu adaylar kazandı. Rafsancani de içine düştüğü aşağılayıcı durumdan son anda kendisini kurtarmak için bir hamle yaptı ve 6. Meclis toplanmadan iki gün önce, 25 Mayıs'ta milletvekilliğinden istifa ettiğini açıkladı.

5 Mayıs'ta yapılan ikinci tur seçimlerden sonra kesin olarak açıklanan sonuçlara göre 10 seçim çevresinde 12 milletvekilliği için yapılan seçimler iptal edildi. Ayrıca Tahran'da Rafsancani'nin istifası ile de bir sandalye boşalmış oldu. Meclis de toplandıktan sonra yaptığı "milletvekillerinin yeterliliği" incelemesi sonucunda 2 muhafazakâr milletvekilinin milletvekilliğini iptal etti. Böylece Meclis'te boş sandalye sayısı 15'e çıktı. Bu sandalyeler için, 2001 Mayıs'ında, Cumhurbaşkanlığı seçimi ile birlikte ara seçim yapılacak. Bütün bunların sonucunda 6. Meclis seçimlerinde toplam 1 milyon 970 bin oy iptal edilmiş oldu.[3]

Sonuçta oluşan Meclis'te 275 milletvekili bulunuyor. Bu kişilerin kanatlara dağılımında dinî azınlık gruplarının seçtiği toplam 5 milletvekilinin her halükârda yapılacak oylamalarda reformcu kanadı destekleyeceğine kesin gözüyle bakılıyor. Bu nedenle reformcuların oyunun 180 (%65.21), muhafazakârların 53 (%19.56) olduğu tahmin ediliyor. Geri kalan 42 (%15.21) milletvekiliyse bağımsız.

---

2 Tahran ve bağlı ilçeleri içine alan seçim çevresi, bu seçimlerde yüzde 57.1 ile en az katılımın gerçekleştiği bölge oldu. *IRNA Farsça Bülteni*, 27 Şubat 2000.

3 3. Meclis seçimlerinde 16, 4. Meclis seçimlerinde 11, 5. Meclis seçimlerinde 14 seçim çevresindeki sonuçlar iptal edilmişti. 6. Meclis seçimlerinde ise toplam 10 seçim çevresinde sonuçlar iptal edilerek 12 kişinin milletvekilliği geçersiz sayıldı ve üç seçim çevresinde Konsey, sonuçları değiştirerek, reformcu adayların yerine muhafazakâr adayları milletvekili ilan etti.

Sandığın kaderini kadınlar belirledi.

Bağımsızların bazıları muhafazakârlara, geri kalanları da reformculara yakın olarak görülmekle birlikte hemen her oylamada bu bloğun oy verme davranışının değişeceği öngörülebilir.

Bizim, seçimlerden önce ilan edilen parti listelerine ve kazanan milletvekillerinin bu listelerdeki yerlerine dayanarak yaptığımız yukarıdaki hesaplamaya ek olarak, daha sağlıklı bir fikir edinmek için İran basınında yer alan bir dökümü aktarmakta da yarar var.

TABLO 1
6. MECLİS'TE GRUPLARIN KONUMU*

Gruplar	Asgari sandalye	%	Azamî Sandalye	%
23 Mayıs Cephesi	155	53.44	198	68.27
Sağ Kanat	49	16.89	76	26.20
Bağımsızlar	25	8.26	63	21.72
Milli-dinî gruplar	1	0.34	4	1.37
Dinî azınlıklar	5	1.72	5	1.72

(*) Mecid Muhtaridost, "6. Mecliste Milletvekillerinin Siyasî Dağılımı", *Beyan*, 8 Nisan, 2000.

6. Meclis'te bir önceki meclisten sadece 52 üye var.[4] Bunların da 35'i (%67.30) reformcu listeden, 17'si (32.69) muhafazakâr listeden milletvekili seçildi.

Ancak yeni Meclis'te tek tek partilere göre dağılımı kesin olarak belirlemek biraz zor. Çünkü reformcu partiler birçok seçim çevresinde ortak aday gösterdiler. Ancak seçimlerden sonra yapılan kongre benzeri toplantılar ve parti yetkililerinin açıklamalarına göre en büyük grubu 140 civarında milletvekili ile İslâmî İran Katılım Cephesi'nin oluşturduğu görülüyor.

Seçimlerin ilk turunda, 23 Mayıs Cephesi'nden seçilen milletvekillerinin 125'ini ilk olarak İslâmî İran Katılım Partisi aday gösterdi, daha sonra cephe içindeki diğer gruplar da aynı isimleri aday göstermişti. İran Yeniden Onarım Partisi'nin ise 40-45 milletvekili olduğu tahmin ediliyor.

5 Muhafazakârların egemenliğindeki 5. Meclis'te ise 4. Meclis'ten 89 kişi vardı.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAFAZAKÂRLARIN DİRENİŞİ

İran'da reformcuların zaferi ile sonuçlanan 18 Şubat 2000 milletvekili seçimlerinin etkisini ve sonuçlarını etraflıca değerlendirme imkânı henüz kimse için doğmamışken, ülke 12 Mart'ta önde gelen reformcu politikacılardan Said Haccariyan'a düzenlenen suikast ile sarsıldı. Failler suikastten sekiz gün sonra yakalandı. Bunların kimlik ve geçmişleri, hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, saldırının muhafazakârlarca yapıldığını ortaya koydu. Aslında bu saldırı, muhafazakâr güç odaklarının, İran'daki reform hareketine karşı son üç yıldır biraz da ümitsizce sürdürdükleri engelleme mücadelesi çerçevesinde, genel bir stratejinin önemli bir halkasıydı.

Siyasî hayatlarının bitimine doğru hızla yol alan muhafazakârlar, Haccariyan'a düzenledikleri suikastle, reform hareketinin kalbine bir bıçak sokmuş oldular. İran'ın bıçak sırtında seyreden aktüel dengelerinde, reform hareketinin karar ve planlama merkezinin en önemli kişilerden biri olan Haccariyan'a yönelerek, doğrudan "beyni"[1] yok etmeye kalkıştılar.

1 Haccariyan, reform hareketinin önde gelen isimlerinden biri olarak sivrilmişti. Eski İstihbarat Bakan Yardımcısı olan Haccariyan, siyasî danışmanlığını yaptığı Hatemi tarafından üç muhalif yazar ve iki siyasetçinin ölümüyle sonuçlanan 1998 sonundaki seri cinayetleri araştırmakla görevlendirildi. Kısa zamanda failleri ortaya çıkarmasıyla ünlenen Haccariyan ardından Tahran Belediye Meclisi'ne seçildi. Bu arada İran İslâmî Katılım Cephesi'nin kuruluşunda yer alıp

Bu kalkışma, muhafazakâr kanadın, reform hareketini engellemek, engelleyemediğinde rayından çıkarmak, gerekirse sabote etmek için giriştiği bütün çabalar gibi başarısızlığa mahkûm ve ters tepmiş görünüyor.

Ölümüne bir iktidar mücadelesi

İran'la ilgili her türlü tartışma ve Hattâ sıradan sohbetlerde bile bir "milad" olarak anılan 2 Hordad (23 Mayıs 1997) Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden bu yana geçen üç yıllık döneme bakıldığında şunlar görülüyor: Bir yanda, "işler böyle devam edemez, rejimin ağır meşruiyet krizi aşılmalı. Sistemin yerlerde sürünen popülaritesi ve bekası açısından bu gidişe bir dur demek gerekir" diyen ve bayraktarlığını Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin yaptığı reform hareketi; diğer yanda, işi, reform hareketini, "emperyalizm ve Batı, hattâ Amerikan uşağı" olmakla suçlamaya kadar vardıran muhafazakâr kanat. Ve bunların arasında, 1999 Temmuz ayında sokağa taşan, 12 Mart 2000'de Haccariyan'a suikastle doruğa çıkan, ciddi ve ölümüne bir iktidar mücadelesi...

Muhafazakârların engelleme çabalarını ikiye ayırmak mümkün: intikam eylemleri ve provokasyon hareketleri. Haccariyan suikastiyse, hem intikam, hem provokasyon hedefi taşıyan eylemlere çarpıcı bir örnek. İntikam eylemleri denince, muhafazakârların seçimleri veya belli başlı mevzi ve konumları ya da halkın nezdinde itibarlarını kaybetmelerine neden olan kişi, hareket, grup, kuruluşlara; özellikle de gazete ve gazetecilere yönelik doğrudan ya da dolaylı saldırıları akla geliyor. Bu noktada İçişleri Bakanı Abdullah Nuri'[2]nin, daha bir yıl dolmadan Meclis gensorusu ile azledilmesi ve ardından rejime karşı propaganda suçlamasıyla 5 yıl hapse mahkûm edilmesi;

---

siyasî büro üyesi oldu. Bütün bunlara ek olarak reform hareketinin en gözde gazetelerinden *Ashab-ı Emruz*'u da çıkaran Haccariyan doğal olarak her türden muhafazakârın bir numaralı hedefi-düşmanı haline gelmişti.

2 Bakınız 7. Bölüm: Reform hareketinin önderleri: Abdullah Nuri: Müslüman Sokrates.

Tahran Belediye Başkanı Gulamhüseyin Kerbasçi'[3]nin yolsuzluk suçlamasıyla iki yıl hapse mahkûm edilmesi en çarpıcı örnekler olarak kayıtlara geçmiş durumda.

Abdullah Nuri'nin İçişleri Bakanlığı döneminde bakanlıktaki muhafazakâr kadrolara karşı yürüttüğü temizlik kampanyası bu kesimin şiddetli tepkisine yolaçmıştı. Bu temizlik, bakanlık bürokrasisi ile eyalet ve il valilikleriyle ve sivil kadrolarla sınırlı kaldı. Çünkü Güvenlik Güçleri Genel Komutanı sıfatını taşıyan Dinî Lider Hamaney, o ana kadar bir gelenek haline gelmiş olan uygulamanın aksine, İçişleri Bakanı Nuri'yi kendisine komutan vekili olarak atamadı.

Hamaney, hükümetini, ülke güvenlik güçlerinin (polis ve jandarma) tam kontrolünden uzak tutmakla Hatemi'nin temel sloganlarından biri olan, "kanun egemenliğini" sağlama konusundaki imkânlarını daha ilk günden kısıtlamış oldu. Ayrıca muhafazakâr kanada, ilerde başvuracağı provokasyonlar ve sokaktaki kargaşa girişimleri için önemli bir güç ve imkân sağlamış oldu. Böylelikle polis, çok olağanüstü durumlar dışında, muhafazakâr sokak çetelerinin reformculara saldırılarına seyirci kalmayı bir gelenek haline getirebildi. Hattâ şeklen İçişleri Bakam'nın emrinde olan güvenlik güçlerinin bazı üst düzey yöneticileri bilfiil reformculara karşı baskı ve intikam girişimleri içinde yer alabildiler. Bu tür şeflerin, Kerbasçi davası, reformcu miting ve öğrenci toplantılarına saldırılar ve son olarak 1999 Temmuz ayında yaşanan Tahran olaylarındaki bariz kışkırtıcı rolleri daha sonra bütün çıplaklığı ile ortaya döküldü.

Hatemi gensoru ile düşürülen Nuri'yi hemen cumhurbaşkanı yardımcılığına atadı. Ama saldırılar devam etti. Nuri ile Kültür ve İrşad Bakanı Ataullah Mohacerani, başkent Tahran'ın göbeğinde Tahran Üniversitesi'nde kılınan bir cuma namazı sonrasında fanatik militanların saldırısına uğrayarak dövüldüler. Daha sonra itirafları "video kaset davası" olarak bilinen bir davaya konu olan Ensari Hizbullah grubunun, saldırı nedeniyle

3 Bakınız 7. Bölüm: Reform hareketinin önderleri: Gulamhüseyin Kerbasçi: Teknokrat, liberal ve karizmatik.

yargılanıp 1,5 yıl hapis cezasına çarptırılan önde gelen üyelerinden biri, video kasetteki itiraflarında saldırının "asıl amacının öldürmek olduğunu" iddia edecekti sonradan.

Normal şartlarda Şubat 2000'de yapılacak seçimlerde Tahran'dan birinci sıradan milletvekili ve ardından da Meclis Başkanı seçilmesine kesin gözüyle bakılan Nuri hakkında 1999'da dava açılması, yine muhafazakârların bir intikam girişimi olarak görüldü. Bu hareket bir yandan reformcuları, çoğunluğu kazanacaklarına daha o günlerden kesin gözüyle bakılan yeni Meclis'te güçlü bir önderden yoksun bırakırken, diğer yandan muhafazakârlarla girdiği bir pazarlık sonucu yeniden Meclis Başkanı olmayı hedefleyen Haşimi Rafsancani'ye önemli bir rakip çıkmasını engellemeyi de hedefliyordu.

Abdullah Nuri'nin, reformcuların "yasadışı" ve "Anayasa'da yeri olmayan" bir kurum olarak gördükleri, doğrudan Dinî Lidere bağlı Ruhaniyet Özel Mahkemesi tarafından beş yıla mahkûm edilerek hapse konulması ile kısa vadede bu hedefe ulaşılmış oldu. Ancak reformcuların en cesuru diyebileceğimiz Abdullah Nuri, mahkemesini muhafazakârlara karşı bir kamusal suçlama ve sorguya çekme, gerçekleri ve perde arkası oyunları ifşa kürsüsüne çevirmeyi bildi.

Kerbasçi Davası

Dış basında epey meşhur olan daha bir intikam girişimi ise, muhafazakârların kontrolü altındaki yargı erkine bağlı mahkemeler tarafından zamanın Tahran Belediye Başkanı Gulamhüseyin Kerbasçi'ye karşı açılan yolsuzluk davasıydı.[4] Cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki yenilgilerinden sonra muhafazakârlar, yenilgilerinin sebeplerini araştıracaklarına, bu yenilginin mimarlarından intikam alma yolunu seçtiler. Bu kampanyanın ilk hedefi de Kerbasçi oldu.

---

4 Rafsancani, kendi adamı olan Kerbasçi'yi açıkça desteklemekten ve sahiplenmekten kaçındı ve 18 şubat 2000 milletvekili seçimlerinde muhafazakârlarla işbirliği ve pazarlığa girişeceğinin ilk ve en açık işaretlerinden birini daha bu tarihte vermiş oldu.

Belediye'nin paralarını cebine atmak, rüşvet almak ve görev ve yetkilerini kötüye kullanmakla suçlanan Kerbasçi'nin davasının her aşaması kriz ve gerginliklerle geçti. Belediye yetkilileri ve çalışanları polis istihbaratı tarafından keyfi bir şekilde tutuklandı. Belediye şube müdürlerine ve çalışanlarına Kerbasçi aleyhine ifade almak için işkence edildi. Gözaltına alınanlar "yasadışı hapishanelerde" tutuldu. Nihayet bizzat Kerbasçi de tutuklanıp hapse atıldı. Bu tutuklamalar sırasındaki kanunsuz davranış ve emirleri nedeniyle muhafazakâr polis şeflerinin en fütursuzu, Güvenlik Güçleri İstihbarat Komutanı olan bir general 2000 yılında yapılan duruşması sonucunda 8 ay hapis cezasına çarptırıldı, ancak bu karar da temyiz mahkemesi tarafından bozuldu. Bütün bunlara ek olarak muhafazakâr basının "paraları yediler" kampanyasının da desteğinde yoğun bir saldırı sonucu Kerbasçi hakkında yolsuzluk davası açıldı. 1998'de yapılan duruşmalar sırasında, mahkeme, o zamana kadar görülmemiş bir uygulama ile duruşmaların devlet televizyonundan ve radyodan canlı yayınlanmasını kabul etti. Plana göre, yoksulluğun ve ekonomik krizin pençesindeki ülkede geniş yığınlar, Tahran belediye yetkililerinin "çaldığı" iddia edilen paraların miktarını duyunca reformcu kanattan soğuyacaklardı. Ama bu planın, muhafazakârların korkunç bir hatası olduğu daha ilk duruşmanın canlı ve ardından aynı gün radyo ve televizyondan tekrar yayınlanması ortaya çıktı. Zaten cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hatemi'ye verdiği yüzde 70'lik oyla, muhafazakârların karşısında duran halk, Tahran'ı yaşanabilir bir kent haline getirme becerisiyle anılan bu başarılı yönetici ve politikacının nezdinde aslında kendisinin cezalandırılmak istendiğini anlamıştı. Nitekim Kerbasçi duruşmalarda belediye yetkililerine yapılan işkence ve kötü muameleleri ve kendilerine yönelik ekonomik engellemeleri açıkladı ve "davanın tamamen Cumhurbaşkanlığı seçiminin intikamını almayı amaçlayan bir intikam hareketi olduğunu" söyledi. Hele bir de cebine tek bir kuruş girdiği kanıtlanamayan Kerbasçi, sonunda "mazlum bir kahraman" olarak cezaevine girdi.

Seri cinayetler

1998 yılı kasım ayı sonu ve Aralık ayı başlarında işlenen seri cinayetler, muhafazakâr kanadın en azından belirli kesimlerinin, bugün reformcu basının "ülkeyi perde arkasından yöneten gölge askeri hükümet" ve "iktidar-güç mafyası" olarak tanımladığı derin iktidar odaklarının reform cephesi ile mücadelede çaresiz kalıp teröre başvurmalarının ilk örneği oldu.

Bu cinayetlerin, ülkeyi istikrarsızlığa sürükleyip, doğacak kargaşa ortamında reformculara ve onları destekleyen halk kesimlerine gözdağı vermeye yönelik bir komplo olduğu sonradan bütün çıplaklığıyla ortaya çıktı. Bu komplonun genel amacının, Hatemi hükümetini başarısız göstermek, onun ülkede kanun hakimiyetini sağlama çabalarını engellemek, hükümeti uyguladığı "gevşek politikalarla ülkenin güvenliğini tehlikeye sokmak"la suçlamak, sonuçta yetersiz olduğunu kabule zorlamak olduğu, artık apaçık bir gerçek olarak kabul ediliyor.

Ancak Hatemi ve ekibi, "kendisine oy verenlerin beklentilerini büyük oranda boşa çıkaran ve halkı bir kez daha ümitsizliğe düşüren bir hükümet olarak" gösterilmeleri yönündeki gayretleri boşa çıkarmayı büyük ölçüde becerdiler. Hatemi hükümeti, derin devlet karşısında Ortadoğu'da hemen hiç rastlamadığımız bir şekilde çok cesur bir adım atarak, seri cinayetleri işleyen İstihbarat Bakanlığı'ndaki grubu deşifre edip tutuklatmayı başardı.

Hatemi hükümeti ve reform hareketinin bu başarısı,[5] belki kendilerinin de bu devlet kurumlarından gelmiş olmaları, rejimin aygıtlarının işleyişini ve mekanizmalarını bilmeleri, hattâ tek tek kişileri bile tanımalarından kaynaklanıyor. Ama asıl önemlisi, vaadettikleri kanun hakimiyetini ve siyasî gelişmeyi sağlama hedeflerinde samimi olduklarını; bu hedef ve vaadle-

5 Ki bu başarıda, komplocu grubun lideri İstihbarat Bakan Yardımcısı Said İmami'nin sesini, katillerle yaptığı bir telefon konuşmasının kaydedilen bandından tanıyarak cinayetlerin çözülmesinde kilit rolü oynayan Haccariyan'ın büyük payı vardır. Muhtemelen de sırf bu olay bile onun 12 Mart 2000 tarihindeki suikasta kurban seçilmesine yeterli olmuştur.

rine sonuna kadar bağlı kalacaklarını gösteriyor. Rejimin tükenmiş meşruiyetini yeniden tesis etmek isteyen reformcuların, bu ve benzeri kanundışı iktidar odaklarından devleti kurtarmak zorunluluğunu açıkça hissettikleri de ortadaydı. Böylesine doğrudan ve tehlikeli bir saldırı, reformculara, muhafazakârlarla aralarındaki çekişmenin bir ölüm kalım mücadelesi olduğunu, tam anlamıyla kavratmış oldu.

Bu grubun ortaya çıkarılıp tutuklanması Hatemi hükümetini güçlendirip cesaretlendirdi. Böylece 1997 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra ilk kez inisiyatif ve moral üstünlük bir daha geri çevrilemezcesine reformcu kanadın eline geçmiş oldu. Reform yanlısı kitlelerde egemen olan ümitsizlik ve cinayetlerle birlikte başlayan panik ve korku havası yerini yavaş yavaş da olsa umuda, "bir şeyler gerçekten değişebilir" duygu ve beklentisine bıraktı.

Basını susturma çabaları

Reformcular bu provokasyonu lehlerine çevirme atağının bir parçası olarak, devlet kurumlarındaki kanunları dinlemeyen unsurları temizleyip keyfi uygulamaları ortadan kaldırmaya yönelik bir girişim başlattılar. Bunun ilk kurbanı, makamını kaybeden İstihbarat Bakanı oldu. Ardından bakanlığın, operasyonları kamufle etme amacıyla kurulup zamanla rant kapısı haline geldiği anlaşılan bütün ticari işletmeleri tasfiye edildi. Buralarda dönen dolaplar ve bunların piyasaya müdahaleleri gazeteler ve köşe yazıları aracılığıyla fâş oldu.

Muhafazakârların ikinci "şiddetli" istikrarsızlaştırma provokasyonu ülkedeki en önemli tartışma alanlarından biri olan basın özgürlüğü konusundaki bir patırtının arkasından geldi.[6] Bir zamanların en radikal yayın organlarından olup zamanla reform cephesinin önemli seslerinden biri haline gelen *Selam* gazetesi, muhafazakârların Meclis'e sundukları basın yasası değişikliklerin görüşülmesinin arefesinde, seri cinayetlerin bir

6 Bakınız 9. Bölüm: Reform hareketinin can damarı: Basın.

numaralı sanığı Said Imami'nin, görev başındayken İstihbarat Bakanı'na sunduğu bir öneriyi manşetten yayımladı.

Imami, yalnızca basının değil, yayımlanacak her türlü düşünce ürünün denetlenmesi ve izne tabi tutulmasını; hattâ kimlerin yazı yazabileceğinin lisansa bağlanmasını hedefleyen bir "sıkı rejim" taslağı geliştirmişti. *Sclam*, muhafazakârların tasarısının bu planın bir parçası olduğunu ima edince "devletin gizli belgelerini yayımlamak" suçlamasıyla kapatıldı. Aynı gün muhafazakâr Meclis çoğunluğu, basını kısıtlayıcı yasa tasarısını ilk görüşmede kabul ederek bu yasanın toptan kabulü yönündeki ilk adımı attı.

Öğrenci olayları

Meşhur öğrenci olayları, hem *Sclam*'ın kapatılmasını, hem de Meclis'in basını kısıtlayıcı yasa tasarısını onaylamasını protesto için 8 Temmuz 1999 Perşembe akşam üstü yurtlarından

Temmuz 1999 öğrenci protestoları İran İslâm rejiminin karşılaştığı en ciddi toplumsal kriz oldu.

Ahmed Batıbi, Temmuz 1999 öğrenci olaylarında çekilen ve The Economist'e *kapak olan bu fotoğraf nedeniyle idama mahkûm oldu; cezası 15 yıla indirildi.*

üniversitelerine yürüyen 200-300 kadar üniversite öğrencisine polis ve muhafazakâr sokak çetelerinin saldırmasıyla başladı. Provokasyonun kıvılcımınıysa aynı gece polis ve muhafazakâr grupların, kanunlara göre polisin girmesi yasak olan üniversite yurtlarına baskın yapmaları çakmıştı.

Kanlı yurt baskınının ardından başlayan gösteriler, Hatemi yanlısı öğrenci örgütlerinin dışındaki bazı daha radikal hareketlerin gerilimi tırmandırma girişimleri üzerine, 12 Temmuz

Pazartesi gününden itibaren iyice kontrolden çıktı. Pazartesi ve salı günleri Tahran'ın değişik kesimlerinde sokak çatışmalarının yanı sıra, kılık değiştirmiş, hattâ tıraş edilip beyaz kısa kollu tişörtler giydirilmiş aşırı muhafazakâr militanların ve başka kışkırtıcı unsurların yakıp yıkma eylemlerine tanık olundu. Bu kargaşa sonunda Devrim Muhafızları'na bağlı milislere uzun süredir ilk kez kentte güvenliği sağlama yetkisi verildi ve Tahran askeri bir görünüme büründü. Binlerce öğrenci ve gösterici tutuklanırken yağmacılardan ve kundakçılardan hemen hiç kimse gözaltına alınmadı.

Olayın ilk şaşkınlığını atlatan Hatemi hükümeti ve reformcular, kargaşanın gerçek yüzünü görmekte gecikmediler. Bizzat en yetkili ağızlar olayları, Hatemi hükümetinin temel sloganlarına karşı bir kalkışma, bir "yarı-darbe" girişimi olarak tanımladı.[7] Hatemi hükümeti bu komployu da en az hasarla atlattı. Bunda öğrenci hareketinin basiretli bir kararla pazartesiden itibaren meydanlardan çekildiğini açıklaması, İçişleri Bakanlığı'nın durumu kontrol altına alma girişimleri ve herşeyin göz önünde cereyan ediyor olması önemli rol oynadı.

Devrimin temel unsurlarından biri olan öğrenci hareketine ve üniversitenin tarihi dokunulmazlığına yönelik bu saldırı girişiminin ardından Hatemi hükümeti, Tahran Güvenlik Güçleri Komutanı General Ferhad Nazari başta olmak üzere 12'den fazla üst düzey polis şefini görevden alarak ve mahkemeye verdi.[8] Hükümet bu tasarrufuyla, hem kendi temel dayanakla-

7 Bu darbe girişimi iddiaları, daha sonra Haccariyan suikastinde de gündeme geldi. İddialara göre suikastçiler, reformcu cephenin önemli bir liderini ortadan kaldırdıktan sonra, ikinci adım olarak, Haccariyan'a düzenlenecek kitlesel cenaze törenine saldıracak, cenazeyi bir katliam ve kargaşaya dönüştürecek ve nihayet "hükümet ülkeyi uçurumun eşiğine getirdi" diyerek silahlı güçlerin yönetime el koymasını sağlayacaklardı.

8 Ancak askeri mahkemede yapılan yargılama sonunda, Nazari bütün suçlamalardan beraat ederken, mahkemede yargılanan 12'si komutan düzeyinde toplam 20 kişiden sadece Özel Polis Gücü Komutanı emre itaatsizlikten 2 yıl, bir çavuş da bir öğrencinin elektrikli tıraş makinasını çalmaktan 90 gün hapis cezasına çarptırıldı. Mahkemenin bu kararı reformcuların büyük tepkisine yolaçtı ve Yargı Erki'nin reformculara şahin, muhafazakârlara şefkatli tutumunun bariz örneği olarak değerlendirildi.

rından biri olan öğrenci-gençlik hareketinin güvenini yeniden kazandı, hem de "Hatemi bir şey yapamaz" diyen destekçileri ve muhalifleri üzerinde güçlü bir etki bıraktı.

Rafsancani dönemi sorgulanıyor

Bütün bu inişli çıkışlı yıpratma savaşları sonucunda, 18 Şubat 2000 milletvekili seçimleri arefesinde, İran "tümüyle siyasî bir toplum" haline gelmişti. Bu siyasîleşmeye reformcular, Hatemi'nin temel ilkelerinden birini de teşkil eden "siyasî gelişme" adını veriyorlar. Nitekim İran reform cephesinin ve genel anlamda İran vatandaşlarının son dönemdeki en büyük kazanımı da gerçekleştirilebildiği kadarıyla işte bu "siyasî gelişme" oldu.

23 Mayıs 1997 öncesi Haşimi Rafsancani'nin iki dönem cumhurbaşkanlığında geçen sekiz yıllık dönemde, devlet tarafından toplumun önüne konan programın öncelikleri, savaştan yeni çıkmış ülkenin yeniden imarı ve ekonomik kalkınmasıydı. Daha çok ekonomiye ağırlık veren Rafsancani, sosyal hayatta ve sokakta da bazı "ferahlamaları", "serbestlikleri" başlatmıştı, ama bunu kültür alanında yapmadı veya yapamadı;[9] siyaset ve yönetim alanında ise zaten yapmak istemedi denilebilir. Ülkede, "evet serbestsiniz, rahat yaşayın ama uslu durun, gözüm üzerinizde, sınırların dışına çıkarsanız ezerim, ensenizdeyim" diye özetlenebilecek bir kronik tehdit ortamı yarattı. Bu tehdit algısı ve doğurduğu korku da asla mesnetsiz değildi.

Reformcu basının özellikle son bir yıl içinde artık seslendirmekten çekinmediği iddialarına göre,[10] Rafsancani döneminde ülke içinde en az 84 kişi faili meçhul cinayetlere kurban gitti. Ülkede yaşamalarına hasbelkader izin verilmiş muhalif görüş-

9 Hatemi, Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığının ilk dönemi içinde 1992'de, muhafazakârların ağır baskıları sonucu, Kültür Bakanlığından istifa etmek zorunda kaldı. Sonuçta Hatemi hükümeti kurulana kadar İran kültür hayatı iyice çoraklaştı.

10 Bakınız Ek 7: İran derin devleti ve Rafsancani.

lü, yani İslâmî rejimi benimsemeyen kişi ve yazarlara, edebiyatçılara yönelik baskılar arttı.[11] Bu baskılar, günümüzde reformcu basının ve siyasî partilerin önemli mevkilerinde bulunan şahsiyetleri de kapsayacak, onların hapse atılmasına varacak ölçüde yaygınlaşmıştı.

Rafsancani, ekonomik alandaki yeniden imar için serbest piyasa ekonomisine geçişi benimsemişti. Fakat 1989'da ilk kez cumhurbaşkanı seçildiğinde Meclis'te çoğunluğu oluşturan sol kanat (şimdiki Hatemi yanlısı reformcular) bu konuda kendisine engel oluşturuyordu. Bunun üzerine 1992 Meclis seçimlerinde muhafazakârların egemen olduğu Anayasayı Koruyucular Konseyi ile elele vererek solu tamamen tasfiye etti ve tam anlamıyla siyasî alanın dışına sürdü. Siyaset yapmayı ve siyasî tartışmayı tamamen kısıtlı bir alana tıkayarak, denetimi altına aldı.

Devrimin üç ilkesi

Bu çerçevede, bütün bu geçmiş ve şimdiki iktidar mücadelelerinin eksenini görebilmek İran İslâm Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında Humeynici-İslâmcı hareketin şiarları ve devrimin hedefleri olarak ortaya koyduğu, (bağımsızlık, özgürlük, İslâm cumhuriyeti) sloganında ifade edilen üç ilkenin serüvenine bakmak gerekiyor. "Özgürlük" ve "cumhuriyet" ilkeleri devrimin ilk üç yılında gruplar arası çatışmalar, ardından Irak'la süren savaş nedeniyle geri plana itilmişti. Hattâ 1997 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine gelindiğinde, bu ilkelerin tamamıyla unutulmuş olduğu söylenebilirdi.

İslâmcı-Humeynici kanat içindeki muhafazakârların zaten hiçbir zaman özgürlük ve cumhuriyet ilkelerini kabul etmedikleri ileri sürülüyordu. Nitekim bu kesim, devrim içi çatışmaların yarattığı terör ortamıyla savaş koşullarını da suistimal ederek, cumhuriyet ilkesini zayıflatıp silikleştirmekle uğraştı;

11 Örneğin Ermenistan'a davetli giden muhalif yazarların otobüsü, otobüsü kullanan istihbarat görevlisi şoför tarafından uçuruma yuvarlanmaya ve kaza süsü verilerek bütün yazarlar bir anda ve toptan öldürülmeye çalışıldı.

onu İslâm'a aykırıymış gibi göstermeye çalıştı; özetle adım adım cumhuriyet ilkesinden vazgeçilmesinin zeminini hazırladı. Bu kanat, 1996'daki 5. Dönem milletvekili seçimleri öncesinde artık Meclisin (dolayısıyla rejimin cumhuriyetçi niteliğinin) feshedilip bir Danışmanlık Meclisi oluşturulmasını ve "İslâm cumhuriyeti"nden salt bir "İslâm rejimine"ne geçiş fikrini seslendirmeye başlamıştı.

Ancak bu planlar, en azından şimdilik, Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesiyle önemli bir aksamaya uğradı. Patırtı da zaten bu yüzden koptu. 1997 Cumhurbaşkanlığı seçiminden sonraki bütün tartışma ve çatışmaların da cumhuriyetçilik ve İslâmîlik'ten hangisinin daha güçlü olacağı ekseninde seyrettiği açık. Çünkü Hatemi ve reform hareketi sahneye çıktığında, o zamana kadar unutulmuş olan "özgürlük" ve "cumhuriyetçilik" (yani halkın oyunun belirleyici olması) ilkesini yeniden vurgulayarak bu ilkeleri yeniden hayata geçirme, başka bir deyişle, "halkın şimdiye kadar ertelenen ve baskı altında tutulan özgürlükleri ile, rejimin cumhuriyet ilkesini iade etme" taahhüdünde bulundu. Bu anlamda, Hatemi ile onu başa getiren ve daha sonraki seçimlerde de sürekli bir koalisyona dönüşen 2 Hordad (23 Mayıs) Cephesi, pekâlâ "İran İslâm devriminin meşru çocuğu ve devrimi yeniden rayına oturtma hareketi olarak görülebilir.

Ve bu hareket üç yıl içindeki bütün provokasyon girişimlerini kendi lehine çevirmeyi ve her saldırıdan daha da güçlenerek çıkmayı bildi.

—••••—

EK 7
İRAN DERİN DEVLETİ VE RAFSANCANİ

Reform hareketinin muhafazakârlara karşı mücadelesinde, "derin devlet" faaliyetlerini açığa çıkarma girişimleri özellikle dikkati çekiyor. Ve İran'da "derin devlet" denince akla Haşimi Rafsancani ve onun Cumhurbaşkanı olduğu dö-

nemler geliyor. Reform hareketinin "derin devlet"e karşı cihadında başı çeken gazeteci Ekber Genci'nin önemli bir yazısını sunuyoruz:

Kızıl Giysili Alicenap[12]
Ekber Genci

"Haşimi Rafsancani ve ailesine baktığınızda çok çelişkili bir imajla karşılaşıyorsunuz. Bir yandan en güçlü siyasî şahsiyet görüntüsü sergilerken diğer yandan sıradan bir kişiymiş gibi duruyor.[13] O, gri alicenapların kuşattığı kızıl giysili alicenaptır. Belki aşağıda değinilen noktalar, kızıl giysili alicenabın daha gerçekçi bir imajını ortaya koyabilir.[14]

1) Haşimi Rafsancani'nin aşağıdaki cümlelerinden nasıl bir duygu ediniyor ve nasıl bir yargıya varıyorsunuz?

- Benim sorumlu olduğum dönem istihbarat bakanlığının en temiz dönemiydi.
- Ben Ferec Serkuhi[15] konusunda istihbarat bakanlığından açıklama istedim. Bana kendi isteği ile Almanya'da olduğunu gösteren bir mektup gösterdiler... Ben mektubu gördüm. Bana doğru mu, yalan mı söyledikleri incelenmeli, o zaman Almanya'da mıydı, değil miydi?
- İstihbarat Bakanlığı benim dönemimde çok şeylerden arındırılmıştır.
- Benim popülerliğim doğal bir süreç içinde seyrediyor. Son Uzmanlar Meclisi seçiminde yüzde 60'dan yüksekti.

---

12 *Sobh-u Emruz*, 19 Ocak 2000

13 Faeze Haşimi'nin konuşması, *Aftab-ı Emruz*. 22.10.78 (12 Ocak 2000)

14 Mari do Medici'nin sürgüne gönderilmesinin ardından, Fransa Sarayı ve ülke yönetimindeki işleri eline alan 13. Louis'nin başbakanı Kardinal Richeleu (1585-1642). Tamamen gizli muhitinde Peder Joseph olarak tanınan François le clerc du Trembly adında bir siyasî ruhaninin nasihatlerinden, öğütlerinden yararlanıyordu. Richeleu'nün danışmanı ve sırdaşı olan Peder Joseph, onun hükümetinin temel unsurlarındandı. 17. yüzyıl Fransası'nda bu kişi gri alicenap (*éminence grise*) diye ünlendi. Halk ve üst düzey yetkililer Richeleu'ye "kızıl giysili alicenap" olarak hitap ederlerdi. Bugün "gri giysili alicenap" kavramı Fransa ve İngiltere'de gerçek gücü perde arkasında elinde tutanlar için kullanılıyor. (Karl Popper'in *Açık Toplum ve Düşmanları*'na bakınız) ve Kızıl Giysili Alicenab'ın hayatı için bkz. Bill Durant, *Uygarlık Tarihi*, 7. Cilt, 15. Bölüm.

15 Aylık edebiyat dergisi *Adine*'nin yayın yönetmeni ve yazarı, Rafsancani'ye gönderilen ve yazarlara daha fazla özgürlük isteyen açık mektubun imzacılarından. Büyük oranda bu mektubun yayımlanmasındaki katkısı nedeniyle, 1996-97 yıllarında başından geçen bir dizi "macera"dan ve 1 yıl hapis yattıktan sonra, Almanya'ya kaçarak siyasî sığınmacı oldu. Sarkuhi'nin, Almanya'da olduğu iddia edilen dönemde ise, Almanya'da değil hapiste olduğu sonradan ortaya çıktı.

Ekber Genci.

- Ben hep aşırıcı hareketlere karşı olduğumu göstermişimdir. Devrimin zaferinden önce de aşırı hareket edenler bana karşı çıkarlardı. Ilımlılık; hareketin kalıcılığının, sağlıklılığının ve selametinin temelidir.
- "İmam Çizgisi" liderleri ile yaptığım ilk görüşmede de "halk ılımlılığa oy verdi, aşırıcılığa değil, sizler de Hatemi'yi ılımlılık karşıtı yöne çekmeye çalışmayın" demişimdir.
- Ben (Abdullah) Nuri'nin mahkemesinden 2-3 gün önce kendisine ne dedim? Eğer benim önerdiğim şeyi yapsaydı böyle olmazdı.
- Hatemi Bey ile görüşmemde, aslında Meclise girmemem konusunda kendisinden bana yardımcı olmasını istedim. 'Benim kararımdan dönmem çok zordur. Siz yardım edin ben meclise gelmeyeyim' dedim. Ama 'senin Mecliste olman hükümeti güçlendirir ve Meclisin dengeli olması şu andaki koşullarda önemlidir' dedi.[16]
- Hürremşehr'in kurtuluşundan sonra ben savaş sorumlusu değildim. İmam'ın yüksek savunma kurulundaki temsilcisi idim. O zaman ortaya çıkan tek sorun şu idi. İmam 'biz, güçlerimizin Irak topraklarına girmesine razı değiliz' diye buyurdular. Ancak İmam hiçbir zaman birisinin kendisi ile, savaş hakkında, örneğin savaş durdurulsun veya ateşkes ilan edilsin diye tartışmasına izin vermezdi. O zaman ya İmam'ın sözlerini unutmuş olmalısı-

16 Rafsancani'nin *Hemşehri* ile söyleşisi, 19 ve 20 Dey 78 (9-10 Ocak 2000).

nız ya da beylerden bazıları bu sözleri gözardı ediyorlar. İmam asla ve kattiyen kimsenin kendisi ile savaşın durması konusunda tartışmasına izin vermedi. Sonunda İmam 'eğer Irak topraklarına gireceksiniz halkın olmadığı veya az olduğu bölgelere girin' diye kabullendiler.[17]

Eğer o tutuklamalar (Nehzeti Azadi üyelerinden 23 kişi ve mühendis İzzetullah Sahabi'nin tutuklanması) o mektupla ilgili ise yanlıştır ve incelemem gerekirdi. Ancak eğer onunla ilişkili değildiyse ve onların başka dosyaları olmuşsa, dosya yasal seyrini takip etmeliydi. O zaman onları hangi nedenlerle tutuklamış olduklarını hatırlamıyorum.[18]

2) Savaş: Haşimi Rafsancani, Hürremşehr'in kurtuluşundan sonra savaşın devam etmesinin sorumluluğunu İmam'a yıkıyor. Halbuki Ahmed Humeyni'nin söylediğine göre İmam savaşın devam etmesine karşı idi: "Hürremşehr olayı karşısında İmam savaşın bitmesinin iyi olduğuna inanıyordu. Ancak sonunda savaş sorumluları 'biz Şattülarab'a kadar gitmeliyiz ki Irak'tan tazminatımızı alabilelim' dediler. İmam aslında bu işi de onaylamıyordu ve 'eğer siz savaşın devam etmesinde kararlı iseniz, bilmelisiniz ki bu savaş sizin şu andaki durumunuzla devam ederse ve siz başaramazsanız artık bu savaş bitmez ve bunu özel bir noktaya kadar devam ettirmek zorunda kalırız. Şu anda Hürremşehr'in kurtulmuş olması konusu ortaya çıkmıştır ve bu savaşın sona ermesi için en iyi durumdur'[19] diyordu.

Diğer taraftan Haşimi kendisinin 60 yılına (1981) ait hatıralarında şöyle yazıyor: "İmam hem savaşın biran önce bitmesini istiyor hem de bizim boyun eğmemizi doğru bulmuyor."[20] Haşimi kesinlikle 15.12.60 gününün (6 Mart 1981) hatırasında şöyle yazdığını hatırlıyordur: "İtalya'nın askeri ateşesi, İran'ın Saddam'ın cezalandırılması şeklindeki üçüncü şartından vazgeçmesi durumunda bölgenin petrol ülkeleri Saddam adına İran'a 60 milyar dolar savaş tazminatını vermeye hazır olduklarını söyledi."

3) 23 kişinin tutuklanması: Milli ve dinî şahsiyetlerden 90 kişi, 1369 yılının ordibeheşt ayında (1990 Nisan-Mayıs) Haşimi Rafsancani'ye bir mektup yazarak hükümetinin politikasına itiraz ettiler. 69 yılının Hordad ayında (1990 Mayıs-Haziran) Devrim Mahkemeleri Savcılığı kararı ile, bu mektubu imzalayanlardan 23 kişi tutuklanıp hapishaneye gönderildi. Birader Hüseyin[21] tüm tutukluları sorgulayanların başıydı. Haşimi Rafsancani o zaman *Le Monde* gazetesinin muhabiri ile yaptığı söyleşide 'son günlerde tutuklanan liberaller casuslaşmışlardı ve Amerika'dan emir alıyorlardı' dedi.[22] Ancak kızıl giysili alicenap, Devrim

17 Rafsancani'nin basın toplantısı, *Cumhuri İslâmî*, 1.10.78 (22 Aralık 1999), s:11

18 *Arya*, 1.10.78 (22 Aralık 1999).

19 *Cumhuri İslâmî*, 14.1.74 (3 Nisan 1995) s:14.

20 Ekber Haşimi Rafsancani, *Ubur Ez Bohran* (Krizden Geçiş Dönemi-Anıların 2. cildi), 13.1.60 (2 Nisan 1981) günü, s:74

21 Şeriatmaderi, muhafazakâr *Kayhan* gazetesinin imtiyaz sahibi -ç.n.

22 *Ittilaat*, 19.7.69 (11 Ekim 1990).

Öldürülmek istenen Said Haccariyan'ı halk bağrına bastı.

Savcılığı iddianamesinde tüm tutuklananların esas suçlarının söz konusu 90 kişinin yazdığı açık mektubu imzalamaları olduğu belirtilmişti. Acaba Rafsancani'ye bir eleştirici açık mektup yazmanın cezası 6 ay tek kişilik hücre hapsi ve Birader Hüseyin yöntemi ile itiraflar kaleme almak mıdır? Haşimi Bey, kesinlikle bütçe görüşmeleri için Meclise gittiği zaman bütçe komisyonu üyesi iki kişinin kendisinden 'biz başkalarının tutuklanması ile ilgilenmiyoruz. Ancak niye mühendis Sahabi'yi[23] tutukladınız?' diye sorduklarında 'arsızlaşmıştı, tutuklayın da arsızlığını azaltın dedim' dediğini hatırlıyor olmalıdır.

4) Seri cinayetler: Haşimi Bey "benim dönemimde istihbarat bakanlığı en temiz dönemindeydi. İstihbarat bakanlığı benim dönemimde çok şeylerden arındırıldı" diyor. Bu iddia hiçbir şekilde gerçekle bağdaşmıyor. Haşimi'nin 8 senelik cumhurbaşkanlığı döneminde yaklaşık 80 kişi kuşkulu çevreler tarafından ve siyasî nedenlerle öldürüldüler. Bunların en ünlüleri Said Saidi Sircani, Mühendis Berazende ve diğerlerinin öldürülmesidir. Diğer taraftan Ferec Serkuhi'nin kaçırılması ve yazarlar otobüsünün uçuruma yuvarlanmaya çalışılması da aynı dönemin ürünleridir. Milli-dinî güçlerden 23 kişinin tutuklanması, mühendis Ali Salihabadi, Mühendis Abbas Abdi ve diğerlerinin tutuklanması İstihbarat Bakanlığı'nın en temiz döneminde gerçekleşti. Ruhullah Hüseyniyan'ın söylediğine göre Said Imami'nin yüzlerce sınır ötesi başarılı operasyonu işte bu Sazendegi döneminde gerçekleşti. "Hüviyet" programı Said Imami tarafından bu dönemde yapıldı ve televizyonda yayınlandı. Bunlar gri alicenaplar tarafından yönlendirilen ve

23 İzzetullah Sahabi -ç.n.

onaylanan operasyonların bazı açığa çıkmış köşe taşlarıdır. Tartışma bu noktaya geldiği zaman Haşimi beyin yakın çevresi, kızıl giysili alicenab imajını ortaya atıyorlar ve 'sağın baskısı ile Haşimi, Hatemi, Abdullah Nuri ve Mustafa Moin'i görevden alıp (bakanlıktan) yerlerine, Mirselim, Beşareti ve Haşimi Golpaygani'yi yerleştirmek zorunda kaldı. Kültür ve siyaset, sağ kanadın havalandırma boşluğu idi. Haşimi Rafsancani'nin kontrolü altında değildi' diyorlar. Bu iddia belki söz konusu bu üç bakanlıkla ilgili olarak kabul edilebilir. Ancak Dışişleri ve İstihbarat Bakanlığı konusunda geçerli değildir. Velayeti ve Ali Fallahiyan Haşimi kabine kurmakla görevlendirilir görevlendirilmez, daha ilk gün bakan olarak atandılar. Haşimi, Meclis 5 Şehriver 68'de (27 Ağustos 1989) kabineye güvenoyu verdiği gün, şöyle dedi: "yaptığımız incelemeler sonucu Fallahiyan Beyi en uygun kişi olarak gördük. Birincisi Fallahiyan'ın istihbarattaki uzun geçmişinden dolayı; kendisi hemen hemen devrimden bugüne kadar tümüyle bu sorumluluğa sahiptir. Güvenlik sorunlarını, ülkenin ihtiyaçlarını ve ona yönelik tehditleri tüm boyutlarıyla yakından biliyor ve bu konudaki görevlileri de tamamen tanıyor. Zaten kendisi hep İstihbarat Bakanlığı'nın bellibaşlı üyelerinden biri, yani en önemli temeli olagelmiştir. Şahsi selahiyeti bakımından da ben kendisini çok iyi tanıyorum. Talebelik döneminden bugüne kadar kendisinin devrime olan alakasını biliyorum. Tehditleri İslâm'dan uzaklaştırmak için canını vermeye hazır olduğu bizim için açıktır ve özellikle ben son zamanlarda kendisini Silahlı Güçler Başkomutanı Özel Denetleme Sorumlusu yaptım ve çalışmaları benim için çok ilginçti. Yani bizim alanımızda sunulan en güzel işler onun işleri idi."[24]

Ruhullah Hüseyniyan'ın söylediğine göre Said İmami "İslâm cumhuriyeti muhaliflerinin hepsi kılıçtan geçirilmeli düşüncesine ve bu alanda tecrübeye sahipti." Ve Haşimi Rafsancani'nin söylediğine göre Ali Fallahiyan "tehditleri uzaklaştırmak için canını vermeye hazırdır." Bu ikisi, kızıl giysili alicenap döneminde elele verdikleri zaman istihbarat bakanlığının en temiz dönemi ortaya çıktı! Rafsancani'nin ilk 4 senelik cumhurbaşkanlığı döneminin sonunda ve ikinci döneminin başlangıcında (eski İçişleri Bakanı Muhammed Muhammedi -ç.n.) Reyşehri, Ali Fallahiyan'ın tutum ve davranışları konusunda Haşimi Rafsancani ile konuştu. Ancak o ortaya atılan iddialara önem vermedi ve tekrar Ali Fallahiyan'ı, Said İmami ile işbirliği içinde, başlatmış olduğu işleri sürdürmesi için bakan olarak Meclis'e sundu.[25] Ne var ki şimdi "Said İmami çetesinin ülkenin çıkarlarına aykırı hareket ettikleri daha benim dönemimde bizim için açıklığa kavuşmuştu. Bunlar bir yabancı ülkeye füze götürdüler ve bu ülkede yakalandılar. İstihbarat Bakanlığı içinden olayı takip ettik ve ispatlandı. Rehberlikle (Dinî Lider) ben, İstihbarat Bakanlığı'na bu kişiler cezalandırılmalı dedik. Bunlar için idari mahkeme oluşturuldu ve mahkeme kararı ile işte bu Said İmami'yi yardımcı-

24 5.6.68 (27 Ağustos 1989), Meclis Tutanakları.

25 76 2 Hordad'ından (23 Mayıs 1997 cumhurbaşkanlığı seçimleri) sonra Kerrubi Reyşehri'nin evine İstihbarat Bakanlığı görevini üstlenmesini kabullendirmek için gitti. Reyşehri hiçbir şekilde bu sorumluluğu kabul etmedi. Reyşehri'nin kabul etmeme nedenleri çok önemlidir ve bu konu zamanı gelince Reyşehri veya Kerrubi tarafından vatandaşlara açıklanmalıdır.

Ali Ekber Haşimi Rafsancani.

lıktan alıp güya danışmanlık mevkisine gönderdiler. Mahkeme oluşup olayı incelediği için bize iş düşmüyordu ve işin detaylarına müdahale etmek de istemedik. Bu kişiler bizim dönemimizde disiplinsizlik yüzünden yargılandılar."[26]

Haşimi Rafsancani kesinlikle özel bir konuda kendi şahsi çıkarları söz konusu iken, bütün gücünü kullanarak bir ruhani yardımcıyı Istih-

26 *Hemşehri*, 20.10.78 (10 Ocak 2000), s.4. Haşimi'nin bu sözleri *Hemşehri*'nin yayın yönetmenlerini öyle heyecanlandırmış ki, sevinçle Haşimi'ye "bunlar ilk defa söyleniyor" diyorlar. Söyleşi şöyle sürüyor:

Haşimi: Biz çok şeyleri söylemiyoruz. Ben eğer bazı şeyleri söylersem, çok yolları değiştirirler.

Hemşehri: Biz kamuoyunun temsilcisi olarak işte bu sözleri duymaya geldik.

Haşimi: Şeffaflığın da bir ölçüsü var. Şeffaflık öyle artabilir ki bazılarının gözünü alabilir. Eğer konular şeffaflaşırsa çoğu kişiler susmak zorunda kalırlar.

barat Bakanlığı'ndan 24 saat içinde işten attığını hatırlıyordur.[27] Ancak Said İmami'nin disiplinsizliklerini (onlarca cinayet, yurtdışına füze göndermek ve benzeri diye okuyunuz) İstihbarat Bakanlığı İdare Mahkemesi'ne gönderdiler ve onu yardımcılıktan danışmanlık düzeyine indirdiler. Soru şudur: Acaba Belçika'ya füze göndermek ve o ülkenin polisi tarafından turşu taşıyan gemide bu yükün (füzenin) bulunması milli güvenliğimizi tehlikeye düşürmüyor muydu? Acaba Said İmami'nin yüzlerce başarılı yurtdışı operasyonu gerginliği giderme siyaseti ile çelişmiyor muydu? Mikonos Davası İran için hangi sonuçları getirdi? Nasıl olur da bir aile sorunu söz konusu iken bir bakan yardımcısı 24 saat içinde işten atılıyor da İran'ın milli güvenliği ve milli çıkarları söz konusu iken konu disiplinsizlik olarak algılanıyor ve idari mahkeme tarafından inceleniyor ve sonunda disiplinsiz kişi danışmanlık düzeyine indiriliyor ve ancak hâlâ güçlü bir şekilde başka cinayetleri gerçekleştirmek için İstihbarat Bakanlığı'nda kalıyor.

Haşimi Bey acaba biliyor musunuz ki 26.10.75'de (15 Haziran 1997) kaybolan kişinin küçük çocuğunun gözleri bir an önce ameliyat edilmelidir, yoksa kör olmak tehlikesiyle karşı karşıyadır. Ancak babanın kayıp olması nedeniyle hiçbir hastane bu çocuğun gözlerini ameliyat etmeyi kabul etmiyor. Acaba en temiz dönemin anlamı bu mudur?[28]

Haşimi Bey İstihbarat Bakanlığı'nın ekonomik faaliyetleri konusunda şöyle buyuruyor: "Bunların sınırlı bir izni vardı. Aynen dünyadaki diğer casusluk servisleri gibi. Şirketler gibi bazı çalışma alanlarına sahip olabilirlerdi. İstihbarat memuru olarak her yerde olamazlardı ve dünyada bazı ilişkileri vardı. Bu da savaş dönemine gidiyor. Bu konu benim dönemimde başlamadı. Savaştı ve biz karaborsadan mal almak istiyorduk ve silah satıcıları ile irtibat kurmak istiyorduk. Bu da herkesin işi değildi. Normal bir şirket bu işleri yapamazdı. İstihbarat araçları gerekirdi. Bu nedenle İstihbarat Bakanlığı'na bu tür örtülerden (kamuflajlardan) yararlanma izni verildi. Benim dönemimim sonunda aşırı davrandıkları ortaya çıktı. Ve bu konuda bana çok müracaatlar oldu. Ben şahsen takip ettim ve İstihbarat Bakanlığı'nın ekonomik işlerini azaltmaya başladım. Biz gürültü-patırtı koparmadan bu işi yaptık. Ve başladığımızdan beri bunları yavaş yavaş azaltıyorduk."[29]

Haşimi Bey'in iddiası karanlığı aydınlatan bir ışık olmamasının yanı sıra, karanlığı artırıyor: bulma hakkı (hak ül keşf) ne zaman ortaya konuldu? Havadan kazanılan servetlerle mücadele istihbarat unsurlarının yönetmenliği ile özel bir gazetede ne zaman başlatıldı. Yurtdışı istihbarat faaliyeti için bir örtü yaratmanın içerde fabrikalara sahip olmakla ne ilişkisi var? Bakanlık ve çeşitli organlar ve kurumlar tarafından gelir sağlama ne zaman ve hangi siyaset ışığında ve kimin izniyle başladı? Acaba güvenlik rantı ışığı altında geniş ekonomik faaliyet aşırıcılık olarak mı adlandırılıyor? Acaba transit hattının kullanılması, savaş sorunları ve silah almak için mi yapıldı? Acaba Hatemi Gaimmaka-

27 Haşimi Bey isterlerse bu konu tamamen aydınlatılabilir ve bunun aydınlanmasının yarattığı ışığın kimin gözünü alacağı da ortaya çıkabilir.

28 Bkz: *Aftap-i Emruz*, 6.10.78 (27 Aralık 1999), s.10.

29 *Hemşehri*, 20.10.78 (10 Ocak 2000).

mi ve Siyamek Senceri'nin öldürülmesi savaşla ve silah alma konusuyla ilişkili olarak açıklanabilir mi?

5) Sonuç: Kızıl giysili alicenap iki temel konuda vatandaşlara cevap vermelidir. Birincisi, Hürremşehr'in kurtuluşundan sonra, bu toprakların en iyi çocuklarından yüz binlercesinin şehit olmasına, binlerce malûl ve milyarlarca dolar zarara malolan, savaşın devam ettirilmesi kararı. İkincisi, muhalif (aykırı) düşünenlerin seri cinayetlerde öldürülmesi."

ON İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE RADİKAL İSLÂMCILIK VE "İRAN BAĞLANTISI"

Türkiye'de Cumhuriyetin ilk dönemindeki gerileyişinden ve zorunlu suskunluğundan sonra çok partili hayata geçişle yeniden boy vermeye başlayan İslâmcı düşünce uzunca bir süre gelenekçi bir rota izledi. Tek parti rejimine, dolayısıyla CHP'ye düşman olan, bununla birlikte devlete itaat çizgisinden sapmayan, komünizmi en büyük tehdit olarak algılayan İslâmî çevreler DP ve AP'yi kayıtsız şartsız desteklediler.

1960'lı yıllarda bu çevrelerin, genellikle İmam Hatip Liseleri ve Yüksek İslâm Enstitülerinde okuyan çocukları Mısırlı ve Pakistanlı düşünürlerin kitaplarının yayımlanmasıyla İslâmcı düşüncenin radikal/devrimci yorumlarıyla tanıştılar.

Suriyeli Müslüman Kardeşler lideri Mustafa Sıbai'nin *"İslâm Sosyalizmi"* kitabıyla sola yanıt vermeye çalışan bu gençler, yine Müslüman Kardeşler ekolünden Mısırlı Seyyid Kutub'un *"Yoldaki İşaretler"*iyle "ideal İslâm devleti ve toplumu" reçetesini bulduklarını düşündüler. Ancak ilk ciddi adım, mutlak bir gizlilikle örgütlenmesine rağmen kısa sürede polis tarafından çökertilen Hizb-ül Tahrir'den geldi.

Merkezi Ürdün'de olan bu uluslararası gizli örgütün çarpıcı başarısızlığı, zaten epey güçsüz olan radikalleri uzun bir bekleyiş dönemine itti. Bu süreçte önce Milli Nizam, ardından Milli Selamet partileri kuruldu. 1973 seçimlerinden anahtar

parti olarak çıkan MSP, radikallerin birçok yorumunu sahiplenerek bu kesimden önemli miktarda kadro devşirdi. Partiye girmeyen çevreler ise, İslâm'da particilik olmadığı, "tağuti (putperest) rejimle" hiçbir diyaloğa girilemeyeceği gibi tezlerle iyice azınlıkta kaldı.

Ali Şeriati etkisi

1979'da patlayan İran Devrimi ve din adamlarının diğer muhalif güçleri safdışı bırakarak iktidarı tek başına ele geçirmesi, Türkiye'de de İslâmcı düşünce ve harekette yeni ufuklar açtı. Yüzlerce genç İslâmcı ilk fırsatta İran'ı ziyaret ederek devrimin coşkusunu yerinde yaşadı, dönüşte de Türkiye'ye İran'daki gibi bir düzen getirmenin yollarını araştırmaya koyuldu. Bu süreçte, başta Humeyni olmak üzere birçok Ayetullahın kitapları çevrildi, ama devrimci İslâmcı düşüncenin yayılmasında en büyük rolü Ali Şeriati'nin eserleri oynadı.

Halbuki Şeriati devrimi görememişti. Devrimden iki ay önce, 44 yaşında İngiltere'de bir otel odasında ölü bulunmuştu. Marksizm esinli Üçüncü Dünyacı ideolojinin zirvede olduğu 1960'lı yıllarda Paris Sorbonne Üniversitesi'nde sosyoloji öğrenimi gören Şeriati bu hareketlerin içinde de aktif olarak yer almıştı.

Che Guevara'yı Farsça'ya çeviren Şeriati, mazlum ülkelerin kurtuluşunun, Üçüncü Dünyacılığa dinsel boyut katmakla mümkün olduğunu savunuyor, İslâm'ı da (özellikle onun Şii yorumunu) en devrimci din olarak görüyordu. Şeriati'ye göre İran'da muhtemel bir İslâm devriminin önündeki en büyük engel despotik Şah rejimi olduğu kadar, onun koltuk değneği olarak gördüğü din adamları sınıfıydı. Dolayısıyla Şeriati, devrimci İslâmcı aydınların öncülüğünde, yoksul ve dindar İran halkının devrimine inanan bir düşünür olarak hayatını "bilinçlendirme" faaliyetlerine adamıştı.

İslâmcı gençler, 1970'li yıllarda dönemin en önemli politik gücü olan solcularla ideolojik mücadelelerinde Şeriati'nin sol esinli görüşlerine başvuruyor, buna karşılık, aynı görüşler kendilerine "yeşil komünist" sıfatı yakıştırılmasına neden olu-

yordu. Bu devrimcileşme süreci içinde gelenekçi dindar kitlelerden daha da uzaklaştılar. Ek olarak kaçınılmaz bir şekilde ülkücülerle karşı karşıya geldiler.

12 Eylül dönemi

Tam örgütlenme aşamasında 12 Eylül 1980 askeri müdahalesiyle karşılaşan radikal İslâmî hareket, Diyarbakır uçağını kaçırma eşlemi dışında sessizliği tercih etti. Sol ve ülkücü hareketlerin hallaç pamuğu gibi atıldığı bu dönemi az zayiatla atlatıp '80'li yıllarda, özellikle üniversitelerde rakipsiz bir şekilde at koşturdu.

Tüm İslâm dünyasının radikal İslâmcı hareketlerin yükselişine tanık olduğu bu dönemde Türkiye, Turgut Özal'ın öncülüğünde hızla bir tüketim toplumu haline geliyor, dindarlar da büyük ölçüde buna ayak uyduruyordu. Sonuçta kendisi de Nakşibendi olan Özal dindarları mevcut sisteme sıkı bir şekilde yeniden entegre etti. Bu kitlelerle İslâmî bir devrimi gerçekleştirmenin imkânsızlığı radikal İslâmcı harekette derin krizlere yol açtı. Zaten başından beri Tahran'la birtakım ilişkiler kurmuş olan bir dizi grupçuktan bir bölümü yönünü iyice İran'a, hattâ Lübnan'a çevirdi. Uzun bir süre radikal İslâmcı çevrelerde Tahran'ın kime icazet verdiği tartışıldı, çünkü her grupçuk "Türkiye Hizbullahı"nın kendisi olduğunu iddia ediyordu.

Kimi gençlerin yurtdışındaki kamplarda askeri eğitim gördüğü söylentileri dolaşıyor, adları açıklanmamakla birlikte bazılarının Afganistan'da mücahitlerin yanında gönüllü olarak savaştıkları biliniyordu. Bütün bunlara rağmen uzun bir süre radikallerin herhangi bir ciddi eylemine tanık olunmadı. Ülkenin gündemini belirleyen başörtüsü eylemi bile yasal sınırlar içinde kaldı.

Suikastler dönemi

Ta ki 31 Ocak 1990'da Prof. Muammer Aksoy'un öldürülmesine kadar. Bunu 7 Mart 1990'da Çetin Emeç, 4 Eylül

1990'da Turan Dursun, 6 Ekim 1990'da Doç. Bahriye Üçok, 24 Ocak 1993'de Uğur Mumcu ve 21 Ekim 1999'da Prof. Ahmet Taner Kışlalı suikastları izledi. Bütün bu cinayetleri İran bağlantılı İslâmcıların işlediği iddia edildi. İşadamı Jak Kamhi'ye başarısız bir suikast girişiminde bulunan İslâmcı militanlar yakalandı. Emeç suikastıyla ilgili yakalananların dahil olduğu "İslâmî Hareket Süreci" adlı grubun lideri İrfan Çağırıcı, ifadesinde, bu cinayetlerin büyük kısmını İranlı diplomatların emri ve onların sağladığı silahlarla gerçekleştirdiklerini söyledi.

Çağırıcı'nın itirafları, Olivier Roy'nın *"Siyasal İslâm'ın İflası"* (Türkçesi: Metis, 1994. Çev.: Cüneyt Akalın) kitabındaki çok önemli bir tespiti doğruluyor. Roy'ya göre devrimci İslâmcı gruplar, 1980'li yıllarda yaşadıkları parlak dönemin ardından hızla marjinalleşmiş ve birtakım ülkeler için taşeronluk yapan çetelere dönüşmüştü.

İBDA-C efsanesi

Türkiye'nin en meşhur radikal İslâmcı örgütlerinden biri İBDA-C. Sayıca çok kalabalık olmayan bu grup ılımlısından en radikaline kadar diğer İslâmcılar tarafından pek sevilmez. Çünkü İbdacılar kendi dışındaki İslâmcıları çok sert eleştirir. İbdacılar, çok fazla ve etkili eylem yapmamakla birlikte oldukça popülerdir, çünkü yapanların üstlenmekte geciktiği ya da üstlenmek istemediği eylemleri, hele belli bir sansasyon yaratmışlarsa, hiç tereddüt etmeden üstlenmektedirler (bunlara PKK ve DHKP-C eylemleri de dahildir).

Yaptığı ya da yapmadığı eylemleri üstlenirken ya da herhangi bir konuda görüş beyan ederken saygısız, aşağılayıcı ve küfürlü bir üslup kullanmaları, onları kamuoyu nezdinde en gözükara, acımasız örgüt haline getirmiştir. Halbuki İBDA-C diye bir örgütün varlığı bile kuşkuludur. Aslında tek ve merkezi bir örgüt değil, Salih Mirzabeyoğlu'nun geliştirdiği "Büyük Doğu-İbda Düşüncesi" adlı doktrini savunan özerk grupçuklardır söz konusu olan. Her ne kadar aralarında belirli bir koordinasyonu gözetse-

ler de her grup İbda düşüncesine ve kendi koşullarına uygun gördüğü strateji ve taktikleri hayata geçirmektedir.

Taraftarlarının "Kumandan" olarak nitelendirdiği Mirzabeyoğlu kendini, ünlü İslâmcı şair Necip Fazıl Kısakürek'in "Büyük Doğu" adı altında formüle ettiği doktrinin günümüzdeki sürdürücüsü bir düşünür olarak görmektedir. Zaten kelime anlamı "benzeri olmayan bir şeyi meydana getirme" olan İbda'nın açılımının "İslâmî Büyük Doğu Akıncıları" olduğu söylenir. İBDA-C isminin de, İbdacıların sık sık övdüğü Mahir Çayan'ın liderliğinde 1970 başında kurulan THKP-C'den (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi) esinlenmiş olduğu muhtemeldir.

PKK'yı, devrimci sol örgütleri takdir eden, Körfez Savaşı'nda açıkça Saddam Hüseyin'i destekleyen İbdacılar, İran ve Şii karşıtıdırlar. Hattâ 1980'lerde *Tevhid* dergisine saldırmış ve bunu "Küçük Çaldıran" olarak nitelemişlerdi.

Eylemlerinde genellikle molotof kokteyli kullanan İbdacıların hedefleri arasında, birahaneler, kiliseler, tesettür şirketleri, barlar, Kemalist dernekler gibi geniş bir yelpaze bulunuyor.

Hizbullah ve diğerleri

2000 yılı başında radikal İslâmcı örgütlere dönük kapsamlı bir polis operasyonu yürütüldü. Polisin bu sırada yaptığı, daha sonra geri alacağı ilk açıklamaya göre, eski ülkücü Yusuf Karakuş, önce *Tevhid-Selam* grubu adına Mumcu suikastına karışmış, ardından Hizbullah'ın İlim kanadına geçip Menzil kanadı lideri Fidan Güngör'ün kaçırılmasında rol oynamıştı. Karakuş, Hizbullah'a geçerken verdiği özgeçmişte Mumcu olayını da anlatmıştı ve polis 17 Ocak'ta Beykoz'daki operasyonda bu belgeyi bularak Mumcu suikastını aydınlattığını duyurdu. Hattâ kimi iddialara göre Hizbullah lideri Hüseyin Velioğlu, Karakuş'u bu konuda sorgulamış ve bunun kaseti de polisin eline geçmişti.

Bütün bu senaryo doğru olsun ya da olmasın Hizbullah ile diğer Humeynici gruplar arasındaki birlik ve ayrılık noktaları

Kar maskesiyle tatbikatlara çıkan Ferhan Özmen, mahkemede bütün suçlamaları reddetti.

Türkiye'deki siyasal İslâmı anlamada büyük önem arz ediyor. İlk önemli ayrılık Hizbullah'ın uzun bir süre yalnızca Güneydoğu'da örgütlenmesi, kendilerini "Hizbullahi" olarak tanımlayan diğerlerinin ise büyük şehirleri seçmesi. Çünkü bu gruplar öncelikle propagandaya, bu amaçla da yayıncılık faaliyeti etrafında yasal çalışmaya ağırlık verdiler, hiçbir zaman bir "örgüt" kurma iddiasına sahip olmadılar, kendilerini hep bir "çevre" olarak sundular. Hizbullah ise başından beri "illegal"di: Vakıf veya dernek kurma yoluna gitmedi, bazı kitapçılar ve camiler etrafında çok disiplinli ve hiyerarşik bir şekilde örgütlendi.

Büyük şehirlerdeki Humeynici çevreler çok konuşup az iş yaparken (medyaya yansıyanlar doğruysa, yaptıkları birkaç şiddet eylemini de açıkça üstlenmezken), Hizbullahçılar Güneydoğu'da neredeyse hiç konuşmayıp çok iş yaptılar. Önce PKK'ya yakın olduğunu düşündükleri serbest meslek sahipleri başta olmak üzere savunmasız sivilleri, ardından da birbirlerini öldürdüler.

Tabanla bağ

Velioğlu ve arkadaşları, öteki gruplardaki militanların aksine, büyük ölçüde mezhep farklılığı nedeniyle İran Devrimi'ne uzun bir süre sempatiyle yaklaşmadılar. Onlar Müslüman Kardeşler'in, Baas rejimine karşı illegal mücadele yürüten Suriye koluna ve onun lideri Said Havva'nın öğretisine yakındılar.

Hizbullah, tıpkı PKK gibi öncelikle genç ve yoksul köylülere yöneldi. Yine tıpkı PKK gibi ilk olarak kendileri dışındaki İslâmcılara saldırıp onları yıldırdı. Ardından PKK ile mücadele etmeye başladı. Hizbullah'ın ilk ciddi eylemi 1991 yılı sonlarında, yani diğer İslâmcı gruplara atfedilen İstanbul ve Ankara'daki suikastlerden kısa bir süre sonra gerçekleşti; Mardin Midyat'ta PKK kuryesi olduğu iddiasıyla Süryani asıllı Mikail Bayru öldürüldü.

Büyük şehirlerdeki Humeynici gruplar, "İran'dan çok İrancılık" yaptılar. Örneğin Tahran'ın uluslararası stratejisine uygun olarak Alevileri Şiileştirmeye çalıştılar; olmadı. "Mezhepleri yakınlaştırmak" istediler, kimse ciddiye almadı. Bütün bunların sonucunda ülke gerçeklerinden kopuk bir şekilde marjinal kaldılar; tabanları gençlerle sınırlı kaldı. Hizbullah'ın ise, bütün inkar ve ihmal etme çabalarına rağmen belli bir kitle desteğine sahip olduğu, belli bir toplumsal karşılığı olduğu gerçeği yadsınamaz. Devletin bütün imkânlarını seferber ederek başedemediği PKK'yı, Hizbullah'ın 1990 başlarında Güneydoğu'nun birçok önemli kent merkezinde sindirebilmesi yalnızca şiddete başvurmasıyla açıklanamaz.

Örgütlerarası ilişki

Hizbullah'ın ölen, yakalanan veya aranan liderleriyle, adları suikastlarla ilişkilendirilen İslâmcıların önemli bir bölümü yıllardır birbirlerini bilen, tanıyan kişiler. 1970'li yılların sonlarında İslâmcı gençlik örgütlerinde birlikte çalışmış, 1980'lerde de ortak mekânlara takılmış, aynı mevzuları tartışmış, birbirleriyle alışveriş yapmışlar. İran'da devrim kutlamaları vb. vesi-

lelerle sık sık düzenlenen uluslararası etkinliklerde de karşılaşmış olabilirler.

Zamanla yollar ayrıldı. Hizbullah PKK ile çatışmaya başladığında İstanbul merkezli gruplar arasında görüş ayrılığı çıktı, ama hiçbiri Velioğlu'nu açıktan kınama yoluna gitmedi. Ancak örgütün Menzil grubu başta olmak üzere diğer İslâmcıları da hedef alması işleri karıştırdı. Bazı radikal İslâmcılar, heyetler oluşturup arabuluculuk yapmak istedi, fakat Velioğlu'nun gaddar tavrı nedeniyle vazgeçtiler.

Bu süreçte Hizbullah, İstanbul merkezli radikal İslâmcılarla bağını kopardı; onların yayınlarının Güneydoğu'da satışını yasakladı. Sırf bu yüzden bazı dergiler kapanmak zorunda kaldı.

Yollar yıllar sonra zorunlu olarak birleşti. Hizbullah'ın yolu, örgütlenmelerinin belli bir aşamaya gelmesinden sonra İran'a çıktı. Ancak örgütün Tahran adına taşeron eylem yaptığı yolunda şu ana kadar somut delil elde edilemedi. Çetin Emeç su-

ÇERÇEVE 7

BURHAN KAVUNCU İLE SÖYLEŞİ

Türkiye'de radikal İslâmcılık denince akla ilk gelen isimlerden biri Burhan Kavuncu. 1980'li yıllarda cezaevlerinde ülkücülerin İslâmcılaşması sürecinin lideri olan Kavuncu uzun bir süre *Yeryüzü* adlı dergiyi çıkardı. Birkaç kez gözaltına alınıp serbest bırakılan Kavuncu, Türkiye'de İran yanlısı bir çizgi izleyen İslâmcılar ve Mumcu suikasti soruşturması hakkındaki sorularımızı şöyle yanıtladı:

Mumcu soruşturmasını, medyaya yansıdığı kadarıyla nasıl değerlendiriyorsunuz.

Dokuz ismin hemen hepsi bildiğim kişiler. İçlerinde Karakuş dışında, bu işle ilgili olabilecek kimsenin bulunacağını zannetmiyorum. Birincisi Mumcu olayı çok profesyonel bir olay. Gözaltındakiler ise, legal alanda, basın-yayın ve kültür faaliyetleriyle uğraşan insanlar; böyle bir işi yapabilmeleri mümkün değil. İkinci bir husus, böyle bir şey olmuş olsaydı, çok kalabalık bir grup söz konusu, bir şekilde böyle bir eylem yaptıkları duyulur, hissedilirdi. Böyle bir camiada, yedi sene bunu bir sır olarak saklayabilmeleri mümkün değil. Bu çok dar ve profesyonel bir grup tarafından yapılmış bir eyleme benziyor. Ayrıca bu eylemi yapanların devlet tarafından korunduğu ileri sürülüyor; ben de aynı görüşteyim. Halbuki gözaltındakiler, devletin koruduğu değil, muhalif kişiler. İran İslâm İnkılabına yakınlık duyan insanlar.

⇨

ikastını düzenlediği ileri sürülen "İslâmî Hareket Süreci" örgütünün Kürt kökenli üyelerinin, Hizbullah'ın kuruluş aşamalarında yer almış olmaları akıllara birtakım sorular getirdi. Fakat bu iki örgüt arasındaki ilişkinin tam olarak ne olduğu açığa kavuşmadı.

Hizbullah daha sonra stratejik nedenlerle, yıllardır küçümsediği metropollere açılmak zorunda kaldı. Ve devlet 2000 yılına girdikten hemen sonra bu örgütlenmelere peşpeşe büyük darbeler indirdi.

Radikallerin çözülüşü

Aslında radikal İslâmcılık, 1990'lı yıllarla birlikte daha kendini gösteremeden kesin bir başarısızlığa uğramıştı. İslâmî hareketliliğin öne çıkan dinamiklerinden olan "bireyselleşme" dalgası en çok radikalleri sarstı. Birçok genç kendini entelektüel

Yusuf Karakuş nasıl yapmış olabilir?

Karakuş'un da bizzat bu işin içinde yer aldığını zannetmiyorum. Söyledikleri de son derece tutarsız. Karakuş İlim grubunun bir üyesidir. Sabahattin Talayhan'ı bizzat onun boğarak öldürdüğünü, halen bu olaydan hükümlü bulunan kayınbiraderi Murat Filiz itiraf etti. Fidan Güngör'ü bayıltan, muhtemelen öldürülmesini sağlayan da o, ama kısa bir süre yatıp çıkıyor. Yusuf Karakuş'un Mehmet Sünbül'ün kaçırılmasına da karıştığı söyleniyor.

Birtakım legal İslâmcı çevrelerin İran hesabına taşeronluk yaptığı ileri sürülüyor.

İslâmî değerlere bağlı ve bu esaslar etrafında sosyal, kültürel, siyasî faaliyet yapan çevrelere zamanla çeşitli biçimlerde sızmalar olmuştur. Gerçekte ne olduğu, nereyle bağlantılı olduğunu bilemediğimiz taşeron gruplar vardır. Bu ikisini birbirinden ayırmak lazım. Taşeron gruplar legal çalışan kuruluşlara, daha rahat faaliyet göstermek, icabında birtakım insanlara kanca atma gibi imkânla-

Burhan Kavuncu.

⇨

faaliyetlere hasretti; okullar bitince aileler kuruldu, geçim derdi, para kazanma zorunluluğu ister istemez militanlığı geri plana itti.

Bu arada yerel seçimlerden başarıyla çıkan RP, özellikle belediyelerin tanıtım, kültür-sanat faaliyetleri için gerekli kadroları geniş ölçüde eski radikallerden devşirdi. Yakın zamana kadar "Bu iş partiyle olmaz... Erbakan düzenin adamı..." diyen gençler büyük bir hızla memurlaştı. Bunların bir kısmı sadece belediyelerde değil RP içinde de aktif görevler üstlendi. Geri kalanlar ise ısrarlı bir şekilde RP'li olmadıklarını ve asla olmayacaklarını vurguluyordu. Fakat RP'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasıyla kurulan Fazilet Partisi'nin yeni kadro ihtiyacı bir ölçüde yine bu eski radikallerden giderildi.

Radikal İslâmcılık iflas etti, ancak kuşkusuz yok olmadı. Bugün mevcut sistemin karşısında böyle bir tehdit yoksa, bu sistemin başarısından ziyade radikal olmayan İslâmî kesimle-

rı daha rahat bulmak için sızmayı amaçlıyorlar. Yasal yayınlarda yazan, konferanslar veren insanların taşeron işler yapması zaten mümkün değildir; formasyonları müsait değildir. Biz bulunduğumuz ülkenin koşullarına uygun bir sosyal çalışma yapıyor, mesajımızı duyurmaya çalışıyoruz. Taşeron ise, beraber çalıştığı merkezin gözüyle bakar olaya. Ezilen halkın müdafaasını yapacağına, gidip para karşılığında, diğer rejim muhaliflerini öldürür. İkincisi bu bir gizli servis olayıdır. Halk içinde çalışma yapmak, doğruları anlatmak ve savunmak ile gizli servis faaliyetleri tamamen başka şeylerdir.

Ama bu kişiler, bu yayın organları devrimci bir İslâmî bakışın propagandasını yapıyorlar. Temel kavramlar devrim, şehadet. Dolayısıyla akla şiddet geliyor.

Devrimcilik kör terör anlamına gelmiyor. Devrimcilik tavizsiz olmaktır, İslâmî değer ve ilkeleri sulandırmadan yaşamaktır. Devrimci Müslümanlar, Kur'an mesajını herşeyden üstün tutar ve İslâm düşmanlarıyla uzlaşmayı reddederler. Bu yayın organlarında şehadet kavramı kullanılıyor, inkılabi bir çizgi savunuluyor elbette, ama bu ancak güçlü bir halk hareketiyle olur. Bireysel eylemler ve bireysel terör hiçbir zaman bir kamuoyu desteği ve moral güç sağlamamıştır; bu anlamda yanlıştır.

Kaldı ki Uğur Mumcu İslâmcılar açısından bir hedef değildir. Mumcu öldürüldüğü dönemde PKK ve uyuşturucu kaçakçılarıyla uğraşıyordu. Ceyhan Mumcu'nun ifadesiyle "son bir sene içinde İslâmcılarla ters düşecek bir tek yazı yazmamıştı". Turan Dursun gibi sürekli Peygambere, İslâmî değerlere hakaret eden birisi değildi.

rin becerikliliğinden kaynaklanıyor. Dönem dönem radikal çıkışlar yapsalar da, tarikat ve cemaatler, devlet aygıtının devrim ya da darbe yoluyla ele geçirilebileceğine inanmıyorlar. Böyle bir girişiminin yarardan çok zarar getireceğini düşünüyorlar.

Zaten bu cemaatlerin çoğunun devleti ele geçirmek gibi büyük hedeflerinin olduğu da pek söylenemez. Hemen tümü holdingleşmiş olan cemaatler, herşeyden önce devletten kendilerini rahatsız etmemesini; ardından da yasamada, eğitimde, gündelik hayatta birtakım İslâmîleştirici revizyonlar yapmasını istiyor.

28 Şubat sürecinde, gelenekselci İslâmî yapılanmalar ekonomik, kültürel ve toplumsal alanda birçok kazanımını kaybettiler. Fakat herşeye rağmen içlerinden hemen hiçbiri radikalleşmedi; üniversitelere artık sokulmayan başörtülü kız öğrencilerin direnişleri hariç tutulursa ülke çapında İslâmcı bir karşı koyuşa tanık olunmadı.

Bütün bu süreç içerisinde bir avuç radikal İslâmcı gencin Afganistan'ın ardından Bosna, Azerbaycan, Çeçenya, Keşmir, Filipinler hattâ Afrika'da Ogaden'de savaşıyorlar. Bunların "şehit düşmeleri" İslâmcı iddialı gazetelerde ancak birkaç satırlık haber olabiliyor.

İslâmcıların Moskovası

İçişleri Bakanı Sadettin Tantan'ın "olayları çözmek istiyorsanız arşivlerinize bakın" sözleri üzerine herkes geçmişte üstü örtülmüş veya ihmal edilmiş olayların tozlu dosyalarına el attı. Halbuki bugünkü birçok sorunun cevabını daha 1985'te, ortalıkta siyasî cinayetler yokken İslâmcı şair ve düşünür İsmet Özel tek cümlelik bir değerlendirmeyle vermişti: "Tahran, Müslümanların Moskovası olmak istiyor."

Bu sözler Tahran'ı "evrensel İslâm devriminin merkezi" gören İslâmcıların öfkesine neden olmuştu. Onlara göre Özel, eski solcu olduğu için böyle bir benzetme yapmıştı. İran, İslâmî hareketlerle asla Sovyetler Birliği'nin bir zamanlar tüm dünyadaki komünist hareketlerle kurduğu türden bir ilişki

kurmuyordu. Ne var ki Özel'e hakaretler yağdıran bu çevreler kendi aralarında "Tahran'ın Türkiye'deki gerçek temsilcisi benim" diye iddialaşarak çekişmekten de geri kalmıyorlardı.

Fakat iş işten geçmişti. İran Devrimi başlangıçta tüm İslâm dünyasında sempatiyle karşılanmış, fakat Tahran'ın devrimini ihraç etme niyetini açıkça beyan etmesi ve bu amaçla kurumsallaşmaya gitmesi özellikle birçok ülkede çoğunluğu oluşturan Sünni cemaatler arasında tedirginlik ve ürkütüye yol açmıştı. Suudi Arabistan başta olmak üzere bazı rejimler "devrim ihracı"na karşı ciddi önlemler almış; Müslüman Kardeşler gibi köklü İslâmcı gruplarla iyi ilişkiler kurmaya başlamışlardı. Irak'ın İran'a savaş açmasında da devrimin yayılmasını engelleme kaygılarının rolü büyüktü.

Olivier Roy, 1992'de yazdığı *Siyasal İslâm'ın İflası* kitabında, İran'ın ihraç etmek istediğinin "İslâm devrimi" değil "Şiilik" olduğunu; bu nedenle İran dış politikasının Lübnan, Irak, Körfez emirlikleri, Afganistan, Pakistan ve Hindistan'da Şiilere dayanabildiğini göstermişti.

Roy kitabında, "İslâmcı terörizm"in 1981'e kadar bir iç sorun olduğunu, fakat İran, Suriye, Irak ve Libya gibi devletlerin bazı grupları himayeleri altına aldıklarını söyleyip ilginç bir örnek verir: "1986'da Paris'teki suikastlardan sorumlu olan Tunuslu Fuad Ali Salah'ın grubu siyasal bir örgüt değil, İran gizli servisleri tarafından devreye sokulan bir operasyon grubudur."

1990'ların önemi

Türkiye'deki siyasî cinayetlerin arkasında da yasal siyasî görünümleri ne olursa olsun birtakım operasyon birimlerinin bulunduğu anlaşılıyor. Dolayısıyla bütün bu olayları temelde birer "irticai faaliyet", yani toplumsal bir sorun olarak değil, birer "casusluk faaliyeti", bir güvenlik sorunu olarak görmek gerekiyor; tabii bütün bunları arka planındaki siyasî, toplumsal ve ekonomik bağlamı gözardı etmeden.

Yine bu cinayetleri daha iyi aydınlatabilmek için Türkiye ve

İran'ın söz konusu tarihlerdeki koşullarını göz önüne almak gerekiyor. Cinayetlerin başladığı 1990'da Turgut Özal, partisi ANAP'ın bir yıl önceki yerel seçimlerde hezimete uğramasına rağmen cumhurbaşkanı olmuş, kendi yerine de TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut'u atamıştı. Özal, Türkiye'yi yaklaşmakta olan Körfez Savaşı'na çekmek istiyordu.

İran'daysa Humeyni'nin yerine Ali Hameney Dinî Lider olmuş, onun boşalttığı cumhurbaşkanlığı koltuğunaysa Meclis Başkanı Haşimi Rafsancani oturmuştu. Irak'la ateşkesten sonra "yeniden onarım" dönemine giren İran, yaklaşmakta olan savaştan, bulaşmaksızın kârlı çıkmanın hesabını yapıyordu.

Türkiye'de PKK'ya karşı oluşturulan özel timler ve korucular başlıbaşlarına önemli birer silahlı güç haline gelirken, İran'da, savaşla beraber ortaya çıkan Devrim Muhafızları, düzenli ordudan daha önemli ve hükümet denetiminin dışında bir iktidar odağı olmuştu.

'90'lı yıllara girildiğinde Türkiye'de radikal İslâmcılığın açık bir şekilde tükendiği de gözleniyordu. Artık İslâm devriminden umudunu kesmiş, bu arada kayıtsız şartsız İran'a bağımlı hale gelmiş bazı İslâmcıların, "taşeron terörist" olma dayatmasına karşı koyamadıkları yıllar sonra anlaşılacaktı.

Susurluk'la birlikte, 1990'lı yılların, Türkiye'de "devlet içindeki gizli iktidar odaklarının" altın çağı olduğu, PKK ile mücadele adına sayısız kişinin faili meçhul cinayetlere kurban gittiği büyük ölçüde ortaya çıktı. İran'da da Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçildiği 23 Mayıs 1997'den sonra ülkeye gelen nispi özgürlük ortamında eski defterler açılınaya başlandı ve Rafsancani'nin cumhurbaşkanı olduğu 1989-1997 yılları masaya yatırıldı.

Hamamda ölüm

İran'daki "derin devlet" olgusu Cumhurbaşkanı Hatemi'nin kararlığıyla su yüzüne çıktı. Reformcu lider, 1998 sonunda İslâmcılık karşıtı iki siyasetçi ve üç yazarın Tahran'da peşpeşe öldürülmeleri üzerine bir soruşturma komisyonu kurdu ve

bunun için siyasî danışmanı Said Haccariyan'ı görevlendirdi. Daha önce İstihbarat Bakan Yardımcılığı yapmış olan reform hareketinin bu popüler ismi kısa bir süre içinde cinayetlerin Said İmami adlı İstihbarat Bakan Yardımcısının şefliğini yaptığı bir çete tarafından tezgahlandığını ortaya çıkardı. Tutuklanan İmami, cezaevinin hamamında "intihar etmiş" olarak bulundu. Diğer zanlılar ise hâlâ yargılanmayı bekliyor.

Fakat Pandora'nın kutusu bir kez açılmıştı. Bir zamanlar Türkiye'de diplomatlık da (kültür ataşeliği) yapmış olan Ekber Genci adlı reformcu gazeteci Rafsancani'yi "karanlıklar imparatoru" olarak tanımlayıp, onun döneminde en az 80 kişinin faili meçhul bir şekilde öldürtüldüğünü ileri sürdü.[1] Bunların büyük çoğunluğu her şeye rağmen İran'ı terk etmemekte direnen solcu, liberal veya laiklik yanlısı aydınlardı. Genci ve başka reformcu gazeteciler, Humeyni'nin oğlu Ahmet'in genç yaşta ölmesinin gerçek nedeninin zehirlenme olduğunu ve bunun arkasında da Rafsancani'nin bulunduğunu ima etmekten de geri kalmadılar.

İran "derin devleti" 18 Şubat 2000 Meclis seçimlerinde beklendiği gibi hayal kırıklığına uğradı ve yeni duruma tepkisini bir panik halinde dışa vurdu: Önce Haccariyan, Tahran belediye binasının önünde gündüz gözüyle vuruldu; ölümden şans eseri kurtuldu. Ardından Genci ve bir grup reformcu aydın, Berlin'de katılmış oldukları bir panel nedeniyle tutuklandı. Ve nihayet ülkedeki reformcu gazete ve dergilerin neredeyse tamamı kapatıldı.

Kudüs Savaşçıları

İşte böylesi bir ortamda Türkiye'de siyasî cinayetlerin, İran'ın oynadığı rolle birlikte birer birer aydınlatıldığı açıklandı. Polis, ilk olarak Yusuf Karakuş ve Abdülhamit Çelik adlı militanların Uğur Mumcu suikastında "bazı İranlı ajanlarla birlikte" yer aldıklarını açıkladı ve kendilerine olay yerinde tatbikat yaptırıl-

1 Bkz. Ek 7: İran derin devleti ve Rafsancani.

dı. İddiaya göre Hasan Kılıç, Mehmet Şahin gibi isimlerin liderliğindeki, çıkarttıkları dergilerin adlarını taşıyan "Tevhid-Selam Grubu" olayları tezgâhlamıştı.

Ardından Ferhan Özmen ve Necdet Yüksel adlı iki militanın yakalandığı ve Prof. Muammer Aksoy, Prof. Ahmet Taner Kışlalı'nın öldürülmeleri de dahil 19 faili meçhulün aydınlatıldığı açıklandı. Bu iki kişi, *Akademi* adlı Humeynici bir yayınevinin sahibi olan Hakkı Selçuk Şanlı'nın liderliğindeki "Kudüs Savaşçıları" örgütüne üye olmakla suçlanıyordu.

Polisin açıklamasına göre olayların arkasında İran merkezli, aynı adı taşıyan yapılanma vardı. Eski Cumhurbaşkanı Beni Sadr ve Halkın Mücahitleri gibi rejim muhalifleri, belli bir süredir, Tahran'ın uluslararası terör faaliyetlerini Devrim Muhafızları'na bağlı "Kudüs Ordusu" veya "Kudüs Savaşçıları" adını taşıyan gizli birim aracılığıyla gerçekleştirdiğini ileri sürüyorlardı. İran'ın kendi toprakları dışında 1) Rejim muhaliflerini etkisizleştirme; 2) Amerikalılar başta olmak üzere Batılı stratejik kişi ve kuruluşlara gözdağı verme; 3) Körfez ülkeleri, Türkiye, Irak, Suudi Arabistan gibi rakip ülkeleri istikrarsızlaştırma amacına yönelik eylemler düzenlediği; terörün İran dış politikasının temel araçlarından biri haline geldiği ileri sürülüyordu.

Ayetullah Humeyni, 1987'de "Kudüs'ün kurtarılması için İslâm ümmetinden bir ordu" kurulmasını istemiş ve bu öneri İran ile yönünü Tahran'a çevirmiş İslâmî örgütler arasında tartışılıp benimsenmişti. Fakat bu yönde herhangi bir kurumsallaşmaya gidildiğine dair hiçbir açıklama yapılmadı. Fakat İran "derin devleti"nin Kudüs'ün kurtarılması gibi İslâmî bir meşruiyet zemini üzerinde başka Müslüman ülkelerden kendine eylemci devşirdiği ve bunları görünüşte "evrensel İslâm devrimi" adına, aslında İran'ın ulusal çıkarları için kullandığı iddiaları güç kazanmaya başladı.

Devrim Muhafızları, Irak savaşında en ön saflarda savaşan gönüllüleri biraraya getiriyordu. Doğrudan Dinî Lidere (önce Humeyni, ardından Hamaney) bağlı olan, yani hükümet denetimi dışında bulunan bu yapı, zamanla düzenli ordudan daha

fazla önem kazandı. İslâmî rejimin en önemli sokak gücü olan Besicleri de bünyesinde ve komutası altında bulunduran Devrim Muhafızları, Hatemi liderliğindeki reform hareketinin önündeki en ciddi engellerden biri olarak kabul ediliyor. Özellikle reformcu bazı gazetelerin kapatılıp, bazı gazetecilerin tutuklanmasında Devrim Muhafızları komutanlarının mahkemelere şikayetçi olarak yaptıkları başvuruların etkili olduğu biliniyor.

Türk polisi, soruşturmaları sonucunda, İran'daki farklı istihbarat kurumlarının yurtdışı faaliyetlerinin bu birim tarafından koordine edildiği iddialarını -en azından Türkiye için- doğruladı. Buna göre, bu birimin Türkiye kolu olarak "Kudüs Savaşçıları" diye ayrı bir örgütlenmeye gidilmişti. Laik aydınlara, İranlı rejim muhaliflerine ve yabancı diplomatlara yönelik saldırıları, Tahran'la koordineli bir şekilde işte bu örgüt düzenlemişti.

Sorular

Medyanın eleştirellikten uzak yayınları sonucu operasyon tam bir zafer olarak algılandı. Kamuoyu da bunda "şeriatçı bir komplo" görüp toptancı bir şekilde tüm İran'ı suçlama eğilimine girdi. Halbuki İçişleri Bakanı Sadettin Tantan ve bazı üst düzey emniyet yetkilileri olayların çok daha geniş çaplı "stratejik bir komplo" olduğunu ima eden açıklamalar yaptılar. Fakat Ferhan Öznien'in, Mumcu'yu da kendisinin öldürdüğünü itiraf edip eylemde ne İranlıların, ne de Yusuf Karakuş ile Abdülhamit Çelik'in bulunduğunu söylemesi işleri karıştırdı. Öznen ve Yüksel'e olay yerlerinde kar maskeleriyle tatbikat yaptırılması ve bazı ifadelerinin daha önceki bulgularla çelişmesinin üzerine Ankara Emniyet Müdürü Kemal İskender'in de, Karakuş ve Çelik'in Uğur Mumcu suikastıyla hiçbir ilgilerinin olmadığını doğrulaması, operasyonun bütününe ve yetkililerin o ana kadar yapmış olduğu her türden açıklamaya gölge düşürdü.

Bu arada Türkiye'ye sığınmış olan ve Amerikan CBS televizyonunun haberleştirdiği Ahmed Behbehani adlı İranlının

"çok kilit bir istihbaratçı" olup Tahran'm uluslararası terör faaliyetlerini ifşa edeceği iddialarının fos çıkması olayın tuzu biberi oldu.

Bu noktada şu senaryolar dile getirildi:

1) Karakuş ve Çelik eylemi İranlılarla yaptı, Özmen ve Yüksel yoktu: İstanbul polisinin soruşturması sonucu şekillenen bu ilk senaryo kamuoyuna yansıdığında fazla doyurucu gelmemişti. İki sanık tatbikat sırasında çelişkili ifadeler vermişlerdi. Aynı günlerde Çelik'in düğünü olduğu iddiaları da tam olarak çürütülememişti. Ayrıca İranlıların sırf gözcülük yapsınlar diye sabıkalı bu iki kişiyi tutmuş olması da pek inandırıcı bulunmamıştı.

2) Karakuş-Çelik ikilisiyle Özmen-Yüksel ikilisi eylemde birlikte yer aldı: Bu ikinci senaryo, birincisinin açıklarını kapatırken yeni soruları beraberinde getirdi. Öncelikle Karakuş ve Çelik gibi "sıradan gözcüler" yerine Özmen ve Yüksel gibi "bizzat bombayı yerleştiren profesyoneller" çıkmıştı ortaya. Fakat bu sefer İranlılar ortadan kaybolmuştu. Özmen'in çok iyi Farsça konuştuğu için Karakuş'un yanılmış olduğu açıklaması da pek kimseyi tatmin etmedi.

3) Karakuş ve Çelik eylemde yoktu, Özmen ve Yüksel yaptı: Ankara Emniyet Müdürü Kemal İskender'in bu iddiası o ana kadarki bütün şaibeleri giderirken çok daha ciddi şüpheler doğurdu. Her şeyden önce polisin kendi kendisini yalanlaması kamuoyuna güvensizliğin hakim olmasına neden oldu. İskender, Karakuş'un neden yalan söylediği ve polisin buna nasıl kandığı konusunda ikna edici olamadı. Ayrıca Karakuş'un yalancılığı, UMUT operasyonunun, 17 Ocak'taki Hizbullah baskınında elde edilen belgeler sayesinde başladığı şeklindeki açıklamayı da geçersiz kıldı.

4) Karakuş da Özmen de eylemde yer almadı: Henüz resmi bir ağızdan böyle bir açıklama yapılmadı ama ilk üç senaryonun yarattığı kafa karışıklığı bu dördüncüye kapı aralıyor. Özellikle de bu cinayetlerin aydınlatılmamasından çıkarı olan çevreler bu dördüncü senaryoyu seslendirmeye başladılar bile. Hattâ Karakuş'un olayla ilgisi olduğunda ısrar eden İstanbul

polisi içinde, "Özmen herşeyi tek başına üstleniyor, yarın mahkemede hepsini reddedebilir" diyenler olduğu da söyleniyor.

Ayrıca şu türden sorular ortaya atıldı:

1) Yusuf Karakuş'un Mumcu olayına karışmadığı, ama verdiği bilgilerle "Tevhid-Selam örgütü"nün çözüldüğü söyleniyor. Halbuki Karakuş 1997'de Fidan Güngör'ün kaçırılmasıyla ilgili olarak yakalandığında yine aynı kişilerin adını vermişti. O zaman niye aynı "örgüt" ortaya çıkarılıp suikastlar aydınlatılmadı?

2) Karakuş'la birlikte tatbikat yaptırılan Abdülhamit Çelik'in "Tevhid-Selam" çevresinden olduğu biliniyordu. O da daha önce iki İranlı rejim muhalifinin öldürülmesine karışıp tutuklanmıştı. Ayrıca Türkiye'deki İslâmcı Özbek öğrencileri İranlılarla tanıştırmış olduğu da söyleniyordu. Bütün bunlardan nasıl yakasını sıyırabilmişti?

3) Bu suikastları tezgahladıkları ileri sürülen Hasan Kılıç, Hakkı Selçuk Şanlı, Mehmet Şahin gibi isimler İran Devrimi'nden beri Tahran yanlısı bir çizgide basın ve kültür alanında yasal faaliyet yürütüyorlar; bu ülkeye gittikleri, İranlı yetkililerle temasta oldukları biliniyor. Bu kadar ortada olmalarına rağmen böylesine profesyonel terörist faaliyetlere nasıl bulaşmış olabilirler?

4) Eğer bu isimler doğruysa, nasıl olur da yıllarca bunu gizlemeyi becerebildiler?

5) Çetin Emeç suikastıyla ilgili olarak yakalanan "İslâmî Hareket Süreci" militanlarının sorgulanmalarında neden daha sonraki ipuçlarına varılamadı?

6) Basma sızdırılan bilgiler doğruysa bazı İranlı diplomatlar alabildiğine rahat bir şekilde Türkiye'de casusluk yapabiliyorlar. İranlı casuslar nasıl ellerini kollarını sallayarak gelip, suç işleyip ülkelerine dönebiliyorlar?

7) Suikastlarda adları geçen İslâmcı militanlar, bu yolla gerçekten İslâm devrimi yaptıklarını mı düşünüyorlar?

8) Rejim muhalifleri dışındaki Türk şahsiyetlerin öldürülmesinden İran ne gibi bir çıkar sağlamış olabilir?

9) Bu tür suikastların, İran'daki iktidar savaşlarında herhangi bir rolü olabilir mi?

10) İran, başka güçler tarafından taşeron olarak kullanılmış olabilir mi?

11) İran, Türkiye içinden bazı odaklar tarafından taşeron olarak kullanılmış olabilir mi?

12) Bütün bu olaylarda İran ve Türkiye'den geçen uyuşturucunun bir rolü olabilir mi?

Türkiye-İran işbirliği

İran'da reformcular son üç yıl içinde muhafazakârların bütün saldırı ve provokasyonlarını kendi lehlerine çevirmeyi bildiler. Özellikle faili meçhullerin aydınlatılması muhafazakârlara karşı ellerini epey güçlendirdi. Fakat Rafsancani, rejim içinde elinde tuttuğu mevkiler ile hâlâ güç sahibi olduğu için, aldığı ağır yaradan dolayı belki şimdi daha tehlikeli hale gelmiş durumda.

Dolayısıyla Rafsancani döneminde işlenmiş olan bu cinayetlerin aydınlatılması ve varsa bunlardaki "İran bağlantısı"nın ortaya çıkarılması, İranlı reformcuların da işine gelebilir. Bu noktada Türk ve İran hükümetlerinin "ellerini yıkama" konusunda birbirlerine yardım etmeleri pekâlâ mümkündür. Tabii böyle bir muhtemel işbirliğini engellemek için çok sayıda iç ve dış odağın ellerinden geleni yapacak olmaları da kimseyi şaşırtmayacaktır.

Nitekim Ahmet Necdet Sezer, cumhurbaşkanı seçildikten sonra ilk yurtdışı gezisini, ECO Zirvesi'ne katılmak için Tahran'a yapacaktı. Türkiye'nin kurucuları arasında yer aldığı ve Türk cumhuriyetlerinin üyeliğine ön ayak olduğu ECO Zirvesi'ne Sezer'in katılmasına karşı çıkanlar esas olarak İran'ın terörist eylemlerle ilişkisini gerekçe gösterdiler. Ardından yeni bir cumhurbaşkanın ilk ziyaretini "daha makul" bir ülkeye yapması gerektiğini savundular.

Sezer'in gitmesini isteyenler de aksi durumda Türk-İran ilişkilerinin olumsuz etkileneceğini, Türk cumhuriyetlerinin böy-

lece bölgedeki en büyük rakip İran'la başbaşa bırakılacağını savundular. En önemlisi suikastlardaki İran parmağı tam olarak kanıtlanmış değildi ve kanıtlansa bile Hatemi ve reformcuların bu nedenle cezalandırılması hiç de akıl kârı sayılmazdı.

Bu tartışmalar sırasında, UMUT operasyonunda İran bağlantılı Karakuş-Çelik'li senaryolar ön plandaydı. Sonuçta Tahran'da Sezer'i, Devlet Bakanı Mehmet Keçeçiler temsil etti. Gerekçe açıktı: Açıkça kanıtlanamasa da İran "terör destekçiliği" yapıyordu. Gariptir, bu karar netleştikten sonra üçüncü senaryo öne çıkacaktı: Özmen, İran'la bağlantı içindeydi ama eylemleri kendi başına gerçekleştirmişti. Hattâ İranlıları gördüğünü söyleyen Karakuş'un bile olayla ilgisi yoktu.

Cumhurbaşkanı Sezer, davetine icabet etmediği İran'ın reformcu Cumhurbaşkanı Hatemi ile "uluslararası terörizmin baş sponsoru" olduğu söylenen Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın cenazesinde karşılaştı.

SONUÇ

REFORM HAREKETİNİN GELECEĞİ

Said Haccariyan ile 1998 Kasım ayında tanıştık. Birçok kişiye göre o İran'daki reform hareketinin beyinlerinden biriydi. Zaten Hatemi'nin kadrolu siyasî danışmanlığını yapmaktaydı. Bir akşam vakti Cumhurbaşkanlığı binasındaki ofisinde bizi kabul eden Haccariyan tam beklediğimiz gibiydi. Bir istihbaratçı gibi gözlemci, bir devrimci gibi coşkulu, bir reformcu gibi akılcı ve şaşırtıcı bir biçimde cana yakındı.

Devlet memuru olması nedeniyle söylediklerini adını vererek yayımlamayacaktık. Belki de "off the record" olduğu için Haccariyan görüşmemizde, İran'ı daha iyi anlayabilmemizde epey yardımcı olacak bilgi ve yorumlarını bizden esirgemedi. Ona, İran'daki reform hareketinin nihai hedefinin ne olduğunu sorduğumuzda tereddütsüz bir biçimde "demokrasi" karşılığını vermişti. Hemen ardından bir soru daha sormuştuk: Peki demokrasinin neresindesiniz? Yine duraksamadan yanıtlamıştı: "Yarısında."

26 yaşındayken İran Devrimi'ne aktif bir şekilde katılan ve eşiyle birlikte ABD Büyükelçiliği'ni işgal edenler arasında bulunduğu söylenen Haccariyan, daha sonra devletin değişik kademelerinde görev almıştı. Ama en önemlisi İstihbarat Bakan Yardımcılığı yapmıştı. Bu nedenle İran'daki çok parçalı devlet aygıtını çok iyi biliyor, reform hareketinin önünde engel teşkil

Reform hareketinin beyni Haccariyan (solda) ve simgesi Hatemi (sağda), büyük bir badireyi atlatmanın mutluluğu içinde.

eden muhafazakâr kişi ve odakları da yakından tanıyordu. Bu nedenle görüşmemizde ısrarla, reform hareketinin önündeki en büyük engelin muhafazakârlardan ziyade "tezcanlı" reformcular olduğunu söylüyordu. Açıkça dile getirmese de, Haccariyan'ın, Hatemi'nin liderliğindeki reform hareketinin iç ve dış "karşı-devrimci odaklar" tarafından rayından çıkarılmasından endişe ettiği seziliyordu.

Haccariyan "en çok ihtiyacımız olan şey zaman" derken, Hatemi yanlısı bir başka bürokrat "tamam zamana ihtiyacımız var, ama dünya hızla değişiyor. Kimse bizi beklemez. Burada kaybettiğimiz bir gün bizim için bir yıla bedel oluyor" sözleriyle bir başka ruh halini dile getiriyordu.

Ayetullah Gorbaçov

Hatemi'nin seçilmesinden yaklaşık iki yıl sonra İran'da üç ana eğilim boy verdi. Birincisi Haccariyan gibi acele edilmemesini isteyen iyimserler; ikincisi Hatemi'nin "hükümet olup iktidar

olmadığını" savunan ve hayal kırıklığına uğradıklarını söyleyen kötümserler; son olarak da mevcut rejimin değişmesine karşı çıkıp zaten desteklemedikleri Hatemi'nin başarısızlığa mahkûm olduğunu düşünen muhafazakârlar.

İyimserler sistem içi gerilimlere fırsat tanımamak, diğer bir deyişle muhafazakârların provokasyonlarına gelmemek gerektiğini savunurken, kötümserlerse "ne olacaksa bir an önce olsun" mantığıyla Hatemi'nin muhafazakârlarla hemen hesaplaşmasını bekliyorlardı. Muhafazakârlar da, rakip saflarda ayrışmaya dönüşebilecek görüş ayrılıklarını büyük bir keyifle izliyorlardı.

Daha Hatemi seçilir seçilmez, onun ve ülkesinin geleceği üzerine farklı senaryolar yazılmaya başlanmıştı. Bunların en başında Hatemi'nin kaderinin Mihail Gorbaçov'a benzeyeceği tahmini geliyordu. Örneğin reform hareketinin en ünlü polemikçilerinden Ekber Genci de "Ayetullah Gorbaçov" benzetmelerini haksız bulmuyordu.

Genci kendisiyle 1998 sonunda yaptığımız söyleşide, "Nasıl Gorbaçov, sosyalizmin insani yüzünü göstermeye çalıştıysa Hatemi, dini savunmak, İslâm'ın insani yüzünü gösterebilmek için bizim son şansımız. Onun yenilmesi bizim neslimizin tüm umutlarını yitirmesi anlamına gelir" diyordu.

Portre bölümünde çizmeye çalıştığımız gibi, Hatemi de tıpkı Gorbaçov gibi rejime yabancı biri değil, bizzat rejimin ürünü olan bir şahsiyet. Yakın çalışma arkadaşları ile ona en büyük desteği veren aydınların büyük bölümü de devrim öncesi ve sonrasındaki faaliyetleriyle öne çıkmış İslâmcı kadrolar. Diğer bir deyişle Hatemi'nin bir karşı devrimci olmadığı, mevcut İslâmî rejimi denetimli bir biçimde reforme ve revize etmek, yani İslâm cumhuriyetini "demokratikleştirmek" istediği apaçık.

Ayetullah Dubçek

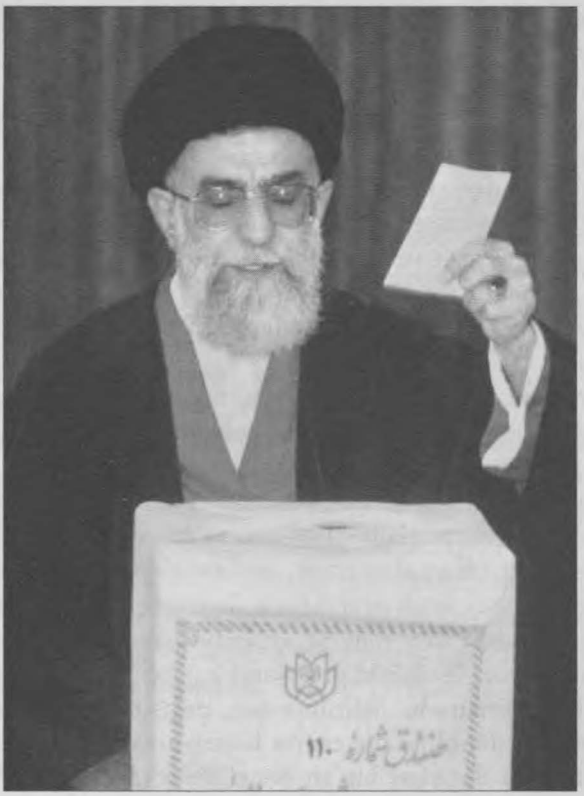
Kimileri Hatemi'yi Gorbaçov'a benzetmekle birlikte onun gibi başarısız olmayacağı kanısındaydı. Yine Hatemi'yi Gorbaçov'a

benzetenlerin bir bölümüne göreyse İran "tankların üzerine çıkacak" Yeltsin'ini bekliyordu. Ülkeyi "onarma" misyonunu (yani perestroyka) üstlenmiş olan Rafsancani'nin İran'ın gerçek Gorbaçov'u olup, Hatemi'ninse Yeltsin'in yerini doldurduğunu ileri sürenler de vardı.

Karamsarlarsa İran Cumhurbaşkanını, Gorbaçov'dan çok 1968 Prag Baharı'nın mimarı Çekoslovakya Devlet Başkanı Aleksander Dubçek'e benzetiyor; yani kısa süre sonra rejimin Hatemi'yi tasfiye edeceğini tahmin ediyorlardı. Hatemi'yi, yıllarca rejim muhalifi olduktan sonra Devlet Başkanı seçilen Çek Vaclav Havel'e benzetme girişimleriyse doğal olarak pek rağbet görmüyordu.

Görüldüğü gibi kıyaslamalar hep eski Doğu Bloku'ndan yapılıyordu. Örneğin Ekber Genci'ye bakılırsa Hatemi, eski Sovyetler Birliği'ni reforme etmeye niyetlendiği söylenen ama yerini Leonid Brejnev'e bırakmak zorunda kalan Nikita Kruşçev'e de benzetilebilirdi.

Bütün bu tartışmalarla ilgili olarak söylenmesi gereken çok şey var. Öncelikle, baştan bu tür benzetmelere çok kızan muhafazakârların, özellikle Meclis seçimlerini kaybettikten sonra bunlara, özellikle Gorbaçov benzetmesine reformcuları sıkıştırma aracı olarak epey rağbet ettiklerini hatırlatmak gerek. Örneğin, artık açıkça muhafazakârlardan yana tavır koymaya başlayan Hamaney'in Temmuz-Ağustos 2000'deki birkaç konuşmasında ABD'nin İran'ı yıkmak için "eski SSCB ve Gorbaçov taktiğine dayanan bir komplo uyguladığı, ancak bunun İslâmî İran'da geçerli olmayacağı, bunun önlenmesi gerektiği" şeklindeki sözleri bu çevrelerde alkışlanıyor. Bu aleni sıkıştırma taktiğine başvuran muhafazakârlar reformculara, "Sizin uyguladığınız politikalar SSCB'yi yıkan Batı'ya siyasî ve kültürel açılma programının aynısı; sizin Hatemi'niz de Gorbaçov'un tıpkısı. Rejimi yıkacaksınız, vazgeçin bu sevdadan" diyorlar. Bu propaganda tutar mı tutmaz mı bilinmez ama reformcuların da kendilerini, SSCB'yi Gorbaçov değil de ondan önceki yöneticilerin uyguladığı yanlış politikaların yıktığı şeklinde savunma yaptıkları biliniyor.

Hamaney'in tercihi, reform hareketinin ve İran'ın geleceğinde en önemli etkenlerden biri olacak.

Bu benzetmeler belli anlamda işlevsel olmakla birlikte, iki rejimin örgütlenişi arasındaki temel farklılıkları gözardı ettiği için yanıltıcı olabilirler. Baskıcı oluşları ve çığır açan devrimlerle kurulmalarının dışında bu iki rejimi birbirine benzeten pek fazla bir şey olduğu söylenemez.[1] SSCB'dekinin aksine İran'da devleti parti kontrol etmiyor, aksine parti ya da partiler devlet kontrolünde. En azından rejimin konsolidasyonu bu şe-

1 Bunun en büyük istisnasının Dinî Liderin çeşitli kurum ve kuruluşlara ve örgütlere atadığı temsilciler ile SSCB'de çeşitli kurumlara atanan parti gibi gibi çarpıcı bir benzerlik olduğu söylenebilir.

kilde gerçekleşti ve Hatemi'ye kadar da böyle geldi. SSCB rejimi partiyi ilahlaştırırken, "klasik" müesses İran nizamı bütün partilerin yanı sıra kendi partisini de yok etti.

Ayrıca SSCB'de Stalin ana ideoloji olan Bolşevizm içindeki bütün klik ve fraksiyonları yok edip siyaset ve hattâ "dünya" sahnesinden silerek rejimi konsolide etti. İran rejiminin ana ideolojisi Humeynicilik içindeki farklı görüşlerse varlıklarını bütün baskı ve yok etme girişimlerine rağmen korudular. Örneğin sol-Humeynicilik 1997 Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve 2000 Meclis seçimleri ile iktidara güçlü bir geri dönüş yaptı.

Gorbaçov benzetmelerinin Hatemi'ye uymadığı yer işte tam da burasıdır. Niyeti ne olursa olsun Gorbaçov, halkın bu yolda pek bir ilgi ve arzusu olmamasına rağmen, bütün dinamizmini kaybetmiş bir partinin zoraki aldığı kararla, rejimi düzeltmeye çalıştı. Halbuki İran'da, aslında toplumun yaşadığı bir değişim ve dönüşüm, toplumla daha yakın bağları olan bir siyaset sınıfı aracılığıyla, belki de onun üzerinden rejime taşındı. Zaten Hatemi'nin bütün sıkıntısı da buradan kaynaklanıyor. O alabildiğine temkinli bir şekilde gidişatın rayından çıkmaması, çıkarılmaması, değişimin durdurulmasına ve geri dönülmesine zemin hazırlanmaması için didiniyor. Halbuki değişimi bir an önce isteyen, onu bunun için zorlayan ve nihayet değişimin güvencesi olan da yine onu seçmiş olan halktır.

Hatemi'nin temkinliliği

Zaten destekçilerinin önemli bir bölümü Hatemi'nin temkininden pek hoşnut değil. Onlara göre Cumhurbaşkanı devlet içi tartışma ve iktidar mücadelelerinde haddinden fazla ihtiyatlı yaklaşıyor; toplumun kendisine verdiği yüzde 70 oya uygun tavırlar sergilemiyor.

Bu tür eleştiriler daha çok, mevcut rejimin İslâmî karakterine muhalif olup Hatemi'yi "ehven-i şer" olarak desteklemiş kesimlerden geliyor. Nitekim Hatemi'nin İslâmî rejimin bir

ürünü olduğu ve onun bekasını istediği gerçeğiyle seçimlerden kısa süre sonra yüzleşen bu kesim "hayal kırıklığı"na uğradığını itiraf etmeye başladı.

Çok geniş bir iç ve dış desteğe sahip olmasına rağmen Hatemi'nin işinin kolay olmadığı herkes tarafından kabul ediliyor. Hatemi'ye destek veren kesimler onun hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi, hukuk devletinin tesisi vaadlerine gönülden inanıyorlar. Fakat devrimle birlikte gündelik hayata getirilmiş olan yasak ve sınırların kaldırılmasının çok zor olduğunda; örneğin örtünme zorunluluğunun kaldırılmasının neredeyse bir karşı devrim anlamına geleceğinde hemen hemen bütün İranlılar hemfikir.

Reformcular İran'da neredeyse bir küfür gibi kullanılan "laik, liberal, Batıcı" sıfatlarıyla damgalanmamak ve daha önemlisi bir iç savaş ihtimaline çanak tutmamak için ağır ağır ve dikkatli bir yol izlenmesinden yanalar. Bu stratejiye bağlı kalan Hatemi'nin üç yıl içindeki bütün provokasyon girişimlerini nasıl kendi lehine çevirmeyi ve her saldırıdan nasıl daha da güçlenerek çıkmayı başardığını kitabın bundan önceki bölümlerinde tasvir etmeye çalıştık.

Rafsancani'nin seçimi

Hatemi ne kadar başarılı olduysa Rafsancani'nin de o kadar başarısız olduğu söylenebilir. Fakat kendisi için yeni ve zor bir dönem başlayan Rafsancani'nin, rejim içinde elinde tuttuğu mevkiler sayesinde (Düzenin Yararını Teşhis Heyeti Başkanı, Dinî Lideri seçmek ve görevden alma yetkisine sahip Uzmanlar Meclisi Başkan Yardımcılığı gibi) hâlâ güç sahibi olduğu, aldığı ağır yaradan dolayı belki şimdi daha tehlikeli hale geldiği de unutulmamalı.

Onun hesabı, muhafazakârların desteğiyle milletvekili seçilip Meclis Başkanı olduktan sonra iki kanat arasında, ayrıca Hamaney ile Hatemi arasında vazgeçilmez bir köprü rolü üstlenmekti. Halbuki seçimlere girmeyip, tarafsız kalsa bu rolü daha iyi oynayabilir, böylece taraflar arasındaki muhtemel ça-

tışmaları uzlaşmacı kanallara akıtıp kontrol altına alabilir, pazarlık konusundaki maharetini sergileyebilir, kısacası yeni oluşacak dengeler denkleminde, daha etkili ve daha güçlü bir konum elde edebilirdi.

Ancak, seçim sonrası gelişmeler[2] muhafazakârların asla bu mücadeleyi bırakmaya niyetleri olmadığını kanıtlıyor. Dolayısıyla iki kanat arasındaki mücadelenin ülkedeki istikrarı önemli ölçüde tehlikeye sokacak, belki de yok edecek bir noktaya ulaşma riski de giderek artıyor.

Böylesi bir atmosferde, artık milletvekilliğinden de istifa etmiş olan Rafsancani'nin, o meşhur manevra kabiliyetini hâlâ muhafaza etmesi ve daha önemlisi, yeni siyaset dalgasını anlayabilmesi durumunda, reformcu kanada yeniden yaklaşmayı seçmesi, çok az da olsa, ihtimal dahilindedir. Böylelikle reformcuların işi daha da kolaylaşacaktır. Meclis seçimlerinden sonraki 6 ayda yaşanan gelişmelerde aldığı tavırla, özellikle basma yönelik baskı kampanyasına açıkça destek vermesi, bu ihtimalin pek yüksek olmadığına işaret ediyor.

Kuşkusuz Rafsancani, geçmişi seçtiği için, geçmişte kalmaya mahkûmdur. Ama onun son kararını vermesinde elbette, halen Hatemi hükümeti içindeki Yeniden Onarım Partisi'nin daha reformcu kanadını oluşturan, aralarında Ataullah Mohacerani'nin de bulunduğu bakanlar ve bürokratlarla Kerbasçi'nin alacağı tavır da etkili olacaktır. Fakat Mohacerani ve özellikle gazetesi kapatılan Kerbasçi büyük ihtimalle reformdan yana tavır alacak ve Yeniden Onarım Partisi içindeki Rafsancani yanlısı muhafazakârları tasfiye yoluna gitmeyi tercih edecek gibi görünüyorlar.

---

2 12 reformcu milletvekilinin muhafazakâr Anayasayı Koruyucular Konseyi tarafından iptal edilmesi, bu iptaller yüzünden, en az 5 kasaba ve ilde, yolların öfkeli taraftarlarca trafiğe kapatılması ve güvenlik güçleriyle çatışmaları gibi kargaşalar; halkın kişilerin özel yaşamlarına müdahale eden Besiclere karşı sabrının artık taşmaya başladığının işaretlerini veren olaylar; Devrim Muhafızları'nın hâlâ reformcu basına yönelik, dozu artan tehditleri; reformcu aydınların yurtdışında verdiği konferanslarda meydana gelen olayları fırsat bilip başlatılan provokasyonlar vb. ve en önemlisi Haccariyan suikastinin gösterdiği gibi.

Hatemi, adaylığından itibaren İranlılara özgürlüklerin genişletilmesi ve hukuk devleti vaadetti.

Reformculuğun üç tarzı

İran'da bundan böyle nelerin yaşanabileceğine gelince: Öncelikle, "yeni anayasa", "demokrasi", "sekülarizm", "yabancı sermaye", "özelleştirme", "ABD ile ilişkileri iyileştirme", "düşünce ve ifade özgürlüğü", "kadın hakları", "özel televizyon", "kültürel hayattaki kısıtlamalar" gibi konular şartlar ne olursa olsun, şu ya da bu biçimde tartışılacağa benziyor.

Ülkenin en yüksek otoritesi Ayetullah Ali Hameney muhafazakârlara daha yakın olarak biliniyor. Bu, son dönemdeki gelişmelerde aldığı tavırla iyice açığa çıktı. Anayasayı Koruyucular Konseyi, Devrim Muhafızları ve devlet radyo ve televizyonu gibi önemli kurumlar da seçimin mağluplarının denetiminde. Bununla birlikte reformcular, bu tartışmaları yeni dönemde daha çok kendi aralarında yapacağa benziyorlar. Çünkü reformcu kanat sanıldığı gibi tek parça değil, tam bir koalisyon. Örneğin devrime ve Ayetullah Humeyni'ye bakış konusunda üç eğilim dikkat çekiyor:

TABLO 2
İRAN'DA SEÇİMLER VE REFERANDUMLAR (1979 - 2000)*

Seçim ya de referandum	Tarih	Seçmen	Katılan	%
Islâmî Cumhuriyet Referandumu	30-31 Mart 79	20789268	20439908	98.31
Anayasayı Hazırlamak için 1. Uzmanlar Meclisi	03 Ağustos 79	20809268	10723788	51.53
Anayasa Referandumu	03 Aralık 79	21189268	15690142	74.05
Cumhurbaşkanlığı (1.)	25 Ocak 80	21594831	14152907	65.54
Meclis (1.)	15 Mart 80	21675931	10871645	50.16
Cumhurbaşkanlığı (2.)	24 Temmuz 81	22435659	14532869	64.78
Cumhurbaşkanlığı (3.)	02 Ekim 81	22635659	16737381	73.94
Uzmanlar Meclisi (1.)	10 Aralık 82	23277871	18140985	77.93
Meclis (2.)	15 Nisan 84	25192317	15822071	62.81
Cumhurbaşkanlığı (4.)	16 Ağustos 85	26195690	14238587	54.36
Meclis (3.)	08 Nisan 88	28591442	16714281	58.46
Cumhurbaşkanlığı (5.)	28 Temmuz 89	29295070	16452677	56.16
Düzeltilen Anayasa için Referandum	28 Temmuz 89	29295070	16428976	56.08
Uzmanlar Meclisi (2.)	08 Ekim 90	31280084	11602613	37.09
Meclis (4.)	10 Nisan 92	31534338	18767042	59.51
Cumhurbaşkanlığı (6.)	11 Haziran 93	31976127	16796787	52.53
Meclis (5.7	09 Mart 96	32491334	24717088	76.07
Cumhurbaşkanlığı (7.)	23 Mayıs 97	33000000	29076070	88.11
Uzmanlar Seçimi (3.)	23 Ekim 98	38550597	17741492	46.02
Yerel Seçimler (1.)	26 Şubat 99	37261000	24000000	64.41
Meclis (6.)	18 Şubat 2000	38728000	26826025	69.26

(*) Kaynaklar: *Resalet Gazetesi*, 29 Mayıs 1997; *Iran Yearbook*, 1996, *Iran News*, 25 Ekim 1998, *Zen*, 21 Ekim 1998, *Anadolu Ajansı* bültenleri. Ancak buradaki resmi rakamların dışında, özellikle sondan önceki üç Meclis seçimlerinde katılım oranının dikkat çekici oranda düşük olduğu belirtiliyor. Bu iddialara göre, katılım oranı 1988 meclis seçimlerinde % 44, 1992 seçimlerinde % 41 ve 1996 seçimlerinde % 56 oldu.

1) Devrimciler: Seyyid Hadi Hameney ve Lübnan Hizbullahının kurucusu Ali Ekber Muhteşemi gibi reformcu kanadın önemli isimleri, devrimcilik ve İslâmcılık konusunda çok radikaller. Bunların, "devrimden sapma" olarak algılanabilecek değişimlere karşı çıkmaları, hattâ muhafazakârlarla işbirliğine gitmeleri bile beklenebilir.

2) Orta yolcular: Hareketin beyin takımı ve ünlü isimlerinin çoğu bu sınıfa giriyor. Bunlara göre Humeyni de demokrasi istiyordu. Bu kesimler siyasî olarak liberal, ekonomik olarak devletçi ve dış ilişkiler konusunda bağımsızlıkçı gibi görünüyorlar. Fakat en önemli özellikleri dünyayı çok yakından takip etmeleri, görüşlerinde esnek olabilmeleri. Ve İslâmî demokrasi konusunda ciddi olmaları.

3) Dönüşümcüler: Hareketin kitle tabanını, İslâm devrimini ve onun değerlerini pek fazla önemsemeyen kişiler oluşturuyor. Başta gençler ve kadınlar olmak üzere bu kesim toplumsal ve kültürel hayatta bir an önce köklü değişimler ve dünyayla bütünleşme istiyor.

Batı (ve tabii ki Türk) medyası ısrarla bu son grubu öne çıkarıp İran'daki hareketi neredeyse bir "karşı devrim" olarak göstermeye çalışıyor. Halbuki şu anda harekete damgasını ılımlılar basıyor. Bu kitapta birçok kere altı çizilerek tekrarlandığı gibi, ılımlılar, yeni bir rejim kurmak değil İslâmî rejimi, onu demokratikleştirerek kurtarmak istiyorlar. Yani 2001 Mayıs ayında yapılacak seçimlerde ikinci ve son kez cumhurbaşkanlığı için aday olduğunu açıklayan Hatemi'nin Mihail Gorbaçov'a benzetilmesi zaten sorunlu olsa da, en önemlisi, onun gibi başarısız olacağına dair şu anda bir işaret yok.

Dinî Lider Hamaney'in Basın Yasası ile ilgili olarak Meclise doğrudan müdahalesi[3] her ne kadar dengeyi muhafazakârlardan yana döndürmüş görünse de, kitap boyunca sürekli işaret etmeye çalıştığımız bir noktanın, rejimin özündeki bir çelişki-

3 Bakınız 9. Bölüm: Reform hareketinin can damarı: Basın.

nin gün gibi açığa çıkmasına neden oldu: Rejimin halkçı niteliği ile İslâmî niteliği arasındaki yıllardır kör-topal idare edilen gerilimden söz ediyoruz.

Humeyni gibi devrimin lideri ve rejimin kurucusu bir şahsiyet, bütün karizmasına rağmen, 1980'li yıllarda sadece bir tek kez benzer bir müdahalede bulunmuş; onda bile "yine de karar Meclisindir" diyerek son sözü Meclis'e bırakmıştı. Humeyni bile Meclis karşısında böyle temkinli davranmışken, onun gibi karizmatik olmadığı gibi birçok açık itirazla karşılaşan Hamaney, böylesine kesin bir müdahale yolunu seçerek kendi konumunu daha da tartışılır hale getirmiş oldu. Hameney'in kendisini riske atarak böyle bir müdahalede bulunmuş olması muhafazakârların kendilerine güvenlerini iyice kaybettiklerini ve paniğe kapıldıklarını da gösteriyor.[4]

4 Abbas Abdi ile söyleşi: *Bahar*, 3 Ağustos 2000, s.10.

DEVRİMDEN BUGÜNE İRAN KRONOLOJİSİ*

1978

9 Ocak: Bir gazetede Humeyni'yi küçük düşürücü bir makalenin yayımlanmasını protesto için Kum'da gösteriler. Polisin müdahalesi ve bazı göstericilerin ölmesi.

18 Şubat: Tebriz'de Kum'da ölenlerin 40. günü yas törenleri için gösteri ve küçük çaplı ayaklanmalar.

8 Eylül: Kanlı Cuma. Tahran'da düzenlenen gösterilere polis ve askerin müdahalesi sonucu onlarca göstericinin ölmesi.

30 Ekim: Aralarında Büyük Ayetullah Hüseyin Ali Montazeri ve Mahmud Talegani'nin de bulunduğu bazı siyasî mahkûmların serbest bırakılması.

4 Kasım: Tahran'da lise ve üniversite öğrencilerinin gösterilerinin kanla bastırılması.

5 Kasım: General Ezheri'nin askeri hükümet kurması.

1979

9 Ocak: General Ezheri'nin hükümetinin düşmesi. Yerine Şahpur Bahtiyar'ın başbakan atanması.

16 Ocak: Şah Rıza Pehlevi'nin İran'dan kaçışı.

1 Şubat: Ayetullah Humeyni'nin sürgünden İran'a dönüşü.

5 Şubat: Humeyni'nin geçici hükümet başbakanı olarak İran Özgürlük Hareketi (İÖH) lideri Mehdi Bazergan'ı ataması.

11 Şubat: Ordunun teslim olması ve İran İslâm Devrimi'nin zafere ulaşması.

18 Şubat: Cumhuri İslâmî Partisi'nin kuruluşu.

1 Nisan: "Şahlık mı İslâmî cumhuriyet mi" referandumunun yapılışı ve resmi rakamlara göre yüzde 99.5 ile İslâm rejiminin tercih edilişi.

2 Mayıs: Devrim Konseyi Başkanı Ayetullah Mutaharri'nin Furkan grubu tarafından öldürülmesi.

(*) 1995'ten itibaren basında yaşanan gelişmeler, "Basın Kronolojisi" bölümünde verildiği için bu bölümde tekrarlanmamıştır.

19 Ağustos: İran İslâm Cumhuriyeti Anayasası'nı yazmak için ilk Uzmanlar Meclisi'nin toplanması.

4 Kasım: İmamın Yolundaki Öğrenciler tarafından ABD'nin Tahran Büyükelçiliği'nin işgali ve 50 görevlinin rehin alınması. Geçici hükümetin istifası.

2 Aralık: Anayasa taslağının referandumla onaylanması.

1980

25 Ocak: İlk cumhurbaşkanlığı seçimi ve Ebulhasan Beni Sadr'ın kazanması.

13 Mart: Devrimden sonraki 1. Meclis seçimleri.

9 Nisan: ABD ile ikili ilişkilerin kesilmesi.

10 Mayıs: Üniversitelerde kültürel devrimin başlaması. Bunun sonucu olarak bütün üniversite ve yüksek öğrenim kurumları iki yıl süreyle kapalı kaldı.

22 Eylül: Irak'ın İran'a saldırması ile 8 yıllık İran-Irak savaşının başlaması.

31 Aralık: 444 günden sonra ABD'nin Tahran Büyükelçiliği işgalinin bitmesi ve rehinelerin serbest bırakılması.

1981

22 Haziran: Meclis'in aldığı aynı yönde bir karar üzerine Humeyni'nin Beni Sadr'ı Cumhurbaşkanlığı görevinden uzaklaştırması.

28 Haziran: Cumhuri İslâmî Partisi karargâhına konan büyük bir bombanın patlaması sonucu Ayetullah Beheşti ve birçok milletvekilinin de aralarında bulunduğu 70 siyasetçinin ölmesi. Saldırının sorumluluğunu Halkın Mücahitleri örgütü üstlendi.

24 Temmuz: 2. Cumhurbaşkanlığı seçimi. Muhammed Ali Recai'nin cumhurbaşkanı seçilmesi.

30 Ağustos: Recai ve başbakan Hüccetülislâm Bahonar'ın Başbakanlık Ofisi'nde Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi toplantısı sırasında meydana gelen bir patlama sonucu ölmesi. Sorumluluğu Halkın Mücahitleri üstlendi.

1 Eylül: Ayetullah Mehdevi Keni'nin geçici hükümet kurması.

20 Ekim: 3. Cumhurbaşkanlığı seçimi. Hüccetülislâm Ali Hamaney'in cumhurbaşkanı seçilmesi.

10 Kasım: Cumhurbaşkanı Hamaney'in Mir Hüseyin Musavi'yi başbakanlığa ataması.

1982

15 Eylül: Eski Radyo Televizyon Kurumu Başkam Sadık Kutubzade'nin, darbe planlama ve yönetme suçundan idam edilmesi.

1983

12 Şubat: Sovyet yanlısı Komünist Partisi Tudeh'in kapatılması ve üst düzey yöneticilerinin tamamının tutuklanması.

2 Mayıs: Tudeh'in yasadışı ilan edilmesi.

14 Temmuz: Ayetullah Humeyni'ye bir kişi ya da konseyi halef olarak seçecek Uzmanlar Meclisi'nin toplanması.

1984

15 Nisan: 2. Meclis seçimleri.

1985

16 Ağustos: 4. Cumhurbaşkanlığı seçimleri. Hamancy'in 4 yıllığına ikinci kez cumhurbaşkanı seçilmesi.

16 Ekim: Cumhurbaşkanı Hamaney'in ikinci kez Musavi'yi başbakan ataması.

16-19 Kasım: İkinci Uzmanlar Meclis'inin Ayetullah Montazeri'yi Humeyni'nin halefi olarak seçmesi.

1986

8 Ekim: İran İslâm Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımının başlaması.

27 Ekim: Iran-Konrta skandalındaki gizli silah alışverişi için Tahran'a gelen zamanın ABD Başkanı Reagan'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı ve beraberindeki heyeti kaçıran Mehdi Haşimi ve adamlarının tutuklanması. 1979'da Devrim Muhafızları içinde Kurtuluş Hareketi Birimi'ni kuran Haşimi, birliği dağıtıldıktan sonra, Ayetullah Montazeri'nin Kum'daki bürosunun himayesi altında çalışmalarına devam etti. Montazeri'nin büro başkanı Mehdi Haşimi'nin kardeşiydi.

1987

2 Haziran: Cumhurbaşkanı Hamaney ve Meclis Başkanı Rafsancani, Humeyni'nin de iznini alarak merkez kurul üyesi oldukları Cumhuri İslâmî Partisi'nin faaliyetlerine son verdiler.

16 Haziran: Humeyni, Ruhaniyet Özel Mahkemesi'nin kurulması emrini verdi. Mahkemenin ilk görevi Mehdi Haşimi'yi yargılamaktı.

31 Temmuz: Hac sırasında gösteri yapan İranlılarla Suudi polisinin arasında çıkan çatışmalar sonucu 400'ü İranlı hacı olmak üzere 615 kişi öldü.

1 Ağustos: Suudi Arabistan ve Kuveyt'in Tahran Büyükelçilikleri basıldı. Bir Suudi diplomat duvardan atılarak öldürüldü

27 Eylül: Mehdi Haşimi ve iki arkadaşı idam edildi.

10 Ekim: Amerikan helikopterleri ve İran Devrim Muhafızları'na ait hücümbotlar arasında çatışma çıktı. Üç hücümbot battı.

1988

7 Ocak: Humeyni cumhurbaşkanı Hamaney'e gönderdiği sert kaleme alınmış bir mektupta, "veliyi fakih" ilkesinin İslâm cumhuriyetinin herşeyin üstündeki ilkesi olduğunu bildirdi.

6 Şubat: Humeyni, Meclis ile Anayasayı Koruyucular Konseyi arasında bazı yasalar konusundaki anlaşmazlığı çözmek için Düzenin Yararını Teşhis Heyeti'ni atadı.

3 Mart: Irak Savaşı sırasında başkent Tahran'a ilk kez Irak uzun menzilli füzeleri düştü.

20 Mart: Ulema içinde uzun süredir devam eden anlaşmazlık sonucu, Tahran Militan Din adamları Topluluğu'ndan (CRM-sağ) ayrılan bir grup din adamı

Tahran Militan Din adamları Birliği'ni (MRM-sol) kurdu. Yeni kurulan birlik içinde Humeyni'nin bürosunda çalışan bazı din adamları, zamanın içişleri, kültür bakanları bulunuyordu. Birliğin başkanı olarak Hüccetülislâm Mehdi Kerrubi seçildi.

8 Nisan: 3. Meclis seçimleri. Çoğunluğu yeni kurulan radikal Tahran Militan Din adamları Birliği'nin adayları kazandı.

30 Mayıs: Rafsancani 9. kez üstüste Meclis başkanı seçildi.

4 Haziran: Humeyni, Rafsancani'yi Silahlı Kuvvetler Başkomutan Vekili olarak atadı.

18 Temmuz: İran'ın BM Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı ateşkes kararını kabul ettiğini açıklaması.

20 Ağustos: Ateşkesin başlaması ile 8 yıllık İran-Irak savaşının sona ermesi.

11 Eylül: Humeyni bir fetva yayınlayarak, müzik aletleri alım satımı ve satranç oynamayı serbest bıraktı. Fetva dinî çevrelerde geniş bir tartışma başlattı ve modern fıkıh yorumu konusunda bir başlangıç olarak kabul edildi.

1989

11 Şubat: Humeyni'nin halefi Ayetullah Montazeri yaptığı sert bir konuşmada devrimin yenilgileri ve geri çekilmelerinden bahsetti. Muhaliflere yapılan uygulamaları, ağır sansürü ve devrime bağlı kişilerin resmi görevlerden uzaklaştırılmasını eleştirdi. İran'ın, başkalarının tavsiyelerini dikkate almadığı için Irak'a yenildiğini söyledi.

14 Şubat: Humeyni Salman Rüşdi hakkında ölüm fetvasını yayınladı.

18 Şubat: Cumhurbaşkanı Hamaney, Müslümanlardan özür dilemesi halinde Rüşdi'nin affedilebileceğini ima etti.

21 Şubat: Humeyni, fetvasını teyid etti ve en mümin Müslüman haline bile gelse Rüşdi'nin öldürülmesi gerektiğini ilan etti.

27-28 Şubat: Ayetullah Montazeri, Humeyni'nin kendisine yazdığı ve o tarihte yayınlanmamış bir mektuba cevap olarak, Humeyni'nin halefliğinden istifa ettiğini bildirdi. Humeyni istifayı kabul etti. Montazeri'nin resmi dairelerdeki portreleri kaldırıldı.

24 Nisan: Humeyni anayasanın değiştirilmesini isteyen bir fetva yayınladı.

4 Haziran: Oğlu Ahmed Humeyni, radyodan sabah saat 07'de babası Ayetullah Humeyni'nin öldüğünü açıkladı.

Aynı gün, Ayetullah Ali Hamaney, Uzmanlar Meclisi tarafından yeni Dinî Lider seçildi. Toplantıya katılan 74 kişiden 60'ı Hamaney için oy kullandı.

6 Haziran: Humeyni'nin cenazesi kaldırıldı.

28 Temmuz: Cumhurbaşkanlığı seçimi ve Anayasa'nın değiştirilmesi referandumu yapıldı.

30 Temmuz: Rafsancani'nin oyların yüzde 94.51'ini alarak cumhurbaşkanı seçildiği, anayasa değişikliğinin kabul edildiği açıklandı.

8 Ağustos: Rafsancani'den boşalan Meclis başkanlığına Mehdu Kerrubi seçildi.

19 Ağustos: Rafsancani'nin sunduğu 22 kişilik hükümet, İslâm cumhuriyeti tarihinde ilk kez fire vermeden Meclis'ten güvenoyu aldı.

22 Eylül: Dinî Lider Hamaney, Rafsancani'nin Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığı Vekilliğinden istifasını kabul etti.

6 Ekim: Hamaney, Düzenin Yararının Teşhis Heyeti'ne, çoğunluğu muhafazakâr olan yeni üyeler atadı.

20 Kasım: Dinî Lider Hamaney, yayınladığı bir emirle, düzenli ordunun görevinin ülkenin sınırlarını, Devrim Muhafızlarının ise devrim ve İslâmî rejimini korumak olduğunu bildirdi.

1990

9 Ocak: Meclis İslâmî İran'ın ilk 5 yıllık kalkınma planını kabul etti.

17 Ocak: Yeni Besic (gönüllüler) komutam Dinî Lider Hamaney'in besiç güçlerinin iç güvenlik konusunda Devrim Muhafızları'nın yerini almasını emrettiğini açıkladı.

21 Mart: Rafsancani, yurtdışında yayaşan İranlıları yargılanma korkusu olmadan ülkeye dönüp yeniden ulusal onarım çalışmasına katılmaya çağırdı.

19 Mayıs: Aralarında geçici hükümetin başbakanı Mehdi Bazergan ve bazı eski bakan, milletvekili ve emekli generallerin de olduğu 90 önde gelen şahsiyetin imzaladığı Rafsancani'ye gönderilen mektup geniş tartışmalara yolaçtı.

13 Haziran: Açık mektubun yayınlanmasının ardından, Tahran Devrim Mahkemesi, "Özgürlük ve İran Ulusunun Egemenliğini Savunma Birliği" adlı "yasadışı" örgütün bazı elemanlarının tutuklanması için emir verdi.

21 Haziran: İran'ın kuzeybatısında meydana gelen şiddetli deprem nedeniyle en az 50 bin kişi öldü.

30 Ağustos: Merce-i Taklit (Büyük Ayetullah) Maraşi Necefi öldü.

10 Eylül: İran İslâm Devrimi'nden ve iki ülke arasındaki 8 yıllık sonra ilk kez bir üst düzey Iraklı yetkili, Dışişleri Bakanı Tarık Aziz bir günlük ziyaret için Tahran'a geldi.

27 Eylül: İran ve İngiltere Rüşdi fetvası nedeniyle kesilen diplomatik ilişkilerini yeniden kuracaklarını açıkladılar.

7 Ekim: Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin Uzmanlar Meclisi için başvuran bazı MRM'den solcu adayları reddetmesi üzerine, bazı milletvekilleri Meclis oturumunu boykot etti ve İran İslâm Cumhuriyeti Meclisi ilk kez yeterli çoğunluk sağlanamadığı için toplanamadı. Dinî Lider Hamaney ve zamanın Yargı Erki Başkanı Ayetullah Yezdi sert tepki gösterdi.

8 Ekim: Uzmanlar Meclisi seçimini Rafsancani yanlısı muhafazakârlar kazandı.

15 Ekim: İran ve Irak karşılıklı olarak büyükelçilik açtılar.

24 Ekim: İran televizyonu bir haberinde, Tahran, Kum, Kereç, Tebriz, Kerman, Arak, Meşhed, Bahtaran ve Hamedan illerinin nüfuslarının son 10 yıl içinde ikiye katlandığını duyurdu.

28 Ekim: Salman Rüşdi krizi nedeniyle karşılıklı kapatılan İngiltere'nin Tahran Büyükelçiliği ve İran'ın Londra Büyükelçiliği 1,5 yıl aradan sonra tekrar açıldı.

14 Kasım: İran Dışişleri Bakam Ali Ekber Velayeti Bağdat'a iki günlük bir ziyaret yaptı.

1991

1 Nisan: Polis, jandarma ve İslâm devrimi sırasında kurulan devrim komiteleri, "güvenlik güçleri" adı altında tek bir güç olarak birleştirildi.

29 Nisan: Rafsancani 4 günlük bir ziyaret için Ankara'ya geldi. Bu devrimden sonra bir İran Cumhurbaşkanı'mn ilk Türkiye ziyaretiydi.

12 Mayıs: Hamaney safra kesesi ameliyatı geçirdi.

23 Haziran: Üç yıl aradan sonra İranlı hacılar ilk kez hacca gittiler.

27 Eylül: Hamaney Ortadoğu Barış Konferansı'm kınadı.

28 Aralık: Cumhurbaşkanı Rafsancani, Şehla Habibi'yi kadın işleri danışmanı olarak atadı. İlk kez bir kadın bu kadar üst düzey bir resmi göreve getirilmiş oldu.

1992

30 Mart: Anayasayı Koruyucular Konseyi 4. Meclis seçimleri için başvuran 3 bin 150 adaydan 1.100'ünün adaylığını reddetti. Adaylığı reddedilen radikaller arasında Meclis Başkanı Kerrubi, eski İçişleri Bakanı Ali Ekber Muhteşemi ve radikal-sol kanada bağlı birçok milletvekili de vardı.

10 Nisan: 4. Meclis seçimleri yapıldı. Meclis çoğunluğunu muhafazakârlar oluşturdu.

23 Mayıs: İran, devrimin başından kabul ettiği milli marşını değiştirdi ve 59. saniyelik yeni milli marş ilk kez televizyondan yayınlandı.

28 Mayıs: 4. Meclis ilk oturumunu yaptı. Yeni Meclisin 162 üyesi yeni isimlerden oluşuyordu. 94 milletvekili ikinci ve 3. kez ve sadece 12 kişi 4. kez milletvekili seçildi.

3. Meclis'te 113 olan din adamı sayısı 4. Mecliste 49'a düştü.

29 Mayıs: Meşhed kentinde evlerinden zorla atılmak istenen gecekonducular kent merkezinde büyük protesto gösterileri yaptı.

4 Haziran: Meclis başkanlığına Hüccetülislâm Ali Ekber Natık Nuri seçildi. Natık Nuri, 4. ve 5. Meclis dönemlerinin tamamında Meclis başkanlığına seçildi.

16 Temmuz: Kültür Bakanı Hüccetülislâm Muhammed Hatemi, muhafazakâr Meclis çoğunluğunun ağır baskıları nedeniyle görevinden istifa etti. Rafsancani, muhafazakâr siyasetçilerden Ali Laricani'yi Kültür Bakanı atadı.

19 Temmuz: Anayasayı Koruyucular Konseyi 3. dönem çalışmalarına başladı.

8 Eylül: İran jetleri iki Türk savaş uçağını İran'ın batısındaki bir hava üssüne mecburi inişe zorladı.

17 Eylül: İran Kürdistanı Demokrat Partisi Genel Sekreteri Sadık Şerefkendi, 2 arkadaşı ve bir tercüman, Berlin'de Mikonos adlı Yunan restoranında silahlı saldırıda öldürüldü. Daha sonra "Mikonos Davası" olarak ünlenen yargılama sonunda, Alman mahkemesi 10 Nisan 1997'de açıkladığı kararı ile bir İranlı ve bir Lübnanlı sanığa ömür boyu hapis, 2 Lübnanlıya 5-11 yıl arasında hapis cezası verdi.

Mahkeme kararında öldürme emrini aralarında Dinî Lider ve zamanın Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin de bulunduğu üst düzey yetkililerin verdiğinin belirtilmesi üzerine Almanya ve Avrupa Birliği arasındaki en büyük krizlerden biri yaşandı ve AB ülkeleri ve İran karşılıklı olarak elçilerini geri çektiler.

1993

Ocak: Cumhurbaşkanı Rafsancani, ABD ile ikili ilişki kurmanın "ABD'nin iyi niyetli olduğunu göstermesine bağlı olduğunu" söyledi.

2 Nisan: Anayasa Koruyucular Konseyi üyesi Ayetullah İmami Kaşani, "yönetimimiz küfürle Allahın hükümeti arasında bir geçiş (dönemi) yönetimidir. Mehdi gelene kadar küfüre karşı İslâm'ı savunma yolumuzdur. Bunun için görülebilecek aksaklık ve eksiklikler anlayışla karşılanmalıdır" dedi.

4 Nisan: Meclis Başkanı Natık Nuri, İran'ın Salman Rüşdi'yi öldürmek için kimseyi görevlendirmediğini söyledi. Bu İran yönetiminin, Salman Rüşdi konusundan kendini uzaklaştırma konusundaki eğiliminin en üst düzey bir yetkili tarafından dile getirildiği ilk örnek oldu.

Mayıs: Meclis, aile planlamasını öngören bir yasa tasarısını kabul etti.

11 Haziran: 6. Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Rafsancani yüzde 63.1'le (10.593.344 oyla) kazandı. En yakın rakibi Ahmed Tevekkuli yüzde 23.3 (3.176.165 oy) aldı.

İçişleri Bakanı Abdullah Nuri, kayıtlı 29 milyon seçmenin yüzde 55'inin seçime katıldığını açıkladı.

5 Temmuz: Rafsancani'nin Türkiye ziyareti.

Ağustos: Düzenin Yararını Teşhis Heyeti taşımacılığın özelleştirilmesini öngören kanun tasarısını onayladı.

Hükümet kadınların yargı kurumlarında üst düzey makamlara getirilebilmesini sağlayan bir kanun tasarısını kabul etti.

Ekim: İstihbarat Bakanı Ali Fallahiyan Almanya'ya bir ziyaret yaptı.

28 Kasım: Kadınların üniversitelerde bütün dallarda eğitim görmesi serbest bırakıldı.

29 Kasım: Sağlık Bakanı yardımcısı Hüseyin Melikafzali, İran'da 5 bin AIDS'li olduğunu, ilk AIDS vakasına 1987'de rastlandığını açıkladı.

9 Aralık: Merce-i Taklit Seyid Muhammed Rıza Golpaygani öldü.

Aralık: Türkiye ve İran terörizmle mücadelede işbirliği anlaşması imzaladı.

1994

24 Ocak: Sadece kadın personelin çalıştığı ve sadece kadınlara hizmet veren ilk cinsiyet ayrımcı hastane olan Tahran'daki "Necmiye Hastanesi" hizmete açıldı.

28 Ocak: Türk savaş uçakları PKK'nın İran sınırının 10 km yakınındaki Zeli kampına düzenledikleri hava saldırısı sırasında İran topraklarındaki 10 köyü bombaladı. 9 kişi öldü, 19 kişi yaralandı. Türkiye bunun için 19 Eylül 1997'de İran'a tazminat ödedi.

1 Şubat: Sıstan-Belucistan eyaletinin başkenti Zahedan'da rejim aleyhtarı gösteriler yapıldı, polis araçları ateşe verildi. İran bayrakları yakıldı.

Aynı gün, devrim yıldönümü törenleri için Humeyni'nin türbesinde konuşma yapan Cumhurbaşkanı Rafsancani'ye kalabalık içinden 3-4 el ateş edildi. Olayın Rafsancani'ye yönelik bir suikast olduğu açıklanırken, olay yerinde derhal yakalanan ve yargılama sonunda idama mahkûm edilen sanığı daha sonra Rafsancani affetti.

13 Şubat: Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin kardeşi Muhammed Haşimi'nin 13 yıldır devam ettiği İran Radyo Televizyon Kurumu başkanlığına Dinî Lider Hamaney, muhafazakârların önde gelenlerinden zamanın İrşad Bakanı Ali Laricani'yi atadı. Rafsancani de onun yerine başka bir muhafazakâr politikacı olan Mustafa Mirselim'i Kültür Bakanı olarak atadı.

Nisan: Moskova'dan Tahran'a gelen bir İran yolcu uçağı, Karabağ üzerinde Ermenilerin attığı bir füzenin isabeti sonucu düştü. 32 kişi öldü.

19 Mayıs: Merkez Bankası Başkanı Hüseyin Adili, bir ay önce Meclis Başkanı Natık Nuri'nin 30 milyar olarak açıkladığı dış borç miktarının 18 milyar olduğunu söyledi.

20 Haziran: 8. İmam Hz. Rıza'nın Meşhed kentindeki türbesine konan bombanın patlaması sonucu 28 kişi öldü. Bombacı olarak aranan ve Halkın Mücahitleri üyesi olduğu iddia edilen Mehdi Nahvi 1 Ağustos'ta Tahran'da yakalandı, 2 Ağustos'ta hastanede öldü.

25-27 Temmuz: Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in İran ziyareti.

Sağlık Bakanlığı İran nüfus artış oranının yüzde 2.3'den yüzde 1.8'e düştüğünü açıkladı.

4-6 Ağustos: Eyalet olma isteği reddedilen Gazvin ilinde binlerce kişi güvenlik güçleri ile çatıştı. 4 kişi öldü, 50 kişi yaralandı. Gazvin daha sonraki tarihlerde eyalet yapıldı.

8 Ağustos: Dışişlerinde çalışan ve en hassas yabancı toplantılara giren bir çevirmenin casusluk suçundan yakalandığı resmi haber ajansı İRNA tarafından doğrulandı.

Ekim: 134 yazar ve aydın, dönemin Cumhurbaşkanı Rafsancani'ye açık bir mektup yazarak, yazarlara daha fazla özgürlük verilmesini, düşünce ve ifade özgürlüğünün önündeki engellerin kaldırılmasını istedi.

7 Kasım: Halkın Mücahitleri'nin Tahran'da koyduğu bombalar patladı. 2 kişi öldü.

17 Kasım: Mazendaran'da üç zina suçlusu taşlanarak (recm) öldürüldü.

29 Kasım: Merce-i Taklit Muhammed Ali Araki öldü.

6 Aralık: Tahran'daki Evin Hapishanesi'nin kötü ünlü müdürü ve İran Hapishaneler Kurumu Başkanı Laciverdi, halen hapishanelerde 100 bin 481 tutuklu ve hükümlü bulunduğunu; bunların yüzde 53'ünün uyuşturucu ile bağlantılı suçlardan yattığını, siyasî suçluların oranının ise binde 2 olduğunu söyledi.

1995

20 Ocak: Mehdi Bazergan tedavi için gittiği Paris'te öldü.

17 Mart: Humeyni'nin küçük oğlu Hüccetülislâm Ahmed Humeyni, 50 yaşında kalp krizinden öldü. Ahmed Humeyni'nin ölümünden itibaren ortaya atılan "kuşkulu şekilde öldüğü" iddiaları, 5 yıl sonra 2000 yılının mart ayında reformcu basında ilk kez açıkça dile getirildi.

4 Nisan: Tahran'ın yoksul banliyölerinden Robatkerim ve İslâmşehr'de, 21 Mart'ta yürürlüğe giren petrol ürünleri zammı ve su sıkıntısının yarattığı küçük çaplı bir isyan kanla bastırıldı. En az 10 kişi öldü. Tahran'm aralarında Save'nin de bulunduğu yoksul banliyöleri bu tarihlerden itibaren hemen her yıl benzer yoksul protestolarına sahne oldu.

22 Nisan: Uydu anten kullanımını yasaklayan kanun yürürlüğe girdi.

16 Mayıs: Peyam-ı Danişcu adlı gazetenin yayıncıları olan öğrenciler İslâmî Öğrenci ve Mezunlar Derneği'nden ihraç edildi. Bu ihraç, İslâmcı öğrenci hareketi içinde "Teberzedi grubu" diye bilinen daha radikal ve ülke içi siyasî kanatlardan bağımsız küçük bir grubun doğmasının başlangıcı oldu.

1 Haziran: Meclis Başkam Natık Nuri, New York Times'a verdiği demeçte, "Rüşdi'nin eceliyle ölmesi en iyi çözüm" dedi.

11 Haziran: Gazeteler Dinî Lider Hamaney'in eniştesi olan Şeyh Ali Tehrani'nin Mayıs ayında İran-Irak sınırındaki bir İran sınır karakoluna teslim olduğunu bildirdiler. Tahrani '80'li yılların başlarında Humeyni ile anlaşmazlığa düşerek Irak'a kaçmış ve savaş boyunca Irak'tan rejim aleyhtarı propaganda ve ağır eleştiriler yapmıştı.

1 Temmuz: CRM Genel Sekreteri Ayetullah Mehdevi Keni, bu görevten istifa etti. Yerine, 1999'da tekrar aynı göreve gelinceye kadar, kimse atanmadı.

22 Ağustos: Peyam-ı Danişcu dergisinin ortaya çıkarılmasında büyük payı olduğu İran tarihinin en büyük yolsuzluk davasının baş sanığı idam, rejimin en güçlü ekonomik kurumu olan Mustazafan ve Canbazan Vakfı'nm başkanı Muhsin Refikdost'un kardeşi ve iki numaralı sanık Murtaza Refikdost ile Saredat-ı İran Bankası'nın yolsuzluğa karışan şube müdürü ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı.

10 Ekim: Abdulkerim Suruş, Tahran Üniversitesi'ndeki Mevlana konulu konferansı, Ensar-ı Hizbullah'ın konferans salonunu basması nedeniyle başlamadan bitti. Suruş'a saldıran Hizbullahçılar gözlüğünü kırdılar ve Suruş salondan kaçırılmak zorunda kaldı. Suruş'a daha önce de İsfahan Üniversitesi'nde vereceği bir konferans sırasında saldırı düzenlenmişti.

1996

18 Ocak: 16 üst düzey yetkili, daha sonra Kargozaran-ı Sazendegi Partisi haline gelecek grubun ilk bildirisini yayınladı ve Meclisi hükümetle koordinasyon eksikliği içinde olmakla suçladı. İlk başta 16'lar (G-16), daha sonra 6'lar (G-6) grubu olarak bilinen kişiler 10 bakan, 4 Cumhurbaşkanı yardımcısı ile Tahran Belediye Başkanı Gulamhüseyin Kerbasçi ve İran Merkez Bankası Başkanı Muhsin Nurbahş'dan oluşuyordu.

21 Ocak: 150 milletvekili 16'lar bildirisini eleştirdi ve Meclisi rencide ettiklerini belirterek, imzacıların Meclis'den özür dilemesini istedi.

23 Ocak: İran Meclisi, ABD'nin İran karşıtı faaliyetlerini engellemek ve ABD aleyhine faaliyetleri desteklemek için 16 milyon dolarlık bir bütçe ayrılmasını kararlaştırdı. Bir ay önce de ABD İran karşıtı faaliyetler için 20 milyon dolarlık bir bütçe ayırmıştı.

27 Ocak: İran Dinî Lideri Hamaney, 16'lar grubunun yayınladığı bildirinin Meclise hakaret anlamına gelmeyeceğini belirterek, 16'lara siyaset izni vermiş oldu.

16 Şubat: Türkiye'nin Tahran büyükelçiliği önünde yapılan gösteride Atatürk maketi yakıldı

8 Mart: 270 üyeli Meclis için 5. Dönem milletvekili seçimlerinin ilk turu yapıldı.

6 Mayıs: Ensar-i Hizbullah, "Hint Hediyesi" filminin İslâm'a ve ahlâka aykırı olduğunu ileri sürerek, filmin gösterimde olduğu Tahran'daki Kudüs sinemasını

bastı. Hamile bir kadın merdivenden düşerek yaralandı.

11 Nisan: Devrim Muhafızları Komutanı Tuğgeneral Muhsin Rızai, seçimlerin 2. turu öncesinde Besic komutanlarına yaptığı konuşmada, Rafsancani yanlısı G-6 grubunu kastederek, "İslâm devriminin kaderinin liberallerle siyasî ve kültürel mücadeleye bağlı olduğunu" söyledi.

8 Mayıs: *Öğrencinin Sesi* gazetesi yazı işleri müdürü Hişmetullah Teberzedi Şehit Beheşti Üniversitesi'nde yapacağı konuşma sırasında dövüldü.

9 Mayıs: Hint Hediyesi filmi gösterimden kaldırıldı.

Suruş, Rafsancani'ye kendisine ve aydınlara yönelik baskıları eleştiren ünlü mektubunu gönderdi. Mektup 15 Mayıs'ta *Asr-ı Ma* dergisinde yayınlandı.

15 Mayıs: Romancı bayan Gazale Alizade, kuzeydeki ormanlarda kendini asarak intihar etti. En ünlü romanı "İdrislerin Evi" olan Alizade göğüs kanseri idi.

16 Mayıs: Şerif Teknik Üniversitesi'nden 500 öğrenci, Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı ve İçişleri Bakanlığı'na bir mektup göndererek, bakanlık ve güvenlik güçlerini Ensar-i Hizbullah'a karşı pasif davranmakla suçladılar.

19 Mayıs: Dinî Lider Hamaney, üniversitelerin daha fazla İslâmîleştirilmesini istedi ve Besiclerle inançlı öğrencilerin "duygularını rencide eden", İslâmî rejime karşı mücadele eden öğretim üyelerinin yerine Müslüman öğretim üyeleri atanmasını istedi.

Bu tarihte İran'daki 1.200.000 üniversite öğrencisinin 530 bini özel paralı Azad Üniversitesi'nde kayıtlıydı.

13 Mayıs: İran-Türkmenistan arasındaki Sarah-Tecen demiryolu açıldı. Demirel açılış için iki günlük (12-13 Mayıs) Meşhed ziyaretini yaptı.

1 Haziran: 5. Meclis açıldı.

5 Haziran: Tahran'da Çitkar Parkı'nda kadınların bisiklete binmesi "İyiliği Emredip Kötülükten Sakındırma" Genel Karargâhı tarafından yasaklandı. Mayıs'ın başında Ensar-i Hizbullah parktaki özel kadın bisiklet parkını basarak, bisiklet süren kadınları ve park bekçilerini dövmüştü.

8 Haziran: Urumiye kentinde biri kadın iki kişi halkın gözleri önünde taşlanarak öldürüldü (recm).

11 Haziran: Silahlı Kuvvetler Yargı Kurumu Başkanı Hüccetülislâm Ali Yunusi, Türkiye hesabına casusluk yapan bir kişinin Urumiye'de tutuklandığını ve suçunu itiraf ettiğini söyledi.

12 Haziran: Tahran Milletvekili Abdullah Nuri, "dinî şiddet İslâmî ilke ve değerlere yönelik büyük bir tehlikedir. Eğer toplumda din ve İslâm adına şiddete başvurulursa, bu hareket İslâm ve İslâmî kültüre ciddi zarar verir. Halkın dinden uzaklaşmasına yol açar" dedi.

19 Haziran: ABD, Nisan 1995'de uygulamaya başladığı İran'a yönelik ekonomik yaptırımları sertleştirme kararını açıkladı. Yeni karara göre, İran enerji sektörüne 40 milyon dolardan fazla yatırım yapan şirketlere ABD ekonomik ambargo uygulayacak.

26 Haziran: İki Türk helikopterinin İran-Irak sınırı yakınlarında İran topraklarını bombalaması sonucu 6 kişi öldü, 15 kişi yaralandı.

27 Haziran: Türkiye'nin Urumiye Başkonsolosluğuna İranlı Kürt göstericiler saldırdı.

10 Temmuz: Meclis'te resmen iki ayrı grup oluşturulduğu bildirildi. Liberal sağ G-6 ile sol kanat ulema örgütü MRM'ye yakın milletvekillerinin kurduğu Hizbullah Birliği'nin grup başkanı olarak eski İçişleri Bakanı Abdullah Nuri seçildi.

Muhafazakâr CRM'ye bağlı milletvekilleri ise Hizbullah Fraksiyonu adıyla ikinci grubu kurdu.

10-12 Ağustos: Başbakan Necmettin Erbakan, ilk yurtdışı ziyareti olarak Tahran'a gitti ve iki ülke arasında 20 milyon dolarlık doğal gaz anlaşmasını imzaladı.

24 Eylül: Devrimden sonra kapatılan bağımsız İran Yazarlar Birliği'ni yeniden kurmak için faaliyet gösteren 13 yazar, bir evde toplantı halindeyken gözaltına alındı ve bir saat sonra serbest bırakıldı. Bu yazarlardan ikisi daha sonra 1998'de seri cinayetlere kurban gitti.

16 Ekim: Uzun süredir siyasî faaliyetlerine ara vermiş olan sol kanat ulemanın örgütü MRM Genel Sekreteri Hüccetülislâm Mehdi Kerrubi, yeniden faaliyet kararı aldıklarını açıkladı. Bir gün önce MRM, G-6 ile birlikte eski başbakan Mir Hüseyin Musavi'yi Cumhurbaşkanı adayı gösterdi. Musavi 27 Ekim'de yaptığı açıklama ile adaylığı kabul etmediğini bildirdi, gerekçe göstermedi.

4 Aralık: Kermanşah ilindeki Şafii Camii'nin imamının kuşkulu biçimde ölü olarak bulunmasının ardından Kürtlerin yaşadığı Kermanşah ve Pave'de çıkan olaylar, Devrim Muhafızları tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı.

19-22 Aralık: İran Cumhurbaşkanı Rafsancani, Türkiye'ye 4 günlük bir resmi ziyaret yaptı.

1997

29 Ocak: Muhammed Hatemi, Cumhurbaşkanı adayı olduğunu resmen açıkladı.

7 Şubat: 22 milletvekilliği için Meclis ara seçimleri yapıldı.

Mart: Sincan gösterileri nedeniyle çıkan kriz sonucunda Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Osman Korütürk (6 Mart) ve Urumiye Başkonsolosu Ufuk Özsancak (6 Mart) ile İran'ın Ankara Büyükelçisi Muhammed Rıza Bageri, İstanbul Başkonsolosu Muhammed Raşid ve Erzurum Başkansolosu Said Zare, karşılıklı geri gönderildi.

14 Mart: Meşhed'de bir askeri uçağın düşmesi sonucu uçaktaki 78'i asker 88 kişinin tamamı öldü.

10 Nisan: Ünlü Mikonos kararı açıklandı. Aynı gün İran Bonn Büyükelçisini görüşmelerde bulunmak üzere geri çağırdı. Daha sonra tırmanan kriz sonucunda AB üyesi ülkelerin büyükelçileri Tahran'ı terk etti.

13 Nisan: G-6 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hatemi'yi desteklediğini resmen açıkladı.

23 Mayıs: 7. Cumhurbaşkanlığı seçimlerini, geçerli 28.835.095 oyun % 69,63'ünü (20.078.187) alan reformcuların adayı Muhammed Hatemi kazandı.

En yakın rakibi muhafazakârların adayı Meclis Başkanı Natık Nuri % 25.11 (7.242.859) oy aldı.

1 Haziran: Natık Nuri Meclis Başkanlığına tekrar seçildi.

14 Haziran: Cumhurbaşkanı Rafsancani D-8 zirvesi için iki günlük Türkiye ziyareti yaptı.

4 Ağustos: Hatemi cumhurbaşkanlığını devraldı.

9 Eylül: Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde muhafazakâr adayı destekleyen 16 yıllık Devrim Muhafızları Komutanı Tümgeneral Muhsin Rızai istifa etti.

Düzenin Yararını Teşhis Heyeti Başkanı olan eski Cumhurbaşkanı Rafsancani, aynı gün Rızai'yi heyetin genel sekreterliğine atadı.

4 Kasım: Eski ABD Büyükelçiliği önünde yapılan "Kudüs Günü" kutlamaları sırasında, Cumhurbaşkanı Hatemi'yi destekleyen öğrencilerle Ensar-i Hizbullah grubu arasında çatışma çıktı. Bu seçimlerden sonra reformcu gruplarla muhafazakârlar arasında çıkan ilk sıcak çatışma oldu.

13 Kasım: AB üyesi ülkelerin büyükelçilerinden 11'i tekrar Tahran'a döndü.

14 Kasım: Merce-i taklit Montazeri, Dinî Lider Hamaney'i ağır bir şekilde eleştiren ünlü konuşmasını yaptı.

19 Kasım: Konuşma sonrası çıkan olaylarda Montazeri'nin Kum'daki evine saldırılar.

21 Kasım: Montazeri'nin konuşmasına karşı Hamaney'i desteklemek için ülke çapında gösteriler yapıldı.

22 Kasım: Almanya ve Fransa Büyükelçileri de Tahran'a döndü.

29 Kasım: İran Milli Futbol takımının Avusturalya ile 2-2 berabere kalarak 1998 Dünya Kupası Finalleri'ne katılmaya hak kazanması üzerine başkent Tahran'da halk sokaklara dökülerek, kadın erkek beraber sabahlara kadar eğlendi. Polis ve Besicler, zaman zaman, geçerli giyinme ve davranış kurallarının oldukça dışında olan sahnelere müdahale etmedi. Ertesi gün muhafazakâr *Cumhuri İslâmî* gazetesi, gösteriler sırasında "ahlâksız ve İslâm'a aykırı sahneler yaşandığını" yazdı.

8-10 Aralık: Cumhurbaşkanı Demirel İKÖ zirvesi için Tahran'a gitti.

9 Aralık: Demirel Tahran'da Hatemi ile görüştü.

14 Aralık: İran Özgürlük Hareketi (İÖH) lideri İbrahim Yezdi tutuklandı. 25 Aralık'ta serbest bırakıldı.

25 Aralık: 4 kadın hukukçu, Rey Aile Mahkemesi'ne yargıç olarak atandı. Böylece İran İslâm cumhuriyetinde ilk kez kadınlar yargıç oldu.

28 Aralık: Hatemi ilk yurtdışı ziyareti için iki günlüğüne Türkmenistan'a gitti.

29 Aralık: Türkmen doğalgazını İran'a taşıması öngörülen Türkmenistan-İran doğalgaz boru hattı açıldı.

30 Aralık: Eski Ağır Sanayi Bakanı Behzad Nebevi, bir demecinde ilk kez sağ-muhafazakâr kanattan "ülke içi tehlike" diye söz etti.

1998

8 Ocak: Cumhurbaşkanı Hatemi CNN televizyonuna verdiği tarihi demeçte, iki ülke halkı arasında diyalog önerdi, ancak ABD ile siyasî ilişki kurmaya ihtiyaç duymadıklarını söyledi.

22 Ocak: Mehdi Bazergan'ın ölüm yıldönümü için Tahran'da düzenlenen törene Ensar-i Hizbullah grubu saldırdı ve İran Özgürlük Hareketi lideri İbrahim Yezdi saldırganların elinden polis tarafından küçük sıyrıklarla kurtarıldı. İran'ın diğer şehirlerinde düzenlenen Bazergan'ı anma törenleri de saldırıya uğradı.

17 Şubat: ABD serbest güreş milli takımı, uluslararası bir turnuvaya katılmak için Tahran'a geldi. Böylece devrimden sonra ilk kez bir ABD takımı İran'a girmiş oldu.

4 Nisan: Tahran Belediye Başkanı Gulamhüseyin Kerbasçi yolsuzluk suçlamasıyla tutuklandı. Kerbasçi 10 gün sonra cumhurbaşkanı Hatemi'nin isteği üzerine Dinî Lider Hamaney'in emriyle serbest bırakıldı.

19 Mayıs: İslâm devriminden sonra ilk kez iki kadın yargıç, temyiz mahkemesinde raportör yargıç olarak atandılar.

23 Mayıs: Cumhurbaşkanı Hatemi, seçilişinin 1. yıldönümünde Tahran Üniversitesi'nde öğrencilere hitaben yaptığı konuşmada, "vaadlerime bağlıyım, yavaşlayabiliriz, ama durmayacağız" dedi. Öğrenciler ilk kez açıkça bu toplantıda muhafazakâr Yargı Erki Başkanı'nın istifasını isteyen sloganların yanı sıra, muhafazakârların kontrolündeki radyo televizyon kurumu, Meclis ve güvenlik kuvvetleri aleyhine sloganlar attılar.

25 Mayıs: Ensar-i Hizbullah grubu Cumhurbaşkanı Hatemi yanlısı öğrencilerin düzenlediği mitinge saldırdı. Çatışmada yaralananlar olurken, miting tamamlanamadan dağıldı.

2 Haziran: Halkın Mücahitleri'nin Tahran Devrim Mahkemesi binasına koyduğu bombanın patlaması sonucu 3 kişi öldü, 40 kadar kişi yaralandı. Örgüt, aynı gece Tahran Devrim Muhafızları karargâhına da bir saldırı düzenledi.

4 Haziran: Hameney Humeyni'nin ölüm yıldönümü törenlerinde hastalığı nedeniyle 10 dakikadan fazla konuşamadı ve konuşmasını kısa kesmek zorunda kaldı.

6 Haziran: Dinî Liderin hastalığının önemli olmadığı açıklandı.

7 Haziran: Tahran Belediye Başkanı Kerbasçi, hakkında açılan yolsuzluk davasının ilk duruşmasında, davanın "siyasî rakiplerinin intikam almak istemesinin bir sonucu" olduğunu ileri sürerek, bütün suçlamaları reddetti.

21 Haziran: İçişleri Bakanı Abdullah Nuri, Meclis tarafından gensoru ile düşürüldü.

İran futbol milli takımının dünya şampiyonasında ABD milli takımını 2-1 yenmesi üzerine gece sokaklara dökülen Tahranlılar sabahlara kadar, hiçbir polis müdahalesi olmadan kadın erkek birarada eğlendiler.

22 Temmuz: İran'ın orta menzilli bir füze denediği bildirildi.

23 Temmuz: Kerbasçi, yolsuzluk, rüşvet ve zimmetine para geçirmek suçlarından 5 yıl hapis, 20 yıl resmi görevlerden uzaklaştırılma ve ağır para cezasına çarptırıldı.

25 Temmuz: Savunma Bakanı Oramiral Ali Şamkani, 1.300 kilometre menzilli Şahab-3 füzesini başarıyla denediklerini açıkladı.

31 Temmuz: ABD'nin Tahran Büyükelçiliği'ni işgal eden radikal öğrencilerden, *Selam* gazetesi yayın kurulu üyesi ve şimdinin önde gelen reformcu siyasetçilerinden biri olan Abbas Abdi, 18 yıl sonra, elçilikte rehin tutulan görevlilerden Barry Rosen ile Paris'te görüştü.

8 Ağustos: Taliban Mezar-ı Şerif'i ele geçirdi ve İran Konsolosluğu'nu bastı. 10 Eylül'de kaybolan 8 İranlı diplomat ve bir İRNA muhabirinin öldürüldüğü açıklandı.

23 Ağustos: Evin Hapishanesi'nin kötü ünlü eski müdürü Esadullah Laceverdi, Tahran'da Halkın Mücahitleri militanlarınca vurularak öldürüldü. Suikast sırasında Laciverdi'nin kardeşi ve yoldan geçen bir kişi de öldü. İki suikastçi daha sonra ölü olarak ele geçirildi.

4 Eylül: Kültür Bakanı Ataullah Mohacerani ve eski İçişleri Bakanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı Abdullah Nuri, Tahran Üniversitesi'nde kılınan cuma namazından sonra bir grup aşırı muhafazakâr militanın saldırısına uğradı.

10 Eylül: Taliban'ın İranlı diplomatları öldürdüğünün açıklanması üzerine İran Afganistan sınırına 200 bin asker yığdı.

13 Eylül: Güçsüzler ve Gaziler Vakfı (Bonyad-ı Mustazafan ve Canbazan) Başkanı Muhsin Refikdost, uzaktan bürosuna ateş açılarak düzenlendiği iddia edilen bir suikastten yara almadan kurtuldu.

20 Eylül: Hatemi BM Genel Kurulu'na katılmak için New York'a gitti. 21 Eylül'de genel kurulda konuştu.

24 Eylül: İran ve İngiltere dışişleri bakanları, diplomatik ilişkilerinin düzeyini büyükelçilik düzeyine çıkaracaklarını açıkladılar.

23 Ekim: Uzmanlar Meclisi 3. dönem seçimleri. Hatemi yanlısı kişilerin çoğunun adaylığı reddedildiği için, muhafazakârlar Uzmanlar Meclisi'ndeki çoğunluklarını korudular.

21 Kasım: Aralarında ABD'li işadamlarının da bulunduğu 13 kişilik bir turist kafilesinin otobüsüne Tahran'da saldırı düzenlendi. Kafile, Tahran'ı planlanandan erken zamanda terk etti. Muhafazakâr gazetelerin, grubun turist değil, casus olduğu iddiaları Dışişleri Bakanlığınca yalanlandı. Saldırıyı İslâm Fedaileri adlı yasadışı bir örgüt üstlendi.

22 Kasım: Milliyetçi İran Millet Partisi'nin lideri Daryuş Furuhar ve eşi Pervane İskenderi evlerinde bıçaklanarak öldürüldü. Bu, İran'da daha sonra "seri cinayetler" olarak anılacak bir dizi siyasî cinayetin başlangıcı oldu.

25 Kasım: Kendisinden 19 Kasım'dan bu yana haber alınamayan *Iran-ı Ferda* dergisi yazarlarından Mecid Şerif'in ölüsü morgda bulundu.

7 Aralık: Tahran'daki Şerif Üniversitesi'nde öğrencilerle bir toplantıya katılan Cumhurbaşkanı Hatemi, "üniversite susmalı diyenler karşı devrimcidir" dedi ve herşeyin kanun çerçevesinde yapılması gerektiğini belirterek, bütün grupları şiddete başvurmaktan kaçınmaya çağırdı.

9 Aralık: 3 Aralık'ta kaybolduğu bildirilen yazar Muhammed Muhtari'nin boğularak öldürülmüş cesedi bulundu.

12 Aralık: 7 Aralık'ta kaybolan yazar ve çevirmen Muhammed Cafer Puyende'nin cesedi boğulmuş olarak bulundu. Aynı gün 50 yazar ve sanatçı, cumhurbaşkanı Hatemi'ye açık bir mektup göndererek, faili meçhul cinayetlerin sorumlularının bulunmasını ve yazarların can güvenliklerinin sağlanmasını istediler. Dinî Lider ve bütün üst düzey yetkililer cinayetleri kınadı. Hatemi İçişleri Bakanı'na yazarların korunmasını emretti. Cinayetler ülke içinde ve uluslararası planda büyük tepkilere yolaçtı.

13 Aralık: Muhafazakâr çevreler cinayetlerin, İran'ın dış düşmanlarının işi olduğunu ileri sürerken İçişleri Bakan Yardımcısı Mustafa Taczade, cinayetlerin hedefinin Hatemi hükümeti olduğunu söyledi.

16 Aralık: Bir grup İranlı yazar Dinî Lider Hamaney'e açık bir mektup göndererek, katillerin bulunmasını istedi.

21 Aralık: Faili meçhul cinayetlerin sorumluluğunu İslâm Fedaileri adlı bir örgüt üstlendi ve başka cinayetler işleyeceği tehdidinde bulundu.

1999

5 Ocak: İran İstihbarat Bakanlığı, geçen yıl kasım ve aralık aylarında işlenen seri cinayetleri, kendi başlarına hareket eden "yoldan çıkmış" elemanlarından oluşan bir grubun işlediğini ve bu kişilerin tutuklandığını açıkladı.

Tahran Adliyesi Başkanı Hüccetülislâm Ali Razini, bombalı bir suikastten ağır yaralı olarak kurtuldu. Bir kişinin öldüğü, 4 kişinin yaralandığı suikasti, aşırı dinci "Mehdeviyet" örgütünün gerçekleştirdiği açıklandı.

14 Ocak: Mohacerani ve Abdullah Nuri'ye saldıranlardan 3 kişi, 6 aydan 2 yıla kadar hapis ve kırbaç cezalarına çarptırıldılar.

19 Ocak: İsfahan Cuma İmamı Ayetullah Celaleddin Tahiri, cuma namazı sırasında aşırı muhafazakâr bir grubun kendisine düzenlediği saldırıdan yara almadan kurtuldu.

21 Ocak: Mehdi Bazergan'ın ölüm yıldönümü için Tahran'da düzenlenen anma törenine aşırı muhafazakârların saldırması sonucu çatışma çıktı.

9 Şubat: Seri cinayetleri bakanlığının elemanlarının işlediğinin açıklanmasının ardından gelen baskılar üzerine, İstihbarat Bakanı Hüccetülislâm Gurbanali Dorri Necefabadi istifa etti.

Hatemi yanlısı Mücadeleci Din adamları Birliği'nin Genel Sekreteri Hüccetülislâm Mehdi Kerrubi, Hatemi'nin ve Necefabadi'nin de katıldığı bir toplantının yapıldığı camiden çıkarken, muhafazakârların saldırısına uğradı, ancak yara almadan kurtuldu.

11 Şubat: İran Dinî Liderinin kardeşi ve *Cihan-ı İslâm* gazetesinin sahibi Hüccetülislâm Hadi Hamaney, Kum'da bir camide yaptığı konuşma sırasında, aşırı muhafazakârların saldırısına uğradı ve başından yaralandı.

15 Şubat: Seri cinayetlerle ilgili yeni şüphelilerin gözaltına alındığı açıklandı.

17 Şubat: Hatemi, Hüccetülislâm Ali Yunusi'yi İstihbarat Bakanlığı'na atadı.

20 Şubat: Alman işadamı Helmuth Hofer'in idam cezası Yargıtay tarafından bozuldu. Hofer'in yeniden yargılanması kararlaştırıldı.

26 Şubat: İlk kez yapılan Belediye Meclisi seçimlerinden Hatemi yanlısı reformcular ezici bir zaferle çıktılar.

4 Mart: İran İslâm Devrimi'nden sonra kapatılan ve geçen yıl iki üyesi seri cinayetlere kurban giden bağımsız "İran Yazarlar Birliği" 17 yıl aradan sonra yeniden resmen faaliyete geçti.

9 Mart: Hatemi, üç günlük resmi bir ziyaret için İtalya'ya gitti. Bu, İslâm Devrimi'nden sonra bir İran Cumhurbaşkanı'nın ilk Avrupa gezisi oldu.

6 Nisan: Yargıtay, eski Tahran Belediye Başkanı Gulamhüseyin Kerbasçi'nin 2 yıl hapis ve 10 yıl devlet memuriyetinden men cezasını onaylayarak kesinleştirdi.

10 Nisan: İran Genelkurmay Başkan Yardımcısı Tuğgeneral Ali Seyyad Şirazi, bir kişi tarafından düzenlenen suikastte vurularak öldürüldü. Suikastin sorumluluğunu Halkın Mücahitleri örgütü üstlendi.

Alman işadamı Hofer kefaletle serbest bırakıldı.

21 Nisan: Hüccetülislâm Muhsin Kediver, yalan yaymak, kamuoyunda kargaşa yaratmak ve rejim aleyhine propaganda yapmak suçlarından 1,5 yıl hapis cezasına çarptırıldı.

1 Mayıs: Kültür ve İslâmî İrşad Bakanı Ataullah Mohacerani hakkında verilen güvensizlik önergesi, Meclis'te yapılan oylamada reddedildi.

2 Mayıs: Salman Rüşdi aleyhindeki ölüm fetvası nedeniyle 1989'da kesilen ve 27 Eylül 1990'da tekrar kurulan İran-İngiltere diplomatik ilişkileri, büyükelçilik düzeyine çıkarıldı.

6 Mayıs: Eski Tahran Belediye Başkanı Gulamhüseyin Kerbasçi, hakkında verilen 2 yıl hapis cezasını çekmek üzere Evin Hapishanesi'ne kondu.

13 Mayıs: Hatemi, Suriye, Katar ve Suudi Arabistan'ı kapsayan ilk Ortadoğu gezisine çıktı.

23 Mayıs: Hatemi'nin seçilmesinin 2. yıldönümü nedeniyle öğrencilerin Tahran'da düzenlediği gösteriye muhafazakâr Ensar-i Hizbullah grubu saldırdı. Onlarca öğrenci yaralandı.

1 Haziran: Tahran Belediye Meclisi, Tahran Belediye Başkanlığı'na Murtaza Alviri'yi seçti.

9 Haziran: İran, İsrail ve ABD lehine casusluk yaptıkları iddiasıyla, şubat-mart aylarında Şiraz kentinde İran vatandaşı 13 Yahudinin tutuklandığını açıkladı.

13 Haziran: 5 İtalyan teknisyen, uyuşturucu kaçakçıları tarafından kaçırıldı. İtalyanlar yapılan pazarlıklar sonucu 19 Haziran'da serbest bırakıldı.

20 Haziran: Seri cinayetler dosyasının baş sanığı eski istihbarat bakan yardımcısı Said İmami'nin hapishane hamamında tüy dökücü ilaç içerek intihar ettiği açıklandı.

Aynı açıklamada, İran Askeri Mahkeme Savcısı Hüccetülislâm Muhammed Niyazi, ilk kez, seri cinayet sanıklarından aralarında Said İmami'nin de bulunduğu dördünün adını açıkladı.

21 Haziran: Genelkurmay Başkan Yardımcısı Seyyad Şirazi'yi öldürenler yakalandı. Bir suikastçi çatışmada öldü.

8 Temmuz: Cumhurbaşkanı Hatemi'yi destekleyen kanadın önemli gazetelerinden Selam kapatıldı. Meclis basını kısıtlayan kanun tasarısını kabul etti.

Aynı akşam *Selam* gazetesinin kapatılması ve Meclis'in basını kısıtlayan kanun tasarısını kabul etmesini protesto eden öğrencilere polis ve muhafazakâr militanlar saldırdı. Gece yarısından sonda Tahran Üniversitesi Öğrenci Yurdu'na polis ve muhafazakâr militanlar tarafından saldırı düzenlendi. Saldırıda yurtta misafir olarak bulunan bir asker ölürken, onlarca öğrenci yaralandı.

9 Temmuz: Tahran Üniversitesi Yurdu'ndaki çatışmalar ve gerginlik akşama kadar devam etti.

10-11 Temmuz: Yurt baskınını protesto için Tahran Üniversitesi'nde düzenlenen büyük öğrenci gösterileri sırasında öğrencilerle küçük muhafazakâr gruplar ve polis arasında zaman zaman çatışmalar çıktı. Öğrenci protestoları büyüyerek devam etti.

12-13 Temmuz: Gösteriler Tahran Üniversitesi sınırlarını aşarak, başkent Tahran'ın çeşitli kesimlerine yayıldı ve değişik gruplarla polis ve Besic grupları arasında yer yer çatışmalar yaşandı. Bazı organize grupların banka şubeleri ve otobüsleri yaktığı, çevredeki bina ve dükkanları tahrip ettiği gözlendi. Öğrenciler daha sonra bu grupların provakasyon amacıyla saldırılar yapan öğrenci olmayan kişilerden oluştuğunu ileri sürdü. İran İslâm Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana yaşadığı en büyük protesto gösterileri olarak nitelenen olaylarda yüzlerce kişi yaralanır, binlerce kişi gözaltına alınırken, kaç kişinin öldüğü kesin olarak belirlenemedi. Basında daha sonra çıkan haberlerde en az üç kişinin öldüğü belirtildi.

14 Temmuz: Rejimin düzenlediği büyük karşı gösteri ile karışıklıklar sona erdi ve güvenlik kuvvetleri ve Besicler kentte kontrolü tamamen sağladı.

19 Temmuz: Gösterilerle ilgili olarak Manuçehr Muhammedi ve Gulamrıza Mohacer'in "baş kışkırtıcılar olarak" tutuklandığı açıklandı. Daha sonra bu iki kişinin itirafları televizyondan yayınlandı.

20 Temmuz: İran Devrim Muhafızları'nın 24 üst düzey komutanı Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'ye muhtıra gibi bir mektup göndererek, gelişmeler karşısında önlem almaması durumunda daha fazla sessiz kalamayacaklarını bildirdi. Mektup ilk kez bugün muhafazakâr gazetelerde yayınlandı.

24 Temmuz: Devrim Muhafızları Komutanı Tuğgeneral Rahim Safavi, Devrim Muhafızı komutanlarının Cumhurbaşkanına gönderdiği mektubu yayınlayan gazeteleri eleştirdi ve "Cumhurbaşkanına bağlı" olduklarını açıkladı.

26 Temmuz: Tahran'da son olaylarla ilgili tutuklamaların devam ettiği, tutuklananlar arasında Panlranist Parti, Millet Partisi ve Milli Cephe gibi grupların üyelerinin olduğu bildirildi.

27 Temmuz: Hatemi yurt gezisi için gittiği Hamedan'da yaptığı konuşmada, Temmuz olaylarını, kendisinin işbaşına gelmesiyle ortaya çıkan temel sloganları yok etmeyi amaçlayan bir "senaryo ve oyun" olarak niteledi.

1 Ağustos: Alman işadamı Helmuth Hofer tekrar tutuklandı.

14 Ağustos: Hamaney, reformcuların sert eleştirilerine uğrayan muhafazakâr kanadın önde gelen liderlerinden Yargı Erki Başkanı Ayeullah Muhammed Yezdi'nin yerine Ayetullah Mahmud Haşimi Şahrudi'yi atadı. Yezdi'yi ise, yine stratejik bir organ olan Anayasayı Koruyucular Konseyi üyeliğine atadı.

Üç İspanyol, bir İtalyan ve bir İranlı turist, Kerman kentinde uyuşturucu kaçakçıları tarafından kaçırıldı.

15 Ağustos: İran Ulusal Güvenlik Yüksek Kurulu'nun Temmuz olaylarını araştırmak için kurduğu özel soruşturma komisyonu, yaptığı ilk açıklamada, Tahran Üniversitesi Yurdu'nun basılmasından güvenlik yetkilileri ve "bilinen sivil baskı gruplarının" sorumlu olduğunu bildirdi.

26 Ağustos: Temmuz olaylarında sorumlu bulunan ve hakkında soruşturma açılan Tahran Polis Müdürü görevden alındı.

31 Ağustos: Uyuşturucu kaçakçıları tarafından kaçırılan turistler serbest bırakıldı.

2 Eylül: Tahran Devrim Mahkemesi Başkanı Hüccetülislâm Gulamhüseyin Rehberpur, *Cumhuri Islâmî* gazetesine, Temmuz olaylarına karışan dört kişinin idam cezasına çarptırıldığını açıkladı. Mehrdad Sohrabi, Ahmed Batibi, Abbas Deldar ve Ekber Muhammedi adlı öğrencilerin idam cezaları daha sonra Hamaney tarafından 15 yıl hapis cezasına çevrildi.

6 Eylül: Meşhed kentindeki İmam Rıza Türbesi yakınlarında bir çöp kutusunda bomba patladı. 2 kişi öldü, 10 kişi yaralandı. Daha sonra bombayı seri cinayetleri işleyen çetenin dışardaki yakalanamayan elamanlarının koyduğu açıklandı.

27 Eylül: Sistan-Belucistan eyaletinde 3 Portekizli televizyoncu uyuşturucu kaçakçıları tarafından kaçırıldı.

7 Ekim: Muhafazakâr mollaların örgütü CRM ve Hatemi yanlısı mollaların örgütü MRM Kum Medresesi Müderrisler (Hocaları) Birliği'nin daveti üzerine, uzun yıllardan sonra ilk kez ortak bir toplantı yaptı.

10 Ekim: Alman işadamı Helmuth Hofer, yeniden yargılanması sonucu ahlâka aykırı ilişki kurmak suçundan 100 milyon riyal para cezasına çarptırıldı. Kefalet parasını ödeyen Hofer, bir gardiyana hakaret ettiği gerekçesiyle hakkında açılan yeni bir dava nedeniyle serbest bırakılmadı.

18 Ekim: 3 Portekizli serbest bırakıldı.

19 Ekim: Temmuz olayları sırasında elinde bir kanlı gömlekle çekilen fotoğrafı Economist dergisine kapak olan İranlı öğrenci Ahmed Batıbi'nin 10 yıl hapse mahkûm olduğu bildirildi.

27 Ekim: Hatemi, üç günlük resmi bir ziyaret için Fransa'ya gitti.

8 Kasım: İslâmî Öğrenciler Birliği Genel Sekreteri Hişmetullah Teberzedi kefaletle serbest bırakıldı.

Gösterilerde tutuklanan Panİranist Parti Merkez Kurulu üyeleri Rıza Kermani ve Kudretullah Caferi serbest bırakıldı. Daha önce de aynı partiden Hasan Şehriyari ve Nasır Behmanyari kefaletle serbet bırakılmıştı.

17 Kasım: Muhalif Büyük Ayetullah Hüseyin Ali Montazeri'nin göz hapsi kararının 15 Kasım'dan itibaren hafifletildiği ve Ruhaniyet Özel Mahkemesi tarafından belirlenecek kişilerle görüşebileceği açıklandı. Montazeri bu şartlı hafifletmeyi kabul etmeyeceğini açıkladı.

22 Kasım: Bir yıl önce işlenen seri cinayetlerin yıldönümünde, daha önce yayınladığı bildirilerle cinayetlerin sorumluluğunu üstlenen esrarengiz örgüt İslâm Fedaileri yayınladığı yeni bir bildiriyle Hatemi'ye gözdağı verdi ve yeni cinayetler işleyebileceği tehdidinde bulundu.

25 Kasım: Hatemi ve Rafsancani'yi öldürmeyi planladığı ileri sürülen "Mehdeviyet" adlı aşırı dinci gizli bir örgütün çökertildiği ve 34 üyesinin tamamının yakalandığı açıklandı.

13 Aralık: Abdullah Nuri'nin hapsedilmesi ile seri cinayetler ve Tahran Üniversitesi yurdunun basılması olaylarının soruşturmasının gecikmesini protesto için 5 binden fazla öğrenci Tahran Üniversitesi'nde gösteri yaptı.

15 Aralık: Eski cumhurbaşkanı Rafsancani, 18 Şubat 2000'de yapılacak milletvekili seçimleri için aday oldu.

19 Aralık: İran İstihbarat Bakanlığı'nın tartışmalara yolaçan ticari faaliyetlerinin durdurulduğu ve şirketlerinin kapatıldığı açıklandı.

23 Aralık: Hofer kefaletle serbest bırakıldı.

2000

3 Ocak: Tebriz Belediye Meclisi üyesi Nazila Safi, Tebriz Valisi'nin idari ve mali işler yardımcılığına atandı ve İran'da ilk kez bir kadın, vali yardımcılığına atanmış oldu.

10-12 Ocak: 86 üyeli 3. Dönem Uzmanlar Meclisi 2. resmi toplantısını Kum'da yaptı.

16 Ocak: Reformcu *Feth*, *Sobh-u Emruz* ve *Asrı Azadegan* gazetelerinin sorumlu müdürleri, *Guardian*'da yayımlanan Montazeri'nin demecini gazetelerinde bastıkları için basın mahkemesine çağrıldılar.

25 Ocak: Yolsuzluktan mahkûm olan ve 6 Mayıs 1999'dan beri hapiste bulunan eski Tahran Belediye Başkanı Gulamhüseyin Kerbaşçi, Dinî Lider tarafından affedilmesi üzerine serbest bırakıldı.

3 Şubat: 1995'de İran'a gelerek teslim olduktan sonra bir villada ailesi ile birlikte yaşadığı ileri sürülen, Hamaney'in enişteşi Şeyh Ali Tehrani'nin, bu haberlerin basına yansıması üzerine tutuklanarak Evin Hapishanesi'ne gönderildiği açıklandı.

5 Şubat: Tahran'ın merkezindeki Veli Asr caddesinde Cumhurbaşkanlığı ve Düzenin Yararını Teşhis Heyeti binalarının bulunduğu bölgeye Halkın Mücahitleri'nin üstlendiği bir havan topu saldırısı düzenlendi. Saldırıda 1 kişi öldü 5 kişi yaralandı.

18 Şubat: 6. dönem milletvekili genel seçimlerinin ilk turundan reformcu cephe büyük bir zaferle çıktı.

27 Şubat: Güvenlik Kuvvetleri İstihbarat Komutanı Tuğgeneral Muhammed Rıza Nagdi'nin 8 ay hapis cezası, Tahran Temyiz Mahkemesi'nce onaylandı. Ancak daha sonra bu kararın temyiz mahkemesince bozulduğu açıklandı.

29 Şubat: Tahran Üniversitesi Yurdu'nun basılması nedeniyle görevden alınan eski Tahran Güvenlik Güçleri Komutanı Tuğgeneral Ferhad Nazari ve 11 diğer subay ve polisin mahkemesi aleni olarak Tahran Askeri Mahkemesi'nde başladı.

12 Mart: *Sobh-u Emruz* gazetesinin yayıncısı ve İran İslâmî Katılım Partisi siyasî Büro üyesi Said Haccariyan, Tahran Belediye Meclisi binası önünde başından tek kurşunla vuruldu. Uzun süre komada kalan Haccariyan, 2 Mayıs'ta hastaneden taburcu oldu.

13 Mart: Halkın Mücahitleri'nin Tahran'da Devrim Muhafızları üyelerinin ailelerinin oturduğu siteye havan topu saldırısı, 4 yaralı.

20 Mart: Haccariyan'ı vuran ve suikast sırasında yanında olan kişi ile, suikaste katılan diğer kişiler yakalandı.

6 Nisan: İran İslâmî Katılım Cephesi Kum il sorumlusu Hadi Göbel, Kum Ruhaniyet Özel Mahkemesi tarafından 15 ay hapse çarptırılıp, tutuklandı.

Genelkurmay Başkan Yardımcısı Ali Seyyad Şirazi'ye düzenlenen suikasti gerçekleştirdikleri iddiasıyla Hüseyin Şerifat ve Abdülzehra Teyammami tutuklandı.

6-7 Nisan: Tahran'a bağlı Damavand ve Firuzkuh'ta seçim sonuçlarının iptali üzerine, halk protesto gösterileri yaptı.

7-8 Nisan: Berlin'de Henrich Böll Vakfı'nın düzenlediği üç günlük "Seçimlerden Sonra İran" konferansı ikinci gününde yurt dışındaki İran muhalifleri tarafından sabote edildi. Konferansa reformcu gazeteci, yazar ve siyasetçilerin katılması, muhafazakârlar tarafından reformculara karşı yeni bir saldırı kampanyasının başlamasına bahane olarak kullanıldı.

12 Nisan: Meşhed'de iki ses bombası patladı, bir kişi hafif yaralandı.

13 Nisan: Casuslukla suçlanan 13 İran vatandaşı Yahudi'nin mahkemesi Şiraz Devrim Mahkemesi'nde başladı. Avukatların isteği üzerine mahkeme 1 Mayıs'a ertelendi.

14 Nisan: Hazar Denizi'nin güneybatısındaki Reşt kentinde Besiclerin gençlere müdahale etmesi üzerine, gençlerle Besicler arasında çatışma çıktı.

17 Nisan: Fars eyaletinin Sarvesten ilinde seçim sonuçlarının iptali üzerine gösteriler yapıldı. Bankalar ve resmi binalar taşlandı. Üç gün süren gösteriler sonucunda 150 kişi gözaltına alındı.

23 Nisan: Devrim Muhafızları, reformcu Meclis'in açılmasını engellemek için askeri güçlerin darbe yapmayı planladıkları söylentilerinin yoğunluk kazandığı bir dönemde, kendilerini darbe yapmamaları konusunda uyaran reformcu İran İslâm Devriminin Mücahitleri Örgütü'nü mahkemeye verdi.

Kum'da Berlin Konferansı'nı kınamak için Medrese hocaları ve talebeleri gösteri yaptı.

Ruhaniyet Özel Mahkemesi Berlin Konferansı'na katılan Hüccetülislâm Hasan Yusufi Eşkevari için tutuklama kararı çıkardı.

29 Nisan: Tahran Devrim Mahkemesi, Berlin Konferansı'na katılan reformcu gazeteci Ekber Genci, kadın avukat Mehrengiz Kar, feminist yazar ve yayıncı Şehla Lahici ve reformcu öğrenci konfederasyonu Birliği Güçlendirme Bürosu'nun Yönetim Kurulu üyesi Ali Afşar-ı tutukladı. Mahkeme reformcu politikacı İzzetullah Sahabi ve gazeteci Hamid Rıza Celayipir'u kefaletle serbest bıraktı.

1 Mayıs: 20 bin işçi Tahran'da 1 Mayıs mitinginde Meclis ve "Meclisin himaye ettiği kapitalistler" aleyhine, Hatemi ve kapatılan reformcu basın lehine sloganlar attı.

13 İran vatandaşı Yahudi'nin İsrail hesabına casusluk suçlamasıyla yargılandığı mahkemenin 2. duruşması yapıldı.

Gece başkent Tahran'ın merkezindeki polis karargâhlarından birine Halkın Mücahitleri'nin üstlendiği bir havan topu saldırısı yapıldı. 5 havan topu mermisinin atıldığı saldırıda 6 kişi yaralandı.

22 Mayıs: Tahran Üniversitesi'nde gösteri düzenleyen öğrenciler, Rafsancani aleyhine ağır sloganlar attılar.

26 Mayıs: Yeni Meclis'in toplanmasından bir gün önce, Rafsancani, milletvekilliğinden istifa ettiğini açıkladı.

27 Mayıs: Reformcuların çoğunlukta olduğu yeni Meclis açıldı.

4 Haziran: Ahmed Behbehani, CBS'de yayınlanan bir programda Pan Am yolcu uçağının Lockerbie üzerinde düşürülmesinin ardında İran'ın olduğunu iddia etti.

5 Haziran: İran Yazarlar Evi kurma çalışmalarına katılan yazar ve eleştirmen Huşeng Golşiri öldü.

6 Haziran: Tahran Üniversitesi İslâmî Öğrenci Derneği Sekreteri Mahmud Şuştari üniversite güvenlik birimlerince tutuklanarak İstihbarat Bakanlığı'na teslim edildi. Şuştari, Temmuz 1999 öğrenci gösterilerinden sonra da üç ay tutuklu kalmıştı.

9 Haziran: Anayasayı Koruyucular Konseyi, Arak'ta bazı oyları iptal ederek, reformcu Rahman Kargoşa'nın yerine muhafazakâr Hasan Muradi'nin seçimleri kazandığını ilan etti.

11 Haziran: MRM Genel Sekreteri Hüccetülislâm Mehdi Kerrubi, Meclis Başkanlığına, İran İslâm Devriminin Mücahitleri Örgütü liderlerinden Behzad Nebevi Mec-

lis 1. Başkan Yardımcılığına, İran İslâmî Katılım Cephesi Siyasî Büro Başkanı ve Cumhurbaşkanı Hatemi'nin kardeşi Muhammed Rıza Hatemi Meclis 2. Başkan Yardımcılığına seçildi. Meclis Başkanlık Divanı'nın tamamı da reformcu milletvekillerinden seçildi. İslâmî İş Partisi sözcüsü Tahran milletvekili bayan Sühcyla Celoderzade, Meclis Başkanlık Divam'na giren ilk kadın milletvekili oldu.

16 Haziran: Anayasayı Koruyucular Konseyi, İslâmabad-ı Garb ve Hoy kentlerinde 5 Mayıs'ta yapılan ikinci tur seçim sonuçlarını "usulsüzlük" iddiasıyla iptal etti. Böylece iptal edilen milletvekilliği sayısı 11'e çıktı.

17 Haziran: Öğrenci lideri ve gazeteci Hişmetullah Teberzedi, Tahran Devrim Mahkemesi 26. Şubesi tarafından tutuklandı. Teberzedi Nisan'da kapatılan Gozareş-e Ruz (Günlük Haber) gazetesinin genel yayın yönetmeni idi.

18 Haziran: Burucen'den milletvekili adayı reformcu yayıncı Ali Rıza Hoşendam, seçim propagandası sırasında İran Dinî Liderlik sistemini eleştirip "İslâm'a saygısızlık" yapmak suçlamasıyla Tahran Devrim Mahkemesi'nce tutuklanarak Evin Hapishanesi'ne gönderildi.

21 Haziran: Berlin Konferansı'na katıldıkları gerekçesiyle tutuklanan bayan avukat Mehrengiz Kar ve feminist yayıncı Şehla Lahici 500'er milyon kefaletle serbest bırakıldı.

22 Haziran: Cumhurbaşkanı Hatemi 5 günlük ziyaret için Çin'e gitti

23 Haziran: Anayasayı Koruyucular Konseyi, Kürdistan eyaletinin Sakız ve Bane seçim çevresinde reformcu aday Halid Tevekkuli'nin kazandığı 2. tur seçimleri iptal etti.

Reformcu öğrenci konfederasyonu, Birliği Güçlendirme Bürosu Siyasî Sekreteri Ali Afşar kefaletle serbest bırakıldı.

26 Haziran: İzzetullah Sahabi tutuklandı.

27 Haziran: Tahran'ın güneyindeki 20 bin nüfuslu Şetare banliyösünde 3 binden fazla kadın su sıkıntısını protesto için yolları trafiğe kapadı.

27 Haziran: Hamaney Güvenlik Kuvvetleri Komutanı Hidayet Lütfiyan'ı görevden alarak yerine Devrim Muhafızları Hava Kuvvetleri Komutanı Muhammed Bager Galibaf'ı atadı. Devrim Muhafızları Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na ise Tuğgeneral Ahmed Kazımi'yi atadı.

28 Haziran: Muhsin Rahami ve Şirin Ebadi, Ensar-i Hizbullah'ın önde gelen üyelerinden Ferşad İbrahimi'yi, itirafa zorlayarak ülkenin ileri gelen yöneticilerine iftira ettirdikleri iddiasıyla tutuklandı. Ferşad İbrahimi, elden ele dolaşan itiraflarını içeren kaseti ve bunun yazılı dökümünde, önde gelen muhafazakâr din adamları ve yöneticilerin Ensar-i Hizbullah üyelerini nasıl koruyup, onları reformcu politikacılara saldırılara yönlendirdiklerini anlatıyordu.

30 Haziran: Tahran'da yapılan ve 158 bin kişinin katıldığı (seçmenlerin yüzde 4'ü) 2. tur milletvekili seçimlerini İlyas Hazreti ve Hüccetülislâm Ali Ekber Muhteşemi kazandı.

1 Temmuz: İsrail hesabına casuslukla suçlanan 13'ü Yahudi asıllı 17 İranlı sanıkla ile ilgili karar açıklandı. 10 Yahudi ve iki Müslüman sanık 2 yıldan 13 yıla kadar hapis cezasına çarptırıldı.

3 Temmuz: Ürdün Kraliçesi Rania iki günlük ziyaret için Tahran'a geldi.

4 Temmuz: Lübnan Hizbullahı Genel Sekreteri Seyid Hüseyin Nasrullah Tahran'a geldi.

5 Temmuz: Tahran Belediyesi Kültür ve Sanat Kurumu Başkanı Hüccetülislâm Zem'in, Tahran'la ilgili uyuşturucu ve fuhuş konuşması gazetelerde yer aldı. Zem, Tahran'da faşihelik yaşının son yedi yılda 27'den 20'ye düştüğünü, öğrencilerin yüzde 86'sının, halkın yüzde 75'inin namaz kılmadığını, kentte günde 5 ton uyuşturucu tüketildiğini ileri sürdü.

Abadan'da susuzluğu protesto için gösteri. Ev ve işyerlerinin camları kırıldı. Polis müdahale etti. Basma göre 3 ölü, 150 tutuklu var.

7-8 Temmuz: İran Özgürlük Hareketi, Ekim 1989'daki 10 kongresinden sonra geçen 11 yılın ardından 11. Kongresini topladı.

8 Temmuz: Öğrenci olaylarının birinci yıldönümünde Teberzedi grubuna bağlı öğrencilerle Ensar-i Hizbullah üyeleri ve Besicler arasında akşam saatlerinde Tahran Üniversitesi ve civarında çıkan çatışmalar dört saat kadar sürdü. Çok sayıda kişi gözaltına alınırken, yaralananlar olduğu belirtildi. 8 Temmuz'u "Şiddete Hayır Ulusal Günü" ilan ederek yıldönümünü "gülümseyen reform" sloganıyla halka çiçekler dağıtarak kutlayan reformcu öğrenciler, çatışmaları kargaşa çıkarmaya yönelik bir komplo olarak niteleyip kınadılar.

12 Temmuz: Tahran Üniversitesi yurdunu yasadışı olarak basmaktan yargılanan eski Tahran Güvenlik Kuvvetleri Komutanı General Ferhad Nazari, delil yetersizliğinden beraat etti. Nazari ile birlikte yargılanan 19 sanıktan sadece bir üst düzey polis komutanı emre itaatsizlikten 2 yıl, bir asker de yurttan bir elektrikli traş makinası çalmaktan 91 gün hapse mahkûm oldu. Diğer sanıklar beraat etti.

15 Temmuz: Tahran'da Halkın Mücahitleri, İstihbarat Bakanlığı binasına 15 kadar havan topu mermisi attı. Saldırıda bazı binaların isabet aldığı, ancak ölen ya da yaralanan olmadığı belirtildi.

İran, Şahab-3 füzesinin ikinci denemesini de başarıyla yaptığını açıkladı.

19 Temmuz: Hüccetülislâm Muhsin Kediver 1,5 yıllık hapis cezasını tamamlayarak hapisten çıktı.

20-21 Temmuz: İslâmî İran Katılım Cephesi 1. Genel Kongresi Tahran'da toplandı. Muhammed Rıza Hatemi Genel Sekreterliğe seçildi.

22 Temmuz: Şirin Ebadi ve Muhsin Rahami kefaletle serbest bırakıldı.

24 Temmuz: Modern İran'ın en büyük şairli Ahmed Şamlu, Tahran'da tedavi görmekte olduğu İran Mehr hastanesinde öldü.

26 Temmuz: Hatemi cumhurbaşkanlığına yeniden aday olacağını açıkladı.

6 Ağustos: Hamaney, Meclis'e bir mektup göndererek, basın yasasını düzeltme tasarının gündemden çıkarılmasını istedi ve tasarı gündemden çıkarıldı. İtiraz eden reformcu milletvekillerinin bazıları oturumu kısa bir süre terk etti. Bazı muhafazakâr milletvekilleri ile reformcu milletvekilleri arasında kavga çıktı. Muhafazakâr gruplar sonraki iki gün, milletvekillerinin Dinî Lidere hakaret ettiği iddiasıyla meclis önünde gösteriler düzenlediler ve "Amerikan yanlısı ve münafık milletvekilleri Meclisten atılsın" diye slogan attılar.

10 Ağustos: Yaser Arafat bir günlük ziyaret için geldiği Tahran'da bağımsız Filistin devleti ilanı için destek istedi.

22 Ağustos: İzzetullah Sahabi kefaletle serbest bırakıldı.

KAYNAKÇA

TÜRKÇE

Anadolu Ajansı bültenleri

Makaleler:

Şirazi, A. (1997) "Iran İslâm Cumhuriyeti'nde Sivil Toplumun İfadesi Olarak Karşı Kültür," İbrahim F. ve Wedel H. (der). *Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları*. İstanbul, İletişim, ss:163-197.

Kitaplar:

Bulaç, A., Topaloğlu, B ve diğerleri (1992), *Iran İzlenimleri*, İstanbul, Objektif.

Çamurcu, K. (2000), *Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet*, İstanbul, Şehir.

Çandar, C. (1981), *Dünden Yarına Iran*, İstanbul, Yalçın.

Dağı, İ.H. (1998), *Ortadoğu'da Islâm ve Siyaset*, İstanbul, Boyut.

Dökmeciyan, R.H. (1992), *Arap Dünyasında Köktencilik* (Çev. M. Karahanoğlu), İstanbul, İlke.

İmam Humeyni (1991), *Islâm'da Devlet*, İstanbul, Objektif.

İmam Humeyni (1991), *Vasiyetname*, İstanbul, Objektif.

— (tarihsiz) *İmam Humeyni*, İstanbul, Daru't-Takrib.

— (1980), *Iran Islâm Cumhuriyeti Anayasası* (Çev. Hüseyin Hatemi), İstanbul, Çağrı.

— (1993), *Iran Islâm İnkılabı* (Çev. H. Muhammed), Ankara, Kevser.

Kafi, H. (1992) *Sürgün*. (çev. B. Kamacıoğlu) İstanbul: Cep Kitapları.

Kapuscinski, R. (1989), *Şahların Şahı* (Çev. O. Döşemeci), İstanbul, Metis.

Kerim, M. (1979), *Iran Islâm Devrimi*, İstanbul, Düşünce.

Nirumand, B. (1988), *Iran: Soluyor Çiçekler Parmaklıklar Ardında* (Çev. K. Kurt), İstanbul, Belge.

Roy, O. (1994) *Siyasal Islâm'ın İflası* (Çev. C. Akalın), İstanbul, Metis.

Shayegan, D. (1991) *Yaralı Bilinç*. (Çev. H. Bayrı). İstanbul, Metis.

Üşür, S. (der) (1992) *Iran Devrimi. Din, Anti Emperyalizm ve Sol.* İstanbul, Belge.
Zubadia, S. (1994), *İslâm, Halk ve Devlet* (Çev. Sami Oğuz), İstanbul, İletişim.

FARSÇA
IRNA bültenleri

Gazeteler:
Asr-ı Azadegan
Camee
Cumhuri İslâmî
Feth
Hemşehri
Hordad
İran
Neşat
Selam
Sobh-u Emruz
Tus

Makaleler:

Bagi, E. "Said Haccariyan'la söyleşi," *Feth*, 3-4-6-8 Nisan 2000.
"Tahran Militan Din adamları Birliği'nin kuruluş tarihi, çalışmaları ve görüşleri", *Selam*. 10-11 Mayıs 1997.
"İran İslâm Devriminin Mücahitleri Örgütü'nün tarihi ve görüşleri", *Selam*, 4 Mayıs 1997. s.9.
"Sol Kanat: Gruplar ve Eğilimler", *Tavana*, cilt 1, no:22, ss.8-9. 2 Ağustos 1998.
"Çatışma din ile demokrasi arasında değil", *Gunagun*, no:5, 20 Temmuz 2000. s.1
İsmail Azadi, "Alirıza Alavi Tebar İran'da partiler hakkında konuştu", *Bahar*, 16 Temmuz 2000. s. 10.
"Siyasî yayınlar ve iktidar merkezleri ile ilişkileri", *Tavana*, no:34, 3 Mayıs 1999, s.13
Naderi, M.R., Mandegari, M."Muhammed Rıza Bahonar'la söyleşi", *Keyhan*, 23 Temmuz 2000. s. 7; *İntihab*, 2 Ağustos 2000. s. 5.
İntizari, A. "İran Basınının sosyolojik analizi," *Kelime*, No:12 (December 1994), ss: 66-68.
"10 Tahran Gazetesi Üzerinde Bir Araştırma", *Peyam-ı Emruz*, no:22 (Mart 1998), ss: 82-84.
Musavi, N. "Nasır Katuziyan'la söyleşi: Basın özgürlüğü konusunda kaygılar," *Peyam-ı Emruz*, no:39, ss: 35-39, Mayıs 2000.
Ergendepur, K. "Selamına cevap vermek istemiyorlar," *Gunagun*, cilt 1, no:3, s:3 6 Temmuz 2000.

"Basma yasak, hukukun süper post-modern bir tarzda uygulanması," *Asr-ı Ma*, cilt 7, no:160, s:14-16, 3 Mayıs 2000.

"Ölünün sesi: yasaklanan yayınların müdürleriyle bir söyleşi", *Peyam-ı Emruz*, no:39, ss:19-23, Haziran 2000.

"İran basınının 163 yıllık tarihi: Sürekli çabaların hikayesi", *İktisadı İran*, no:15, Mayıs 2000.

"Bazı gazeteleri CIA'in yaydığını söylüyor. Liderin Meşhed'deki konuşması", *Resalet*, 30 Mart 1998, s.3.

Ağapur Hoi, B."Reforma karşı olanlar kendilerine güvenlerini kaybettiler: Abbas Abdi ile söyleşi," *Bahar*, no:71, 3 Ağustos 2000, s 10.

Kitap:

Mürteci, H. (1997) *Cenahhayı Siyasî der İran-ı Emruz (Günümüz İranında Siyasî Kanatlar)*, Tahran: İntişarat-ı Negş ev Nigar.

İNGİLİZCE

Bültenler:

IRNA (günlük)

The Echo of Iran (aylık)

Iran Weekly Press Digest (haftalık)

Iran Information Package

Gazeteler:

İran Daily

Iran News

Kayhan International

Tehran Times

Makaleler:

Bagher Zadeh, H. "Eliminate violence in all its forms, including the death penalty", *The Iranian*, September 14, 1999

— "Deaf&blind: Muzzling the Press – the eyes and ears of the people". *The Iranian*, May 5, 2000.

Farahani, A.B. "Parties in Iran", *NetIran Office*, İnternet. Tahran, 2000.

Farokhyar, S. "History of Legislative Assemblies in Iran," *NetIran Office*, February 2000.

Keshavarz, A. "Poll Watch(s)", *Iran Daily*, January 29-February 2, 2000.

Milani, M.M. "Political participation in revolutionary Iran", in John L. Esposito, *Political Islam: Revolution, Radicalism or Reform?*, Boulder, Lynne Rienner, 1997.

— "Promotion of independent and pluralistic press. (October 1999) *Iran International*. No: 6, ss.100-101.

— *Special Report on the 1996 Iranian Majlis Elections,* (March 1996) Menas Associates' Iran Focus.

— *Special Report on the 1996 Iranian Majlis Eelections. Supplement* (April 1996) Menas Associates' Iran Focus.

— "The spark that ignited nation-wide student protests", *The Iranian*, July 12, 1999.

Hamehdoni, A."Red Ink. The Battle for freedom of the press", *The Iranian,* June 29, 2000.

Wright, R. "Islam, Democracy and the West", *Foreign Affairs*, 71:3, s. 131-145, 1992.

Kitaplar:

Abrahamian, E. (1989), *The Iranian Mojahedin*, New Haven, Yale University Press.

Abrahamian, E. (1993), *Khomeinism*, Berkeley, University of California Press.

Arjomand, S.A. (1988), *The Turban for the Crown*, New York, Oxford University Press.

Bashiriyeh, H. (1984), *The State and Revolution in Iran*, 1962-1982. London: Croom Helm.

—*The Constitution of the Islamic Republic of Iran (With all amendments up to 1989),* (tarihsiz.) Islamic Consultative Assembly International Department

Esposito, J.L. (1992), *The Islamic Threat: Myth or Reality*, New York, Oxford University Press.

Esposito, J.L., Voll, J.O. (1996), *Islam and Democracy*, New York, Oxford University Press.

Ghani, C. (1998), *Iran and the Rise of Reza Shah. From Qajar Collapse to Pahlavi Power,* I. B. Tauris: New York.

Human Right Watch Reports, *As Fragile as a Crystal Glass: Press Freedom in Iran*, cilt 11, no.1 (E)

Zabih, S. (1982), *Iran since the Revolution,* London: Croom Helm.

FRANSIZCA

Kitaplar:

Richard, Y. (1991), *L'islam chi'ite*, Paris, Fayard.

Khosrokhavar, F. (1993), *L'utopie sacrifiee*, Paris, Presses de la FNSP.

Adelkhah, F., Bayart, J.F., Roy, O. (1993), *Thermidor en Iran*, Brüksel, Editions Complexe.

Adelkĥah, F. (1998), *Etre moderne en Iran*, Paris, Karthala.

Mayıs 1997'de Muhammed Hatemi, halkın değişim isteyen yüzde 70'i tarafından İran Cumhurbaşkanı seçildi. Temmuz 1999'da reformcu öğrenciler sokaklara döküldü. Şubat 2000'de reformcular Meclis çoğunluğunu da ele geçirdi. Ve sık sık "İran'da ne oluyor?" diye sorulmaya başlandı. Elinizdeki kitap bu soruyu önyargılardan, klişelerden ve hazır cevaplardan olabildiğince uzak durmaya çalışarak cevaplama iddiasında. *Hatemi'nin İran'ı*, bu ülkede yaşananları ve çatışan farklı siyasî eğilimleri, yerinde gözleyerek, önde gelen isimleriyle doğrudan görüşerek ve birinci dereceden kaynaklara başvurarak aktarıyor. Beş yıldır Anadolu Ajansı temsilcisi olarak Tahran'da yaşayan Sami Oğuz ile Türkiye ve dünyadaki İslâmî hareketlerle ilgili çalışmalarından tanıdığımız Ruşen Çakır, İran'daki reform hareketinin serüvenini ve muhafazakâr kanadın değişimi engelleme çabalarını ayrıntılarıyla ele alıyorlar. Oğuz ve Çakır, İran'daki otoriter İslâmî devlet yapısının, kendi içinden çıkan kadroların öncülüğündeki bir toplumsal hareket tarafından dönüştürülüp dönüştürülemeyeceğini tartışıyorlar. *Hatemi'nin İran'ı*, bu yönüyle, Türkiye ve dünyada süren "İslâm-demokrasi ilişkisi" tartışmaları için de önemli ve somut ipuçları sunuyor.

İLETİŞİM 664
BUGÜNÜN KİTAPLARI 63

ISBN 975-470-842-8
9 789754 708424